

16εκ 07635

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Α. ΠΑΠΑΓΑΡΥΦΑΛΛΟΥ

**Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ
ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1821 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1940**

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ

Υποβληθεῖσα εἰς τὴν Πάντειον Ἀνωτάτην Σχολὴν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν

ΑΘΗΝΑΙ 1973

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Α. ΠΑΠΑΓΑΡΥΦΑΛΛΟΥ

Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1821 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1940

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑΣ

Υποβληθεῖσα εἰς τὴν Πάντειον Ἀνωτάτην Σχολὴν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν

ΑΘΗΝΑΙ 1973

11

*Ἡ ἔγκριστις διδακτορικῆς διατριβῆς ὑπὸ τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Πολιτικῶν
Ἐπιστημῶν δὲν ὑποδηλοῖ ἀποδοχὴν τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως.
(Ἀριθρον 202 τοῦ Ν. 5343/1932)*

«Ὁ ἓνας δι' ὅλους, ὅλοι διὰ τὸν ἓνα»

Διεθνὴς Συνεταιρική Ἀρχή

«Οἱ γεωργικοὶ καὶ ἀστικοὶ συνεταιρισμοὶ τελοῦν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ
Κράτους, μεριμνῶντος ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν».

Ἄρθρον 29 τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος τοῦ 1968

ΑΦΙΕΡΟΥΤΑΙ

ΣΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ ΜΟΥ

ΣΤΟΝ ΣΕΒΑΣΤΟ ΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΝ ΠΕΡΔΙΚΑΝ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.	1
-------------------	---

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἀνεξαρτήτου Ἑλληνικοῦ Κράτους μέχρι τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602/1914 «περὶ Συνεταιρισμῶν» . . .	17
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

§ 1. Προϋποθέσεις διὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ Γεωργικοῦ Συνεταιρισμοῦ . . .	17
§ 2. Αἱ ἀνωτέρω προϋποθέσεις καὶ ἡ Ἑλλάς	18
Ἡ «Συντροφία» τῶν Ἀμπελακιωτῶν	19
Οἱ συνεταιρισμοὶ τῆς Τσαριτσάνης	24
§ 3. Ὅλῃγα τινὰ περὶ τῆς γεωργίας ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας . . .	25
§ 4. Ἡ μεταπελευθερωτικὴ συνεταιριστικὴ κίνησις ἐν Ἑλλάδι	29
§ 5. Ἡ κατάστασις τῶν ἀνωτέρω προϋποθέσεων εἰς τὴν μεταπελευθερωτικὴν Ἑλ- λάδα	31
Αἱ γαιοκτητικαὶ συνθήκαι	31
§ 6. Ἡ θέσις τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ πληθυσμοῦ, κατὰ τὴν πρώτην περίοδον	40
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν πορείαν αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1821 μέχρι τοῦ ἔτους 1907, ὡς καὶ τὴν πυκνότητά του, κατὰ τετρ. χλμ.	43
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν πορείαν τῆς κοινωνικῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ, με- ταξὺ τῶν ἐτῶν 1879 - 1907	44
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἐμπορίου τῆς χώρας μετὰ τῆς ἀλλοδαπῆς, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1851 μέχρι τοῦ ἔτους 1920.	44
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν μέσιν στρεμμάτικὴν παραγωγὴν σίτου παρ' ἡμῖν καὶ ἀλλαχοῦ, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1909 - 1913.	46
Ποσοστὸν ἀγραμμάτων ἐν Ἑλλάδι, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1870 μέχρι τοῦ ἔτους 1907 . . .	47
Πίναξ ἐμφαίνων τὸν ἀριθμὸν τῶν φοιτητῶν τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1837 μέχρι τοῦ ἔτους 1915	47
§ 7. Ἡ ἀγροτικὴ ἐκπαίδευσις τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ καὶ γενικώτερον τὸ μορφω- τικὸν ἐπίπεδον τούτου	50
Ἡ Γεωργικὴ Σχολὴ Τίρυνθος	52
Ἄλλαι γεωργικαὶ σχολαὶ	55
§ 8. Ἡ ἔλλειψις τοῦ κεντρικοῦ φορέως, ὡς βοηθητικοῦ καὶ καθοδηγητικοῦ ὀργάνου τοῦ Γεωργικοῦ Συνεταιρισμοῦ.	57

Ἡ ἔλλειψις κεφαλαίων παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ Γεωργίᾳ	58
Πίναξ ἐμφαίνων τὰς ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς χορηγήσεις πρὸς τὴν Ἑλ- ληνικὴν Γεωργίαν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1866 - 1883.	60
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν πορείαν τοῦ ὕψους τοῦ δημοσίου προϋπολογισμοῦ, με- ταξὺ τῶν ἐτῶν 1833 - 1915	61
§ 9. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.	65
Αἱ προσπάθειαι τοῦ Κυβερνήτου Ι. Καποδιστρίου, διὰ τὴν προμήθειαν γεωρ- γικῶν ἐργαλείων.	65
Πίναξ ἐμφαίνων τὸ ζωικὸν κεφάλαιον τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1860 - 1914	72
§ 10. Τὸ συγκοινωνιακὸν δίκτυον τῆς χώρας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1821 - 1914.	73
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ὁδικοῦ δικτύου τῆς χώρας, μεταξὺ τῶν ἐ- τῶν 1828 - 1913	76
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ στόλου, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1834 - 1914	77
Ἡ κίνησις τοῦ λιμένος Πειραιῶς, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1882 - 1912	78
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν ἐξέλιξιν τοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου τῆς χώρας, μετα- ξὺ τῶν ἐτῶν 1904 - 1909.	78
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν μεταφορὰν ἐμπορευμάτων, διὰ τῶν σιδηροδρόμων, με- ταξὺ τῶν ἐτῶν 1889 - 1900	79
Ἡ ἱδρυσις Ταχυδρομικῶν Γραφείων ἐν Ἑλλάδι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1828-1910	79
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν ἱδρυσιν Τηλεγραφικῶν καὶ Τηλεφωνικῶν Γραφείων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1859 - 1915	80
§ 11. Διεργασίαι συντελέσασαι εἰς τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ τέλματος	81
Τὸ Α' Γεωργικὸν Συνέδριον τοῦ Ναυπλίου, ἐν ἔτει 1901	82
Ἡ ἐμφάνισις τῆς σωματειακῆς ὀργανώσεως ἐν Ἑλλάδι	83

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

§ 12. Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1909	84
§ 13. Μέτρα τινὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1909.	86
§ 14. Τὰ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1909 ληφθέντα κρατικὰ μέτρα	86

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Ὁ Νόμος 602 τοῦ 1914 «περὶ Συνεταιρισμῶν	90
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

§ 15. Ὁ νόμος 602/1914 ὡς ἀφετηρία τῆς ὀργανωμένης συνεταιριστικῆς κινήσεως ἐν Ἑλλάδι	90
§ 16. Ἡ πρὸ τοῦ νόμου 602/1914 συνεταιριστικὴ κίνησις ἐν Ἑλλάδι	95
Αἱ « Κοινοτικαὶ Συνιδιοκτησίαι » τῶν Μεσογείων Ἀττικῆς	96
Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ὑφιστάμενοι ἐκασταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602/1914	96

'Ο « Μετοχικός Σύλλογος 'Αλμυρού »	98
'Η πρώτη επίσημος κρατική εκδήλωσις παρ' ἡμῖν διὰ τὴν συνεταιριστικὴν κίνησιν.	100
§ 17. Συνεταιρικά ἔθιμα ἰσχύσαντα παλαιόθεν ἐν Ἑλλάδι.	101
§ 18. Συμπεράσματα ἐκ τῆς πορείας τῆς παρ' ἡμῖν συνεταιριστικῆς κινήσεως, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Α' περιόδου (1828 - 1915).	103

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

Ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ Νόμου 602 μέχρι τῆς ἰδρύσεως τῆς ΑΤΕ 105

§ 19. Εἰσαγωγικά.	105
'Η Μικρασιατικὴ καταστροφὴ καὶ αἱ ἐπιπτώσεις τῆς ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας.	105
'Η Ἐπιτροπὴ Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων καὶ τὸ ἔργον τῆς.	106
Μέτρα τινὰ κοινωνικῆς πολιτικῆς, ληφθέντα κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.	107
'Η εἰσαγωγή τοῦ θεσμοῦ τῶν Γεωργικῶν Ἀσφαλίσεων ἐν Ἑλλάδι	108

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

§ 20. Λήψις γενικῶν κρατικῶν μέτρων ἀναγομένων ἀμέσως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Γεωργίας	110
'Η ἀρξάμενὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1917 σημαντικὴ ἀγροτικὴ μεταρρύθμισις	110
'Η ἰδρυσις τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας	110
Τὸ ἀγροτικὸν Κτηματολόγιον.	111
'Η ἰδρυσις τῆς Ἀνωτάτης Γεωπονικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν	111
'Η ἰδρυσις Σχολῆς Συνεταιρισμῶν	111
'Η ἰδρυσις τοῦ Γεωπονικοῦ Τμήματος ἐν τῷ Παν/μίῳ Θεσσαλονίκης	112
Μέτρα ἀποβλέψαντα εἰς τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἐν γένει βελτίωσιν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς	112
'Ιδρυσις διαφόρων Ὁργανισμῶν καὶ Ταμείων	112
Ἔτερα μέτρα συντελέσαντα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Γεωργίας	114
'Η ἰδρυσις τῆς φυτοπαθολογικῆς ὑπηρεσίας.	114
'Η ἰδρυσις τῆς ὑπηρεσίας μηχανικῆς καλλιέργειας.	115
Μέτρα ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως (ἀπαλλοτριώσεως).	115
Τὰ Γεωργικά Ἐπιμελητήρια	115
Μέτρα ἀναγόμενα εἰς τὴν βελτίωσιν καὶ αὔξησιν τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως	115
Ἔργα ἀρδευτικά καὶ ἀποστραγγιστικά	116
Μέτρα ἀναγόμενα εἰς τὴν διάδοσιν καὶ χρησιμοποίησιν τῶν χημικῶν λιπασμάτων παρ' ἡμῖν	116
Χρησιμοποιούμενα λιπάσματα ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας	118
Ποσότητες χρησιμοποιουμένων λιπασμάτων	118
Μέτρα ἀναγόμενα εἰς τὴν διανομὴν τῆς γῆς καὶ τὴν ἀποκατάστασιν ἀκτημόνων	118
Μέτρα ληφθέντα ὑπὸ τῆς Προσωρινῆς Κυβ/σεως τῆς Θεσσαλονίκης, κατὰ τὸ 1917	119

Μέτρα ληφθέντα υπό τῆς ἐπαναστατικῆς Κυβ/σεως τοῦ 1922	120
Πίναξ ἐμφαίνων τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀγροτικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν προσφύγων, μέχρι τοῦ ἔτους 1930	121
Ἀπαλλοτριωθεῖσαι ἐκτάσεις, μέχρι τοῦ ἔτους 1940	121
Ἀναλογῶν κλῆρος εἰς ἐκάστην ἀγροτικὴν οἰκογένειαν	122
Συγκριτικὸς πίναξ μέσης στρεμματικῆς ἀποδόσεως σίτου, μεταξύ Ἑλλάδος καὶ ἄλλων χωρῶν, κατὰ τὸ ἔτος 1938	123
Ἡ πορεία τῆς στρεμματικῆς ἀποδόσεως σίτου παρ' ἡμῖν, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1915 - 1939	124
Ἡ συνολικῶς καλλιεργηθεῖσα ἐκτασίς ἐν Ἑλλάδι, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1915 - 1939	125
Συγκριτικὸς πίναξ τῆς καλλιεργησίμου γῆς ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὴν πρὸ τοῦ 1940 περίοδον, καὶ τῶν ἄλλων βαλκανικῶν χωρῶν	126
Τὸ κατὰ διαμερίσματα τῆς χώρας καλλιεργούμενον ποσοστὸν γῆς παρ' ἡμῖν, ἐν ἔτει 1939	126
Ἡ σημειωθείσα αὐξήσις τῆς παραγωγῆς σίτου καὶ καπνοῦ, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1915 - 1939	127
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν ἀξίαν τῶν εἰσαχθέντων σιτηρῶν, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1914 - 1939	128
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν περαιτέρω ἀλλοίωσιν τῆς κοινωνικῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἐν Ἑλλάδι, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1920 - 1940	128
Ἡ πληθυσμιακὴ αὐξήσις τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1920 - 1928	129
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν αὐξήσιν τοῦ ζωϊκοῦ κεφαλαίου τῆς χώρας, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1916 - 1936	130
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν βελτίωσιν τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου τῆς χώρας, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1925 - 1939	131
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν εἰσαγωγὴν γεωργικῶν μηχανῶν ἐν Ἑλλάδι, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1913 - 1936	131
Πίναξ ἐμφαίνων τὸν ἀριθμὸν χρησιμοποιουμένων γεωργικῶν μηχανῶν καὶ ἐργαλείων, ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, συμφώνως πρὸς τὰς ἀπογραφὰς τῶν ἐτῶν 1929 καὶ 1939	132

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

§ 21. Ἡ ἐξέλιξις τῶν συγκοινωνιακῶν καὶ τηλεπικοινωνιακῶν μέσων, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1915 - 1936	133
Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἐν γένει σιδηροδρομικοῦ δικτύου παρ' ἡμῖν, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1916 - 1936	134
Συγκριτικὸς πίναξ τοῦ ὑφισταμένου σιδηροδρομικοῦ δικτύου, μεταξύ Ἑλλάδος καὶ βαλκανικῶν χωρῶν, κατὰ τὸ ἔτος 1924	134
Ἡ διακινήθεῖσα ποσότης ἐμπορευμάτων διὰ τῶν σιδηροδρόμων παρ' ἡμῖν, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1915 - 1933	134
Ἀριθμὸς κυκλοφορησάντων αὐτοκινήτων, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1924 - 1934	135
Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ὁδικοῦ δικτύου τῆς χώρας, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1927 - 1940	136
Ἡ πορεία τῆς αὐξήσεως παρ' ἡμῖν τῶν ταχυδρομικῶν καὶ τηλεγραφικῶν - τηλεφωνικῶν Γραφείων, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1915 - 1936	137
Ἡ πορεία τῆς αὐξήσεως τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας παρ' ἡμῖν, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1915 - 1936	137
Ἀριθμὸς πλοίων τὰ ὅποια κατέπλευσαν καὶ ἀπέπλευσαν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν λιμένων, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1922 - 1936	138
Ἡ διακίνησις ἐμπορευμάτων, διὰ μέσου τῆς Ἐλευθέρας Ζώνης Θεσ/νίκης, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1926 - 1938	139

Διακινηθέντα ἐμπορεύματα εἰς τόννους, διὰ μέσου τῶν κυριωτέρων Ἑλληνικῶν λιμένων, κατὰ τὸ ἔτος 1938	139
§ 22. Ἡ ἐξέλιξις τῆς βιομηχανίας ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων κατὰ τὴν Β' περίοδον καὶ τοῦ Κρατικοῦ Προϋπολογισμοῦ	139
Ἀριθμὸς ἰδρυθέντων ἐργοστασίων ἐν Ἑλλάδι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1921 - 1936	139
Ἡ αὐξησις τοῦ ὄγκου τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1921 - 1938	140
Ἡ αὐξησις τῆς ἀξίας τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς ἐν Ἑλλάδι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1921 - 1936	141
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν πορείαν τοῦ Κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1916 - 1939	142
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν πορείαν τῆς μεταβολῆς τῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς πρὸς τὴν χρυσὴν βάσιν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1932 - 1939	142
§ 23. Ἡ βαθμιαία μείωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγραμμάτων ἐν Ἑλλάδι	143
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν πορείαν τῆς μειώσεως ταύτης, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1920 - 1940	143
Ἡ πορεία τῆς αὐξήσεως τῶν φοιτητῶν ἐν Ἑλλάδι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1915 - 1939	144
§ 24. Ἡ κατάτμησις τῆς γῆς ἐν Ἑλλάδι	145
Αἱ γαιοκτητικαὶ συνθήκαι, παρ' ἡμῖν, συμφώνως πρὸς τὴν γεωργικὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1928	145
Συγκριτικὸς πίναξ ἀποδόσεως μεταξὺ τοῦ Ἑλλήνου γεωργοῦ καὶ τῶν γεωργῶν τῶν βαλκανικῶν χωρῶν	146
Πίναξ ἐμφαίνων τὴν πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ, ἀνὰ καλλιεργήσιμον τετρ. χιλιόμετρον, εἰς τὰς βαλκανικὰς χώρας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1926 - 1931	147
Συγκριτικὸς πίναξ τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως καὶ τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ, μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ ἐτέρων χωρῶν, κατὰ τὸ ἔτος 1938	148
§ 25. Ληφθέντα μέτρα ἀναγόμενα εἰς τὸν τομέα τῆς ἀγροτικῆς ἀσφαλίσεως	149
Ἡ ἱδρυσις τοῦ Κεντρικοῦ Ταμείου Ἀσφαλείας κατὰ χαλάζης καὶ παγετῶν	149
Ἡ ἱδρυσις τοῦ Ταμείου Γεωργικῶν Ἀσφαλειῶν	150
§ 26. Ληφθέντα μέτρα εἰς τὸν τομέα τῆς ἀγροτικῆς πίστεως	150
Ἡ τεθεῖσα ὑποχρέωσις πρὸς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν, διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν πιστώσεων τῆς καὶ πρὸς τὴν Γεωργίαν	151
Ὁ ρόλος τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν εἰς τὴν διοχέτευσιν τῶν πιστώσεων	151
Ἡ ἱδρυσις τῶν Γεωργικῶν Τραπεζῶν Μακεδονίας, Ἡπείρου, Θράκης καὶ νήσων τοῦ Αἰγαίου	152
Ὁ θεσμὸς τοῦ γεωργικοῦ ἐνεχυρογράφου	152
Ὁ θεσμὸς τοῦ πλασματικοῦ ἐνεχύρου καπνῶν	153
Ἡ εἰσαγωγή τοῦ θεσμοῦ τῶν Συνεταιρισμῶν Κτηματικῆς Πίστεως	153
Ἡ ἱδρυσις τῆς Α.Τ.Ε.	153
Ἡ ἱδρυσις τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Γεωργία	154
Ἡ ρύθμισις τῶν προπολεμικῶν ἀγροτικῶν χρεῶν	155
Ἡ φορολογικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἐναντι τῆς Γεωργίας	156

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

§ 27. Μέτρα ληφθέντα κατὰ τὴν Β' περίοδον καὶ ἀναγόμενα εἰδικῶς εἰς τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμοὺς	156
Ἡ σύστασις ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν ἀποκαταστάσεως ἀκτημόνων καλλιεργητῶν	157

Ἡ σύστασις τῶν ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν ἐγγείων βελτιώσεων . . .	158
Ἡ σύστασις τῆς Ἑνώσεως Κιτροπαραγωγῶν Κρήτης	159
Ἡ σύστασις τῆς Πανελληνίου Συνομοσπονδίας τῶν Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν τῆς Ἑλλάδος	161
Ἡ σύστασις τοῦ Ὑφυπουργείου Συνεταιρισμῶν	162
Ἡ Σύστασις τῆς Κοινοπραξίας τῶν Συνεταιριστικῶν Ὁργανώσεων . . .	162

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

§ 28. Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα καὶ ἡ ἀγροτικὴ πίστις, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915 μέχρι τοῦ ἔτους 1929	163
Τὸ ὕψος τοῦ τόκου τῶν ὑπ' αὐτῆς χορηγουμένων δανείων πρὸς τὴν γεωρ- γίαν	164
Πίναξ ἐμφαινὼν τὸ ὕψος τοῦ προεξοφλητικοῦ τόκου εἰς διαφόρους χώρας .	165
Αἱ ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς χορηγήσεις πρὸς τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρι- σμοὺς καὶ τοὺς μεμονωμένους ἀγρότας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1915 - 1929 . . .	166

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΩΟΝ

§ 29. Ἡ πορεία τῆς συστάσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου 602/1914 « περὶ Συνεταιρισμῶν » μέχρι τῆς συστάσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τρα- πέζης	169
Ἰδρυθέντες Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1915 - 1922 . . .	169
Ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ ἔτος 1923 . . .	170
Ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ ἔτος 1924 . . .	170
Ἡ εἰδικωτέρα κατανομή τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν κατὰ τὸ ἔτος 1924	171
Ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, κατὰ τὰ ἔτη 1925, 1926	172
Ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, κατὰ τὰ ἔτη 1927, 1928	173
Ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, κατὰ τὸ ἔτος 1929	175
Σύνθεσις καὶ εἰδικωτέρα κατανομή τῶν Γ.Σ. κατὰ τὸ ἔτος 1929	175
Ἡ σύστασις Γ.Σ. μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1915 - 1929	177
§ 30. Ἡ πορεία τῆς συστάσεως Ἑνώσεων Γ.Σ., ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου 602 μέχρι τῆς ἰδρύσεως τῆς Α.Τ.Ε.	178
§ 31. Εἰδικωτέρα συμπεράσματα ἐκ τῆς πορείας ἰδρύσεως Γ.Σ., ἀπὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602 μέχρι τῆς συστάσεως τῆς Α.Τ.Ε.	180
Εἶδος συσταθέντων Γ.Σ. μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1923 - 1929	180
Ἐκατοστιαία ἀναλογία τῶν Γ.Σ. μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1923 - 1929	180
Ἡ σύνθεσις τῶν Γ.Σ. μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1930 - 1939	181

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΕΤΑΡΤΗ

Ἡ συνεταιριστικὴ κίνησις παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Α.Τ.Ε., μέχρι τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου	182
--	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

§ 32. Ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα Ἑλλάδος καὶ ἡ ἀγροτικὴ πίστις. Ἡ ἰδρυσις συνεταιρι- σμῶν ἀπὸ τῆς συστάσεώς της	182
Φύσις καὶ σκοποὶ τῆς Α.Τ.Ε.	183

Πίναξ επιβαρύνσεως τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων ὑπὸ τῶν διαμέσεων	184
Εἶδος τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγουμένων δανείων	185
Ἀρχικά κεφάλαια τῆς Α.Τ.Ε.	185
Τὸ ὕψος τῶν παρὰ τῇ Α.Τ.Ε. καταθέσεων, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1930 - 1939	186
Χορηγηθέντα δάνεια ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., ἐπὶ πλασματικῷ, κοινῷ καὶ γεωργικῷ ἐνεχύρῳ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1930 - 1940	187
Δάνεια τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τοὺς συνεταιρισμοὺς, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1933 - 1939	188
Συνολικὸν ποσὸν χορηγηθέντων δανείων ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1930 - 1939	188
Μακροπρόθεσμα δάνεια χορηγηθέντα ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. εἰς Συνεταιρισμοὺς, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1930 - 1940	189
Δάνεια τρεχούσης καλλιέργειας χορηγηθέντα ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1930 - 1939	190
Αἱ πάσης φύσεως χορηγήσεις τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τοὺς ἀγρότας, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1930 - 1940	191

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

§ 33. Ἡ πορεία τῆς συστάσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἀπὸ τοῦ ἔτους λειτουργί- ας τῆς Α.Τ.Ε. (1930), μέχρι τοῦ ἔτους 1939	191
Ὑφιστάμενοι Γ.Σ. κατὰ περιφερείας, λήγοντος τοῦ ἔτους 1930	192
Ὑφιστάμενοι Γ.Σ. κατὰ περιφερείας κατὰ τὰ ἔτη 1931, 1932	193
Ὑφιστάμενοι Γ.Σ. κατὰ περιφερείας, λήγοντος τοῦ ἔτους 1933	194
Πίναξ ποσοστοῦ ἀδρανούντων Γ.Σ. κατὰ τὸ ἔτος 1933	194
Πίναξ συνθέσεως τῶν Γ.Σ. κατὰ τὸ ἔτος 1933	195
Πίναξ ἀναλογίας μελῶν ἐκάστου Γ.Σ., εἰς τὰ διάφορα Γεωγραφικὰ Διαμερί- σματα τῆς χώρας, κατὰ τὸ ἔτος 1933	196
Ὑφιστάμενοι Γ.Σ. κατὰ τὸ ἔτος 1934	197
Εἰδικώτερα κατανομή τῶν Γ.Σ. κατὰ τὸ ἔτος 1934	197
Ὑφιστάμενοι Γ.Σ., κατὰ τὸ ἔτος 1935	198
Ὑφιστάμενοι Γ.Σ., κατὰ τὸ ἔτος 1936	199
Συγκριτικὸς πίναξ ὕφισταμένων καὶ λειτουργούντων Γ.Σ., κατὰ τὰ ἔτη 1933, 1936	200
Ὑφιστάμενοι Γ.Σ. κατὰ περιφερείας, κατὰ τὸ ἔτος 1939	200
§ 34. Εἰδικώτερα συμπεράσματα ἐκ τῆς πορείας ἰδρύσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Α.Τ.Ε. μέχρι τοῦ ἔτους 1939	201
Ἑκατοστιαία σύνθεσις τῶν Γ.Σ., μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1930 - 1939	202
§ 35. Ἡ πορεία τῆς συστάσεως Ἐνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἀπὸ τοῦ πρῶ- του ἔτους λειτουργίας τῆς Α.Τ.Ε.	203
Ἡ κατανομή τῶν Ἐνώσεων Γ.Σ., κατὰ τὸ ἔτος 1934	204

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ

§ 36. Ἡ προϊοῦσα ἰσχυροποίησις τῶν Ἐνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1929 - 1939	204
Ἡ αὐξήσις τῶν συνεταιρικῶν κεφαλαίων τῶν Ἐνώσεων, κατὰ τὰ ἔτη 1929 - 1939	205
Καταθέσεις τῶν Ἐνώσεων παρὰ τῇ Α.Τ.Ε., μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1933 - 1936	206
Προμηθευτικαὶ ἐργασίαι τῶν Γ.Σ., μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1934 - 1936	207
Ποσότης καὶ ἀξία τῶν ὑπὸ τῶν Γ.Σ. ἐπεξεργασθέντων προϊόντων κατὰ τὰ ἔ- τη 1934 - 1936	208

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

- § 37. Συμπεράσματα τῆς πορείας τῆς συνεταιρικής κινήσεως παρ' ἡμῖν, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Β' περιόδου (1915 - 1940). 211

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

- § 38. Συνοπτικὰ στοιχεῖα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν διὰ τὸ ἔτος 1969 216
- § 39. Ἡ κατάστασις τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, κατὰ τὸ ἔτος 1969 217
- Ὑφιστάμενοι Συνεταιρισμοί, σύνθεσις τούτων καὶ ποσοστὸν λειτουργούντων, κατὰ τὸ ἔτος 1969 217
- Συγκριτικὸς πίναξ τῶν ὑφισταμένων καὶ λειτουργούντων Συνεταιρισμῶν, κατὰ Γεωγραφικά Διαμερίσματα τῆς χώρας, κατὰ τὰ ἔτη 1936, 1969 218
- Μέλη τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, κατὰ τὸ ἔτος 1969 219
- Δάνεια τῆς Α.Τ.Ε., κατὰ τὸ ἔτος 1969. 219
- Ὑψος τῶν ἐπιτοκίων τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθέντων δανείων, κατὰ τὸ ἔτος 1969 220
- § 40. Προοπτικαὶ τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν 222
- ΕΠΙΛΟΓΟΣ 225
- ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ 227

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἀνατρέχοντες εἰς τὰς ἀπαρχὰς τοῦ οἰκονομικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου διαπιστοῦμεν ὅτι οὗτος διὰ τὴν δύναται ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὰς καθημερινὰς βιοτικὰς τοῦ ἀνάγκας, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ὑπερπηδᾷ τὰ ἐμπόδια τὰ ὅποια ἔθετεν ἐνώπιόν του ἡ φύσις, ἡναγκάζετο νὰ ἐνώνῃ τὰς δυνάμεις του μετὰ τῶν συνανθρώπων του, ἵνα ἐπιτυχέστερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον πορεύεται διὰ μέσου τῶν παρεμβαλλομένων φυσικῶν ἐμποδίων.

Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου, δηλαδή ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀπὸ κοινοῦ δράσεως, ἐκπορεύεται καὶ ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τὸν ἄνθρωπον τάσις διὰ συνένωσιν καὶ σύμπραξιν μετὰ τῶν ὁμοίων του, διότι τόσον ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ, ὅσον καὶ ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ πεδίου, ἡ δράσις τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου εἶναι ἀνίσχυρος, ὡς τοῦτο προκύπτει καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ὅποια «μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολιτισμοῦ ἐτελειώθη καὶ τελειοῦται ἐν τῷ βίῳ τῶν κοινωνικῶν ομάδων»¹.

Ἡ συνένωσις αὕτη τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων ὑπῆρξεν ἀναγκαία², δεδομένου ὅτι ὁ ἄνθρωπος, δρῶν κατὰ μόναν³, δὲν ἤτο ἱκανὸς νὰ ἀντεπεξέλθῃ ἐπιτυχῶς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πρωτογόνου οἰκονομικοῦ βίου. Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς ἀπαρχὰς τοῦ οἰκονομικοῦ τοῦ βίου ἔζη ἀντλῶν τὴν τροφήν του ἀπὸ τὸ ἄμεσον φυσικὸν περιβάλλον του, ἦτο φυσικὸν ἡ τάσις αὕτη νὰ ἐκδηλωθῇ πρῶτον εἰς τὸ ἔδαφος, τὸ ὅποϊον ἀνῆκεν εἰς τὴν κοινότητα. Εἰς τὸ γεγονός τοῦτο ὠφείλετο καὶ ἡ ἀπὸ κοινοῦ δράσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν γεωργίαν, ἡ ὅποια ὑπῆρξε τὸ ἀρχικὸν ἀντικείμενον τῆς ἀνθρωπίνης συνεργασίας⁴.

Ἦδη, ὁ Ἀριστοτέλης διεπίστωσε τὴν φυσικὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀνθρωπίνης συνεργασίας λέγων ὅτι «οὐδεμία δὲ φύσις αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἔστιν

1. Ἴδε Α. Σβώλου, Τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι, σελ. 17.

2. «Τοῦτο συνέβη εἰς τὴν πρωτόγονον κατάστασιν ἐνὸς ἀναπτυκτοῦ ἀκόμη πολιτισμοῦ». Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ τῆς ἐξελίξει, Τόμ. Γ, σελ. 15.

3. Ὁ Α. Σίδερικς γράφει σχετικῶς : «... ἡ δράσις αὕτη θὰ ἦτο μικροτάτης ἀποδόσεως διὰ τοὺς σκοποὺς πού ἐπιδιώκει ὁ ἄνθρωπος, ἐὰν οὗτος ἔζῃ μόνος ἀπομεμονωμένος...». Ἴδε Ἱστορία τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, Τόμ. Α, σελ. 11.

4. Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκη, Περὶ Συνεταιρισμῶν κλπ., σελ. 3.

αὐτάρκειας»¹. Τοῦτο ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα, διότι ὁ μεμονωμένος ἄνθρωπος δὲν δύναται αὐτὸς νὰ ὑπάρξῃ, οὔτε νὰ πολλαπλασιασθῇ φυσικῶς, οὐδὲ νὰ προαχθῇ ἐκπολιτιστικῶς»². Ἡ ἀπὸ κοινοῦ δὲ δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου διὰ βιοτικούς σκοποὺς εἶναι τόσον παλαιὰ ὅσον καὶ ἡ ἀνθρωπότης³ καὶ συνιστᾷ τὸν πρῶτιστον λόγον τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καὶ τῆς κοινωνίας⁴, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἡ δρᾶσις αὕτη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ πρὸς τοὺς ὁμοίους του λαμβάνει κοινωνικὸν χαρακτῆρα⁵. Ἡ ἀφετηρία λοιπὸν τῆς ἀνθρωπίνης συνενώσεως καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ δράσεως ἔχει τὰς ρίζας της εἰς τὴν φυσικὴν⁶ ἀνάγκην καὶ τὸ ἐνστικτὸν⁷ τῆς αὐτοσυντηρήσεως, διότι ὁ ἄνθρωπος ἦτο ὑποχρεωμένος σὺν τοῖς ἄλλοις νὰ ἐνῶνῃ τὰς δυνάμεις του διὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν κινδύνων οὓς διέτρεχεν.

Τοιαύτην δὲ σημασίαν ἐνέχει ἡ συνεργασία διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος, ὥστε νὰ λεχθῇ, «ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος κατῴρθωσε μέχρι τοῦδε, τὸ ὀφείλει εἰς συνεργασίαν μετὰ τῶν συνανθρώπων του, ἡ δὲ οἰκονομία τοῦ ἀνθρώπου εἶχεν ἀρχικῶς συνεταιρικὴν ὄψιν...»⁸.

Ἀφ' ἐτέρου τὰ μέσα παραγωγῆς, τὰ «ἐργαλεῖα» τὰ ὁποῖα διέθετεν ὁ πρῶτος ἀνθρώπος εἰς τὰς ἀπαρχὰς τοῦ οἰκονομικοῦ του βίου, ἦσαν τόσον μικρᾶς ἀποτελεσματικότητος εἰς τὴν προσπάθειάν του πρὸς ἀπόκτησιν τῶν στοιχειωδῶν μέσων συντηρήσεως του, ὥστε καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἐξεπορεύετο ἡ ἀνάγκη τῆς συνενώσεώς του καὶ τῆς συλλογικῆς ἐργασίας ἐπὶ τῆς γῆς, ἥτις

1. Ἰδε Ἀριστοτέλους, Περὶ Κόσμου 6, 2 Ἠθικὰ Νικομάχεια Α' 1

2. Ἰδε Δ Καλιτσονάκι, Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ 5

3. Ἰδε Π Κοντοῦ, Δασικὴ Πολιτικὴ, Τόμ Β, σελ 200.

4. Ἰδε Α Μανσόλα, Πολιτειογραφικαὶ Πληροφορίαι περὶ Ἑλλάδος, σελ 167.

5. Ἰδε Α. Σίδερι, ἐνθ. ἀν., σελ. 6.

6. Ὁ Α. Σβῶλος γράφει σχετικῶς (ἐνθ. ἀν. σελ 2) : «Τοῦ φυσικοῦ, πλὴν ὑποσυνειδητοῦ τούτου ἐμφύτου τῆς συσσωματικῆς τοῦ ἀνθρώπου τάσεως, ἡ πλεονεξία πρῶτόγονος, ἀλλὰ καὶ ἐνδεικτικωτάτη ἔκφανσις εἶναι ὁ γάμος καὶ ἡ οἰκογένεια...»

7. Κατὰ τὸν C Gide, ἡ συνεργασία τοῦ ἀνθρώπου ἔχει διέλθει τρεῖς φάσεις: α) τὴν ἐνστικτώδη, διὰ τὴν ὁποίαν γράφει : «Ἡ φυσικωτέρα καὶ προφανὴς ἡ πρώτη μορφή τῆς συνεργασίας ὑπῆρξεν ἡ συνεργασία τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναίκος, τῶν γονέων καὶ τῶν τέκνων». β) τὴν ἀναγκαστικὴν, ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς δουλείας καὶ γ) τὴν συνεργασίαν μετὰξὺ κεφαλαίου καὶ ἐργαζομένων, τουτέστιν τὴν συνεργασίαν τῆς «ἐπιχειρήσεως», ἡ ὁποία «ἔκαμε θαύματα ἀπὸ ἀπόψεως παραγωγῆς ἀγαθῶν, ὡς σύστημα ὅμως συνεργασίας δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πρόοδος.. διότι οἱ ἐργάται δὲν ἔχουν οὔτε κατ' ἰδέαν τὸ συναίσθημα ὅτι εἶναι συνεταιρισμένοι μὲ τὸν προϊστάμενόν των...»

Ἰδε C Gide, Πολιτικὴ Οἰκονομία (Μετάφρασις Σ. Κροικιδᾶ ἐκ τῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1911), σελ. 192 - 195

8. Ἰδε Π. Κοντοῦ, ἐνθ. ἀν., σελ. 200.

έλαβε και την μορφήν τῆς δουλείας εἰσέτι, προκειμένου οὗτος νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἀτέλειαν τῶν παραγωγικῶν μέσων^{1,2}.

Ἡ συλλογικὴ³ ἐργασία καὶ ἡ κοινοκτημοσύνη⁴ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τῶν ἀπλουστάτων «ἐργαλείων» παραγωγῆς τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας οὗτος ἐστήριξε τὴν οἰκονομικὴν του δρᾶσιν, ἰδίᾳ εἰς τὴν βαθμίδα⁵ ἐξελίξεως⁶ τῶν φυσικῶν (πρωτογενῶν) λαῶν, οἱ ὅποιοι διὰ τῆς συνεργασίας ἠδυνήθησαν νὰ ὑπερπηθήσουν τὴν βαθμίδα τοῦ ἀλόγου ζώου⁷.

Ἐν τῇ παρόδῳ ὅμως τοῦ χρόνου καὶ μετὰ τὴν ἔξοδον τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ πρωτογόνου οἰκονομικοῦ σταδίου, οὗτος διέρχεται μακρὰν περίοδον ἐναλλαγῶν, ὡς πρὸς τὴν ἐπικράτησιν, ὅτε μὲν τῆς κοινωνικῆς ἰδέας, ὅτε δὲ τῆς ατομικιστικῆς ἀρχῆς, ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε ἐπικρατουσῶν ψυχολογικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν^{8,9,10,11} καὶ τῆς προοιούσης ἀναπτύξεως τῶν τεχνικῶν μέσων.

1. Ὁ C. Gide (ἐνθ' ἂν, σελ. 193 - 194) γράφει : «Διὰ τῆς ἀναγκαστικῆς αὐτῆς συνεργατικῆς ἐνώσεως οἱ ἄνθρωποι τῆς ἄλλοτε, ζευγμένοι κατὰ ἑκατοντάδας καὶ κινούμενοι μὲ τὸν ρυθμὸν χαλκίνου ὀργάνου πληττομένου ὑπὸ ἐνὸς ἀρχηγοῦ ὀρχήστρας τρόπον τινά, ὅπως μᾶς δεικνύουν τὰ αἰγυπτιακὰ ἀνάγλυφα, κατάρθωσαν νὰ κτίσουν τὰς πυραμίδας τῆς Αἰγύπτου ἢ νὰ κινοῦν πλοῖα μὲ τρεῖς ἢ τέσσαρας σειράς κωπῶν»

2 Ὁ A. Σίδερικς (ἐνθ' ἂν, σελ. 31) γράφει : «Ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ὑπερέβαινε τὸ στάδιον τῆς κτηνώδους ζωῆς ἐὰν ἐν τῇ οἰκονομικῇ του δράσει δὲν ἐχρησιμοποιοῖ τεχνικὰ μέσα...»

3 Ὁ Gide, ἐρευνῶν τὴν πορείαν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως ὡς πρὸς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, γράφει : «Ἡ γῆ ἐν ἀρχῇ καλλιεργεῖται ἂν μὴ ἐν κοινῷ, τοῦλάχιστον ἀδιακρίτως, ἀνήκει δὲ εἰς τὴν κοινωνίαν ὀλόκληρον ἢ μᾶλλον εἰς τὴν φυλὴν. Οἱ καρποὶ μόνον ἀνήκουσιν εἰς τὸν παραγωγόν». Ἴδε C. Gide, ἐνθ' ἂν., Τόμ. Β, σελ. 698

4. Ὁ Δ. Στεφανίδης γράφει σχετικῶς : « ἡ γαιοκτησία τοῦ γένους ὑπῆρξεν ὅθεν πιθανώτατα ἡ πρώτη μορφή γαιοκτησίας». Ἴδε Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ, σελ. 12 - 13

5. Ἴδε Δ. Καλιτσούνκι, Περὶ Συνεταιρισμῶν κλπ., σελ. 49

6. Ὁ A. Weber, ἀντὶ τοῦ ὅρου «βαθμίδες ἐξελίξεως», προτείνει τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὅρου «θεμελιώδεις τύποι τῆς συγκριτικῆς οἰκονομικῆς θεωρίας», οἱ ὅποιοι «εἶναι ἰδανικοὶ τύποι καὶ ὅχι ἄμεσος πραγματικότης» Ἴδε, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς κοινωνικῆς οἰκονομικῆς, Μετάφρασις E. Βουζίκια, σελ. 9

7. Ἴδε Π. Κοντοῦ, ἐνθ' ἂν σελ. 200

8 Ἴδε Δ. Καλιτσούνκι, Περὶ Συνεταιρισμῶν κλπ., σελ. 5, σημ. 2.

9. Ὁ Δ. Στεφανίδης, ἀναφερόμενος εἰς τὸν Πλατωνικὸν κοινωνισμόν, γράφει σχετικῶς : « . ὅπως ἐμβαθύνῃ τις εἰς τὸ Κοινωνικὸν σύστημα τοῦ Πλάτωνος θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνατρέξῃ προηγουμένως εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ οἰκονομικὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας διεβίουν αἱ Ἀθηναὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην» Ἴδε, Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ κλπ., Τόμ. Α, σελ. 161

10. Εἰς τὰς κριτικὰς του παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς «Οὐτοπίας» τοῦ Morus ὁ Δ. Στεφανίδης γράφει : «Ἡ Ὀυτοπία» τοῦ Morus ὀφείλει, κυρίως, τὴν γένεσίν της ὅχι εἰς πολιτικὰ αἵτια ὡς ἡ Ὀυτοπία» τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ εἰς τὰς τότε κρατούσας κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς συνθήκας τῆς Ἀγγλίας». Ἴδε ἰδίου, ἐνθ' ἂν, Τόμ. Α, σελ. 316 - 317

11. Ὁ αὐτὸς ὡς ἄνω συγγραφεύς, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς Φιλελευθέρου Σχολῆς, γράφει : «... πρὸ τούτων. . δέον νὰ γνωρίσωμεν τὸ οἰκονομικόν, πνευματικόν καὶ πο-

2. Ἐγκαταλείποντες τὸ ἀπώτατον παρελθὸν καὶ εἰσερχόμενοι εἰς τὴν Ἱστορικὴν περίοδον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἥτις ἄρχεται ἀπὸ τῆς 5ης π.Χ. χιλιετηρίδος, διαπιστοῦμεν ὅτι ἡ τάσις αὕτη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς κοινὴν σύμπραξιν καὶ δρᾶσιν ἀπαντᾷται εἰς ὅλους τοὺς λαούς, Εὐρωπαϊκοὺς καὶ μὴ.

Οὕτω: α) Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ δὴ ἀπὸ τῆς 3ης χιλιετηρίδος καὶ ἐντεῦθεν, ὅτε ἤκμασεν ὁ Μινωικὸς πολιτισμὸς ἐν Κρήτῃ «ἡ καλλιέργεια τῶν μεγάλων κτημάτων γίνεται διὰ δούλων, κατοικοῦντων παρὰ τῷ κυρίῳ αὐτῶν... τὰ ζῶα βόσκουν εἰς κοινὰ λιβάδια καὶ ἡ ἰδιοκτησία ἀρχικῶς εἶναι ὁμαδικὴ ἀνήκουσα εἰς τὸ γένος»¹.

Ἐπίσης εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας μέχρι τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος ἡ γῆ ἀνῆκεν ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὸ γένος, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος συνιστῶνται παντὸς εἶδους ἐταιρικαὶ συμπράξεις².

β) Κατὰ τὸν 15ον π.Χ. αἰῶνα οἱ Ἑβραῖοι τῆς Παλαιστίνης «ἦσαν ὠργανωμένοι εἰς ὀρδὰς μὲ κοινὴν κατοχὴν καὶ ἰδιοκτησίαν βοσκῶν καὶ γαιῶν»³.

γ) Κατὰ τὸν 8ον π.Χ. αἰῶνα ἡ Ρωμαϊκὴ οἰκονομία ἀρχικῶς ἦτο οἰκονομία τῆς κατὰ γένη συμβιώσεως, μὲ ὁμαδικὴν ἰδιοκτησίαν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἀπὸ κοινοῦ καλλιέργειαν αὐτῆς διὰ δούλων⁴. Ἐπίσης κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα, εἰς τὸν χρόνον τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ἀπὸ κοινοῦ συνεργασία τοῦ ἀνθρώπου μορφοποιεῖται ἐντὸς τῶν τάξεων τῶν βιοτεχνῶν καὶ ἐμπόρων, τῆς μορφοποιήσεως ταύτης ἐκδηλουμένης διὰ τῆς ὁργανώσεως τούτων εἰς τὰς ἐλευθέρως συντεχνίας (collegia), αἵτινες ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν ἐπαγγελματικῶν καὶ κοινωνικῶν σκοπῶν⁵.

δ) Τέλος, ἀνατρέχοντες εἰς τὸν προϊστορικὸν πολιτισμὸν τῶν Γερμανῶν Τευτόνων, ἐκ τῆς διαρέσεως τῶν ὁποίων προῆλθον διάφορα ἔθνη (Γότθοι, Βάνδαλοι, Φράγκοι, Λομβαρδοὶ κλπ.), διαπιστοῦμεν ὅτι «ἀτομικὴ ἰδιοκτησία γῆς δὲν ὑπῆρχεν»⁶, ἡ κτηνοτροφία ἤσκειτο ἀπὸ κοινοῦ, ἡ ζωὴ δὲ τῶν λαῶν τούτων περιωρίζετο ἐντὸς τοῦ γένους.

Πάντα ταῦτα καταδεικνύουν τὴν ὁρθότητα τῆς ἀπόψεως, ὅτι ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς συνεργασίαν, καὶ συνένωσιν μετὰ τῶν ὁμοίων του, ἔχει τὰς καταβολὰς τῆς εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ πρωτογόνου αὐτοῦ βίου, διατηρουμένη διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ μεταβαλλομένη ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε κοινωνικῶν συνθηκῶν. Τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ τάσις αὕτη, ὑπὸ

λιτικὸν περιβάλλον, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου αὕτη ἐξεκολάφθη καὶ ἀνεπτύχθη». Ἐνθ' ἂν, Τόμ. Β, σελ. 169.

1. Ἴδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἂν, σελ. 109.

2. Αὐτόθι, σελ. 125 - 127 καὶ 135.

3. Αὐτόθι, σελ. 94.

4. Αὐτόθι, σελ. 160, 175.

5. Ἴδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἂν. Τόμ. Β, σελ. 18.

6. Αὐτόθι, σελ. 29 - 30.

άλλας μορφάς και υπό άλλας συνθήκας, έξηκολούθει να άποτελῇ στοιχείον ούσιωδες τῆς ζωῆς τοῦ ανθρώπου και κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους.

Μεταξὺ τῶν στοιχείων τὰ ὅποια θεμελιοῦν τὴν ἄποψίν μας ταύτην σημειοῦμεν τὰς ἐξῆς ἐκδηλώσεις ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου.

α) Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας¹ και δὴ περὶ τὸν 7ον μ.Χ. αἰῶνα ἀπαντᾶται ἐν αὐτῇ ὁ θεσμὸς τῆς ἐγκατοικίσεως² εἰς τὰ ἀγροκτῆματα πλήθους μὴ ἐλευθέρων ἀγροτῶν (παροίκων και δουλοπαροίκων), οἱ ὅποιοι ἐργαζόμενοι ἀπὸ κοινοῦ εἰς ταῦτα, παρῆγον γεωργικά προϊόντα διὰ λογαριασμὸν τοῦ γαιοκτημόνος, ἐνῶ παραλλήλως ἤρχισε διαμορφούμενος ἐν αὐτῇ και ὁ θεσμὸς τῆς μικρᾶς συλλογικῆς ἀγροτικῆς ιδιοκτησίας, διὰ τῆς ιδρύσεως κοινοτήτων (μὲ μέλη ἐλευθέρους χωρικούς, οἱ ὅποιοι ἐκαλλιέργουν και ἐνέμενον κοινὰ κτῆματα ὑπὸ τινα μορφὴν κοινοκτημοσύνης)³.

β) Κατὰ τὸν 9ον και 10ον μ.Χ. αἰῶνα, ὅτε ἐνεφανίσθη τὸ φεουδαρχικὸν σύστημα, ἀπαντᾶται ἡ ἀπὸ κοινοῦ καλλιέργεια τῆς γῆς ὑπὸ τῶν δουλοπαροίκων, οἱ ὅποιοι παρῆγον διὰ λογαριασμὸν τοῦ φεουδάρχου, ἐνῶ τὰ λιβάδια και τὰ δάση ἀπετέλουν κοινοχρήστους γαίας, αἱ ὅποια ἀνῆκον εἰς τὸ φέουδον και ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν βοσκήν τῶν ζώων και τὴν ξύλευσιν τῶν καλλιεργητῶν τούτου^{4,5}.

γ) Τέλος, μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω ἐκδηλώσεων, ἀναφέρομεν και τὴν πληθώραν τῶν ποικίλων συμπράξεων τῶν βιοτεχνῶν και ἐμπόρων, αἱ ὅποια εἶναι γνωσταὶ ὡς «Συντεχνίαι», ἀναπτυχθεῖσαι εἰς τὸ Βυζάντιον⁶ και τὰς ἄλλας Εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεσαίωνος.

Αἱ «Συντεχνίαι» αὗται ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν ἐπαγγελματικῶν σκοπῶν ἢ συμφερόντων, τῆς συμμετοχῆς εἰς αὐτὰς οὔσης ὑποχρεωτικῆς.

Ἐλέχθη ἀνωτέρω (σελ. 2) ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς ἀπαρχὰς τοῦ πρωτογόνου οἰκονομικοῦ βίου ἦτο ἡναγκασμένος νὰ ἐνώνῃ τὰς δυνάμεις του μετὰ τῶν συνανθρώπων του πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν κινδύνων τοὺς ὁποίους διέτρεχεν. Ἡ ἄποψις αὕτη εὐρίσκει τὴν πλήρη ἐπιβεβαίωσίν της και κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους και δὴ εἰς τὰ αἶτια τῆς δημιουργίας τῶν «Συντεχνιῶν» ἐμπόρων, οἱ ὅποιοι

1 Ἴδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἄν., Τόμ. Α', σελ. 24.

2. Πλείονα περὶ τῆς συντεχνιακῆς ὁργανώσεως εἰς τὸ Βυζάντιον δυνάμει τοῦ αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος τοῦ Λέοντος τοῦ 6ου (886 - 911) ἴδε εἰς Χ. Εὐελπίδη, Οἰκονομικὴ και Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 23 - 24.

3. Ἴδε Α. Διομήδους, Βυζαντιναὶ μελέται, Τόμ. Α, σελ. 20, 96 - 97, 99.

4. Ἴδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἄν., Τόμ. Β, σελ. 113 - 114, 130, 139, 143.

5 Κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Α. Σίδερι χρησιμοποιούμενας πηγὰς, και ἐν Βρετανίᾳ ἀπὸ τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος «λαμβάνει χώραν ἀπὸ κοινοῦ καλλιέργεια τῆς γῆς, ἥτις ἀνήκει εἰς τὸ χωρίον διανεμομένη περιοδικῶς εἰς τοὺς κατοίκους τούτου». Ἴδε, ἔνθ' ἄν., Τόμ. Β, σελ. 77.

6. Περὶ τῆς πληθώρας τῶν ἐν Βυζαντίῳ ἰδρυθέντων Συντεχνιῶν τῶν βιοτεχνῶν και ἐμπόρων, ἴδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἄν., Τόμ. Α, σελ. 269 - 271, 276.

προέβαινον εις τὴν σύστασιν τούτων, συνεπεία τῶν κινδύνων οὓς οὗτοι διέτρεχον ἐκ τῶν ληστροικῶν ἐπιδρομῶν κατὰ τὴν διακίνησιν τῶν ἐμπορευμάτων καὶ ἔνεκα τούτου «... ἐταξίδευσεν καθ' ὁμάδας (καραβάκια), ἔνοπλοι καὶ μὲ ἀρχηγὸν ἐπικεφαλῆς, ἀσκοῦντες κοινήν (ὁμαδικήν) ἐπιχείρησιν καὶ διανέμοντες ἀπὸ κοινοῦ κέρδη καὶ ζημίας»^{1,2}, τῶν «Συντεχνιῶν» τούτων λαμβανόντων συνεταιρικὴν μορφήν^{3,4}.

Ἐπίσης, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μεσαίωνα, εἰς ὁρισμένας χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης εἶχον συσταθῇ ὑποτυπώδεις οἰνοποιητικοὶ συνεταιρισμοί⁵.

3. Κατὰ τὸν 17ον, 18ον καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος μὲ τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἀρχῶν τῆς Φιλελευθέρως Σχολῆς τοῦ Ἄνταμ Σμιθ καὶ τοῦ Ρικάρντο καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως^{6,7}, ἡ ὁποία ἀνεκήρυξε τὸ δικαίωμα τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον, ἡ κοινωνιστικὴ τάσις ὑποχωρεῖ διὰ τὴν παραχωρήσῃ τὴν θέσιν τῆς εἰς τὸν ἄκρατον οἰκονομικὸν φιλελευθερισμόν, διὰ τὸν ὅποιον ἡ θεότης ὑπῆρξε τὸ ἄτομον καὶ ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία δράσεώς του εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν^{8,9}.

1. Ἴδε Α Σίδερι, ἐνθ' ἄν, Τόμ Β, σελ. 163, 167.

2. Ἐν Ἰταλίᾳ εἶχον ἐπίσης συσταθῇ «Συντεχνίαι» ἀλιέων καὶ κρεοπωλῶν Ἴδε σχετικῶς Α Σίδερι, ἐνθ' ἄν, Τομ Β, σελ 133, σημ 8

3. Ἴδε Α Σίδερι, ἐνθ' ἄν., Τομ. Β, σελ 213, σημ 8, 9, 10

4. Ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα οἱ κτηνοτρόφοι εἶχον ἰδρύσει κτηνοτροφικὰ σωματεῖα (Συντεχνίας) Ἴδε σχετικῶς Α Σίδερι, ἐνθ' ἄν., σελ 270 σημ. 4

5. Ἴδε Δ Πάνου, Εἰδικὴ Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, Τόμ. II, σελ 136

6. Σχετικῶς ὁ C. Gide παρατηρεῖ : «Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀτομισμοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς ἰσότητος, ἡ κατάργησις τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος, ἰδίως ἐν ταῖς χώραις αἰτίνας ὑπέστησαν τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789, ἐπὶ νύκτον τὴν ὁριστικὴν σύστασιν τῆς ἐλευθέρως ιδιοκτησίας τῆς γῆς μεθ' ὅλων τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς ». Ἐνθ. ἄν, Τόμ. Β, σελ 701

7. Παρ' ἡμῖν ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις ἔσχεν εὐνοϊκοὺς μεταρρυθμιστικοὺς ἀντικτύπους, δεδομένου ὅτι, συνεπεία ταύτης, ἤρξατο ἡ κίνησις διὰ τὴν κατάργησιν τῆς δουλοπαροικίας, διὰ τὰ ὑπόδουλα εἰσέτι Ἑλληνικὰ διαμερίσματα (Θεσσαλία, Ἡπειρος), ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ ἔτους 1839 διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ὁθωμανικοῦ Τανζιματίου (μεταρρυθμιστικοῦ). Ἴδε σχετικῶς Δ Τσοποτοῦ, Γῆ καὶ γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας κλπ, σελ 58, 230 - 240.

8. Ὁ Δ. Στεφανίδης γράφει : «Μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς φεουδαρχίας ἐπανῆλθεν ὁ Εὐρωπαϊκὸς κόσμος εἰς τὴν ἀτομικὴν γαιοκτησίαν καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ δικαιώματος τούτου ὡς ἱεροῦ καὶ ἀπαραβίαστου», συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως Ἀποκαμὼν ἐπίσης ἀπὸ τοὺς παλαιότερους γαιοκτητικὸς περιορισμοὺς καὶ ἐπηρεασμένος ἐκ τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῶν δεσποζουσῶν τότε φιλελευθέρων οἰκονομικῶν ἀρχῶν, περιέπεσεν εἰς ἄλλο ἄκρον, τῆς χρησιμοποίησεως δηλονότι καὶ διαθέσεως τῆς γῆς ἐκ μέρους τοῦ ιδιοκτήτου τῆς κατὰ τὸ δοκοῦν» Ἴδε Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ 16.

9. Ἐκ παραλλήλου ὅμως τὸ φυσικὸν δίκαιον καὶ ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις διὰ τῶν συνθημάτων τῆς ἰσότητος, ἐλευθερίας, ἀδελφότητος καὶ τῶν αἰωνίων καὶ ἀπαραγράπτων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου, ὠδήγησαν εἰς τὴν καθολικὴν ψῆφον καὶ τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα τοῦ 19ου αἰῶνος, συντελέσαντα οὕτως εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν κοινωνικοκρατικῶν ιδεῶν

4. Καὶ ἐνῷ ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ δρᾶσιν καὶ τὴν συλλογικότητα τῆς ἐργασίας, εἰς τὸ πρωτόγονον¹ οἰκονομικὸν στάδιον, εἶχε χαρακτηρῆται αὐθόρμητον, εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ δὴ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ μεσαιῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἡ δημιουργία τῶν ποικίλων ἐπαγγελματικῶν καὶ χειροτεχνικῶν ὁργανώσεων (συντεχνιῶν) ὑπῆρξε σκόπιμον² ἔργον τῶν αὐτοδιοικουμένων συντεχνιῶν αἵτινες ἀπετέλουν τὸ «Κράτος», τὸ ὁποῖον ἡναγκάζετο ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀγόνων τῶν συρρεόντων εἰς τὰς πόλεις δουλοπαροίκων, νὰ λαμβάνῃ νομοθετικὰ πλέον μέτρα³ διὰ τὴν δημιουργίαν τούτων. Κατὰ μίαν δὲ ἄποψιν αἱ «συντεχνίαι» αὐται, εἰς τὴν ἐξωτερικὴν των ἐμφάνισιν, ἦσαν σχεδὸν ὅμοιαι⁴ μετὰ τὸν Συνεταιρισμὸν τῆς σήμερον, ἀποτελέσασαι τὸν πρόδρομον τῆς συνεταιριστικῆς ιδέας, ὡς αὕτη διεμορφώθη⁵⁻⁶.

Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ αὐθόρμητος ροπὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς συνένωσιν καὶ συνεργασίαν, συνεπικουρούσης καὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τελειοποιήσεως τῶν μέσων παραγωγῆς, ἀντικατεστάθη ἀπὸ τὴν συνειδητὴν πλέον ἐπιδίωξιν τῆς ἱκανοποιήσεως «τῶν ἐν τῷ μεταξὺ δημιουργηθέντων ἀντιτιθεμένων συμφερόντων τῶν κοινωνικῶν τάξεων», ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐξόδου ἐκ τοῦ πρωτόγονου κοινοτικῶς συστήματος, ἀφ' ἧς ἐπραγματοποιήθη ἡ μεταβολὴ τῆς κοινωνικῆς εἰς ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν⁸ καὶ τῆς συλλογικῆς ἐργασίας εἰς ἀτομικὴν. Δέον συνεπὶς νὰ λεχθῇ ἐν προκειμένῳ ὅτι: ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ὡς εἶναι ἱστο-

1 'Ο Α. Σίδερς γράφει σχετικῶς (ἐνθ' ἄν., σελ. 63): «Τὸ χαρακτηρίζον τὸν βίον τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἐντονος ὁμαδικὴ ζωὴ μετὰ τῶν ὁμοίων του (γένους, ὁρδῆς, φυλῆς) καὶ ἡ βραδεῖα ἀνάπτυξις τῆς ἀτομικότητος. Ὁλόκληρος ἡ ζωὴ του εἶναι ὁργανικῶς δεσμευμένη εἰς τὴν ὁμάδα διὰ τῆς ὁμοιότητος καὶ κοινότητος τῶν πράξεων καὶ τῆς κοινότητος σκέψεως»

2 'Ο Α. Σίδερς (ἐνθ' ἄν., σελ. 6) γράφει: « Ἀλλ' ἐνῷ εἰς τὰ ζῶα αἱ συμπράξεις αὐταὶ εἶναι ἐνστικτώδεις καὶ οἷονεὶ τυφλαὶ καὶ ἀμετάβλητοι, εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἔλλογοι, σκόπιμοι καὶ διαρκῶς μεταβαλλόμενοι»

3 Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, ἐνθ' ἄν., σελ. 4, σημ. 1

4 Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν «συντεχνιῶν» τούτων καὶ τοῦ σημερινοῦ Συνεταιρισμοῦ ἐξεδηλοῦτο μόνον ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ ὑποχρεωτικοῦ τῆς συμμετοχῆς καὶ τῆς ἐξόδου ἐξ αὐτῶν Ἴδε Κ. Τσάκκα, Οἱ Συνεταιρισμοί, σελ. 16.

5 Ἴδε Κ. Τσάκκα, ἐνθ' ἄν., σελ. 16

6. Πλείονα περὶ τῶν «συντεχνιῶν» τούτων ἴδε εἰς Α. Σίδερν, Ἱστορία τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, Τόμ. Β, σελ. 183 - 184

7 'Ο Δ. Στεφανίδης ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς περιόδου γράφει: « Ἐκ παραλλήλου ὁμοῦς ἤρχισαν τὰ παραγωγικῶς δρῶντα ἄτομα νὰ διαστέλλωνται σαφῶς εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας, τοὺς κεφαλαιοκράτας ἐργοδότες καὶ τοὺς μισθωτοὺς ἐργάτας. Ἡ διαστολὴ αὕτη ἐνετάθη μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποτελῇ τὸ χαρακτηριστικώτερον γνῶρισμα τῆς συγχρόνου οἰκονομικῆς ζωῆς» Ἴδε, Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ κλπ., Τόμ. Α, σελ. 64

8 Κατὰ τὸν Α. Weber (ἐνθ' ἄν., σελ. 12) ἡ μεταβολὴ αὕτη «συνέβη ὅχι ἄνευ πείσμονος ἐσωτερικῆς ἀντιστάσεως. Βαθμωδὸν ὁμοῦς ἡ ριζικὴ αὕτη μεταρρυθμίσις ἐπεκράτησε πλήρως».

ρικῶς διαπιστωμένον, ἠκολούθησε τὴν κοινωνικὴν τοιαύτην, ἥτις προηγήθη πάσης ἄλλης μορφῆς ιδιοκτησίας^{1·2·3·4·5·6}.

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ συλλογικὴ ἐργασία ἀπετέλει ἀνθρωπίνην ἀναγκαιότητα προκύπτει καὶ ἐξ τοῦ ὅτι, καὶ εἰς αὐτὸ ἀκόμη τὸ στάδιον τοῦ δουλοκτητικοῦ συστήματος, ἡ ἐργασία ἐξετελεῖτο ὑπὸ πολλῶν ἀνθρώπων συγχρόνως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἦτο συνέπεια τῆς φύσεως τῶν ἐκτελουμένων ἐργασιῶν, ὅπως π.χ. ἡ κατασκευὴ ἀρδευτικῶν ἔργων καὶ ἡ ἐμφάνισις ἐργαστηρίων τὰ ὁποῖα ἀπῆλθον τὴν προσφορὰν ἐργασίας πολλῶν ἀνθρώπων ἀπὸ κοινοῦ.

5. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως τοῦ Μεσαίωνα καὶ ἐντεῦθεν ἐπῆλθον σημαντικαὶ βελτιώσεις καὶ μεταβολαὶ εἰς τὸν τεχνολογικὸν τομέα ὡς καὶ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας, αἱ ὁποῖαι ἐπέδρασαν αἰσθητῶς ἐπὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἀτομικῆς ἢ τῆς κοινωνικῆς ἀρχῆς.

Πράγματι, τὰ σημαντικώτερα κρᾶτη τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, καὶ ἰδίως ἡ Ἀγγλία κατὰ τὸν 17ον καὶ 18ον αἰῶνα, ἐπραγματοποίησαν σειρὰν τεχνικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἐπιτεύξεων, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιούμεναι εἰς τὴν παραγωγὴν ἀνέτρεψαν τὰς μέχρι τότε ἐπικρατούσας παραγωγικὰς μεθόδους καὶ αἱ ὁποῖαι ὑπῆρξαν τοσοῦτον ἐπαναστατικαὶ εἰς τὴν πρωτοτυπίαν των καὶ τὰ ἀποτελέσματά των, ὥστε ἡ ἐποχὴ αὕτη νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐποχὴ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως.

Αἱ ἐπιτεύξεις αὗται ἐπραγματοποιήθησαν⁷ κυρίως εἰς τὴν κλωστοῦφαν-τουργίαν, μεταλλουργίαν, ὑψικαμίνους, τὴν κινητήριον δύναμιν, διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ ἀτμοῦ κλπ., ἐπιδράσασαι βαθύτατα ἐπὶ τοῦ ὅλου τρόπου τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας.

1 Ὁ Δ Στεφανίδης γράφει σχετικῶς : «Ἡ ἀτομικὴ ἔγγειος κτήσις περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλοῦν τὰ εἰς τὴν διάθεσίν μας εὐρισκόμενα ἱστορικὰ μνημεῖα, δὲν ὑπῆρξεν ἡ πρώτη μορφή γαιοκτησίας» Ἰδε, Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ, σελ. 12.

2 Ὁ Ξ Ζολώτας ἐπὶ τοῦ ἰδίου ζητήματος γράφει : «Ἐν τούτοις κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν γνώμην φαίνεται ὅτι εἰς τοὺς περισσοτέρους λαοὺς πρὸ τῆς ἀτομικῆς ἐγγείου ιδιοκτησίας ὑπῆρξεν ἡ οἰκογενειακὴ ἢ συγγενικὴ ιδιοκτησία» Ἰδε, Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ, σελ. 61.

3 Ὁ Χ Εὐελπίδης γράφει : «Ἡ γῆ, ὡς ἐλέγχθη ἤδη, ἀνῆκεν ἀρχικῶς εἰς τὴν φυλὴν ἢ τὴν κοινότητα. Ὁ θεσμὸς τῆς ιδιοκτησίας ἀποτελεῖ θεσμὸν ἱστορικὸν προστατευόμενον ὑπὸ τοῦ κράτους, χάριν τῆς κοινωνικῆς σκοπιμότητος» Ἰδε, Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ, σελ. 43.

4 Ὁ C. Gide ἀνασκοπῶν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ θεσμοῦ τῆς ιδιοκτησίας γράφει : «... προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἔγγειος ιδιοκτησία ἐξειλίχθη βαθμιαίως καὶ σταθερῶς ἀπὸ τῆς ὁμαδικῆς μορφῆς πρὸς τὴν ἀτομικὴν» Ἰδε ἐνθ' ἄν, Τόμ. Β, σελ. 702.

5 Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῶν ἀνωτέρω συγγραφέων, ὡς πρὸς τὴν προϋπαρξιν τῆς κοινωνικῆς ιδιοκτησίας, τάσσεται καὶ ὁ πρόδρομος τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως ἐν Ἑλλάδι Σ. Ἰασεμίδης Ἰδε σχετικῶς μελέτην του, «Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί», εἰς περιοδ. «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1913, σελ. 5.

6 Ἰδε Α Σίδερι, ἐνθ' ἄν, σελ. 17.

7 Ἰδε Δ Στεφανίδου, Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ κλπ, Τόμ. Β, σελ. 170.

Ἡ βιομηχανικὴ αὐτὴ ἐπανάστασις συνετέλεσεν ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν συσσωρεύειν τοῦ κεφαλαίου, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιοῖ τὴν ἐργασίαν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ὡς μέσον μεγαλυτέρου κέρδους, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπέφερε τεραστίας διαθρωπικὰς μεταβολὰς εἰς τὴν μέχρι τότε ἐπικρατοῦσαν κοινωνικὴν σύνθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ.

Οὕτω, συνεπεία τῆς ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας, ὡς ἀπόρροια τῶν τεχνολογικῶν ἐξελίξεων, ἐν σημαντικὸν τμῆμα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ἰδίως εἰς τὴν μητρόπολιν τοῦ οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ, τὴν Ἀγγλίαν, μετεβλήθη εἰς βιομηχανικοὺς ἐργάτας, οἱ ὁποῖοι συρρέοντες εἰς τὰ μεγάλα ἀστικά βιομηχανικὰ κέντρα διηύρυνον τὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὑφισταμένην προσφορὰν ἐργασίας, γεγονὸς τὸ ὁποῖον παρέσχεον εἰς τὸ βιομηχανικὸν κεφάλαιον τὴν δυνατότητα νὰ διαπραγματεύεται ἀπὸ θέσεως ἰσχύος, καὶ πρὸς ὄφελός του, καὶ τὴν ἀμοιβὴν καὶ τοὺς ὅρους τῆς ἐργασίας. Παραλλήλως, διὰ τῆς ἐκποιήσεως τῶν κτημάτων τῶν μικροϊδιοκτητῶν οἱ ὁποῖοι συνέρρεον εἰς τὰ βιομηχανικὰ κέντρα, ἐνισχύθη ἡ μεγάλη ἔγγειος ἰδιοκτησία¹.

Ἡ ἰσχὺς τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν οἱ κεφαλαιοῦχοι ἐν Ἀγγλίᾳ συνεπεία τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως ἐκορυφώθη διὰ τῆς χρησιμοποίησεως ἀνηλίκων² καὶ γυναικῶν εἰς τὴν βιομηχανίαν, διὰ τῆς χρονικῆς παρατάσεως τῆς ἐργασίμου ἡμέρας, διὰ τῆς συμπίεσεως τοῦ μισθοῦ καὶ τῆς χρησιμοποίησεως ἐξαντλητικῶν μεθόδων³ ἐργασίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὠδήγησε τοὺς ἐργαζομένους εἰς ἐπίπεδον ἀθλίων συνθηκῶν διαβιώσεως. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην «ἐν Ἀγγλίᾳ εἶχεν ἀπωλεσθῇ ἄληθῶς τελείως ἡ συνείσθησις ὅτι οἱ ἐργάται παρέμενον, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἄνθρωποι καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἐργάζωνται ὡς αἱ μηχαναὶ ἀδιακόπως ἡμέρας καὶ νυκτὸς»⁴.

Τὰς ἀθλίους ταύτας συνθήκας ζωῆς τῶν ἐργαζομένων ἐν Ἀγγλίᾳ, ὁ Δ. Στεφανίδης χαρακτηρίζει ὡς «αὐτόχρημα κτηνώδεις»⁵.

1 Ὁ Δ. Στεφανίδης γράφει σχετικῶς : «Ἡ ἀθρόα μετανάστευσις τῶν Ἀγγλῶν ἀγροτῶν εἰς τὰς πόλεις, καθ' ὅσον τὸν 18ον αἰῶνα εἶχε προκαλέσει ἀκόμη μεγαλυτέραν ἐνίσχυσιν τῆς μεγάλης ἐγγείου ἰδιοκτησίας εἰς τὴν χώραν ταύτην, διότι οἱ μεταναστεύοντες μικροὶ ἰδιοκτῆται ἐξεποιοῦν τὰ κτήματά των εἰς τοὺς παρακειμένους μεγαλογαιοκτῆμονας». Ἴδε Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ κλπ., Τόμ. Β, σελ. 346, σημ. 2.

2 Ὁ αὐτὸς ὡς ἄνω συγγραφεὺς ἀναφέρειν τὰς πληροφορίας τοῦ Ρόμπερτ Όουεν γράφει ὅτι εἰς τὰ ἐργοστάσια μόνον τοῦ Lancashire εἰργάζοντο 5000 παῖδες κάτω τῶν 10 ἐτῶν ἐπὶ 14 - 15 ὥρας ἡμερησίως Ἴδε αὐτόθι, Τόμ. Β, σελ. 393, σημ. 1.

3 Μεταξὺ τῶν συστημάτων ἐργασίας τὸ πλέον φρικτὸν διὰ τοὺς ἐργαζομένους ἦτο τὸ «σύστημα ἰδρωτός», συμφώνως πρὸς τὸ ὁποῖον «οἱ ἐργάται ὤφειλον νὰ ἀποστραγγισθοῦν μέχρι καὶ τῆς τελευταίας σταγόνας ἰδρωτός καὶ συχνὰ ρανίδος τοῦ αἵματός των». Ἴδε Γ. Γραμματοπούλου, Ὁ σύγχρονος συνεργατισμὸς κλπ., σελ. 104.

4 Ἴδε Herkner - Καλιτσουνάκι, Τὸ ἐργατικὸν ζήτημα, Τόμ. Α, σελ. 21.

5. Οὗτος γράφει σχετικῶς : « μὴ ὑπαρχόντων τότε κρατικῶν προστατευτικῶν μέτρων ἠναγκάζοντο οὗτοι —ὕπονοεῖ τοὺς ἐργάτας— νὰ διαβιοῦν εἰς τὰ ἐργοστάσια μερικῶν ἀγγλικῶν καὶ γαλλικῶν ἰδίως βιομηχανικῶν κέντρων ὑπὸ συνθήκας αὐτόχρημα κτηνώδεις. Τὰ

6. Αὕτη ἦτο ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ ἐπικρατοῦσα κατάστασις¹ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀνεξελέγκτου φιλελευθέρου οἰκονομικοῦ συστήματος καὶ τῆς πλήρους ἀτομοκρατίας τῆς ὁποίας ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἐπιβολὴ συνεπορεύθη μὲ τὴν μετὰβασιν εἰς τὸ βιομηχανικὸν σύστημα παραγωγῆς, τοῦ ὁποίου οἱ τόποι ἐργασίας ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς «δεσμοτῆρια τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἀβύσσου»².

Πέραν τούτων τὸ ἀδιάκοπον κυνῆγι τοῦ κέρδους^{3,4}, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὸν μοναδικὸν γνώμονα πάσης ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὑπεδαύλιζε τὸν σκληρὸν ἀνταγωνισμὸν μεταξὺ τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τὴν ἀναρχίαν εἰς τὴν παραγωγὴν, μὲ ἀποτέλεσμα εἰς μεγάλους ἀριθμοὺς ἐξ αὐτῶν νὰ ἐξαφανίζεται ἐκ τῆς ἐπιχειρηματικῆς κονίστρας, γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνέτεινεν εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς προσφορᾶς ἐργασίας ἐκ μέρους τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν καὶ εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν κρίσεων⁵ ὑπερπαραγωγῆς, συνεπεία τῆς ἐντεῦθεν ἀπορροῦσης ὑποκαταναλώσεως⁶.

Πάντα ταῦτα ὑπῆρξαν ἀπόρροια τοῦ ἀκράτου καὶ ἀνεξελέγκτου φιλελευθέρου οἰκονομικοῦ συστήματος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁ ἐπιχειρηματίας ἔθετεν ὑπὲρ ὅλων ὅχι τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἀλλὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ κατὰ τὸ δυνατόν μεγαλυτέρου κέρδους. Πλὴν ὅμως, ἡ κατάστασις αὕτη ἐπετάχυνε τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἀντιθέτου κοινωνικῆς κατευθύνσεως· δηλονότι τῆς κατευθύνσεως ἐκείνης τῆς ὁποίας σκοπὸς θὰ ἦτο ἡ προβολὴ εἰς τὸ κοινωνικο-

κτῆρια ἦσαν τελείως ἀνθυγιεινά, ὁ χρόνος ἐργασίας ἐκυμαίνετο ἀπὸ 14 - 16 ὥρας ἡμερησίως, ἡ ἐργασία τῶν γυναικῶν καὶ τῶν ἀνηλίκων —νηπίων ἐνίοτε— ἦτο διαδεδομένη εὐρύτατα καὶ ἡμεῖς βοντο ἀντὶ ὀλίγων κερμάτων. » Ἰδε, 'Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ κλπ', Τόμ. Β, σελ. 393.

1 Περιγραφὴν τῆς καταστάσεως ταύτης ἴδε εἰς Herkner - Καλιτσουνάκι, ἐνθ' ἀν., Τόμ. Β, σελ. 206 - 215.

2 Ἰδε Herkner - Καλιτσουνάκι, ἐνθ' ἀν., Τόμ. Α, σελ. 21 - 27.

3 Σχετικῶς ὁ Χ. Εὐελπίδης παρατηρεῖ : « . εἰς τὴν φιλελευθέραν οἰκονομίαν ἄμεσος σκοπὸς δὲν εἶναι ἡ ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν, ἀλλὰ τὸ κέρδος, ποῦ δὲν ἀποτελεῖ αὐξήσιν τοῦ πλούτου παρὰ μετατόπισιν αὐτοῦ ». Ἰδε 'Αγροτικὴ πολιτικὴ, σελ. 100.

4 Μὲ τὴν ἐπιδίωξιν τούτου καὶ μόνον, λέγει ὁ Ζίντ, « ἡ κοινωνία δὲν θὰ ἦτο παρὰ μία αἰθουσα πωλήσεων, ὅπως ἡ corbeille τοῦ χρηματιστηρίου, ὅπου ἕκαστος θὰ ἐξεφώνει τὴν ἰδικὴν του τιμὴν. Δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τοῦτο ὡς τὸ κοινωνικὸν ἰδεῶδες ». Τὸ κοινωνικὸν ἰδεῶδες κατ' αὐτὸν ἐπιτυγχάνεται ὅχι μὲ τὸ κυνῆγι τοῦ κέρδους, ἀλλὰ διὰ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν διὰ μέσου τοῦ συνεργατισμοῦ. Ἰδε C. Gide, 'Ἀρχαὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας (Μετάφρασις Θ. Παπακωνσταντίνου, 1943), Τόμ. Β, σελ. 177.

5 Ὁ Ζίντ ἀναφέρει ὅτι μέχρι τοῦ ἔτους 1895 εἶχον δοθῇ 230 ἐρμηνεῖαι τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων καὶ ὅτι ἕκτοτε ἔχουν προστεθῇ καὶ ἄλλαι. Ἰδε ἐνθ' ἀν., σελ. 184 (Μετάφρ. Θ. Παπακωνσταντίνου).

6 Κατὰ τὸν Ζίντ οὔτε ἡ ὑπερπαραγωγὴ οὔτε ἡ ὑποκατανάλωσις συνιστοῦν αἰτίαν τῶν οἰκονομικῶν κρίσεων, ἀλλὰ αἰτίαν τούτων συνιστᾷ ἡ παρ' αὐτοῦ ἀποκαλουμένη «ὑπερκεφαλαιώσις», σημαίνουσα τὴν κινητοποίησιν καὶ ἐπένδυσιν τοῦ κεφαλαίου εἰς ἐποχὴν οἰκονομικῆς ἀνόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν δημιουργοῦνται νέαι ἐπιχειρήσεις, αἵτινες, διὰ τοῦ μεταξὺ των ἀναπτυσσομένου ἀνταγωνισμοῦ, ἀρχίζουν νὰ καταρρέουν. Ἰδε ἐνθ' ἀν., σελ. 185 - 189 (Μετάφρ. Θ. Παπακωνσταντίνου).

οικονομικὸν προσκλήνιον ὅχι τῆς ἀνελέγκτου οἰκονομικῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου ἀλλὰ τῆς κοινωνικῆς ἀρχῆς, πρὸς πληρεστέραν ἐξυπηρέτησιν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, καὶ ἰδίᾳ τῆς βελτιώσεως τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τῶν οἰκονομικῶς ἐξηρημένων τάξεων, ἀρχὴ ἡ ὁποία «ἀρχομένου τοῦ 19ου αἰῶνος τυρᾷ τὴν σκέψιν τοῦ ἀνθρώπου».

Ἐν προκειμένῳ δηλαδὴ ἐπαληθεύεται ἡ ἀλλαχού ἐκτεθεῖσα ἄποψις ὅτι, κατὰ τὴν μακραίωνα καὶ διαρκῆ προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν του, ἐμφανίζεται ἐπικρατοῦσα ὅτε μὲν ἡ τάσις ἡ ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀτομικῶν καὶ μόνον συμφερόντων, ὅτε δὲ ἡ ἀντίθετος πρὸς αὐτὴν, ἀποσκοποῦσα μᾶλλον εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν συμφερόντων τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε ἐπικρατουσῶν κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν.

7. Εἰς τὴν ὅλην διαδρομὴν, καθ' ἣν μεσουρανεῖ τὸ ἀξίωμα τῆς παντοδυναμίας τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ ἀπολύτου² οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ ἡ ὁποία συμπίπτει μὲ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, λαμβάνουν χώραν γεγονότα —περὶ τῶν ὁποίων ἀμυδρῶς ἤδη ἐγένετο λόγος— ἅτινα ἐπιδρῶν ἐπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ καπιταλιστικοῦ³ συστήματος καὶ τῆς διαρθρώσεώς του καὶ τὰ ὁποία δημιουργοῦν τὰς προϋποθέσεις τῆς ἐμφάνισεως τῶν ἀντιθέσεων ἐκείνων, αἵτινες προϊόντος τοῦ χρόνου θὰ καταστήσουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐμφανεστέραν καὶ ἐπιτακτικωτέραν τὴν ἀνάγκην τῆς μεταβάσεως ἐκ τοῦ ἀκράτου οἰκονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ εἰς τὴν κοινωνικὴν ἰδέαν καὶ τὸν κρατικὸν παρεμβατισμόν^{4,5,6,7}. Τὰ τρωτὰ σημεῖα τοῦ ἀπολύτου οἰκονομικοῦ

1 Ἰδε Π. Πέρδικα, Ἑγχειρίδιον Ἑμπορικοῦ Δικαίου, σελ. 652

2 Ἰδε Π. Κοντοῦ, ἐνθ' ἂν, σελ. 201

3 Ὁ Θ. Τζωρτζάκης γράφει σχετικῶς : « . Συνοψίζοντες δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ σύγχρονος συνεταιρισμὸς δημιουργηθεὶς ἐπὶ τοῦ καπιταλιστικοῦ καθεστῶτος καὶ συνεπείᾳ τούτου ». Ἰδε Παραδόσεις Συνεταιριστικῆς Οἰκονομίας, ἐκδ. 1953, σελ. 15

4 Ὡς πρὸς τὴν ἀνάγκην τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ ὁ Δ. Στεφανίδης γράφει : «Ἡ ἀποχὴ τοῦ Κράτους ἀπὸ τῆς ἀναμίξεως εἰς τὴν κοινωνικὴν οἰκονομίαν καὶ ἡ σχετικὴ ἐλευθερία τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἡ καλυτέρα κατεύθυνσις τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ἰδίως ὅμως δὲν ἡμπορεῖ τις νὰ ταχθῇ ὑπὲρ αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας λόγῳ τῆς ἀναπτύξεως τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων καὶ τῆς ἐμφάνισεως μεγάλων ἀντιθέσεων μεταξὺ τῶν » Ἰδε, Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ κλπ, Τόμ. Β, σελ. 216

5 Ὁ αὐτὸς ὡς ἄνω συγγραφεὺς γράφει : «Τὰ Κράτη ἐπεμβαίνουν πράγματι, σὺν τῇ οἰκονομικῇ προόδῳ, διαρκῶς περισσότερον εἰς τὴν κοινωνικὴν οἰκονομικὴν ζωὴν. Μεταξὺ τῆς ἀποχῆς τοῦ κράτους ἀπὸ τῆς ἀναμίξεως εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν καὶ τῆς ἐπεμβάσεως του εἰς αὐτὴν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν προεκτεθέντων τριῶν βασικῶν σκοπῶν, σκοπιμωτέρα εἶναι κατ' ἀρχὴν ἡ δευτέρα» Ἰδε Δ. Στεφανίδου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἀγροτικὴν Πολιτικὴν, σελ. 88 καὶ Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἐφηρμοσμένην Κοινωνικὴν Οἰκονομικὴν, σελ. 57 ἐπ. καὶ ἰδίᾳ σελ. 100 - 101

Ὁ ἴδιος δὲ ἀποφαίνεται ὅτι « ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος . ἐξηφάνισε τὰ τελευ-

φιλελευθερισμοῦ καὶ τῆς παντελοῦς ἀποχῆς τοῦ Κράτους ἀπὸ πάσης ἀναμίξεως^{1,2} εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῶν Ἑθνῶν καὶ τῶν λαῶν διεῖδον πλεῖστοι ὅσοι φιλόσοφοι καὶ οἰκονομολόγοι ταχθέντες ὑπὲρ τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ. Σχετικῶς ὁ Δ. Στεφανίδης παρατηρεῖ : «Ὅλοι σχεδὸν αἱ οἰκονομολογικαὶ σχολαὶ τῆς συντηρητικῆς παρατάξεως, ποὺ διεμορφώθησαν κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκατονταετίαν, ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸ ἀτομοκρατικὸν ἀξίωμα, ὁδεύουσιν πρὸς τὸ κοινωνιοκρατικὸν³ τοιοῦτον... Εἰρήσθω ὅτι ὁ Hegel δὲν ὑπῆρξεν ὁ μόνος ποὺ προήγαγεν ἀπὸ φιλοσοφικῆς πλευρᾶς τὴν ιδέαν τῆς ἐνεργοῦς ἀναμίξεως τοῦ Κράτους εἰς τὴν οἰκονομίαν. Ἐκτὸς τοῦ παλαιότερου ζήσαντος Fichte⁴, θὰ εἶχε νὰ ἀναφέρῃ τις ἄλλους σχεδὸν τοὺς Γερμανοὺς φιλοσόφους τοῦ ρωμαντισμοῦ»⁵.

Παρ' ἡμῖν ἤδη ἀπὸ τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἐτονίζετο ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ κράτους εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν, συνεπεῖτα τοῦ ὅτι αὕτη καθίσταται ὁσημέραι συνθετωτέρα.

Οὕτως, ὁ Α. Διομήδης ἔλεγεν εἰς διᾶλεξίν του : «Ἡ περίοδος τῆς ἀκράτου οἰκονομικῆς ἐλευθερίας παρῆλθεν ἀνεπιστρεπτεῖ. Καίτοι δὲ ἡ νομικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἔννοια τῆς ιδιοκτησίας παραμένει ἄθικτος, ἐξακολουθεῖ δὲ νὰ εἶναι ἡ βάσις τῆς κοινωνικῆς διαρθρώσεως, ἐν τούτοις τὸ περιεχόμενον αὐτῆς περι-

ταῖα λείψανα τῆς φιλελευθέρως οἰκονομικῆς πολιτικῆς καὶ ἐκλόνισε τὴν ἀτομικὴν ιδιοκτησίαν» Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ. 90.

6. Ὁ Γ. Γραμματόπουλος γράφει ἐν προκειμένῳ : « σήμερον αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ — ὑπονοῶν τὰς συνεταιριστικὰς ἀρχὰς — καλοῦνται νὰ ἐφαρμοσθοῦν εἰς ἕνα κόσμον εἰς τὸν ὅποιον ὁ φιλελευθερισμὸς μετὰ μεγάλης δυσκολίας σύρει τὰ βήματά του». Ἴδε, ἐνθ' ἄν., σελ. 239.

7. Κριτικὴν ἐπισκόπησιν τῶν περὶ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ θεωριῶν ἴδε εἰς Δ. Βεζανῆ, Πολιτικὴ καὶ Οἰκονομία

1 Ὅταν ὅμως ὁμιλῶμεν περὶ τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἐναποθέτομεν τὴν λύσιν ὅλων τῶν ζητημάτων εἰς τὸ Κράτος, διότι τοῦτο δέον νὰ βοηθῆται πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν πολιτῶν του, δεδομένου ὅτι, ὡς ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ Σ. Πουλόπουλος, «ἡ ἔκτασις τοῦ ἔργου τοῦ Κράτους εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε εἶναι φυσικὸν νὰ μὴ ὑποπίπτουν πάντοτε εἰς τὴν ἀντίληψιν του ὅλα τὰ ζητήματα, τὰ ὅποια ἔχουν ἀνάγκη ρυθμίσεως Ἐκτὸς ὅμως τούτου τὸ Κράτος μόνον του δὲν δύναται πάντοτε νὰ λύσῃ ὅλα τὰ ζητήματα καὶ ἂν ἀκόμη ὑποπίπτουν πάντοτε εἰς τὴν ἀντίληψιν του»

Ἴδε σχετικῶς Σ. Πουλόπουλος, Ἡ Οἰκονομικὴ Ἐπιστήμη εἰς τὴν Ἑλλάδα, σελ. 132.

2 Κατὰ τὸν Α. Ἀγγελόπουλον ὁ παρεμβατισμὸς τοῦ κράτους ἐπιτυγχάνει τὴν ἐπίτευξιν ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ὁλότητος διότι «στὸ σκοπὸ αὐτό, στὴν πραγματοποιήσιν δηλαδὴ αὐτῆς τῆς ἰσορροπίας, ἀποβλέπει τὸ Κράτος, ποὺ στέκεται, πάνω ἀπὸ τὰ ἄτομα, σὰ μιὰ ἀνωτάτη μορφὴ κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ συνεργασίας». Ἴδε Τὸ Οἰκονομικὸν Πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, σελ. 1

3 Ἴδε Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ κλπ., Τόμ. Γ, σελ. 366

4. Σ τ Σ Πρόκειται περὶ τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου J. Fichte (1762 - 1814), περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ὁποίου ἴδε εἰς Δ. Στεφανίδου, Ἡ Κοινωνικὴ Οἰκονομικὴ κλπ., Τόμ. Γ, σελ. 30 - 35 καὶ τὰς αὐτόθι σημειώσεις.

5 Ἴδε ἐνθ' ἄν., Τόμ. Γ, σελ. 427 - 428, σημ. 1

στέλλεται και ή εκμετάλλευσις αὐτῆς δὲν ἀφίεται εἰς τὴν ἀπεριόριστον και ἀνεξέλεγκτον ἐξουσίαν τοῦ κυρίου της»¹.

Ὁ δὲ Δ. Καλιτσουνάκις, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀντιθέτου θέσεως τὴν ὁποίαν ἔλαβον οἱ ὑπέρμαχοι τοῦ laissez faire, ὡς πρὸς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ θεσμοῦ τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων, γράφει² :

«Εὐτυχῶς τὸ τέλος τοῦ laissez faire ἀπὸ καιροῦ ἐσήμανε και ἡ ὀρθὴ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου... ἐπιδιώκει νὰ γεφυρώσῃ τὸ χάσμα τῆς κοινωνικῆς ἀνισότητος και ἀδικίας».

Και ἐπειδὴ ἤδη ἀνεφέρθημεν εἰς τὴν σημερινὴν ἀναγκαιότητα τῆς κρατικῆς παρεμβάσεως και τῆς ἀσκήσεως τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς μὲ φορέα τὸ κράτος, λόγῳ τῶν δημιουργηθέντων ἀντιθέτων συμφερόντων και τοῦ πολυσυνθέτου τῶν συγχρόνων οἰκονομικῶν φαινομένων, δεόν νὰ ὑπογραμμίσωμεν τὸ ἀπαραίτητον τῆς κρατικῆς παρεμβάσεως εἰς τὸ σύγχρονον βιομηχανικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον κατ' ἀνάγκην θὰ βασισθῇ εἰς τὸ κράτος διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τοὺς σκοποὺς του.

Σχετικῶς ὁ καθηγητὴς Γκαλμπραϊθ γράφει³: «Εἰς τὸν δημόσιον τομέα ὑπάγεται ἐπίσης ἡ ἀγορὰ διὰ τὴν πῦθ προχωρημένην τεχνολογίαν και διὰ τὰς ἄλλας προϋποθέσεις προγραμματισμοῦ. Αἱ ἐπιστημονικαὶ και τεχνικαὶ καινοτομίαι πραγματοποιοῦνται εἰς μέγαλον βαθμὸν ἀπὸ τὸ κράτος ἢ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ κράτους ἢ πανεπιστημίων και ἰδρυμάτων ἐρεῦνης ποὺ χρηματοδοτοῦνται ἀπὸ τὸ κράτος. Τὸ κράτος καθοδηγεῖ, πρᾶγμα ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ προγραμματισμοῦ, τὴν ὀλικὴν ζήτησιν διὰ τὰ παραγόμενα ἀπὸ τὸ βιομηχανικὸν σύστημα ἀγαθά...

» Τὸ βιομηχανικὸν σύστημα εἶναι ὑποχρεωμένον νὰ βασισθῇ εἰς τὸ κράτος διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ἐκπαιδευμένου και μορφωμένου προσωπικοῦ, ποὺ σήμερα ἀποτελεῖ τὸν ἀποφασιστικὸν συντελεστὴν παραγωγῆς...».

Οὕτω λοιπόν, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἐπιστημόνων, τῶν ἐργαζομένων, τῶν οἰκτρῶν ἀποτελεσμάτων τῆς κρατικῆς ἀποχῆς ἐκ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς και διὰ τῆς ἐπελθούσης ἀλλαγῆς εἰς τὸν τρόπον τῆς σκέψεως και τῆς παραγωγῆς συνεπεῖα τῶν πραγματοποιουμένων τεχνολογικῶν ἐξελίξεων⁴, ὁ ὁδὸς στρωτὴρ τῶν

1. Ἰδε Α. Διομήδους, Μετὰ τὴν κρίσιν, σελ. 130.

2. Ἰδε Δ. Καλιτσουνάκι, Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 115, 259.

3. Ἰδε J. K. Galbraith, Τὸ Νέον Βιομηχανικὸν Κράτος, Ἀθῆναι 1969, μετάφρασις Κ. Χατζηαργύρη, σελ. 312, 409.

4. Ὁ καθηγητὴς Α. Ἀγγελόπουλος εἰς τὸ βιβλίον του «Ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια» (σελ. 168, 169) γράφει : «... Τὸ ἐργαλεῖο, ἡ ἀτμομηχανή, τὸ μηχανικὸ ἐργαλεῖο, ὁ ἠλεκτρισμός, ἀποτελοῦν σπουδαίους διαδοχικοὺς σταθμοὺς στὴν ἐξέλιξιν τῆς παραγωγῆς και παίζουν ἀξιόλογο ρόλο στὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας και τῆς κοινωνίας. Κάθε μία ἀπὸ τίς φάσεις τοῦ μηχανικοῦ πολιτισμοῦ ἔχει ἀφήσει τὰ ἴχνη της. Ἡ Βιομηχανικὴ ἐπανάστασις τοῦ 18ου αἰῶνος, ποὺ εἰσήγαγε τὴν ἀτμομηχανή, ἔβαλε τέρμα στὴν φεουδαρχία, μετέβαλε τὰ μέσα τῆς παρα-

συμφερόντων τῆς ἀτομικότητος, ὅστις εἰς τὸ παρελθὸν εἶχεν ἰσοπεδώσει τὰ συμ-
φέροντα τῆς ὁλότητος, ὑποχρεώνεται νὰ ὑποχωρήσῃ ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς ιδέας
καὶ τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ. Τὸ σύνθημα *laissez faire, laissez passer* ἀτο-
νεῖ, καὶ ὑποχωρεῖ ὑπὸ τὰ ἀλλεπάλληλα πλήγματα τόσον εἰς τὸν ἐπιστημονικόν¹,
ὅσον καὶ εἰς τὸν πρακτικὸν κοινωνικὸν τομέα, τῆς ὑποχωρήσεως ταύτης ἐκδη-
λουμένης μεταξὺ ἄλλων καὶ διὰ τῆς συνεταιριστικῆς ιδέας²⁻³⁻⁴, ἡ ὁποία παρ’
ἡμῖν ἐνεδύθη τὴν τήβεννον τῆς συνταγματικῆς προστασίας διὰ τοῦ ἄρθρου 109⁵
τοῦ συντάγματος τοῦ 1952 καὶ 29 τοῦ συντάγματος τοῦ 1968, καὶ διὰ τὴν ὁποίαν
ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Werner Sombart ἔλεγεν ὅτι : «... δὲν ὑπάρχει ἄλλη

γωγῆς, τοὺς τρόπους τῆς σκέψεως, τὸ εἶδος τῆς ζωῆς καὶ γίνηκε ἡ ἀφετηρία γιὰ τὴν ἐμ-
φάνισιν τοῦ καπιταλισμοῦ».

1. Ἦδη ὁ J. Keynes εἰς τὸ κλασσικὸν του σύγγραμμα «Ἡ γενικὴ θεωρία τῆς ἀπασχο-
λήσεως τοῦ τόκου καὶ τοῦ χρήματος», ἔγραφεν: «Τὸ κράτος θὰ πρέπει νὰ κατευθύνῃ τὴν
διάθεσιν πρὸς κατανάλωσιν ἐν μέρει διὰ τῆς φορολογίας, ἐν μέρει διὰ τοῦ τόκου καὶ ἐν μέρει
ἴσως κατ’ ἄλλον τρόπον. Ἡ διεύρυνσις τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν ἢ περιλαμβανομένη εἰς τὸ
καθῆκον τῆς προσαρμογῆς τῆς διαθέσεως πρὸς κατανάλωσιν καὶ τῆς προτροπῆς πρὸς ἐπέν-
δυσιν θὰ ἐφαίνετο εἰς ἓνα συγγραφέα τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ εἰς ἓνα Ἀμερικανὸν κεφαλαιοῦχον
ὡς φοβερὸς περιορισμὸς τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας. Ἐγὼ, ἀντιθέτως, τὴν ὑποστηρίζω καὶ
ὡς τὸ μόνον πρακτικὸν μέσον ἀποφυγῆς τῆς πλήρους καταστροφῆς τοῦ ὑπάρχοντος οἰκονομι-
κοῦ συστήματος καὶ ὡς ὅρον τῆς ἐπιτυχοῦς λειτουργίας τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας». Ἰδε
μετάφρασιν Δ. Δελιβάνη, Θεσ/νίκη 1955, σελ. 338, 340

2. Ὁ Δ. Καλιτσουνάκης (Οἱ Συνεταιρισμοὶ κ.λπ., σελ. 11, σημ. 3) γράφει : «Εἰς τὴν
συνεταιρικὴν ιδέαν διαβλέπουν σήμερον οἱ μὴ μυωπάζοντες οἰκονομολόγοι τὰ ὑποληφθέντα
ὕγιᾶ κύτταρα τοῦ νοσοῦντος οἰκονομικοῦ ὀργανισμοῦ. Ἡ ἐπὶ τῆς δημοκρατικῆς δὲ καὶ κοι-
νωνικῆς ἀρχῆς ἀναδιοργάνωσις τῆς πλουτοκρατικῶς λειτουργούσης σήμερον οἰκονομικῆς
ζωῆς, δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ μόνον διὰ τῆς εὐρυτέρας ἐξαπλώσεως καὶ βαθυτέρας δι-
εισδύσεως τῆς συνεταιρικῆς ιδέας εἰς τὰς κατωτέρας κοινωνικὰς τάξεις. Αὕτη θὰ ἐνεδυνα-
μῶναι τὸ κοινωνικὸν αἶσθημα, θὰ παρῶρμα πρὸς κοινὴν συνεργασίαν.. ».

3. Ὁ Π. Κοντός (ἐνθ’ ἂν, σελ. 201) γράφει : «ὁ σύγχρονος συνεταιρισμὸς ἐδημιουργή-
θη ἀπὸ τοῦ 1800 καὶ ἐντεῦθεν ὡς ἀντίδρασις τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων ἐναντίον τῆς
βαρυνούσης αὐτὰς κεφαλαιοκρατίας καὶ τοῦ ἀχαλινώτου Ἀτομισμοῦ».

4. Ὁ Α. Φωκᾶς γράφει σχετικῶς : «Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ἀναγκῶν τὰς ὁποίας ἐδη-
μιούργησε τὸ κεφαλαιοκρατικὸν καθεστῶς καὶ πρὸς θεραπείαν τῶν ἐλαττωμάτων τὰ ὁποῖα
ἐνεφάνισε τοῦτο ἐν τῇ ἐξελίξει του, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος ἐκκολλάπτεται μία νέα οἰκο-
νομία φιλοδοξοῦσα νὰ διαδεχθῇ τὴν κεφαλαιοκρατικὴν. Ἡ οἰκονομία αὕτη εἶναι ἡ συνεται-
ριστική» Ἰδε Α. Φωκᾶς, Συνεταιρισμοὶ καὶ συνεταιριστικὴ οἰκονομία, σελ. 5.

5. Τὸ ἄρθρον 109 τοῦ συντάγματος τοῦ 1952 ἔχει οὕτω : «Οἱ συνεταιρισμοί, γεωργικοὶ
καὶ ἀστικοί, τελοῦσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Κράτους, μεριμνῶντος συστηματικῶς ὑπὲρ
τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν». Σχεδὸν ταυτόσημος εἶναι καὶ ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρου 29 τοῦ συντά-
γματος τοῦ 1968.

όμάς προβλημάτων εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον ἢ ὁποῖα νὰ συνδέῃ τόσον τὴν τελείαν πραγματικότητα μετ' ἀφαντάστως πολλῆς ἰδεολογίας, ἅφ' ὅσον ἡ συνεταιρικὴ ἰδέα»¹, ὁ δὲ καθηγητὴς Πῶλ Λαμπέρ ὅτι : «τελικὸς σκοπὸς τῆς εἶναι ὁ ἄνθρωπος»².

1. Ὅδε Δ. Καλιτσουνάκι, ἔνθ' ἄν. σελ. V σημ. 1.

2. Ὅδε Πῶλ Λαμπέρ, ἔνθ' ἄν., σελ. 293.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΡΙΟΛΟΣ ΠΡΩΤΗ

Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ ἀνεξαρτήτου Ἑλληνικοῦ Κράτους
μέχρι τῆς ψηφίσεως τοῦ Νόμου 602/1914
«Περὶ Συνεταιρισμῶν»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

§ 1

Προϋποθέσεις διὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ Γεωργικοῦ Συνεταιρισμοῦ

1. Ὁ Γεωργικὸς Συνεταιρισμὸς εἶναι μία σύνθετος καὶ προηγμένη μορφή κοινωνικοοικονομικῆς ὁργανώσεως καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπτυχθῇ παρὰ μόνον ἐντὸς περιβάλλοντος, τὸ ὁποῖον ἐξασφαλίζει εἰς αὐτὸν τὰς στοιχειώδεις, τοῦλάχιστον, προϋποθέσεις διὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ ἀνάπτυξίν του.

2. Καθ' ἡμᾶς μετὰξὺ τῶν ἀπαραιτήτων τούτων προϋποθέσεων εἶναι :

Α. Ἡ ὑπαρξίς τῶν καταλλήλων γαιοκτητικῶν μορφῶν.

Β. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας¹, συνδυαζομένης μὲ τὴν διηυρημένην ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἀγοράν, τὴν ἀνεπτυγμένην βιομηχανίαν, καὶ τὴν κοινωνικὴν σύνθεσιν τοῦ πληθυσμοῦ.

Γ. Ἡ ἀγροτικὴ ἐκπαίδευσις τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ καὶ γενικώτερον ἡ ὅλη ἐκπαίδευσις τούτου.

Δ. Ἡ ὑπαρξίς ἐνὸς κεντρικοῦ φορέως, ὁ ὁποῖος διὰ καταλλήλων διοικητικῶν καὶ νομοθετικῶν μέτρων θὰ ρυθμίζῃ τὴν σκόπιμον δρᾶσιν τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ θὰ ἀποτελῇ τὸν βοηθὸν καὶ ὁδηγόν του.

Ε. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰ-

1 Ὁ Α. Weber (ἐνθ' ἂν, σελ 16) ἀναφερόμενος εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἐμπορίου διὰ τὴν διεύρυνσιν τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου γράφει : «Μόνον τὸ ἐμπόριον ὑπῆρξεν ἱκανὸν νὰ ἀγάγῃ εἰς ἐπέκτασιν τῆς ἀγοραίας συναλλαγῆς καὶ δι' αὐτῆς εἰς ἐπέκτασιν τοῦ οἰκονομικοῦ ὁργανισμοῦ».

κονομία, ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται κατὰ τὸ δυνατόν μεγαλυτέρα παραγωγὴ μὲ τὸ χαμηλότερον κόστος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑποβοηθεῖται διὰ τῆς συνεταιριστικῆς ὀργανώσεως αὐτῆς.

ΣΤ. Ἡ διάρθρωσις τοῦ ἐν γένει συγκοινωνιακοῦ δικτύου τῆς χώρας κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται κατὰ τὸ δυνατόν εὐχερέστερον καὶ ἁμεσώτερον ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἀγροτικῶν παραγωγικῶν περιοχῶν μετὰ τῶν ἀστικῶν καταναλωτικῶν κέντρων, ἵνα οὕτω μειοῦται τὸ κόστος τῶν προϊόντων συνεπείᾳ τῶν χαμηλοτέρων μεταφορικῶν ἐξόδων καὶ τῆς μὴ παρεμβολῆς μεσαζόντων οἱ ὅποιοι, ὡς εἰκόσ, ἐπιβαρύνουν τοῦτο. Εἰρήσθω ἐνταῦθα ἐν παρόδῳ, ὅτι τοιαύτης σημαντικῆς σημασίας εἶναι τὰ συγκοινωνιακὰ μέσα, ὥστε νὰ λεχθῇ ὅτι ἄνευ τούτων δὲν ὑφίσταται οἰκονομία¹.

Ζ. Ἡ ὀργανωμένη καὶ ἐκτεταμένη ἀγροτικὴ πίστις, ἥτις ἀσκεῖ ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν καθ' ὅλου ἀνάπτυξιν τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἀποτελοῦσα κατὰ μίαν ἄποψιν² τὸ αἶμα τῆς γεωργίας.

§ 2

Αἱ ἀνωτέρω προϋποθέσεις καὶ ἡ Ἑλλάς

1. Ἐν Ἑλλάδι ἡ ἔλλειψις —ἢ ἡ ἐμβρυώδης ὕπαρξις— τῶν ἀνωτέρω προϋποθέσεων καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 19ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἐπηρεάσσε δυσμενῶς τόσον τὴν ἐξέλιξιν τῆς καθ' ὅλου Ἑθνικῆς ἡμῶν οἰκονομίας, ὅσον καὶ τὴν συνεταιριστικὴν κίνησιν, μολονότι τὸ Ἑλληνικὸν δημιουργικὸν πνεῦμα, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἀκόμη τῆς δουλείας τοῦ Ἑθνους, συνέλαβε τὴν ιδέαν³ τῆς συστάσεως συνεταιρισμοῦ^{4,5,6}, ἡ ὁποία ἐπραγματοποιήθη τὸ ἔτος 1778⁷ διὰ

1. Ἴδε Γ. Χαριτάκη, *Φυσικὸν Περιβάλλον καὶ Οἰκονομία*, σελ. 74

2. Ἴδε Α. Μυλωνᾶ, εἰς περιοδικὸν «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1925, τεύχ. Α, σελ. 2.

3. Ὁ Η Γεωργίου εἰς τὴν ἐπὶ διδασκαρίᾳ διατριβὴν του «Ἱστορία καὶ συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων» (σελ. 12) γράφει : «Ἡ συνεταιριστικὴ ιδέα ἐν Ἑλλάδι δὲν εἶναι ξένον εἶδος, μεταφυτευθὲν ἐν τῇ χώρᾳ ἡμῶν, ἀλλ' ἀποτελοῦσα αὕτη Ἑθνικὴν λαϊκὴν παράδοσιν τῆς πατρίδος ἡμῶν, στηρίζεται ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης, τῆς κατ' ἀναλογίαν τῶν μερίδων τῶν μετόχων διανομῆς τῶν κερδῶν καὶ ἐνέχει βαθὺ ἀνθρωπιστικὸν περιεχόμενον, γνώρισμα οὐσιῶδες τῆς γνησίας Ἑλληνικῆς ψυχῆς»

4. Ὁ ἱστορικὸς Γιάννης Κορδάτος ἀρνεῖται τὸν χαρακτῆρα τοῦ συνεταιρισμοῦ εἰς τὴν «συντροφία» τῶν Ἀμπελακίων διότι, κατ' αὐτόν, «... στ' Ἀμπελάκια οὔτε ἐφαρμόσθηκε τὸ δόγμα τῆς συνεργασίας κεφαλαίου καὶ ἐργασίας καὶ οὔτε ὑπῆρξε ποτὲ κανένας παραγωγικὸς συνεταιρισμὸς ὅπως τὸν ἐννοοῦμε σήμερα » Ἴδε σχετικῶς περιοδ. «Νέα οἰκονομία», τεύχος Σεπτεμβρίου 1948, καὶ «Τὰ Ἀμπελάκια καὶ ὁ μῦθος γιὰ τὸ συνεταιρισμὸν τους».

Ἐπίσης οἱ Κ. Παπαρρηγόπουλος καὶ Ν. Βέης προσδίδουν, εἰς τὸν συνεταιρισμὸν τοῦτον, τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐτερορρύθμου Ἑταιρίας

Ἴδε «Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἑθνους», Τόμ. 5ος, σελ. 120 - 122 καὶ ἐφημερίς «Πρωΐα»

τῆς ιδρύσεως τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων^{1,2} (Συντροφία Ἀμπελακιω-
τῶν)³, ὁ ὁποῖος κατὰ μίαν ἄποψιν ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον συνεταιρισμὸν τοῦ κό-
σμου^{4,5,6} ἐπιβεβαιῶν οὕτω τὴν παρατήρησιν τοῦ Γάλλου ἐρευνητοῦ Fr. Bou-
langer ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ συνεργατισμοῦ εἶναι ἐμφυτον ἐν Ἑλλάδι⁷, δεδομένου
ὅτι παλαιόθεν τὸ πνεῦμα τοῦ συνεταιρισμοῦ ἦτο εὐρέως διαδεδομένον εἰς τὰς
ἀρχαίας πόλεις καὶ τὰς ἀποικίας αὐτῆς μὲ καταπλήσσουσαν ποικιλίαν τῶν Ἐνώ-

τῆς 5 - 9 - 1943. Σχετικῶς ὁ Παπαρηγόπουλος γράφει : «...Τὸ μέγα λοιπὸν ζήτημα τοῦ
συνεταιρισμοῦ τῶν ἐργατῶν - κεφαλαιούχων, ὅπερ οἱ κοινωνιολόγοι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων
ἐπεχείρησαν νὰ λύσωσι διὰ τῆς βίας... ἐκανόνισθη ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἐκατονταετηρίδος
ὑπὸ τῆς μικρᾶς ἐλληνικῆς κοινότητος τῶν Ἀμπελακίων καὶ ἐφηρμόσθη μετὰ πάσης συνέσεως
καὶ ἐπιτυχίας ». » Ἰδε αὐτόθι, Μέρους Δεύτερον, σελ. 122

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐν προκειμένῳ δέον νὰ σημειώσωμεν εἶναι τοῦτο : Ὡς πρὸς τὸν χαρα-
κτῆρα τῆς «συντροφίας τῶν Ἀμπελακίων» ὑφίσταται μεγάλη ποικιλία ἀπόψεων.

5. Ὁ Δ. Δροσινὸς ὅστις ὑπῆρξε ἱατρός καὶ προιστάμενος τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπε-
λακίων, εἰς ἐκθεσίν του, γραφεῖσαν καθ' ὑπαγόρευσίν του τὸ ἔτος 1847, λέγει ὅτι εἴκοσι δύο
χωρία τῆς Θεσσαλίας συνεταιρίσθησαν διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν ἐρυθρῶν νημάτων. Ἰδε
H. Γεωργίου, ἐνθ' ἄν., σελ. 91.

6. Ὁ Θ. Τζωρτζάκης γράφει σχετικῶς : «Ὁ σπουδαιότερος ἐξ ὅλων τῶν ἱστορικῶν τού-
των συνεταιρισμῶν τῆς Ἑλλάδος τοῦ 18ου αἰῶνος ὑπῆρξεν ὁ περίφημος Συνεταιρισμὸς τῶν
Ἀμπελακίων τῆς Θεσσαλίας, ἀκμάσας ἐπὶ Τουρκοκρατίας. » Ἰδε Οἱ Συνεταιρισμοὶ εἰς
τὴν Ἑλλάδα, σελ. 198.

7. Κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ ἀσχοληθέντος εἰδικῶς μὲ τὸ θέμα H. Γεωργίου, ἡ «Συντροφία»
αὕτη ιδρύθη πιθανῶς τὸ ἔτος 1778, προσελθούσα ἀπὸ τὴν συνένωσιν τῶν παραλλήλως ὑφίστα-
μένων ἐπὶ μέρους «συντροφιῶν» Ἰδε ἐνθ' ἄν., σελ. 1.

1. Ἰδε K. Κουκκίδη «Τὸ πνεῦμα τοῦ συνεργατισμοῦ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων» καὶ
«Γ' Ἀμπελακία, ὁ πρῶτος συνεταιρισμὸς τοῦ κόσμου», 1948, σ. 168. Οὗτος γράφει σχετι-
κῶς : «Ἡ συντροφία λοιπὸν τῶν Ἀμπελακίων ἔκαμε τὸ ἔργο αὐτὸ κατὰ κάποιον τρόπο —
ὑπονοῶν τὴν κυριαρχικὴν διαχείρισιν τῆς παραγωγῆς καὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς διοικήσεως ἀπὸ
τὰ μέλη — παρήγαγε μόνη τῆς ἀρκετὰ εἶδη χρειάζόμενα στοὺς συνεταίρους τῆς. Ἐκράτησε
στὰ χέρια τῆς ὅλους τοὺς τροχοὺς τῆς συνεταιριστικῆς μηχανῆς, τῆς προικισμένης μὲ πολ-
λαπλῇ ἀποδοτικότητι : Παραγωγή, κατανάλωσι, πιστώσεις, μισθοδοσία ἐργατῶν. Μὲ λί-
γα λόγια ἐκυβέρνησε ἱεραρχικὰ ὅλη τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς περιοχῆς». Ἰδε ἐνθ' ἄν., σελ.
52, 125, 128, 129

2. Ὁ Π. Κοντὸς (ἐνθ' ἄν. σελ. 202) συγκαταλέγει τὸν συνεταιρισμὸν τοῦτον μεταξὺ τῶν
περιφήμων οἱ ὁποῖοι ἐλειτούργησαν ἐν Ἑλλάδι πρὸ τοῦ 1821 καὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρει
τοὺς ναυτικὸς συνεταιρισμοὺς τῶν νήσων Ἰδρας, Σπετσῶν ὡς καὶ τῆς νήσου Χίου, ἐν τῇ
ὁποίᾳ οὗτοι ἠσχολοῦντο μὲ τὴν παραγωγὴν μεταξωτῶν.

3. Ὁ Π. Κοντὸς (ἐνθ' ἄν., σελ. 202) συγκαταλέγει τὸν συνεταιρισμὸν τοῦτον με-
ταξὺ τῶν περιφημοτέρων οἱ ὁποῖοι ἐλειτούργησαν ἐν Ἑλλάδι πρὸ τοῦ 1821.

4. Ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ὁ συνεταιρισμὸς οὗτος ιδρύθη τὸ ἔτος 1778 τάσσεται καὶ ὁ
Δ. Καλιτσουνάκης. Ἰδε ἰδίου, Ἱστορία Πολιτικῆς Οἰκονομίας, 1929, σελ. 228, σημ. 2.

5 Ἰδε H. Γεωργίου, ἐνθ' ἄν., σελ. 11

6 Ὁ K. Τσάκας χαρακτηρίζει τοῦτον ὡς «κορωνίδα τῆς παγκοσμίου συνεταιριστικῆς
ὁργανώσεως». Ἰδε ἰδίου, ἐνθ' ἄν., σελ. 156.

7. Τὸ συνεταιριστικὸν πνεῦμα παρ' ἡμῖν ἐκφράζει καὶ ἡ παλαιὰ λαϊκὴ παροιμία : «Ἐλα-
σὺ στὸ σκάλο, γιὰ νὰ ρθῶ ἐγὼ στὸ θέρο».

σεων καὶ Σωματείων¹, ἔχον τὰς ρίζας του εἰς τὴν ἀχλὺν τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων, καθ' οὗς ὑπῆρξεν ἀπὸ κοινοῦ ἐκμετάλλευσις τῶν κοινοχρήστων δασῶν καὶ βοσκῶν, ἀπὸ κοινοῦ ξύλειςις, βοσκή, καὶ συλλογὴ καρπῶν².

Ὁ Fr. Boulanger³ εἰς τὸ ἀπὸ 7ης Ἀπριλίου 1847 ὑποβληθὲν ὑπόμνημα πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως I. Κωλέττην περὶ τῶν Ἑλληνικῶν Συνεταιρισμῶν, ἀφοῦ προέτεινε τὴν ὀργάνωσιν καὶ διεύθυνσιν τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων κατὰ τρόπον συνεταιρικόν, ὡς καὶ τὴν σύστασιν Κοινοτικῶν Τραπεζῶν, ὑπεγράμμιζε μεταξὺ ἄλλων : «... Εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν... εἶναι ἔμφυτον τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀδελφότητος καὶ τοῦ συνεταιρισμοῦ... Δὲν πρόκειται πλέον νὰ σᾶς ἐκφράσω ἐλπίδας, Κύριε Πρωθυπουργέ, ἀλλὰ νὰ σᾶς ἐκθέσω γεγονότα. Δύο πρὸ πάντων ἐξ αὐτῶν ἀνήκουν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ θὰ ἀποτελέσουν μίαν ἀπὸ τὰς λαμπροτέρας σελίδας τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ πρῶτον ὑπενθυμίζω τὸν Συνεταιρισμὸν τῶν Ἀμπελακίων διὰ τὴν βιομηχανίαν τῶν νημάτων καὶ ἀκολουθῶς τοὺς Ναυτικούς Συνεταιρισμοὺς τῶν παραλίων πόλεων καὶ νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους...»⁴. Ἀναφερόμενος δὲ οὗτος εἰς τὴν αὐτοδιοίκησιν τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ἔγραφεν εἰς τὸ ἀνωτέρω ὑπόμνημά του : «... Ἐκ τῆς κοινῆς διαχειρίσεως τῶν φορολογικῶν βαρῶν ἐκ μέρους τῶν δημογερόντων τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, προῆλθον οἱ μετέπειτα γεωργικοί, βιομηχανικοὶ καὶ ναυτικοὶ συνεταιρισμοί, οἱ ὅποιοι διελύθησαν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821»⁵.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω καταδεικνύουν τὸ ἀρχέγονον τῆς συνεταιρικῆς ιδέας παρ' ἡμῖν, τοῦ Σ. Ἰασεμίδου ἐπιβεβαιουῦντος ὅτι «... ἀπὸ ἀπροσδιορίστων παλαιωτάτων χρόνων ὑφίστανται παρ' ἡμῖν... πρωτόγονοι συνεταιρισμοὶ διὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐπεξεργασίαν τοῦ γάλακτος τῶν ποιμνίων... μὲ κοινὴν βοσκὴν καὶ κοινὴν διαχείρισιν... ὑφίστανται οἱ ἐπίσης πρωτόγονοι ἄνευ γραπτῶν συμφωνιῶν συνεταιρισμοὶ τῶν κτηνοτρόφων...»⁶.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων ὑπῆρξεν ἡ ἀποκρυστάλλωσις τοῦ ὑφισταμένου παρ' ἡμῖν συνεταιρικοῦ πνεύματος θεωροῦμεν σκόπιμον

1. Ἰδε Α Σβώλου, ἔνθ' ἄν, σελ. 33.

2. Ἰδε Π. Κοντοῦ, Δασικὴ Πολιτικὴ, Τόμ. Β, σελ. 98.

3. Ἐν ἔτει 1875, κατόπιν ἐπιτοπίου ἐρεῦνης, ἐξέδωκε ἐν Παρισίοις τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν του, σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον Ἑλληνικαὶ Κοινότητες. Ἐκτεταμένη μετάφρασις τούτου ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» κατὰ τὰ ἔτη 1930 - 1931

4. Ἰδε ὡς ἄνω ὑπόμνημα εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1930, τεύχ. 11 - 12, σελ. 139 - 140.

5. Ἰδε περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεύχ. 11 - 12, σελ. 140.

6. Ἰδε Πρόλογον τοῦ Σ. Ἰασεμίδου εἰς τὸν Κώδικα τῆς Νομοθεσίας τῶν Συνεταιρισμῶν ἐκδοθέντα ὑπὸ Τ. Φαρμάκη ἐν ἔτει 1926, καὶ ἰδίᾳ σελ. 8.

να ἀναφέρωμεν τὸ προοίμιον τοῦ Καταστατικοῦ τούτου, τὸ ὁποῖον μεταξὺ ἄλλων ὑπογραμμίζει: «Ὅθεν ἡμεῖς οἱ ὑπογραφόμενοι, πραγματευταὶ καὶ τεχνῖται τῶν κοκκίνων νημάτων τῆς πόλεως ταύτης Ἀμπελακίων, θεμελιοῦντες τὴν ὑπαρξὶν ἡμῶν εἰς τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ τοῦ δεσπότη Χριστοῦ ἀπεφασίσαμεν νὰ ἀνακαινίσωμεν τὴν κοινὴν ἡμῶν Συντροφίαν καὶ Ἀδελφότητα διὰ νὰ ἀσκήσωμεν τὴν βαφικὴν τέχνην καὶ τὸ ἐμπόριον τῶν κοκκίνων νημάτων καθὼς καὶ ὅποιουδὴποτε ἄλλου ἐμπορεύματος»¹.

Κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Fr. Boulanger τηρηθείσας σημειώσεις², καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ ιδρυτικοῦ μέλους τοῦ Συνεταιρισμοῦ Δ. Δροσινῶ ἐν ἔτει 1841, τὰ συνεταιρισθέντα χωρία τῆς Θεσσαλίας ἦσαν εἴκοσι καὶ «ἡ διανομὴ τῶν ὠφελημάτων ἐγένετο ἀναλόγως τῆς ἐκτελεσθείσης ἐργασίας καὶ τοῦ καταβληθέντος κεφαλαίου ἀπὸ μέρους τῶν μελῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ».

Κατὰ τὸν Δ. Δροσινῶν³ ὁ Συνεταιρισμὸς εἶχε φθάσει εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἀκμῆς του κατὰ τὸ ἔτος 1810 καὶ μία ἄγνωστος μέχρι τοῦ ἔτους τούτου εὐημερία ἥπλουτο μεταξὺ τῶν μελῶν του. Τὰ κεφάλαια τοῦ ἀκμάζοντος συνεταιρισμοῦ, ἀνερχόμενα εἰς 10 ἑκατομμύρια φράγκα, ἀπωλέσθησαν συνεπείᾳ τῆς ἐπελθούσης πτωχεύσεως τῆς Τραπεζῆς τῆς Αὐστρίας, παρὰ τῇ ὁποίᾳ οὗτος εἶχε τὰς καταθέσεις του, καὶ οὕτω τὸ ἥμισυ τῶν κεφαλαίων του ἐξηνεμίσθη⁴. Πέραν τούτου, ἡ τελεία καταστροφή τοῦ περιφήμου Συνεταιρισμοῦ ἐπῆλθε καὶ συνεπείᾳ τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιδρομῆς⁵ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὁ ὁποῖος ἐφθόνησε τὴν ἀκμὴν τῶν Ἀμπελακίων, ἐνῶ κατὰ μίαν ἐτέραν ἄποψιν, ἡ διάλυσις ἐπῆλθε μᾶλλον ἐκ τῶν μεταξὺ τῶν συνεταίρων ἐρίδων καὶ κυρίως τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῆς Ἀγγλικῆς βιομηχανίας⁶.

Ὁ Κ. Κουκκίδης ἀναφερόμενος εἰς τὸν Συνεταιρισμὸν τοῦτον καταλήγει: «Συγκεφαλαιώνοντας τώρα, φθάνομε στὸ πόρισμα ὅτι ἡ Συντροφία τῶν Ἀμπελακίων σύμφωνα μὲ τὴν νομικὴν, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἔννοιάν της κατέχει ὅλα τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ συνεργατισμοῦ, ὅπως αὐτὰ καθιερώθηκαν ἀπὸ τὴ νεώτερη ἐπιστήμη. Ὑπῆρξε πραγματικὰ ἓνας συνεταιρισμὸς κατὰ τὴν νεώτερη ἔννοιαν τῆς λέξεως. Κατὰ τὸ πόρισμα τοῦτο ἔχει ἀναμφισβήτητα τὸ δικαίωμα νὰ φορέσῃ τὸν στέφανον τῆς προτεραιότητος ἀνάμεσα στοὺς συνεταιρισμοὺς ὅλου τοῦ κόσμου, ἐφ' ὅσον ἡ διεκδίκησις αὐτὴ διεξάγεται ἐπάνω στὸ

1 Τὸ Καταστατικὸν τοῦτο τοῦ συνεταιρισμοῦ συνίστατο ἐκ 17 ἄρθρων καὶ ἀπετέλει τροποποίησιν τοῦ ἀρχικοῦ, φέρον ἡμερομηνίαν 1η Ἰανουαρίου 1795. Ἰδε σχετικῶς εἰς περιόδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1931, τεύχ. 1, σελ. 4.

2 Ἰδε σχετικὰς σημειώσεις εἰς περιόδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτ 1931, τεύχ. 2, σελ. 19.

3 Ἰδε περιόδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεύχ. 2, σελ. 20.

4 Ἰδε περιόδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεύχ. 1, σελ. 2.

5 Ἰδε περιόδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεύχ. 1, σελ. 2.

6 Ἰδε Η. Γεωργίου, Νεώτερα στοιχεῖα περὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Συντροφίας τῶν Ἀμπελακίων, σελ. 3.

πεδίο όπου ο τίτλος αυτός διαφιλονικείται από τους «Φιλοδικαίους Σκαπανεΐς» της Ροτσνέιλ^{1,2}. Τ' Αμπελάκια υπήρξαν αληθινά μία έστία απ' όπου ακτινοβόλησε το πνεύμα του συνεργατισμού...»³.

Ο δὲ Γ. Φιλάρετος ἐπὶ τοῦ ἰδίου ζητήματος γράφει: «Ἡ Ἑλλάς οὐ μόνον ἐλευθέρη, ἀλλὰ καὶ δούλη ἔτι ἔδωκεν εἰς τὴν Δύσιν διδάγματα περὶ θεσμῶν, ὧν ἡ μελέτη ἀπησχόλησε τοὺς σοφωτέρους ἄνδρας ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλάτωνος μέχρι τοῦ Ζωρές»⁴.

Ἀλλὰ ἡ ἀκτινοβολία τοῦ Συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων δὲν ἀπησχόλησε μόνον τοὺς ἐπιστήμονας καὶ ἐρευνητάς. Ἡ λογοτεχνία δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ μακρὰν τοῦ Ἑλληνικοῦ τούτου δημιουργήματος, τὸ ὁποῖον ὡς διάττων ἀστήρ ἔλαμψεν ἀνὰ τὸν κόσμον, καὶ διὰ τῆς γραφίδος τοῦ Ζ. Παπαντωνίου σημειώνει⁵: «Στὴν πέτρινη τούτη πλαγιά τοῦ Κισσάβου ἔσπασε τὰ κέρατά της ἡ πιὸ μαύρη καὶ ἡ πιὸ στρίγλα γίδα, ἡ Ἑλληνικὴ διχόνοια. Εἰς τὰ Ἀμπελάκια ἄλλαξε τὸ κύτταρο τῶν Ἑλλήνων. Ἐξ ἡλιάδες Ρωμηοί, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἔζησαν ἐδῶ πρὸ ἑκατὸν πενήντα χρόνων χωρὶς νὰ φαγωθοῦν, δημιουργοὶ ὡς συνεταῖροι τῆς πρώτης καὶ τελειότερας Συνεργατικῆς τοῦ Κόσμου, δάσκαλοι τῶν οἰκονομολόγων, τῶν φιλοσόφων, τῶν ἱεροκηρύκων, δάσκαλοι τοῦ ἰδίου τοῦ Φουριέ⁶, αὐτοὶ οἱ Θεσσαλοὶ χωριάτες. Μεγαλύτερο ἔργο τῆς Εἰρήνης δὲν ἔχει δεῖξει ὁ νέος Ἑλληνισμός. Εἶναι ἄθλος τῆς Θεσσαλίας...».

Ο Γερμανὸς ἱστορικὸς Γ. Γερβίνος, ἀναφερόμενος εἰς τὸ ἐκτεταμένον ἐμπόριον τῶν Ἀμπελακίων ἀνὰ τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἔγραφε: «... δὲν ἦτο οὔτε ἡ κατάλληλος τοποθεσία των, οὔτε τεχνικὰ μυστήρια, τὰ ὁποῖα ἀνέπτυξαν τὸν βιομηχανικὸν τοῦτον κλάδον, ἀλλ' ἦτο ὁ συνεταιρισμὸς τῶν τεχνιτῶν, ἡ ἐλευθέρη τῶν ὑπαλλήλων ἐκλογή καὶ ὁ ἐπιτυχὴς συνδυασμὸς τῶν συμφερόντων τῆς ἐργασίας καὶ τῶν κεφαλαίων...»⁷.

1 Κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ καθηγητοῦ Π. Πέρδικα, οἱ συνεταρισταὶ τῆς Ροχδάλης θεωροῦνται οἱ πρῶτοι συνεταρισταὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν Ἴδε ἐνθ' ἂν, σελ. 652, σημ. 1, ἐνθα καὶ παραπομπαί

2 Ὁ Συνεταιρισμὸς οὗτος ἰδρύθη ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὸ ἔτος 1844 ὡς καταναλωτικὸς. Πλείονα περὶ τούτου ἴδε εἰς περιόδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1933, τεύχ. 9, σελ. 117-118.

3. Ἴδε Κ. Κουκλίδη, ἐνθ' ἂν, σελ. 18

4 Ἴδε Κ. Κουκλίδη, ἐνθ' ἂν, σελ. 87

5 Ἴδε Ἐφημερίδα «Ἐλεύθερον Βῆμα» τῆς 21 - 11 - 1937 Σχετικὴν ἀναδημοσίευσιν ἴδε εἰς περιόδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1937, τεύχ. 11 - 12, σελ. 171

6 Σ τ Σ Πρόκειται περὶ τοῦ Γάλλου C. Fourier (1772 - 1837), ὅστις ἐτάχθη ἐναντὶν τοῦ ἐμπορίου καὶ ὑπεστήριξε τὴν κοινωνικὴν ἀναμόρφωσιν διὰ τῶν συνεταρισμῶν, ὡς καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας εἰς «φάλαγγας», ἐκάστη τῶν ὁποίων ἦτο συγχρόνως συνεταιρισμὸς ἐποικισμοῦ, παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως Πλείονα περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Φουριέ ἴδε εἰς Δ. Στεφανίδου, Ἡ κοινωνικὴ οἰκονομικὴ κλπ, Τόμ. Γ, σελ. 49 - 62 καὶ τὰς αὐτόθι σημειώσεις

7. Ἴδε, Γ' Γερβίνου, Ἱστορία τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος (Μετάφρασις Γ. Περβάνογλου), Τόμ. Α, σελ. 89, ἐκδ. 1864

Ἐπεμείναμεν ἴσως περισσότερον τοῦ δέοντος εἰς τὸν βιοτεχνικὸν¹ συνεταιρισμὸν τῶν Ἀμπελακίων², ἀλλὰ τοῦτο ἐπράξαμεν διὰ νὰ ἐξάρωμεν τὴν Ἑλληνικὴν σύλληψιν τῆς συνεταιριστικῆς ἰδέας, ἥ ὁποία «εἶναι πολὺ ζυμωμένη μετὰ τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων»³ καὶ νὰ ὑπογραμμίσωμεν τὸ πνεῦμα τῆς προοπτικῆς τὸ ὁποῖον διακατέχει τοὺς Ἕλληνας.

Ἐν καταλείδει, πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι μετὰ τὸν συνεταιρισμὸν τῶν Ἀμπελακίων καὶ τῶν ἐτέρων ποικίλων συνεργατικῶν σχηματισμῶν τῆς κατὰ τὰ τέλη τῆς 18ης καὶ ἀρχὰς τῆς 19ης ἐκατονταετηρίδος ἡ Ἑλλάς διεκδικεῖ τὴν μητρότητα τῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως τῶν νέων χρόνων^{4·5·6}.

2. Περαιτοῦντες τὴν ἐν παρόδῳ ἀνασκόπησίν μας ἐπὶ τῆς ὑφισταμένης ἐν Ἑλλάδι συνεταιρικῆς κινήσεως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας δὲν πρέπει νὰ παραλείψωμεν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι κατ' αὐτοὺς ἐλειτούργει ἐν Ἑλλάδι ὁ θεσμὸς τῆς αὐτοδιοικουμένης «Κοινοτήτος», ἥ ὁποία μὴ δυναμένη νὰ ἐπιλαμβάνεται διοικητικῆς φύσεως ζητημάτων, συνεπεῖα τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ κατακτητοῦ, μετετράπη εἰς οἰκονομικὴν μᾶλλον Κοινότητα ἀσχολουμένην μὲ κοινωφελῆ ἔργα, ἐντὸς τῶν ὁποίων περιελαμβάνοντο καὶ τὰ ἔργα τὰ ἀποβλέποντα εἰς τὴν θεραπείαν τῶν κοινῶν κτηματικῶν ἀναγκῶν, ὅπως π.χ. ἡ ἀγροφυλακή, ἡ διευθέτησις χειμάρρων, ἡ ἀγροτικὴ ὁδοποιία κλπ.

Ἀτυχῶς ὅμως τὰ φυτώρια ταῦτα τῆς συνεταιριστικῆς ἰδέας μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Χώρας ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ καὶ τὴν ἐπακολουθήσαντα διακυβέρνησιν τῆς ὑπὸ τῆς Βαυαρικῆς ἀντιβασιλείας κατηργήθησαν ὡς θεσμοὶ ὑπ' αὐτῆς καὶ οὕτως ἐμαράνθη τὸ αὐτοδιοικούμενον κύτταρον τῆς «Κοινοτήτος», τὸ ὁποῖον ἐν μέσῳ τῆς δουλείας ἡδυνήθη νὰ διατηρήσῃ γλῶσσαν, θρησκείαν, ἔθιμα καὶ ἐν γένει τὸν ἐθνισμόν, διὰ μέσου τοῦ μακροτάτου χρόνου, ὃν διήνυσεν τοῦτο, ἐκκινουὶν ἀπὸ τῆς Ὀμηρικῆς ἐποχῆς⁷.

Τοιαύτης δὲ σημασίας ἦτο ἡ δράσις τῶν Κοινοτήτων τούτων ἐπὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, ὥστε νὰ διατυπωθῇ ἡ ἄποψις ὅτι ἐὰν δὲν κατηργοῦντο ὑπὸ τῆς Ὀθωνικῆς νομοθεσίας θὰ ἀπετέλουν τοὺς προδρόμους τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου 602/1914 διεπομένων σήμερον Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν⁸.

3. Ἐπίσης πρὶν ἢ κλείσωμεν τὸ κεφάλαιον τοῦτο, δεόν νὰ σημειώσωμεν

1 Ἰδε Η. Γεωργίου, ἐνθ' ἂν, σελ. 2, 12

2 Ὁ διαπρεπὴς θεωρητικὸς τῶν Συνεταιρισμῶν καθηγητῆς V Totomianz, εἰς ἄρθρον του, χαρακτηρίζει τοῦτον ὡς τὸν ἀρχαιότερον συνεταιρισμὸν τῆς Ἑλλάδος Ἰδε περιοδ. α' Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1937, τεύχ. 9, σελ. 139

3 Ἰδε Θ. Τζωρτζάκη, ἐνθ' ἂν, σελ. 197

4 Ἰδε Δ. Καλιτσούνάκι, Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 124, σημ. 1

5 Ἰδε Πρόλογον Δ. Καλιτσούνάκι (σελ. στ') εἰς Κ. Τσάκα, οἱ Συνεταιρισμοί

6 Ἰδε περιοδ. α' Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεύχ. 1, σελ. 1 - 2

7 Ἰδε Π. Κοντοῦ, ἐνθ' ἂν, σελ. 98.

8 Ἰδε Δ. Μαργέτη, Ἀναγκαστικοὶ Κτηματικοὶ Συνεταιρισμοί, σελ. 32

ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκικῆς δουλείας, ἀξιόλογος ὑπῆρξε καὶ ἡ συνεταιρική κίνησις τῆς κωμοπόλεως Τσαριτσάνης τῆς Θεσσαλίας, οἱ κά-
τοικοι τῆς ὁποίας ἡσχολοῦντο, ὅπως καὶ τῶν Ἀμπελακίων, μὲ τὴν χρωματο-
βαφικὴν τέχνην καὶ τὴν ὑφαντικὴν. Εἶχον ἰδρυθῇ ἐκεῖ δέκα μικροὶ Συνεταιρι-
σμοί, οἱ ὁποῖοι εἶχον πράκτορας καὶ ἀντιπροσωπείας εἰς τὰ κυριώτερα ἐμπορικὰ
κέντρα τῆς Εὐρώπης.

Περὶ τῆς ὅλης συνεταιρικῆς κινήσεως τῆς Τσαριτσάνης πληροφοροῦμεθα
ἀπὸ τὴν, μέχρι τοῦ ἔτους 1962 ἄγνωστον¹, «Ἀλληλογραφίαν τῶν Συντροφιδῶν
τῆς Τσαριτσάνης», ἥτις ἀποτελεῖται ἐκ 45 ἐπιστολῶν καλυπτουσῶν τὴν δρα-
στηριότητα τούτων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1813 μέχρι τοῦ ἔτους 1854. Κατὰ τὸν Β.
Καλογιάννην ἡ Τσαριτσάνη «στάθηκε... ἡ δεύτερη πατρίδα, μετὰ τὰ ἱστορικὰ
Ἀμπελάκια, τῆς Συνεταιριστικῆς ιδέας², ποὺ ἐνσαρκώθηκε καὶ ἔζησε μὲ τὶς
περίφημες Ὑφαντοβαφικὰς «Συντροφίδες» (Συντεχνίες) της, τὸ ἱστορικὸ τῶν
ὁποίων, ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε, εἶναι κατὰ πολὺ ἄγνωστο³ καὶ ἀναξιολόγητο ὡς τὰ
σήμερα».

Λόγω τῆς σπουδαιότητος τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης τῶν «Συντροφιδῶν»
κρίνομεν σκόπιμον νὰ ἀναφέρωμεν ἀποσπάσματα τινῶν ἐξ αὐτῶν ἐχόντων οὕ-
τως : Ἐπιστολὴ ὑπ' ἀριθ. 15. «Εἰς τὴν εὐγένειάν σου κυρ Κωστούλα σὲ χαιρε-
τῶ τιμητικῶς καὶ σὲ φιλῶ στὰ μάτια... νὰ βοηθηθῶ... ἀπὸ λόγον σας χίλια γρό-
σια, διὰ τοῦτο ἐκάμαμεν αὐτὴν τὴν Σ υ ν τ ρ ο φ ί α ν... Τύρναβος 1832. Μαΐου
13. Νιαρτζῆς καὶ Χανέσας γιαχιῶς... ὅτι ἀκούσθηκε στὸν κόσμον εἶναι φανερόν
τὸ νὰ μὲ ἀφήσετε στὴ λάσπη στοχασθεῖτε πόση ἐντροπὴ σας εἶναι».

Ἐπιστολὴ Νο 17. 1832. Μαΐου 8 Τζαριτζάνη. «ἐγὼ ὁ γιαχιάγας μωραῖ-
της γιὰ τὸ μιζάνη χαρήρι καὶ ἀστάρη ὅπου ἔκαμα τάχτι καὶ ἐπῆρα τοὺς δύο κα-
ζάδες ἐλασσῶνα καὶ δομενίκου κάνω σύντροφον μὲ θέλησίν μου τὸν θύμιον
κωστούλα καὶ ζάχου Ἀλέξη, ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο μασλαάτια μιζάνη χαρήρι καὶ
ἀσιάρη θέλο ἀκούομαι εἰς τὸ μισὸν ἐγὼ, καὶ τὸ μισὸν οἱ δύο... καὶ διὰ τοῦτο σᾶς
δίδω τὸ παρὸν διὰ νὰ ἐξακούονται συντρόφοι καὶ οἰκοκυρεῖς ὥσάν καὶ μένα
καὶ αὐτοὶ καὶ ἔχωμεν χρέος ὡς συντρόφοι νὰ ἀποκριθοῦμεν αὐτὸ τὸ βιὸ κατὰ
τὸ ἀντέτι καὶ σερέτι... καὶ διὰ τοῦτο ἔγινε τὸ παρὸν συντροφικὸν καὶ τοὺς
δίδητε ἀπὸ μέρους μου γιὰ νὰ τόχουν γιὰ συνέτι τοὺς... γιαχιῶς Μωραῖτης».

Ἐπιστολὴ Νο 18. «Διὰ τοῦ παρόντος Κομπρομισιακοῦ Γράμματος ὀφλο-

1. Ἀποσπάσματα ταύτης ἐδημοσιεύθησαν ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ Β. Καλογιάννη εἰς τὸ περι-
οδικὸν «Ἐπιθεώρηση Τέχνης», ἔτους 1962, τεύχ 85, σελ 100 - 102, καὶ ἐν συνεχείᾳ
περιελήφθησαν ἅπασαι εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν βιβλίον ἐν ἔτει 1965 ὑπὸ τὸν τίτλον : Τσαρι-
τσάνη, ἡ Ἱστορικὴ Πατρίδα τοῦ Κ. Οἰκονόμου ἐξ Οἰκονόμου

2. Ἴδε ἐνθ' ἂν, σελ 55.

3. Κατὰ τὴν γνώμην μας ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος, τοῦ Β. Καλογιάννη, ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ
πράγματα, δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν ἔρευνάν μας πρὸς συγγραφὴν τῆς παρούσης μελέτης οὐδα-
μοῦ συνηντήσαμεν τι τὸ ὁποῖον νὰ ἀναφέρεται εἰς τοὺς συνεταιρισμοὺς τῆς Τσαριτσάνης

ποιῶμεν οἱ ὑποσιμειούμενοι τρεῖς συντρόφοι ὅτι τί ἰκία θελίσι μας ἐκλέξαμε διὰ ἐρωτοῦτο Κριτές, τοὺς κυρίους... ἵνα μᾶς θεωρίσωσιν ἐν Πατρικῷ σινηδότη τοὺς ἀπου τοὺς 1832 Ἰουνίου 30 συντροφικοὺς λογαριασμοὺς μας : τῆς ἀγορᾶς καὶ πωλίσεως συντροφικῶν πραγμάτων καὶ ἐπειδὴ οἱμεῖς οἱ κάτωθεν Ἰριμένοι Συντρόφοι, δὲν ὑπορέσαμεν ἀναμεταξύ μας νὰ συμβιβασθῶμεν, ἀλλ' οὔτε νὰ κρατίσωμεν καὶ νὰ καθαρίσωμεν τακτικούς λογαριασμούς, διὰ τοῦτο ἀποφασίσσαμεν τῶν ἀνωτέρω ἐρωτῶν Κριτῶν μετ' εἰς ὅτι καὶ ἤθελαν ἀπόφασιν δίδοντες τὸ παρὸν μας ὑπογεγραμμένον... ὑποφαινόμεθα 1834 Ἰουνίου 23 Τζαριτσάνη. Γιαννούλης Μούλιου βεβεῶ, Θανάσης Κυριάκη βεβεῶ, Ζάχος Ἀλέξη βεβαιώνω...»¹.

Οἱ συνεταιρισμοὶ οὗτοι, οἱ ὅποιοι εἶχον συντελέσει εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνοδὸν τῆς Τσαριτσάνης, ὑπέστησαν δεινὴν καταστροφὴν καὶ ἀπώλεσαν τὰ κεφάλαιά των, συνεπεία τῆς πτωχεύσεως τῆς Τραπεζῆς τῆς Βιέννης παρὰ τῇ ὁποίᾳ εἶχον τὰς καταθέσεις των ὡς καὶ τοῦ ἀναφανέντος ἀνταγωνισμοῦ τῆς ὑφαντουργικῆς μηχανῆς.

§ 3

Ὅλγα τινὰ περὶ τῆς γεωργίας ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας

1. Πρὶν ἢ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν μεταπελευθερωτικὴν συνεταιριστικὴν κίνησιν ἐν Ἑλλάδι θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ σκιαγραφήσωμεν τὸ πρὸ αὐτῆς ἐπιχειρηθὲν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν γεωργίαν.

Κατ' ἀρχὴν, δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν ἐνταῦθα ὅτι καλ' ὄλην τὴν μακραίωνα διάρκειαν τῆς δουλείας τοῦ Γένους, δὲν ὑπῆρξεν ἐκ μέρους τῶν λογίων καὶ τῶν διδασκάλων² τοῦ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν γεωργίαν καὶ τοὺς λοιποὺς παραγωγικοὺς κλάδους. Βεβαίως τὸ «Κρυφὸ Σχολεῖον» ὑπῆρξεν, ἐδίδαξε καὶ διεφώτισε, πλὴν ὅμως δὲν ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ στραφῇ πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς γῆς. Καὶ ἐνῶ εἰς τὸ Σχολεῖον τοῦτο ἐσφυρηλατήθη ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ οἱ πόθοι τοῦ ὑποδούλου Ἑθνους διὰ ἐλευθερίαν, ἡ ὁποία ὑπῆρξε καὶ τὸ ὄνειρον τῶν Διδασκάλων τοῦ Γένους, καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου τὸ ὑψιπετὲς Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐκπορευθὲν ἐδημιούργησε Στοάς, Ἀκαδημίας, Μουσεῖα, Λύκεια, Γυμνάσια, Φιλολογικὰς Ἑταιρείας καὶ ἕτερα Πνευματικὰ Κέντρα, ἐν τούτοις τοῦτο ἀπέσχε τελείως τῆς γεωργικῆς παιδείας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀγνοῶσαν οὕτω τὸ γεωρ-

1 Ἰδε ὡς ἄνω ἀλληλογραφίαν εἰς Β Καλογιάννη, ἐνθ' ἄν, σελ 65 - 80, ὅπου διατηρεῖται καὶ ἡ ὁρθογραφία τῶν ἐπιστολῶν

2 Ἐνταῦθα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὡς ἐξαίρεσιν τὸν Ἀδ Κοραῆν, ὁ ὅποιος εἰς τὰ «Προλεγόμενα» τῶν «Σωζομένων Πολιτικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν ἔτει 1821, συνίστα τὴν λήψιν μέτρων πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας τῆς Χώρας, γράφων ὅτι «ἀπὸ τὴν φροντίδα λοιπὸν τῆς γεωργίας πρέπει ν' ἀρχίσωμεν ». Ἰδε ἐνθ' ἄν, σελ. ριγ'

γικόν παρελθόν τῆς χώρας¹, γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν εἰς τὴν νέκρωσιν τῆς γεωργικῆς συνειδήσεως² τοῦ Ἑθνους. Ὡς σκιρτήματα προσεγγίσεως πρὸς τὴν γεωργικὴν καὶ βιομηχανικὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ ὑποδούλου Ἑθνους θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν ὑπὸ τῶν Ζαγοριανῶν πρόθεσιν νὰ ιδρύσουν εἰς τὴν Μονὴν Ρογκοβοῦ Κεντρικὴν Ἐπιστημονικὴν Σχολήν, εἰς τὴν ὁποίαν, πλὴν τῶν ἄλλων διδασκόμενων, προστίθεντο «νὰ ιδρύσῃσι βιομηχανικὰ καταστήματα καὶ πλεῖστα ἄλλα ἐπωφελῆ ἔργα νὰ πράξωσι»³, ὡς καὶ τὴν ἀποστολὴν νέων εἰς τὴν Εὐρώπην, δαπάναις τοῦ Χριστοφ. Σακελλαρίου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1800, ἵνα οὗτοι σπουδάζουν κοινωνοφελέστερα μαθήματα⁴ καὶ βιομηχανικὰ ἔργα⁵.

Ἐμφανεστέρα πῶς στροφὴ πρὸς τὴν γεωργίαν ἄρχεται ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁπότε ἐκδίδεται ὑπὸ τῶν Κ. Κούμα καὶ Δ. Φιλιππίδη⁶ ἡ «Νεωτεριστικὴ Γεωγραφία».

Ἐν ἔτει 1820 ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν ἐκήρυττεν⁷ ὅτι «... πᾶσα λοιπὸν πόλις, πᾶν πολίχνιον, πᾶσα μικρὰ κώμη καὶ ἀγρὸς πρέπει νὰ ἔχουν ἀνάλογα τῶν ἀναγκῶν τοὺς ἐκπαιδευτήρια... Εἰς τὰ κοινὰ Σχολεῖα πρέπει νὰ διδάσκωνται οἱ μαθηταὶ τὴν Γεωπονίαν, ἡγουν πῶς νὰ γνωρίζουν τὴν ποιότητά τῆς γῆς, πῶς νὰ τὴν βελτιώνουν, νὰ τὴν ὀργάνουν, νὰ τὴν σπεύρουν...», ὁ δὲ δεῦτερος ἔγραφε⁸ κατὰ τὸ 1817 ὅτι «ἡ Γεωργία καὶ ἡ Ἱατρικὴ, φίλοι ὁμογενεῖς, εἶναι οἱ δύο πρωτεύουσες Ἐπιστῆμες... Ἀπορεῖτε ὅπου δὲν βλέπετε αὐτῶν σχολεῖα ;... Ἐνας μάλιστα ὅπου ἔχει ἀγροὺς ἔπρεπεν ἐξ ἀνάγκης νὰ εἶναι στολισμένος μὲ τὰ φῶτα τῆς Γεωργίας καὶ τῆς Ἱατρικῆς».

Γενικῶς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην ἡ παιδεία ἦτο κτῆμα τῶν ἐλαχίστων «ἐκλεκτῶν ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς»⁹, προσιτῇ δέ, κυρίως, εἰς τοὺς οἰκονομικῶς ἰσχυροὺς¹⁰.

2. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας

1 Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς παρ' ἡμῖν γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως, Τόμ. Α, σελ. 14.

2 Ἴδε Δ. Ζωγράφου, ἔνθ' ἂν, σελ. 16.

3 Ἴδε «Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον» Ἀσωπίου, ἔτους 1886, σελ. 336 - 339.

4 ἼΙ διάδοσις τῶν γνώσεων εἰς τὸ ὑπόδουλον Ἑθνος ἡμποδίζετο σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν βιβλίων, γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνετέλεσε καὶ εἰς τὴν ἐπιβράδυνσιν τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος Ἴδε προλεγόμενα Α. Κοραΐ, «Στοχασμοὶ Αὐτοσχέδιοι», σελ. 61.

5 Ἴδε περιοδικὸν α' Ἀθηνᾶ, ἔτους Ζ (1838), ἀριθ. φ. 535, σελ. 2209.

6 Πρόκειται διὰ τὸν Ἱερομόναχον Δανιήλ, ὅστις ὑπῆρξε λόγιος ἐκ τοῦ χωρίου Μηλέα τῆς Μαγνησίας.

7 Ἴδε Φ. Μιχαλοπούλου, «Τὰ Γιάννενα καὶ ἡ Νεοελληνικὴ Ἀναγέννηση», ἐκδ. 1930, σελ. 93.

8 Ἴδε Φ. Μιχαλοπούλου, ἔνθ' ἂν, σελ. 92.

9 Ἴδε Δ. Ζωγράφου, ἔνθ' ἂν, σελ. 24.

10 Ὁ Α. Κοραΐς παρῶτρυνε τοὺς πλουσίους καὶ δυνατοὺς τοῦ Γένους νὰ σπουδάζουν ἂν ἤθελον νὰ εἶναι πάντοτε εὐεργέται τούτου Ἴδε Προλεγόμενα εἰς τὰ «Σωζόμενα Πολιτικά» τοῦ Ἀριστοτέλους, σελ. ρλδ'.

καὶ τῶν Διδασκάλων τοῦ Γένους, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν παραγόντων τούτων διὰ τὴν γεωργικὴν ἐκπαίδευσιν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐμφανισθοῦν ἀμεσώτεροι καὶ πρακτικώτεροι προβληματισμοὶ καὶ εἰς τοὺς ἡγέτας τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας¹ καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τοὺς Κυβερνήτας τοῦ ἀνεξαρτήτου Ἑλληνικοῦ Κράτους, μὲ μόνην φωτεινὴν ἐξαίρεσιν, ὡς θὰ ἴδωμεν, τοῦ Ι. Καποδιστρίου, ὁ ὁποῖος συνέστησε τὸ κέντρον τοῦ Ἑλληνικοῦ γεωργικοῦ διαφωτισμοῦ^{2,3} (Σχολὴ Τίρυνθος), τῆς ὁποίας τὸ χρονικὸν διάστημα λειτουργίας θεωρεῖται «ὡς ἡ πρώτη περίοδος τῶν καταβληθεισῶν προσπαθειῶν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς Γεωργίας ἐν γένει εἰς τὸ ἀρτισύστατον Ἑλληνικὸν Κράτος⁴».

3. Ἡ ὑφισταμένη ὅμως πλήρης ἀπραξία περὶ τὰ γεωργικὰ ζητήματα τοῦ ὑποδούλου Ἑθνους ἤρξατο μειομένη διὰ τῆς ζωογόνου αὔρας τῶν σποραδικῶς λαμβανομένων μέτρων, τῶν Ἑλλήνων ἀντιλαμβανομένων ἴσως λανθανόντως τὴν ἀδήριτον ἀνάγκην νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ αὐτὸ ποῦ ὁ Δ. Ζωγράφος θὰ χαρακτηρίσῃ πολὺ βραδύτερον ὡς «αναρκωμένο γίγαντα» δηλ. τὴν Ἑλληνικὴν Γεωργίαν.

Οὕτω λοιπόν, εὐθὺς ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας, ἦτοι κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ 1821, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος, μεταξὺ τῶν διατάξεων τὰς ὁποίας ἐψήφισαν εἰς τὸν «Ὁργανισμὸν τοῦ Ἀρείου Πάγου», περιέλαβον καὶ διάταξιν ἀφορῶσαν τὴν γεωργίαν καὶ ἔχουσιν οὕτως : «ὅστις χριστιανὸς ἐν εἰδήσει τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐκχερσώνει γῆν ὀκτὼ ζευγαρίων καὶ σπεῖρει αὐτὴν εἰς ἓνα δωδεκάμηνον, ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς πολιτογραφίας...»⁵ καὶ περαιτέρω ὅτι «ὁ Ἀρειος Πάγος ὀφείλει νὰ φροντίζῃ περὶ ... καὶ τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολὴν τῆς Γεωργίας καὶ ἄλλων τεχνῶν ἀναγκαίων»⁶.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω μέτρων προκύπτει ὅτι τὸ ἐπαναστατημένον Ἕθνος ἀρχίζει νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν σπουδαιότητα, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ Γεωργία δι' αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπαρξίν του καὶ δὲν διστάζει νὰ πολιτογραφήσῃ ὡς Ἑλληνα ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος θὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὴν καλλιέργειαν τῆς χέρσου Ἑλληνικῆς γῆς.

Ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἑθνικῇ Συνέλευσις ἐν ἔτει 1822, εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος, περιέλαβε διάταξιν διὰ τῆς ὁποίας

1 Δὲν εἶναι ἐκτὸς τοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπικρατοῦντος κλίματος τὸ γεγονός ὅτι καὶ ἡ, πρὸς συγκάλυψιν τῶν πραγματικῶν ἐπαναστατικῶν σκοπῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας συσταθεῖσα κατὰ Φεβρουάριον 1820, «Φιλόμουσος καὶ Φιλάνθρωπος Γραικικὴ Ἐμπορικὴ Ἐταιρία», μεταξὺ τῶν σκοπῶν τῆς περιέλαβε « τὴν ἔκδοσιν κλασικῶν λεγομένων βιβλίων, τόσον πρὸς χρῆσιν τῶν τῆς Ἑλλάδος σχολείων, ὅσον καὶ διὰ νὰ πωλῶνται μὲ τιμὴν μικροτέραν . » . Ἰδε Τ' Βουρνᾶ, «Φιλικὴ Ἐταιρία κλπ.», σελ. 54.

2. Ἰδε «Ἐφημερίς τῆς Γεωργίας» τῆς 15 9 1861.

3. Ἰδε Δ Ζωγράφου, ἔνθ' ἀν., σελ. 138, 141.

4. Ἰδε Π Γενναδίου, Γεωργικὰ Ἀνάλεκτα, σελ. 111 - 112

5 Ἰδε Α Μάμουκα, Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος κλπ, Τόμ Α, σελ. 43-44.

6. Ἰδε Α Μάμουκα, ἔνθ' ἀν, Τόμ. Α, σελ. 57.

«ἡ Διοίκησις ὀφείλει δραστήρια μέτρα εἰς τὴν δυνατὴν ἐμφύχωσιν τοῦ Ἐμπορίου καὶ τῆς Γεωργίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, φροντίζουσα μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ νὰ συσταθῶσιν Ἑταιρεῖαι Γεωργικὴ καὶ Ἐμπορικὴ»¹.

Περαιτέρω διὰ τῆς ἀπὸ 21ης Φεβρουαρίου 1825 Ἀποφάσεως² τοῦ Βουλευτικοῦ θεσπίζεται ἡ παραχώρησις Ἐθνικῶν βαλτωδῶν γαιῶν πρὸς καλλιέργειαν, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τῶν καλλιεργητῶν νὰ παραδίδουν τὸ 1/10 τῶν συγκομιζομένων καρπῶν.

Ἀξιοσημείωτος τυγχάνει ἐπίσης καὶ ἡ ἀπὸ 1ης Μαΐου 1827 Διατάξις τῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας, ἡ ὁποία ἐπειρᾶτο νὰ θέσῃ τὰ θεμέλια τῶν πρώτων στατιστικῶν δεδομένων ἀφορώντων τὴν Ἐθνικὴν Οἰκονομίαν. Οὕτως εἰς τὴν ὑπὸ στοιχεῖον ΙΖ' παράγραφον τῆς ὡς ἄνω Διατάξεως, μεταξὺ ἄλλων παραγγέλλονται τὰ κάτωθι : «Ἡ χωρογραφία θὰ περιέχῃ 1) τὴν ἔκτασιν τοῦ τόπου, τὸν ἀριθμὸν πόλεων, κομποπόλεων καὶ χωρίων καὶ τὴν ποσότητα οἰκογενειῶν, 2) τὴν ποσότητα τῆς Γῆς, ποῖα εἶναι ἰδιόκτητος καὶ ποῖα ἐθνικῆ, πόση καλλιεργουμένη καὶ πόση χέρσος, ποῖα καὶ πόσα προϊόντα φέρει, ποίων βελτιώσεων εἶναι δεκτικῆ, ἂν ἔχῃ δάση, κτηνοτροφίας, ὀρυκτά, ἀλυκάς, ἰχθυοθρίας, 3) τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων καὶ πόσον περισσότερους ἤμπορεῖ νὰ τρέφῃ, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμα, τὴν βιομηχανίαν αὐτῶν, ἂν ξενιτεύωνται καὶ ποῖα ἐπιτηδεύματα καὶ τέχναις μετέρχονται οἱ περισσότεροι, τὰ σχολεῖα καὶ πόθεν διατηροῦνται ἢ εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρῶνται, ἂν ὁ τόπος εἶναι ἀρμόδιος εἰς σύστασιν ἐργοστασίων καὶ ποίου εἵδους, 4) τὴν εἰσαγωγὴν καὶ ἐξαγωγὴν, ποῖα καὶ πόση γίνεται ἢ δύναται νὰ γίνῃ περισσότερον, 5) ..., 6) ποῖαι εἶναι τῶν Ἐθνικῶν προσόδων αἱ πηγαί...»³.

4. Διὰ τῶν ἀνωτέρω, ἀπεπειράθημεν νὰ ἀνασύρωμεν τὰς πυγολαμπίδας αἱ ὁποῖαι, κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ Γένους, ἐφώτισαν τὸ βαθὺ σκότος τῆς γεωργικῆς ἀμαθείας καὶ ἀπραξίας τῶν Ἑλλήνων, διότι ἔκτοτε πλὴν τῆς διελύσεως τοῦ διάττοντος^{4,5} γεωργικοῦ ἀστέρος, τοῦ Ι. Καποδιστρίου, τὸ Ἔθνος ἐχρειάσθη χρόνον ἑνὸς περίπου αἰῶνος, διὰ νὰ θεμελιώσῃ τὰ πρώτας ἐλπιδοφό-

1 Ἰδε Α. Μάμουκα, ἔνθ' ἀν., Τόμ. Β, σελ. 145.

2 Ἰδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, Τόμ. Α, σελ. 170 - 174.

3 Ἰδε Α. Μάμουκα, ἔνθ' ἀν., Τόμ. Θ, σελ. 121 - 124 καὶ Τόμ. Η, σελ. 135.

4 Ὁ Δ. Ζωγράφος γράφει σχετικῶς : «Μετὰ τὸν φόνον τοῦ Κυβερνήτου ἀποσβέννυται καὶ ὁ τελευταῖος σπινθὴρ θετικῆς γεωργικῆς σκέψεως. Οὔτε ἡ γῆ, οὔτε τὰ δένδρα, οὔτε τὰ γεννήματα, οὔτε οἱ καρποί, οὔτε τὰ κτήνη, οὔτε οἱ γεωργοὶ ἀποτελοῦν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μερίμνης». Ἰδε Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, Τόμ. Β, σελ. 44 - 45.

5 Ὁ διατελέσας Δ/ντῆς τῆς Σχολῆς Τίρυνθος Ι. Ἀποστολόπουλος γράφει : «Πρῶτος, ὅστις εἶδε τὸν γεωργικὸν λαὸν πιεζόμενον ὑπὸ τὴν βαρεῖαν ὁμίχλην τῆς γεωργικῆς ἀμαθείας.. εἶναι ὁ ἀοίδιμος ἐκεῖνος ἀνὴρ οὕτινος τὸ ὄνομα μετὰ σεβασμοῦ πρέπει νὰ προφέρωμεν, ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος Ι. Καποδίστριας».

Ἰδε «Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Γεωργίας κλπ.», σελ. 12

ρους καταβολὰς τῆς γεωργικῆς ἀναπλάσεως καὶ ἀνεξίξεώς του. Βεβαίως, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἡ τοιαύτη καθυστέρησις, συνωδεύθη ὑπὸ δυσμενεστάτων ἀντικτύπων εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἐθνικοοικονομικῆς ζωῆς τῆς Χώρας.

§ 4

Ἡ μεταπελευθερωτικὴ συνεταιριστικὴ κίνησις ἐν Ἑλλάδι

1. Ἐνῶ, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν τὸ πνεῦμα τοῦ συνεργατισμοῦ ἐνυπῆρχεν ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων, ἐν τούτοις ἡ μεταπελευθερωτικὴ Ἑλλάς δὲν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἀξίαν λόγου συνεταιρικὴν κίνησιν, πλὴν μεμονωμένων τοπικῶν ἐκδηλώσεων. Τοῦτο ὠφείλετο ἂν ἐνδὸς μὲν εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐνδιαφέροντος διὰ τὰ γεωργικὰ πράγματα, ἂν ἐτέρου δὲ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπὶ σειρὰν τετρακοσίων ἐτῶν ἡ Χώρα ἐτέλει ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν¹ καὶ συνεπῶς, ὡς Ἕθνος στερούμενον τῆς ἐλευθερίας του, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καλλιεργήσῃ καὶ ἀναπτύξῃ εἰς ὅλην τους τὴν ἑκτασιν τὰς δημιουργικὰς του δυνάμεις, ἀν καὶ τοῦτο ἐπετεύχθη περιωρισμένως, διὰ τῶν Συνεταιρισμῶν τῶν Ἀμπελακίων, τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Τσαριτσάνης. Γενικῶς εἰπεῖν, ἡ Τουρκικὴ κατοχὴ ἐπεβράδυνε τὴν διάδοσιν τοῦ πνεύματος τῆς ἀναγεννήσεως καὶ τῆς ἐν γένει καπιταλιστικῆς ἐξελίξεως².

Ὁ Ἕλληνας ἀγρότης δὲν ἐστερεῖτο μόνον τῆς ἐλευθερίας του ἀλλὰ καὶ τῆς γῆς, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τὸν κατακτητὴν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν εἰς τὴν κατάπτωσιν ὁλοκλήρου τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας³, ἥτις προσφυῶς ἐχαρακτηρίσθη ὡς ναρκωμένος γίγας⁴. Οὕτως, ὅταν πλέον ἡ Ἑλλάς ἀπέκτησε τὴν ἀνεξαρτησίαν της καὶ ἐπετεύχθη ἡ συγκρότησις τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους, τοῦ ὁποίου ναὶ μὲν τὰ ὅρια ἦσαν μικρὰ εἰς ἑκτασιν, ἀλλὰ τὰ φυλετικὰ περιθώρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκτεταμένα⁵, εὐρέθη πρὸ τῆς ἀδυσωπότητος ἀνάγκης νὰ ἀρχίσῃ σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν^{6,7}, μὲ μόνην περιουσίαν τὴν αἵματόφυρτον⁸

1 Ὁ καθηγητὴς Ε. Ζολώτας γράφει σχετικῶς : «Ἡ Ἑλλάς καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς Τουρκοκρατίας εὐρίσκειτο οὐσιαστικῶς εἰς πνευματικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀπομόνωσιν ἀπὸ τοῦ πολιτισμένου κόσμου, δὲν ἠδύνήθη δὲ ὡς ἐκ τούτου νὰ παρακολουθήσῃ τὰς οἰκονομικὰς προόδους, τὰς ὁποίας ἐπετέλουν ἐν τῷ μεταξὺ τὰ λοιπὰ κράτη» Ἰδε Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ, σελ 19

2 Ἰδε Χ. Εὐελπίδης, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 39.

3 Ἰδε Δελτίον Ἐπιτροπῆς Ἐμψυχώσεως τῆς Βιομηχανίας, ἔτους 1879, Τόμ. Β, τεύχ. Η, σελ 429

4 Ἰδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, Τόμ. Α, σελ 327

5 Ἰδε Α. Σμπαροῦνη, Σκέψεις τινὲς διὰ μεταπολεμικὴν βιώσιμον Ἑλλάδα, Πρόλογον

6 Εἰς τὸ κατὰ τὸ ἔτος 1834 ἐκδοθὲν περιοδικὸν «Ἀνθολογία τῶν Κοινοφελῶν Γνώσεων» ὁ ἐκ τῶν πρώτων γεωπόνων τῆς Ἑλλάδος Γρ. Παλαιολόγος ἔγραψεν : «... ὁ Ἕλληνας γεωργὸς μόλις τώρα ἀναλαμβάνει ἀπὸ μίαν καταστρεπτικὴν πάλιν, ἐστερημένος οἰκῆματος, ἐργαλείων, ζώων καὶ λοιπῶν ἀναγκαίων τῆς γεωργίας, δὲν δύναται νὰ ἐργασθῇ μὲ τρόπον ὥστε

γῆν¹, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἐπεδίωκον νὰ καταστοῦν κύριοι τῶν καλυβίων εἰς τὰ ὁποῖα κατῴκουν² ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἡ Ἑλλάς «στενάζουνα πρὸ τοσούτων αἰώνων εἰς τὰς σιδηρᾶς ἀλύτους τὰς ὁποίας τέλος ἐσύντριψε, κατεδικάσθη νὰ βλέπη τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας νὰ ἀφίνουν τὸ ἔδαφος εἰς τὸ ὅποιον ποτὲ ἤκμασαν... Ἀβέβαιος διὰ τὴν ὑπαρξίν του, ἀβέβαιος διὰ τὴν μικρὰν ἰδιοκτησίαν τὴν ὁποίαν τὸ αὐθαίρετον τὸν ἄφησεν, μὲ ποίαν καρδίαν ἤμποροῦσεν ὁ Ἕλλην νὰ φυτεύσῃ, νὰ ἐγκεντρίσῃ, ἢ νὰ εἰσάξῃ νέα φυτὰ εἰς τὴν Πατρίδα του;»³.

Ἡ κατάστασις αὕτη, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἔθεσεν τὴν σφραγίδα τῆς ἐπὶ τῆς μετέπειτα κοινωνικοοικονομικῆς προόδου τῆς χώρας, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ἀπελευθερωτικὸς ἀγὼν ἐστοίχισε, πέραν τοῦ αἵματος, καὶ πολλὰς ὑλικὰς⁴ δυνάμεις εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, τὸ ὅποιον ἐστερήθη τῶν πάντων κατὰ τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας του ἀγῶνα.

2. Ἀπόρροια τῆς ὑλικῆς ἀφαιμάξεως, τὴν ὁποίαν ὑπέστη ἡ Ἑλλάς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δουλείας καὶ τοῦ ἐπακολουθήσαντος ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος, ἦτο ἡ ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος σύναψις δύο δανείων ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς μὲ αὐτόχρημα ληστρικὸς ὅρους, διὰ τὴν ἐξοικονόμησιν τῶν στοιχειωδῶν μέσων πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ νικηφόρου ἀγῶνος μετὰ τὸ πέρας τοῦ ὁποίου, καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς χώρας ἐκ τῆς δουλείας, κατέφυγεν καὶ πάλιν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν δανεισμόν, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ὀξυτάτων οἰκονομικῶν προβλημάτων τοῦ ἀρτισυστάτου Ἑλληνικοῦ Κράτους. Συνεπεία τῶν ληστρικῶν ὅρων τῶν δανείων τούτων, ὡς καὶ τῆς μὴ ὀρθῆς χρησιμοποίησεως τοῦ δανείου τοῦ ἔτους 1833, ὠδηγήθη⁵ ἡ Ἑλλάς εἰς τὴν πρώτην πτώχευσιν ἐπελθοῦσαν ἐν ἔτει 1843.

νὰ προάξῃ τὰ κυριώτερα μέσα τῆς ὑπάρξεώς του». Ἰδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς παρ' ἡμῖν γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως, Τόμ. Α, σελ. 51

7. Ἰδε Α. Σίδερι, Ἡ Γεωργικὴ Πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν λήξαν ἑκατονταετίαν (1833 - 1933), σελ. 25

8. Ἰδε Ι. Σούτσου, Πλουτολογικαὶ Μελέται, σελ. 379 - 380.

1. Ὁ Α. Κοραῆς, εἰς τὰ Προλεγόμενα τῶν «Σωζομένων Πολιτικῶν» τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔγραφεν : «Ἡ γῆ τῆς Ἑλλάδος εἶναι καὶ καρποφόρος καὶ ἀάμφορος... ἀλλ' ἡ ἀγριότης τοῦ τυράννου τὴν ἡγρίωσεν ὁ τύραννος ἤθελε κάμειν καὶ τὸν οὐρανὸν αὐτὸν σιδηροῦν, ἂν ἡδύνατο νὰ ἐμποδίσῃ καὶ τὴν θείαν πρόνοιαν νὰ μὴ βρέχῃ πλέον εἰς τὴν γῆν, ὡς ἐμπόδιζε τοὺς ἀνθρώπους νὰ τὴν γεωργῶσι. ». Ἰδε ἐνθ' ἀν., σελ. ριγ'.

2. Ἰδε Ψήφισμα ΙΗ' τῆς 30.9.1830 εἰς «Γενικὴ Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος», ἔτους Ε', σελ. 294.

3. Ἰδε Γρ. Παλαιολόγου, Γεωργικὴ καὶ Οἰκιακὴ Οἰκονομία, Τόμ. Α, σελ. ι' τοῦ προλόγου.

4. Σχετικῶς ὁ Ξ Ζολώτας παρατηρεῖ: «Κατὰ τὸ μακροχρόνιον διάστημα τῆς ἐπαναστάσεως πᾶν ὅ,τι ὑφίστατο ὡς πραγματικὸν κεφάλαιον κατεστράφη καὶ ἐκ παραλλήλου κάθε πηγὴ προόδου διὰ τὸν πληθυσμὸν ἐξεμυδενίσθη. Κράτος καὶ πληθυσμὸς εὕρισκοντο εἰς οἰκτρὰν ἔνδειαν καὶ δὲν ὑπῆρχε τὸ διαθέσιμον ἀποταμειτικὸν κεφάλαιον πρὸς δημιουργίαν τοῦ καταστραφέντος πραγματικοῦ κεφαλαίου». Ἰδε Ξ. Ζολώτας, Ἡ Ἑλλάς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως, σελ. 95.

5. Ἰδε Π. Δερτιλῆ, Τὸ Δημόσιον χρέος τῆς Ἑλλάδος κλπ., ἔκδ 1961, σελ. 19.

Ἐπίσης δέον νά σημειώσωμεν καί τὸ ὅτι μετὰ τὴν πτώχευσιν ταύτην καὶ μέχρι τοῦ διακανονισμοῦ τοῦ ἐξωτερικοῦ δημοσίου χρέους, ἐπισυμβάντος ἐν ἔτει 1878, τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον καταφεύγει εἰς τὴν ἐσωτερικὴν δανειοδότησιν ὑπὸ ὅρους οἱ ὅποιοι καὶ δυσμενεῖς ἦσαν καὶ τὴν ὅλην δημοσίαν πίστιν ἐκλόνισαν, ἅτε τούτου ὑποχρεωθέντος νὰ παράσχη ὑποθήκην¹ ἐπὶ τῆς δημοσίας περιουσίας προκειμένου νὰ ἐπιτύχη ταύτην.

§ 5

Ἡ Κατάστασις τῶν ἀνωτέρω προϋποθέσεων εἰς τὴν μεταπελευθερωτικὴν Ἑλλάδα

A. Αἱ γαιοκτητικαὶ συνθήκαι

1. Κατὰ τὰ πρῶτα μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἔτη περιῆλθον εἰς τὸ νεαρὸν Ἑλληνικὸν Κράτος περὶ τὰ 6,5 ἑκατομμύρια στρέμματα καλλιεργουμένης καὶ καλλιεργησίμου γῆς ἐπὶ συνόλου 12 - 13 ἑκατομμυρίων στρεμμάτων, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου ἐν μέγα μέρος τῆς ὑπολοίπου ἐκτάσεως ἦτο ἰδιοκτησία τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῶν διατηρηθεισῶν μονῶν καὶ ἐπισκοπῶν².

Τὸ II^ο Ψήφισμα τῆς Ε' Ἐθνοσυνελεύσεως διὰ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποφασισθῇ τὴν 10-2-1832 ἡ διανομὴ τῆς ἐθνικῆς γῆς εἰς πᾶσαν Ἑλληνικὴν οἰκογένειαν³ δὲν ἐτελεσφόρησεν, ἅτε μὴ ἐκδοθέντων πρὸ τοῦ ἔτους 1833 τῶν εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ ψηφίσματος τούτου προβλεπομένων σχετικῶν νόμων⁴.

Συνεπῶς, κατὰ τὰ πρῶτα μεταπελευθερωτικὰ ἔτη, τὸ Κράτος⁵, μὲ τὰς ἐκκλησίας, τὰς μονὰς καὶ ἐπισκοπάς, ἦσαν οἱ μεγαλύτεροι ἰδιοκτῆται τῆς ἐλευθέρας Ἑλληνικῆς γῆς, γεγονὸς τὸ ὅποιον ἤρε τὴν βασικὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν δημιουργίαν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ συνεταιρισμοῦ, δηλονότι τὴν ὑπαρξίν ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας^{6,7} ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ τὴν σύστασιν ἐλεθεύρων συνεταιρισμῶν.

1. Ἴδε Π. Δερτιλῆ, Τὸ Δημόσιον χρέος τῆς Ἑλλάδος κλπ., ἔκδ. 1961, σελ. 19 - 20.

2. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ. 26.

3. Ἴδε «Γενικὴ Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος», ἔτους 1832, Τόμ. Ζ, σελ. 107 - 108.

4. Ἴδε Ν. Κολυβά, Ἱστορικὸν σημείωμα ἐπὶ τῆς νομοθεσίας τῶν Ἐθνικῶν κτημάτων, σελ. 76.

5. Κατὰ τὸν Γ. Παλαιολόγον, εἰς τὸ μεταπελευθερωτικὸν Ἑλληνικὸν Κράτος ἀνῆκον τὰ τέσσαρα πέμπτα τῆς γεωργησίμου γῆς Ἴδε Παράρτημα «Γεωργικοῦ Δελτίου», ἔτους 1930, τεύχ. Δ', σελ. 66.

6. Κατὰ τὸν Α. Σίδερι, εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν χρόνους, ἐκ τῶν 500 - 600 χιλιάδων Ἑλλήνων ἀγροτῶν τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ ἔθνους μόνον 80 - 150 χιλιάδες εἶχον ἰδιόκτητον γῆν. Ἴδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἂν, σελ. 23, σημ. 7.

7. Κατὰ τὸν Καποδίστριαν τὰ ἐννέα δέκατα τῶν ἀγροτῶν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ἦσαν ἀκτήμονες. Τοῦτο προκύπτει ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ ἀπευθυνθείσης τὴν 24-8-1831 εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Λονδίνου καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων : «... Πρέπει νὰ λάβῃ ὁ

Ὡς θὰ διαπιστώσωμεν κατὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἐξελιζέως τοῦ ζητήματος τῆς διανομῆς¹ τῆς Ἑθνικῆς γῆς εἰς τοὺς ἀκτῆμονας ἀγρότας, τοῦτο ἀπετέλεσε τὸ ἀκανθωδέστερον τῶν ἀπασχολησάντων τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος προβλημάτων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Καποδιστρίου μέχρι καὶ τὸ μετὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον διάστημα, ὅποτε καὶ πάλιν τὸ ἄρθρον 104 τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος² τοῦ 1952 ἠσυχολήθη μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπιδιώξαν τὴν ὀριστικὴν ἀντιμετώπισίν του.

Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ νὰ ἐπιδράσῃ δυσμενῶς ἐφ' ὁλόκληρου τῆς κοινωνικοοικονομικῆς ἐξελιζέως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεώς του ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ ἀνέμενεν ἐναγωνίως³ τὴν διανομὴν τῆς γῆς.

2. Ἐνταῦθα δεόν νὰ σημειώσωμεν ὅτι καὶ ἡ μὴ ὑπαρξὺς κτηματολογίου ἐν Ἑλλάδι τὸ ὁποῖον θὰ ἦρε πᾶσαν ἀμφισβήτησιν περὶ τὴν ἰδιοκτησίαν καὶ θὰ ἐδραίωνε τὴν περὶ αὐτὴν βεβαιότητα τῶν ἀγροτῶν ἰδιοκτητῶν, ἐπηρέασε δυσμενῶς τὴν ὅλην γεωργοοικονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας. Καὶ νὰ μὲν ἐπὶ Ὁθωνος ἐξεδόθη τὸ ἀπὸ 2-12-1836 Διάταγμα^{4,5} «Περὶ κτηματολογίων», πλὴν ὅμως τοῦτο δὲν ἐφηρμόσθη. Σοβαρὰ προσπάθεια ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Χ. Τρικούπη (1888)⁶, ὅποτε κατετέθη νομοσχέδιον «Περὶ συστάσεως τμήματος χαρτογραφίας παρὰ τῷ Ὑπουργεῖῳ Στρατιωτικῶν», ἐπὶ τῇ προόψει «τῆς συντάξεως τοῦ Γενικοῦ Κτηματολογίου τοῦ Κράτους», πλὴν ὅμως καὶ αἱ προσπάθειαι αὗται παρέμειναν ἄνευ ἀποτελέσματος. Προφανῶς ὅμως ἡ θέσπισις γενικοῦ κτηματολογίου ἦτο συνδεδεμένη μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς διανομῆς τῆς Ἑθνικῆς γῆς εἰς τοὺς ἀκτῆμονας,

Γεωργός, ἐν μερίδιον Γ' εἰς κτῆμα ἴδιον σήμερον, ὅποτε τὰ ἐννέα δέκατα τῶν γεωργῶν εἶναι ἀκτῆμονες» Ἰδε «Ἐπιστολαί», Τόμ. Δ, σελ. 278

1. Σχετικὰς ἀποπειράς πρὸς διανομὴν τῆς γῆς, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν ἐτελεσφόρησαν, ἴδε καὶ εἰς Χ. Εὐελπίδη, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 44.

2. Οὕτως εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ ἁρθροῦ 104 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπετράπη ἐπὶ μίαν τριετίαν ἡ ἀπαλλοτριώσις τῶν πέραν τῶν 500 στρεμμάτων κτημάτων, ἐξεδόθη τὸ ὑπ' ἀριθ. Ν Δ 2185/15-8-1952 «περὶ ἀναγκαστικῆς ἀπαλλοτριώσεως κτημάτων πρὸς ἀποκατάστασιν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν καὶ κτηνοτρόφων» δυνάμει τοῦ ὁποῖου ἐγένετο ἀπαλλοτριώσις πολλῶν μεγάλων ἀγροκτημάτων, διανεμηθέντων εἰς ἀκτῆμονας ἀγρότας.

3. Ἰδε ἐφημερίδα «Ἡ Ἀθηνᾶ», ἀρ. φ. 23 τῆς 25-5-1832.

4. Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 70 ΦΕΚ τῆς 12-2-1836.

5. Τὸ προοίμιον τοῦ ἐν λόγῳ Διατάγματος ἤρχιζεν οὕτω: «. θέλοντες νὰ παρέξωμεν εἰς τοὺς ἰδιοκτῆμονας ὑπάρχουσας ἡμῶν πλείονας περὶ τὸ ἐπὶ ὑποθήκῃ δανείζεσθαι εὐχερείας, καθιστώντες ἀσφαλεστέραν τὴν διάγνωσιν τῆς ἀκινήτου περιουσίας ἐκάστου διὰ τῆς εἰς δημοσίαν βιβλίαν ἐγγραφῆς »

6. Μέχρι τοῦ ἔτους 1888 οὐδεμίαν ἐνέργειαν ἐγένετο πρὸς καταρτισμὸν Κτηματολογίου. Ἰδε σχετικῶς Α. Σώκου, Κτηματολογικὰ Θέματα, 1969, σελ. 20 (8-9).

πρόγραμμα τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέγχθη καὶ ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀπησχόλησε τὴν Ἑλλάδα μέχρι ἐσχάτων.

Οὕτως ἀρμόδιος ὑπηρεσιακὸς παράγων, κατὰ τὸ ἔτος 1940, ἔλεγεν ὅτι : «... δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι δὲν εἴχομεν ἀγροτικὴν ἰδιοκτησίαν διὰ νὰ ἐπιζητήσωμεν τὸν καταρτισμὸν τοῦ κτηματολογίου αὐτῆς, ἀλλ' ἐθεμελιώσαμεν ἐκ βάθρων ὅλως νέαν τοιαύτην»¹.

3. Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1871 ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Α. Κουμουνδούρου ἐπιχειρηθεῖσα διανομὴ τῆς γῆς διὰ τῶν νόμων ΤΠΓ' καὶ Υ'ΑΑ' δὲν ἐγένετο εἰς οἷαν ἔκτασιν θὰ ἔδει, διότι «δὲν κατεβλήθη καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ δέουσα προσπάθεια ὥπως ἡ ἐθνικὴ γῆ περιέλθῃ μόνον ἡ κατὰ μέγιστον μέρος εἰς τοὺς πραγματικοὺς καλλιεργητάς της καὶ δὴ τοὺς ἐξ αὐτῶν ἀκτῆμονας, κατοχυρωθῇ δὲ ἡ ἐπὶ ὅσον τὸ δυνατόν μακρότερον χρόνον παρ' αὐτοῖς παραμονὴ της. Ἐπιπροσθέτως παρηκολουθήθη ἡ διάθεσις τῶν ἐθνικῶν γαιῶν ἀπὸ πολλὰς ἀτασθαλίας. Αὗται ὑπῆρξαν συνέχεια, συμπλήρωσις καὶ ὁλοκλήρωσις τῶν καταπατήσεων ἐθνικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν γαιῶν, ποὺ ἤρχισαν πολὺ πρὸ τοῦ 1876 ἐκ μέρους διαφόρων ἐπιτηδείων καὶ πολιτικῶς καὶ οἰκονομικῶς ἰσχυρῶν προσώπων. Τὰς ἐν λόγῳ καταπατήσεις δὲν δύναται τις νὰ ὑπολογίσῃ ἐπακριβῶς, πάντως φαίνεται ὅτι προσήγγισαν τὸ 45% τῆς ὅλης καλλιεργουμένης καὶ καλλιεργησίμου δημοσίας γῆς, ἡ ἄλλως τὸ 35% τῶν ἐθνικῶν γαιῶν ἐν γένει»², δηλονότι 3.200.000 στρέμματα περίπου³.

Παρ' ὅλα ταῦτα, ἡ λαβοῦσα χώραν παραχώρησις ἐθνικῆς γῆς ἐκ μέρους τοῦ Κράτους πρὸς τοὺς ἀκτῆμονας ἀνῆλθε μέχρι τοῦ ἔτους 1882 εἰς 3.300.000 καλλιεργήσιμα στρέμματα.

Αἱ κυριώτεραι παραχωρήσεις⁴ τῆς περιόδου ταύτης ἐπραγματοποιήθησαν δυνάμει τῶν κάτωθι νόμων : α) Διὰ τοῦ ἀπὸ 26-5-1835 νόμου «Περὶ προικοδοτήσεως τῶν Ἑλλήνων» παρεχωρήθησαν 145.000 στρέμματα. β) Διὰ τοῦ νόμου τῆς 13-11-1836 «Περὶ ἐκποιήσεως φθαρτῶν Ἑθνικῶν κτημάτων» παρεχωρήθησαν 151.000 στρέμματα. γ) Διὰ τοῦ νόμου Υ'ΑΑ' τοῦ 1871 «Περὶ διαθέσεως καὶ διανομῆς τῆς Ἑθνικῆς γῆς» παρεχωρήθησαν 2.540.000 στρέμματα καὶ δ) διὰ τοῦ νόμου ΤΠΓ' τοῦ 1871 «Περὶ τῶν γενομένων ἐμφυτεύσεων κλπ.» παρεχωρήθησαν 310.000 στρέμματα.

4. Καίτοι λοιπὸν κατὰ τὴν μεταπελευθερωτικὴν περίοδον 1830 - 1880 ἡ κυριώτερα ἀσχολία τοῦ Ἕθνους ἦτο γεωργικὴ, δεδομένου ὅτι ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἠσχολεῖτο μὲ τὴν γεωργίαν, ἡ ἐκ μέρους

1. Ἴδε δι'ἀλεξιν Γ. Ξένου, γενομένην κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1940, εἰς Α. Σώκου, ἐνθ' ἂν, σελ. 10.

2. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ. 28.

3. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ, Τόμ. Α, σελ. 94.

4. Ἴδε Α. Βαρβαρέσου, Ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως

τοῦ Κράτους¹ ἀσκηθεῖσα ἀγροτική πολιτική τῆς περιόδου ταύτης οὐδὲ πόρρωθεν ἀνταπεκρίθη διὰ τῶν μέτρων του εἰς τὴν ἀνάπτυξιν² καὶ ἀσφάλειαν τῆς ἀγροτικῆς ιδιοκτησίας, τῆς ἀγροτικῆς ἐκπαιδεύσεως, τῆς ἀγροτικῆς πίστεως καὶ γενικῶς εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς γεωργίας ἐν τῷ συνόλῳ τῆς³, γεγονὸς τὸ ὅποιον εἶχεν ὡς συνέπειαν, πέραν τῶν ἄλλων, νὰ καλλιεργῇται μόνον τὸ ἐν πέμπτον⁴ τῆς καλλιεργησίμου ἐκτάσεως, ἥτοι περίπου 475.000 στρέμματα, ἐν μέσῳ ἀχάνους ἐρημίας⁵ τῆς ὑπαίθρου χώρας.

5. Καὶ ναὶ μὲν διὰ τῶν σποραδικῶν ἀσθενῶν μέτρων ἐδημιουργήθη κατὰ τὴν ὥς ἄνω περίδον ἀτομικὴ ἀγροτικὴ ιδιοκτησία, ἀλλὰ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν ἀνῆρχετο εἰς 500.000 κατεχόντων 3 ἑκατομμύρια στρέμματα περίπου, ἔπεται ὅτι ὁ μέσος κλῆρος ὁ ἀντιστοιχῶν εἰς ἕκαστον τούτων ἀνῆρχετο εἰς 6 στρέμματα, ἐνῶ εἰς τοὺς ιδιοκτήτας γῆς ὁ κλῆρος οὗτος ἀνῆρχετο εἰς 20 στρέμματα, διότι οὗτοι ἀνερχόμενοι εἰς 200.000 ὑπελογίζετο ὅτι κατεῖχον 4 ἑκατομμύρια στρέμματα, στοιχεῖα τὰ ὅποια δηλοῦν ὅτι δι' ἀμφοτέρας τὰς κατηγορίας ὁ ἀναλογῶν κλῆρος ἦτο μικρὸς, καθιστάμενος ἔτι μειωμένης ἀποδόσεως συνεπείᾳ τοῦ ἐφαρμοζομένου συστήματος τῆς ἀγραναπαύσεως.

Εἰς τὴν τοιαύτην κατανομήν τῆς γῆς καὶ τὴν σμικρότητα τοῦ γεωργικοῦ κλήρου δέον νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἔλλειψις τῶν ἀπαραιτήτων γεωργικῶν ἐφοδίων καὶ δὴ ἀροτῆρων βοῶν καὶ οἰκιῶν⁶, τοῦθ' ὅπερ καθίστα ἔτι δυσμενεστέραν τὴν θέσιν τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν, οἱ ὅποιοι μάλιστα ὑφίσταντο καὶ τὴν βαρυτάτην⁷

1 Σχετικῶς ὁ Α Σίδερης (ἐνθ' ἂν σελ 58) γράφει: «Τὸ Κράτος οὐδὲν ἔπραξε πρὸς ἀσφάλειαν, ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τῆς γεωργίας κατὰ τὸ διάστημα 50 ἐτῶν ἐλευθέρως ζωῆς. Οὔτε ἀγροτικὴ συγκοινωνία, οὔτε ἀγροτικὴ ἀσφάλεια, οὔτε ἀγροτικὴ πίστις καθιδρύθη, οὔτε ἡ ἀγροτικὴ ιδιοκτησία ἐξεκαθαρίσθη ἀλλὰ οὔτε ἀγροτικὴ ἐκπαίδευσις εἰσῆχθη, οὐδεμία ἀγροτικὴ πρόνοια ἐνομοθετήθη καὶ ἡ φορολογία ἐξηκολούθησεν ἐμπειρικὴ, βαρεῖα, ἄδικος »

2 Τοῦ Κράτους ἀδιαφοροῦντος διὰ τὰ ἀπασχολοῦντα τὴν γεωργίαν ζητήματα, ἀνελήφθη ιδιωτικὴ προσπάθεια ἐν ἔτει 1845 πρὸς σύστασιν Ἑταιρείας ἐν Ἀθήναις «Ἰπὲρ τῆς προόδου τῶν Ἐπιστημῶν, τῶν Τεχνῶν καὶ τῆς Γεωργίας», διὰ τῆς χορηγήσεως ὑποτροφιῶν, βραβείων καὶ ἐκπονήσεως μελετῶν, ἀλλὰ τῆς προσπάθειας ταύτης παραμενοῦσης ὡς ἀποπείρας, ἅτε τοῦ Κράτους ἀρνηθέντος νὰ παράσχη εἰς τὴν ἐν λόγῳ Ἑταιρείαν ὠρισμένας διευκολύνσεις, ἐν αἷς ταχυδρομικὴν ἀτέλειαν, πληροφορίας σχετικὰς μὲ τὴν γεωργίαν κλπ, ὡς ἐκ τούτου, ἡ Ἑταιρεία δὲν ἐλειτούργησε. Ἰδε σχετικῶς «Ἐφημερίς Ἑλληνικῆς Γεωργίας», ἔτους 1885, Τόμ. Α, σελ 350

3 Ἰδε Δ Καλιτσούνγκι, Ἐφηροσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ 100-101

4 Κατὰ τὸν Α Μανσόλα τὸ σύνολον τῆς ἐκτάσεως τῶν ἀροσίμων γαιῶν ἀνῆρχετο κατὰ τὸ ἔτος 1860 εἰς 2 369 000 στρέμματα. Ἰδε Πολιτειογραφικαὶ Πληροφορίαι περὶ Ἑλλάδος, σελ 55

5 Ἰδε Ι Σκαλτσούνγκι, ἐνθ' ἂν σελ. 3

6 Ἰδε περιοδ. Ἀνθολογία Κοινωφελῶν Ἰνώσεων, ἔτους 1836, τεύχ. Ι, σελ 102

7 Ἰδε Α Σίδερης, ἐνθ' ἂν, σελ 31

φορολογίαν τῆς δεκάτης μὲν ἢ ὁποία ἐπεβάλλετο εἰς τοὺς ἰδιοκτῆτας τοὺς ἔχοντας μέσον κλῆρον 20 στρεμμάτων, τοῦ δὲ 30% εἰς τοὺς καλλιεργοῦντας ἐθνικὰ κτήματα ἀκτῆμονας. Ἡ φορολογικὴ αὕτη πολιτικὴ σὺν τοῖς ἄλλοις ἡμπόδιζε τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμὸν νὰ ἀναπτύξῃ τὰς παραγωγικὰς του δυνάμεις^{1,2}, συνεπεία τῆς υπερβολικῆς συμπίεσεως τοῦ βιοτικοῦ του ἐπιπέδου, μὴ καταλείπουσα περιθώρια δι' ἐπενδύσεις οἰασδῆποτε μορφῆς εἰς τὴν γεωργίαν.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἡ ἐπὶ τῆς Ἑμψυχώσεως τῆς Ἐθνικῆς Βιομηχανίας Ἐπιτροπὴ σημειώνει : «...Ἐτέρα πληγὴ δευτερεύουσα μὲν τῆς τοκογλυφίας, ἀλλ' ἥτις δὲν συντέλειεν ὀλιγώτερον εἰς τὰς καταστροφὰς καὶ τὰ δυστυχήματα τῆς γεωργίας, ὑπῆρξε καὶ τὸ ἐπικρατοῦν δυστυχῶς παρ' ἡμῖν φορολογικὸν σύστημα τῆς Δεκάτης, τὸ ὁποῖον ἐχθρὸν πάσης γεωργικῆς προόδου παραδίδει τὸν γεωργὸν κατ' ἔτος εἰς τὴν ἀπλησίαν... τῶν ἐνοικιαστῶν τοῦ δημοσίου, οἵτινες κατὰσκοποι ἀδυσώπητοι πάσης βελτιώσεως τοῦ κτήματός του φορολογοῦσι καὶ τὸν τελευταῖον ἰδρώτα του...»³.

6. Εἰς τὰς ὡς ἄνω ζοφερὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐτέλουν οἱ Ἕλληνες ἀγρόται, προσετίθετο καὶ ἡ μάστιξ τῆς τοκογλυφίας, συνεπεία τῆς μὴ ὑπάρξεως πιστωτικοῦ δι' αὐτοὺς ἰδρύματος, καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὡς ἄνω Ἐπιτροπὴ γράφει : «... Μὴ δυναθεῖσα ἐπομένως ἡ γεωργία νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τόσα βάρη, καὶ μὴ εὐτυχῆσασα νὰ ἔχῃ ἐκ προνοίας τοιαύτης ἴδιον πιστωτικὸν κατὰστημα μὲ κεφάλαια εὐπρόριστα κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς ἰδιώτας δανειστάς, καὶ νὰ γίνῃ ἐξ ἀρχῆς ὑποχειρία τῆς σκληροτέρας τοκογλυφίας, ἥτις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατεῖχε καὶ ἐξεμύζανε τὰ θύματά τῆς ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς φιλανθρωπίας...»⁴.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων διὰ τὸν Ἕλληνα ἀγρότην, δὲν ἡδύνατο οὗτος νὰ ἐπιδοθῇ εἰς γεωργικὰς βελτιώσεις καὶ νέας μεθόδους καλλιεργείας, οὐδὲ νὰ εἰσαγάγῃ καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ τελειότερα μέσα καλλιεργείας⁵, παραμένων ὡς ἐκ τούτου προσκεκολλημένος εἰς τὰ ἀρχαῖα γεωργικὰ ἐργαλεῖα καὶ τὸ Ἡσιόδειον ἄροτρον, διὰ τοῦ ὁποίου, συνεπεία τῆς κατασκευῆς του ὡς μὴ

1 Σχετικῶς ὁ Α. Σίδερικς (ἐνθ' ἂν, σελ. 159) γράφει: «ὁ φόρος ἐπὶ τῶν ἀροτριώντων καὶ τῆς δεκάτης ὁ ὁποῖος εἰσῆχθη ἐπὶ κυβερνήσεως Χ Τρικούπη κατηργήθη τελικῶς καὶ ὁριστικῶς διὰ τοῦ νόμου 1640/1919 Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἰσχύος του ἡμπόδιζε τὸν ἀγροτικὸν κόσμον νὰ ἀναπτύξῃ τὰς παραγωγικὰς του δυνάμεις, δηλαδὴ τὰ χρήσιμα εἰς τὴν καλλιέργειαν ζῶα, δεδομένου ὅτι αὕτη ἐγένετο κυρίως δι' αὐτῶν»

2 Ἰδε Α. Κορομηλῆ, Ἑσοδα καὶ φόρος, ἔκδ. 1894, σελ. 13

3 Ἰδε «Δελτίον» τῆς αὐτῆς ὡς ἄνω Ἐπιτροπῆς, ἔτους 1880, Τόμ. Γ', τεύχ. δ', σελ. 151, καὶ Χ. Εὐελπίδου, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 49.

4 Ἰδε «Δελτίον» Ἐπιτροπῆς Ἑμψυχώσεως τῆς Βιομηχανίας, ἔτους 1880, Τόμ. Γ', τεύχ. δ', σελ. 150.

5 Διὰ τῶν χρησιμοποιουμένων ἀτελεστάτων μηχανῶν σπορᾶς ἀπώλλυτο τὸ ἥμισυ τοῦ σπόρου. Ἰδε ὡς ἄνω Δελτίον, ἔτους 1880, Τόμ. Γ', τεύχ. δ', σελ. 154.

εἰσδύοντος ἐντὸς τῆς γῆς εἰμὴ μόνον 6 - 7 ἐκ. τοῦ μέτρου¹, ἀφ' ἧντο σχεδὸν ἀκαλλιέργητον τὸ ἥμισυ τῆς ἐκτάσεως², γεγονὸς τὸ ὅποῖον ἐπέδρα καὶ ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος τοῦ νέου «Ἀτλαντος», ὡς παραστατικῶς χαρακτηρίζει τὸν Ἑλληνα γεωργὸν ἡ Ἐπιτροπὴ Ἑμψυχώσεως τῆς Βιομηχανίας³.

Χαρακτηριστικὸν τῆς ἀρχαιότητος τῶν καλλιεργητικῶν μέσων εἶναι ὁ τρόπος ἀλωνισμοῦ τῶν καρπῶν, συνιστάμενος «εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τούτων ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν περιφορὰν ἵππων ἢ ἡμιόνων καὶ ἐνίοτε βοῶν συρόντων μεγάλην πέτραν ἢ σανίδα παχεῖαν ἔχουσαν πολλὰς ὀπὰς διὰ τῶν ὁποίων προσηλοῦσι λίθους ὀξεῖς»⁴.

Ἐπιφυλασσόμενοι νὰ ἐκταθῶμεν ἐκτενέστερον ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εἰς τὸ περὶ τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων κεφάλαιον, ἐνταῦθα δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι, συνεπεία τῆς ἀρχεγόνου προελεύσεως καὶ κατασκευῆς των, ἡ στρεμματικὴ ἀπόδοσις τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας ἦτο ἀφαντάστως χαμηλὴ.

Οὕτω⁵ κατὰ τὴν Ἐπίσημον Στατιστικὴν τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας τοῦ ἔτους 1862, ἡ κατὰ στρέμμα παραγωγή σίτου ἦτο ἡ ἐξῆς κατὰ περιοχὰς εἰς κοιλὰς*.

α) Ἀττικῆς - Βοιωτίας. Τετραπλάσιον τοῦ σπειρομένου.

β) Λεβαδείας. Αἱ μὲν πεδινὰ γαῖαι παρῆγον 7 - 8 κοιλὰς, αἱ δὲ ὄρειναι 4 - 5.

γ) Αἰγίνης 3.

δ) Εὐβοίας 4.

ε) Φθιωτιδοφωκίδος 3 - 4.

στ) Αἰτωλοακαρνανίας 4.

ζ) Ἀργολιδοκορινθίας 5.

η) Μεσσηνίας 4 καὶ ποτιστικὰ 8.

Εἶναι αὐτονόητον ὅτι, ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας παραγωγικότητος, τὸ εἰσόδημα τοῦ Ἑλλήνος ἀγρότου ἦτο λίαν χαμηλὸν μὴ καλύπτον πολλάκις οὐδὲ αὐτὰ ταῦτα τὰ ἡμερομίσθια του.

7. Συνεπῶς οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς πρὸς τὰς οἰκονομικὰς συνθήκας ὅφ' ἃς ἐτέλει ὁ Ἕλλην ἀγρότης καὶ γενικώτερον ἡ Ἑλληνικὴ γεωργία, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τῆς γῆς, ὅπου κράτος, μοναί, ἰσχυρὰ πρόσωπα, καταπατήσεις καὶ ἀτασθαλίαι πάσης φύσεως συνέθλιβον τὸν ἀναιμικὸν γεωργικὸν κλῆρον τῶν πέντε στρεμμάτων, δηλαδὴ τὴν

1. Ἴδε «Δελτίον» ὡς ἄνω Ἐπιτροπῆς, Τόμ. Γ, τευχ. γ', σελ. 110.

2. Ἴδε τὸ αὐτὸ «Δελτίον», Τόμ. Γ, τευχ. δ', σελ. 154.

3. Ἴδε «Δελτίον», Τόμ. Γ, τευχ. δ', σελ. 152.

4. Ἴδε «Δελτίον» Ἐπιτροπῆς Ἑμψυχώσεως Βιομηχανίας, Τόμ. Γ, τευχ. γ', ἔτος 1879, σελ. 111.

5. Ἴδε καὶ ὡς ἄνω Δελτίον, Τόμ. Γ, τευχ. γ', σελ. 130.

* Κοιλὸ : τουρκικὸν μέτρον χωρητικότητος ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰ σιτηρὰ πρὸς 22 ἢ 24 ὀκάδας.

πλειοψηφίαν τῶν Ἑλλήνων μικροϊδιοκτητῶν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ τὸ ἀπαραίτητον πραγματικὸν καὶ ψυχολογικὸν ὑπόβαθρον διὰ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ συνεταριστικοῦ πνεύματος, ἀπαιτοῦντος καταλλήλους γαιοκτητικὰς συνθήκας, ἀμοιβαίαν πίστιν, ἀλληλεγγύην καὶ συνεργασίαν ἐπὶ τοῦ κοινοῦ σκοποῦ. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ὑφισταμένων τούτων συνθηκῶν, ὁ Ἑλληὺν ἀγρότης δὲν ἠδύνατο νὰ σκεφθῇ μίαν ἀνωτέραν μορφήν οἰκονομικῆς δράσεως, διότι ἡ κυριαρχοῦσα περ' αὐτοῦ ἰδέα ἦτο ἡ ἰδέα αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπάρξεώς του.

8. Ἡ κατάστασις αὕτη παρὰ τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ συνεχίσθη καὶ μέχρι τῆς προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας, Ἡπείρου, Μακεδονίας καὶ Θράκης, ἐνθα ἐπικρατησάσης τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας (τσιφλίκια) δὲν ἐφηρμόζετο ἐν τούτοις καὶ ἡ μεγάλη καλλιέργεια, ἀλλὰ ἡ μικρὰ τοιαύτη, καθ' ὅσον οἱ ἰδιοκτῆται τῶν τσιφλικίων παρεῖχαν τὰ κτήματά των τμηματικῶς ἐπὶ μορτῇ¹, ὑπαρχούσης οὕτως ἀντιφάσεως μεταξὺ μεγάλης ἰδιοκτησίας καὶ μικρᾶς καλλιεργείας, ἐπὶ βλάβῃ τῆς καθ' ὅλου γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ ἀναπτύξεως.

Ἡ ἔκτασις τῶν δυσμενῶν ἐπιπτώσεων ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, τῆς οὕτως καλλιεργουμένης γῆς, καθίσταται περισσότερον ἔκδηλος καὶ κατανοητή, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ 3/4 τῆς Θεσσαλικῆς γῆς καὶ δὴ τῆς εὐρισκομένης εἰς πεδινὸν ἔδαφος ἀνῆκεν εἰς τοὺς τσιφλικούχους².

Οὕτως, ἐκ τῶν 670 γεωργικῶν χωρίων τῆς Θεσσαλίας τὰ 400 ἀνῆκον εἰς τοὺς τσιφλικούχους καὶ ἐν μέρος ἐκ τῶν ὑπολοίπων 270 ἀπετέλουν τμήμα τῶν λεγομένων «κεφαλοχωρίων».

Πρὸς τούτοις, δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ μεγαλοϊδιοκτῆται κατὰ κανόνα δὲν ἠσχολοῦντο προσωπικῶς μὲ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, ἀλλὰ παρεῖχον τὰ κτήματά των, ὡς ἐλέχθη, ἐπὶ μορτῇ, ἥτις ἦτο ἐλάχιστα παραγωγικὴ καὶ ἀπετέλει φραγμὸν πρὸς πᾶσαν προσπάθειαν βελτιώσεως τῆς καλλιεργείας, ἐνῶ οἱ ἐπιστάται τῶν ἰδιοκτητῶν - τσιφλικούχων συνετέλουν εἰς τοῦτο διὰ ποικίλων καταπιεστικῶν μέτρων τὰ ὅποια ἐχρησιμοποιοῦν ἐπὶ τῶν μορτιτῶν καλλιεργητῶν μεταβαλλόμενοι εἰς τυράννους των^{3,4}. Πάντα ταῦτα ὠδήγησαν τὸν Π. Γεννάδιον νὰ κρούσῃ τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου τοῦ ἐπαπειλοῦντος ὁλόκληρον τὸ Ἕθνος γράφων : «... Κάτω λοιπὸν τὸ σύστημα τῶν τσιφλικίων, τῶν ζημίας παρεχόντων τῇ γεωργίᾳ, τῶν ἐμποδιζόντων τὴν ἐξημέρωσιν μεγάλων ἐκτάσεων, τῶν

1 Ἰδε Ε. Ζολώτα, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 25.

2 Ἰδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἂν, σελ. 70, σημ. 6.

3 Ἰδε Ε. Ζολώτα, Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 77.

4 Ὁ Π. Δεκάζος εἰς ἔκθεσίν του περὶ τῆς γεωργικῆς καταστάσεως τῆς περιφερείας Ναιούσης, συνταχθεῖσαν ἐν ἔτει 1913, ἔγραφε σχετικῶς: «Εἰς τὰ πλεῖστα μάλιστα τσιφλίκια ὁ ἐπιστάτης ἐξασκεῖ ἐκ συνηθείας καὶ σατραπικὰ δικαιώματα, οἱ δὲ χωρικοὶ θεωροῦνται οἰονεὶ φόρου ὑποτελεῖς αὐτοῦ». Ἰδε «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1913, τευχ. στ', σελ. 595.

ἀραιούντων τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμόν, τῶν ἐξαναγκαζόντων τοὺς κατοίκους αὐτῆς νὰ ζῶσιν ἐν σχετικῇ ἀπραξίᾳ καὶ χαυνότητι...»¹.

Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἰσχυροποιουμένων ἀντιδράσεων κατὰ τοῦ μορτικοῦ συστήματος καὶ τῶν τσιφλικίων τὸ Κράτος ἠναγκάζετο νὰ λαμβάνη μέτρα πρὸς ἐξάλειψιν τοῦ φαινομένου τούτου.

Οὕτως ἀπὸ τῆς προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας (1881) μέχρι τοῦ ἔτους 1917, ὁπότε, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἤρξατο παρ' ἡμῖν ἐφαρμοζομένη συστηματικὴ ἀγροτικὴ μεταρρυθμίσις, ἐξηγοράσθησαν ὑπὸ τοῦ Κράτους καὶ διενεμήθησαν² πρὸς τοὺς ἀκτήμονας Θεσσαλοὺς ἀγρότας κτήματα ἐκτάσεως 1.100.000 στρεμμάτων.

9. Ἐπειδὴ τὸ σύστημα τῆς μορτῆς ἐκυριάρχησεν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς γεωργικῆς ζωῆς ἐπὶ ἓνα σχεδὸν αἰῶνα καὶ πλέον, καὶ ἐπειδὴ διὰ μέσου τούτου ἡσκήθη εὐρυτάτη καὶ παντοειδὴς ἐκμετάλλευσις τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν, ἀποτελέσαν ἅμα καὶ τροχοπέδην εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς παραγωγῆς καὶ τῶν μεθόδων τῆς, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ σημειώσωμεν καὶ ἑτέρας ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐκφρασθείσας ἀπόψεις.

Οὕτω, κατὰ μίαν ἑτέραν ἄποψιν³, «... ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἡ θέσις καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἀγροτῶν ἦσαν αὐτόχρημα τραγικαὶ ἦσαν ἡ Βόρειος Ἑλλάς, ἰδίως δὲ ἡ Θεσσαλία... ἐφηρμόζετο δὲ τὸ σύστημα τῆς διὰ κολλήγων ἐκμεταλλεύσεως τῶν μεγάλων κτημάτων (τσιφλικίων), κατὰ τὸ ὅποιον ἡ καλλιέργεια μικρῶν τμημάτων τοῦ κτήματος διενεργεῖτο ὑπὸ προσκεκολλημένων εἰς τὸ κτήμα καλλιεργητῶν, ἐπὶ καταβολῇ εἰς τὸν ἰδιοκτήτην τοῦ 1/3 ἢ 1/2 τῆς παραγωγῆς τοῦ κτήματος. Τὰ μέσα καλλιεργείας ἦσαν ἀπηρχαιωμένα καὶ ἀνεπαρκῆ καὶ αἱ μέθοδοι καλλιεργείας πρωτόγονοι. Τὸ πραγματοποιούμενον ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας εἰσόδημα ἦτο λίαν χαμηλὸν καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἀγροτῶν πράγματι ζωώδης...»⁴.

Ἐπίσης κατὰ μίαν ἄλλην ἄποψιν⁵, «... καὶ παρ' ἡμῖν ἡ ἐπίμορτος καλλιέργεια ἔδωκεν ἀξιοθρήνητα ἀποτελέσματα ἐπὶ τε τῶν παλαιῶν ἐθνικῶν γαιῶν, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἀγροκτημάτων. Ἐπὶ τῶν Ἑθνικῶν γαιῶν εἰσεπράττετο «τὸ δικαίωμα ἐπικαρπίας» τοῦ κράτους μέσῳ τῶν ἐνοικιαστῶν τῶν δημοσίων φόρων κατὰ τρόπον τυραννικώτατον....

» Τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ἔδειξεν ἀπέναντι τῆς οἰκτρᾶς αὐτῆς καταστάσεως

1 Ἰδε «Ἑλληνικὴ Γεωργία», Τόμ. Α (1885), τευχ. γ' σελ. 86-87

2 Ἰδε Α Βαρβαρέσου, Ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως, σελ. 6

3 Ἰδε Ι Τσουδεροῦ, Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κλπ., σελ. 48-49

4. Πέραν τοῦ ὡς ἄνω τρόπου ζωῆς τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν, νομίζομεν ὅτι ὁ πράγματι ξενίζων χαρακτηρισμὸς θὰ πλησιάζῃ περισσότερον τὰ πράγματα ἐὰν προσθέσωμεν τὸν ἀφορισμὸν τοῦ C. Gide « νὰ διατηρηθῇ ἡ γενικὴ μὀρφωσις ἥτις ἀπαιτεῖται διὰ νὰ γίνῃ τις ἀνθρώπος », καὶ εἶναι γεγονὸς ὅτι τοιαύτης μορφώσεως ἔσφερετο παντελῶς ὁ Ἕλλην ἀγρότης Ἰδε σχετικῶς C. Gide, ἐνθ' ἂν, σελ. 219 (Μετάφρασις Κροικιδᾶ)

5 Ἰδε Δ Στεφανίδου, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ. 161.

ἀσύγνωστον ἀδιαφορίαν. Ἰδίως βαρύνεται μὲ τὴν εὐθύνην τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν μορτιτῶν καὶ μετ' αὐτῶν μεγάλου μέρους τῆς γεωργικῆς μας παραγωγῆς ἐπὶ ὁλοκλήρους δεκαετίας εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ...

» Αἱ κατὰ καιροὺς (1896, 1906, 1909) γενόμεναι ἀπόπειραι νομοθετικῆς ρυθμίσεως τῶν σχέσεων τούτων δὲν ἐνεφροῦντο ἀπὸ πραγματικὴν ἐπιθυμίαν τελεσφορήσεως τῶν δι' ὃ καὶ κατέληξαν εἰς ἀποτυχίαν».

Καὶ ἄλλαχού¹ : «Ἐπῆρξαν μάλιστα καὶ περιπτώσεις Ἑλλήνων τσιφλικούχων, ποὺ ὑποκατέστησαν τοὺς ἀναχωρήσαντας Τούρκους, οἵτινες ἐδείχθησαν σκληρότεροι τῶν προκατόχων των ἔναντι τῶν καλλιεργητῶν».

Συνοψίζοντες ἡμεῖς θὰ ἐλέγομεν ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ κράτους τηρηθεῖσα τακτικὴ εἰς τὸ ζήτημα τῆς διανομῆς τῆς γῆς καὶ τοῦ μορτιτικοῦ συστήματος, παραπαίουσα ὅτε μὲν λόγῳ τῆς ἐλλείψεως τοῦ προσήκοντος ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν λήψιν τῶν ἀπαραιτήτων νομοθετικῶν μέτρων, ὅτε δὲ συνεπείᾳ τῆς ἐσκεμμένης ἀποδοχῆς τῆς καταστάσεως ταύτης πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἰσχυρῶν συμφερόντων καὶ τῶν εὐνοουμένων, συνετέλεσεν εἰς τὴν παράτασιν τῆς διατηρήσεως τοῦ καλλιεργητικοῦ συστήματος τῶν λευκῶν δούλων², ἃν καὶ ἐξεφράσθη καὶ ἡ ἀποφίς ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο (τὸ μορτιτικόν), ἦτο τὸ προσφορώτερον³.

Καταλήγοντες τονίζομεν ὅτι αἱ ἀνωτέρω σκιαγραφηθεῖσαι γαιοκτητικαὶ συνθήκαι ἦσαν παντελῶς ἀκατάλληλοι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργικῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως, δεδομένου ὅτι οἱ ἀκτῆμονες καλλιεργηταὶ ὅλως παροδικῶς εὐρίσκοντο προσκεκολλημένοι εἰς τὸν ἀγρὸν τὸν ὁποῖον ἐκαλλιέργουν, τοῦ τσιφλικούχου - ἰδιοκτῆτου ἔχοντος τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς ἀποπέμψῃ ἐκ τούτου εἰς τὸ τέλος τοῦ καλλιεργητικοῦ ἔτους.

1. Ἰδε Δ. Στεφανίδου, ἐνθ' ἂν σελ. 74 ἐπ

2. Ὁ Καλιτσουνάκις γράφει σχετικῶς: «Ἀπὸ τῆς προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας, εἶχε γίνῃ πλέον φανερόν ὅτι ἡ διατήρησις τῶν τσιφλικίων, ὅχι μόνον ἐσυνέχισε τὴν δουλείαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πλουτολογικῆς ἀπόψεως ἦτο ἀσύμφορος» Ἰδε Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 101

3. Ὁ Π. Δεκάζος εἰς τὴν ἀπὸ Μαΐου 1913 ἐκθεσίν του περὶ τῆς γεωργικῆς καταστάσεως τῆς περιφερείας Ναούσης γράφει μεταξὺ ἄλλων: «ὁ γεωργὸς θεωρεῖ ἑαυτὸν δοῦλον οἰοῦναι τοῦ αὐθέντου» Ἰδε «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1913, τεύχ. στ' σελ. 595

4. Ὁ Γ. Κυριακὸς, ἀπευθυνόμενος εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν γράφει: «τὸ τόσον κατακριθὲν καὶ ὡς ἀνελεύθερον χαρακτηρισθὲν τοῦτο σύστημα τῆς δι' ἐπιμόρτων καλλιεργητῶν ἐκμεταλλεύσεως εἶναι τὸνναντίον τὸ προσφορώτερον σύστημα ἐκμεταλλεύσεως ὑπὸ ὀρισμένης συνθήκας, ἐνδεδειγμένον εἰς χώρας πτωχὰς, καθυστερημένης γεωργίας Ἰπὸ ταιαύτας συνθήκας ἡ μορτιτικὴ καλλιέργεια ἀποτελεῖ ἄριστον συνδυασμὸν ἐξυπηρετοῦντα τὰ συμφέροντα τοῦ ἰδιοκτῆτου καὶ τοῦ μορτίτου. Κατὰ ταῦτα οἱ φιλόπονοι καὶ ἔντιμοι μορτίται εἰργάζοντο καὶ διεβίουν ὑπὸ συνθήκας αἵτινες πᾶν ἄλλο ἐδικαιολόγουν ἢ τὸν ἐπιπολαίως ἀποδοθέντα εἰς αὐτοὺς χαρακτηρισμὸν τῶν λευκῶν δούλων» Ἰδε Γ. Κυριακοῦ, Ἡ γεωργικὴ πολιτικὴ τοῦ κράτους, σελ. 41

Β. Ἡ θέσις τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν πρώτην περίοδον.

1. Ἀνωτέρω ἐπεχειρήσαμεν νὰ σκιαγραφήσωμεν ὠρισμένα χαρακτηριστικά σημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας προκειμένου ἐκ τῆς γνώσεως καὶ ἐρμηνείας τούτων νὰ συναγάγωμεν τὰ συμπεράσματά μας, ὡς πρὸς τὸ δυνατόν τῆς ὑπάρξεως καὶ ἀναπτύξεως γεωργικῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως, ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἐπικρατησασῶν συνθηκῶν, ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ τὰς γαιοκτητικὰς συνθήκας.

Ἦδη, τὴν ἀνωτέρω προσπάθειαν θὰ πλαισιώσωμεν μὲ τὴν ἐξέτασιν καὶ τῶν ἄνω στοιχείων διὰ νὰ δοθῇ κατὰ τὸ δυνατόν μία πληρεστέρα εἰκὼν τῆς μεταπελευθερωτικῆς Ἑλλάδος.

2. Εὐθὺς ἀμέσως δέον νὰ εἰπωμεν ὅτι, κατὰ τὴν μεταπελευθερωτικὴν περίοδον καὶ ἰδίᾳ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος, δὲν ὑφίστατο ἀναπτυγμένη βιομηχανία¹ καὶ συνεπῶς καὶ ἐμπορευματικὴ οἰκονομία, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ Ἑλλάς ἐτέλει ὑπὸ τὸ κράτος τῆς κλειστῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας² καὶ βιοτεχνίας³, δεδομένου ὅτι οὔτε βιομηχανικαὶ μονάδες ὑπῆρχον, οὔτε συνεπῶς πληθοπαράγωγὴ πρὸς πώλησιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἡ γεωργικὴ παραγωγή κατὰ κανόνα ἦτο παραγωγή αὐτοκαταναλώσεως. Βάσις τῆς ὅλης ἐθνικῆς οἰκονομίας τῆς περιόδου ταύτης ἦτο ἡ γεωργία καὶ διὰ τοῦτο τὸ νεοσύστατον Ἑλληνικὸν κράτος δὲν ἐπέδειξεν ἐνδιαφέρον⁴ διὰ τὰ βιομηχανικὰ ζητήματα, τὰ ὅποια ἄλλωστε καὶ κεφάλαιον ἀπῆλθον καὶ ἀνεπτυγμένον ἐπίπεδον τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων,

1. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος, προεξῆρχον ἐν Θεσσαλίᾳ, ὡς βιομηχανικὰ κέντρα, τὰ Ἀμπελάκια καὶ ὁ Τύρναβος, μὲ σπουδαιοτάτην βιομηχανίαν ἐρυθρῶν νημάτων, ἡ Ἀγυιά, ἡ Ρέτσανη καὶ ἡ Σελίτσανη μὲ πλουσίαν παραγωγὴν μετάξης καὶ ἀνθηρότατα μεταξουργεῖα καὶ ὑφαντήρια, ὡς καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ Πηλίου ὄρους κείμενα 24 χωρία μὲ πλουσιωτάτην παραγωγὴν μετάξης, μεταξωτῶν κλπ. Ἰδε περὶ τούτων εἰς Δ. Τσοποτοῦ, Γῆ καὶ Γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας κλπ., σελ. 158-160.

2. Σχετικῶς ὁ Χ. Εὐελπίδης γράφει: « . Κάθε οἰκία εἶχε τὸν ἀργαλειό της, τὸν μύλον της, τὸν φοῦρνον της . τὰ ἐνδύματα τῆς οἰκογενείας παρεσκευάζοντο εἰς τὸ σπίτι καὶ ὁ χωρικός ἐτοίμαζεν ἀκόμη καὶ τὰ δέρματα, τὰ ὅποια μετεχειρίζετο διὰ τὴν ὑπόδησίν του μὲ πρωτόγονα σανδάλια . » Ἰδε Οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 52.

3. Κατὰ τὸν Ε. Βουζίκου « ἡ περίοδος 1829-1900 ἐν Ἑλλάδι χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς χειραφετήσεως τῆς χειροτεχνίας ἀπὸ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν δημιουργίαν νέας τάξεως ἐλευθέρων χειροτεχνῶν » Ἰδε κριτικὰς σημειώσεις του εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ μεταφρασθὲν ἔργον τοῦ Α. Weber, ἐνθ' ἂν σελ. 29.

4. Κατὰ τὸ ἔτος 1837 διὰ τοῦ ἀπὸ 25/1/1837 Β.Δ. ἰδρύθη ἡ « Ἐπιτροπὴ Ἑμφυχώσεως τῆς Βιομηχανίας » ἣτις ἐλειτούργησεν ἄνευ ἀξιολόγου ἔργου Αὕτη συνεστήθη παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν μὲ ἀποστολὴν τὴν μελέτην τῶν μέσων διὰ τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία.

ἤτοι τεχνικὸν ἐξοπλισμὸν καὶ εἰδικευμένον ἐργατικὸν δυναμικόν, πράγματα τὰ ὅποια δὲν ὑπῆρχον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ὅμως, βαθμηδὸν καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου, ὁ κύκλος τῆς κλειστῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας ὑφίσταται ρωγμὰς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἐξελισσομένης βιοτεχνικῆς ἐργασίας, ἥτις χειραφετεῖται καὶ ἀποσπᾶται ἀπὸ τὴν γεωργικὴν. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνεξαρτοποίησιν τῆς βιοτεχνικῆς ἐργασίας καὶ τὸν διαχωρισμὸν τῆς ἐκ τῆς γεωργικῆς, ἐπιτυγχάνεται καὶ ἡ βαθμιαία ἀνάπτυξις τῆς ἐπικοινωνίας τῆς χώρας μετὰ τῶν ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ περὶ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ βραδεῖα ἐξέλιξις τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, ἐν τῷ συνόλῳ τῆς, ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἵδρυσιν τῶν πρώτων βιομηχανικῶν μονάδων¹, τὰς ὁποίας ὑπεβοήθησεν ἡ ἐκτέλεσις ὁδικῶν καὶ σιδηροδρομικῶν ἔργων, ἡ βελτίωσις τῆς γεωργικῆς καλλιέργειας καὶ παραγωγῆς, ἡ ἀνάπτυξις τῆς τεχνικῆς καὶ ἡ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπέκτασις τοῦ ἐμπορίου².

Ἐναῦθα δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις ἐνὸς παραγωγικοῦ κλάδου δὲν δύναται νὰ λάβῃ χώραν μεμονωμένως, ἀλλὰ ἐν συνδυασμῷ καὶ ἐν συναρτήσει πρὸς τοὺς ἄλλους. Οὕτως, ἡ γεωργία ὑποβοηθεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας καὶ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ἐμπορίου καὶ ταῦτα ἐν συνεχείᾳ παρέχουν εἰς μέγα τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ ἀπασχόλησιν καὶ τὴν δυνατότητα εἰς τὴν γεωργίαν νὰ διαθέσῃ τὰ προϊόντα τῆς ἐπιτοπίως. Περαιτέρω ἡ ἀνάπτυξις τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων ἀφ' ἐνὸς μὲν διευκολύνει τὴν μεταφορὰν τῶν προϊόντων ὅλων τῶν παραγωγικῶν κλάδων, ἀφ' ἑτέρου δὲ συντελεῖ εἰς τὴν μείωσιν τῆς τιμῆς των. Αἱ ὡς ἄνω ἐπιτευχθεῖσαι ἐξελίξεις εἰς ὅλους τοὺς παραγωγικοὺς κλάδους περὶ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ μὲν ὠδήγησαν τὴν ἔξοδον τῆς χώρας ἐκ τοῦ σταδίου τῆς «οἰκιακῆς οἰκονομίας», πλὴν ὅμως αὕτη δὲν ἔφθασεν εἰς τὸ στάδιον τῆς «ἀστικῆς οἰκονομίας», ἀλλὰ εἰς τὸ στάδιον τῆς «λαϊκῆς οἰκονομίας»³.

Πλὴν τῶν ἄλλων λόγων, τὸ περιορισμένον τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς κατὰ τὴν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν περίοδον, ὠφείλετο καὶ εἰς τὴν μικρὰν ἀριθμητικὴν δύναμιν τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν χρόνους ἀνῆρχετο εἰς 750.000 κατοίκων⁴. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς⁵ τοῦ Καποδιστρίου εἰς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν χρόνους ὁ ἐλεύθερος Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἀνῆρχετο εἰς 700 - 800 χιλιάδας.

1 Ὁ Ε. Βουζίκας (ἐνθ. ἀν., σελ. 29) γράφει : « . Ἀπὸ τοῦ 1900 τέλος ἡ Ἑλλὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν βαθμίδα τῆς νεωτέρας λαϊκῆς οἰκονομίας διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς μεγάλης βιομηχανικῆς ἐπιχειρήσεως, πρὸ παντὸς δὲ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς μηχανῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ».

2. Ὡς πρὸς τὰ σπουδαιότερα ἐξαγωγίμα γεωργικὰ προϊόντα τῆς περιόδου ταύτης, μεταξὺ τῶν ὁποίων σημαντικὴν θέσιν κατεῖχεν ὁ οἶνος καὶ ἡ μέταξα, ἴδε Α. Σίδερι, ἐνθ. ἀν., σελ. 21

3 Ἰδε Ε. Ζολώτα, ἐνθ. ἀν. σελ. 20

4 Ἰδε Γ. Κυριακοῦ, ἐνθ. ἀν. σελ. 35

5 Ἰδε Ι. Καποδιστρίου, Ἐπιστολαί, Τόμ. Δ, σελ. 342, 345-355, ἐνθα σχετικὴ ρηματικὴ δῆλωσις τοῦτου πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις

Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Α. Σίδερι¹ ἀναφερόμενα στοιχεῖα τοῦ Θιέρσου, ἡ Καπο-
διστριακὴ περίοδος ἐνεφάνιζε τὴν κάτωθι εἰκόνα ἀπὸ πλευρῆς διαρθρώσεως τοῦ
πληθυσμοῦ κατὰ περιοχάς :

α) Ἀνατολικὴ Ἑλλάς : 11 πόλεις μέσου πληθυσμοῦ 300 οἰκογενειῶν
καὶ 585 χωρία μέσου πληθυσμοῦ 50 οἰκογενειῶν, ἦτοι πιθανὸν ἀστικὸν πλη-
θυσμὸν 16.500 καὶ ἀγροτικὸν 146.250.

β) Δυτικὴ Ἑλλάς : 19 πόλεις μὲ πληθυσμὸν 28.500 καὶ 226 χωρία μὲ
πληθυσμὸν 56.500.

γ) Πελοπόννησος : 86 πόλεις μὲ πληθυσμὸν 149.000 καὶ 1.335 χωρία μὲ
333.750 κατοίκους, ἦτοι ὁ συνολικὸς Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς μετὰ τῶν νήσων
ὑπελογίζετο εἰς 1 ἑκατομμύριον, ἐκ τοῦ ὁποῖου 700 χιλ. ἦτο ἀγροτικὸς.

3. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι μεγὰλὰ ἢ ἔστω μέσα ἀστικὰ κέντρα τὰ
ὁποῖα θὰ ἀπετέλουν τὴν ἀγορὰν τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων δὲν ὑφίσταντο, δεδο-
μένου ὅτι ἐξ ἐνὸς ὑπολογισμοῦ τοῦ μέσου ὅρου προκύπτει ὅτι ὁ πληθυσμὸς ἐκά-
στης «πόλεως» ἀνῆρχετο εἰς 1.700 περίπου κατοίκους, ἐνῶ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ κυ-
ρίως ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ἦτο συντριπτικὴ.

Ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1853 αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις, αἱ
ὁποῖαι εἶχον πληθυσμὸν ἄνω τῶν 10.000 κατοίκων, ἦσαν μόνον τρεῖς, ἦτοι αἱ
Ἀθῆναι, ἡ Πάτρα καὶ ἡ Σύρος.

Κατὰ τὸ ἔτος 1870 τὰ «ἀστικὰ» κέντρα ἀνῆλθον εἰς ἑπτὰ μὲ πληθυσμὸν
126.000 ἐπὶ συνόλου 1.457.000 ὁλοκλήρου τῆς χώρας. Ἡ αὔξησις αὕτη τοῦ
ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ἐσυνεχίσθη καὶ οὕτω κατὰ τὸ ἔτος 1907 ὁ ἀριθμὸς τῶν πό-
λεων ἠϋξήθη εἰς τὸ διπλάσιον ἀνελθὼν εἰς 14 μὲ ὁλικὸν πληθυσμὸν 459.000 (πρό-
κειται περὶ τῶν πόλεων μὲ πληθυσμὸν ἄνω τῶν 10.000 κατοίκων), ἐπὶ συνολι-
κοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, 2.631.952, ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς τῶν
πόλεων ἄνω τῶν 5.000 κατοίκων ἀνῆλθεν εἰς 39.

4. Παρὰ τὸ μικρὸν ποσοστὸν τῶν κατοίκων τῶν ἀστικῶν κέντρων, ἐν
σχέσει πρὸς τὸ σύνολον τοῦ πληθυσμοῦ, δημιουργοῦνται βραδέως αἱ προϋπο-
θέσεις διὰ τὴν διεύρυνσιν τῆς βιοτεχνικῆς καὶ βιομηχανικῆς παραγωγῆς, εἰς
τὴν ὁποίαν μικρὸν κατὰ μικρὸν συνετέλεσε καὶ ἡ προϊοῦσα αὔξησις² τοῦ ἐμπο-
ρευομένου πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐνῶ ἐν ἔτει 1861 ἀνῆρχετο εἰς 8,43% ἐπὶ τοῦ
συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργαζομένων, κατὰ τὸ 1907 ἐδιπλασιάσθη, ἀνελθὼν εἰς
16%. Σὺν τοῖς ἄλλοις, εἰς τὴν τοιαύτην ἀστικοποίησιν καὶ διεύρυνσιν τῆς
ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας ἐπέδρασε καὶ ἡ διάδοσις τῶν Εὐρωπαϊκῶν βιο-
μηχανικῶν προϊόντων, τὰ ὁποῖα εἰσαγόμενα ἔξωθεν ἐδημιούργησαν νέας

¹ Ἰδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἂν σελ 25

² Ἰδε Ξ Ζολώτα, Ἡ Ἑλλάς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως, σελ 22

ἀνάγκας εἰς τὸ Ἑλληνικὸν καταναλωτικὸν κοινόν, τὰς ὁποίας σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἐκάλυπτεν ἡ ἐγγύριος βιομηχανικὴ παραγωγή¹.

Τέλος, εἰς τὴν τοιαύτην ἀστικοποίησιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἐμπορικοποίησιν τῆς οἰκονομίας δὲν πρέπει νὰ παραλείψωμεν τὸν ἀποφασιστικὸν ρόλον, ὃν ἤσκησεν ἐπὶ τῆς βιομηχανικῆς προόδου ἡ ἀνάπτυξις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ὡς ἀπόρροια τῆς ἐξελιζέως τῶν ποικίλων τεχνικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν προόδων, αἱ ὁποῖαι προάγουν τὴν βιομηχανίαν καὶ αὐξάνουν τὴν εὐημερίαν, μὲ συνέπειαν νὰ μειοῦται ἡ σπουδαιότης τῆς γεωργίας, ἥτις ὑποκειμένη εἰς τὸν νόμον τῆς φθινούσης ἀποδόσεως τοῦ ἐδάφους ἐκτοπίζεται ὑπὸ τῆς βιομηχανίας περιπίπτουσα εἰς δεύτερον ρόλον, γεγονὸς τὸ ὅποιον περαιτέρω ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς μειώσεως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ².

Ἐκ τοῦ παρατιθεμένου πίνακος³ προκύπτει ἡ πορεία τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, ἣν ἐρευνῶμεν ἐνταῦθα καὶ ἡ πυκνότης κατὰ τετρ. χιλ.

Ἔτος ἀπογραφῆς	Ἐπιφάνεια εἰς τετρ. χιλ.	Πληθυσμός	Αὐξησις ἢ ἐλάττωσις	Ἀναλογία κατοίκων κατὰ τετρ. χιλ.
1821 ⁴	47.516	938.765	—	19,76
1828	»	753.400	—185.365	15,86
1836	»	752.077	— 1.323	15,83
1839	»	823.773	70.373	17,34
1840	»	850.246	26.473	17,89
1841	»	861.019	10.773	18,12
1842	»	853.005	— 8.014	17,95
1843	»	915.059	62.054	19,26
1844	»	930.295	15.236	19,58
1845	»	960.236	29.941	20,21
1848	»	986.731	26.495	20,77
1853	»	1.035.527	48.796	21,79
1856	»	1.062.627	27.100	22,36
1861	»	1.096.810	34.183	23,08
1870 ⁵	50.211	1.457.894	361.084	29,04
1879	»	1.679.470	221.576	33,45
1889 ⁶	63.606	2.187.208	507.738	34,39
1896	»	2.433.806	246.598	38,62
1907 ⁷	63.211	2.631.952	198.146	41,63

1 Ἴδε Ε. Ζολώτα, ἔνθ. ἀν. σελ 23

2 Ἴδε Δ Καλιτσουνάκι, Ἐφημεροσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ 81

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος¹ προκύπτει ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως μέχρι τοῦ 1907 ἡῤῥήθη κατὰ 1.693.000 καὶ ἡ πυκνότης τῶν κατοίκων κατὰ 22 ἀνὰ τετρ. χιλιόμε. Ἐξ ἄλλου ἡ πορεία τῆς κοινωνικῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ (εἰς χιλιάδας) ἔχει ὡς ἑξῆς :

Ἔτος ἀπογραφῆς	Σύνολον Πληθυσμοῦ (χιλ.)	Πληθ. πολ. ἄνω τῶν 5 000	Πληθ. κωμ. 2 000 - 5 000	Πληθ. χωρ.	Ἀναλογία ἐπὶ πολ. Πληθ.	ἐπὶ κωμ. Πληθ.	τοῖς % Πληθ. χωρ.
1879	1.653	292	161	1.199	18	10	72
1889	2.187	464	189	1.533	21	9	70
1896	2.433	525	235	1.672	22	9	69
1907	2.631	627	242	1.761	24	9	67

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι ἡ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ ἦτο συντριπτικῶς ἀγροτική, μολονότι παρουσιάζεται μία βραδεῖα ἐλάττωσις τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως τῶν ἀστικῶν κέντρων. Ὅμως, παρ' ὅλα ταῦτα, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εὐρισκόμεθα πρὸ ἀδυνάμου ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς διὰ τὴν ἀπορρόφησιν τῶν γεωργικῶν προϊόντων.

Πίναξ ἐμφαινῶν² τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἐμπορίου τῆς χώρας μετὰ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀπὸ 1851 ἕως 1920. Ἀξία εἰς χιλιάδας χρυσῶν λιρῶν

Ἔτη	Εἰσαγωγὰι	Μέσοι ὁροὶ ἀνὰ δεκαετίαν	
		Ἐξαγωγὰι	Ἑλλειμματικὸν ἰσοζύγιον
1851 - 1860	29.034	15.810	13.224
1861 - 1870	60.027	32.162	27.910
1871 - 1880	91.959	56.827	35.132
1881 - 1890	122.081	85.981	36.100
1891 - 1900	120.257	86.419	33.838
1901 - 1910	144.042	103.196	40.846
1910 - 1920	561.537	263.249	298.288

3 Ἰδε «Οἰκονομικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» 1929, σελ. 6

4. Πληθυσμὸς ἐξακριβωθείς ἀναδρομικῶς διὰ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1828.

5 Μεταξὺ τῶν ἀπογραφῶν τοῦ 1861 καὶ 1870 προσηρητήθησαν αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι κατὰ τὸ 1864

6 Μεταξὺ τῶν ἀπογραφῶν τοῦ 1879 καὶ 1899 προσηρητήθη ἡ Θεσσαλία καὶ ἡ Ἄρτα τὸ 1881.

7. Μεταξὺ τῶν ἀπογραφῶν τοῦ 1896 καὶ 1907 ἀπωλέσθη μικρὰ λωρὶς ἐδάφους κατὰ τὸ 1897

1 Κατὰ τοὺς ὑπὸ τοῦ «Δελτίου» τῆς ἐπὶ τῆς Ἐμφυχώσεως τῆς Ἑθνικῆς Βιομηχανίας

Ἐκ τοῦ ἄνωτέρου πίνακος προκύπτει ὅτι κατὰ τὸ ὥς ἄνω διάστημα .

α) Ἡ εἰσαγωγή προϊόντων ἐκ τῆς ἁλλοδαπῆς ἐπολλαπλασιάσθη κατὰ 19 φορές.

β) Ἡ ἐξαγωγή προϊόντων τῆς ἡμεδαπῆς πρὸς τὴν ἁλλοδαπὴν κατὰ $10^{1/2}$ φορές καὶ

γ) Τὸ ἐλλειμματικὸν ἰσοζύγιον κατὰ $22^{1/2}$ φορές.

Συνεπῶς, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ ἐμπορευματικὴ οἰκονομία ἔβαινε διαρκῶς διευρυνομένη καὶ διήνοιγε τὰ πλαίσια τῆς ἀγορᾶς.

5. Ὡς πρὸς τὴν παραγωγὴν δέον νὰ λεχθῇ ὅτι τὸ βασικὸν ἐθνικὸν προϊόν διατροφῆς καὶ παραγωγῆς κατὰ τοὺς μεταπελευθερωτικoὺς χρόνους ἦτο ὁ σῖτος, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐτησίᾳ παραγωγή ἀνῆρχετο εἰς 60.000 τόννους, ἐνῶ αἱ ἐσωτερικαὶ ἀνάγκαι ἀπῆτουν 90.000, τῆς ὑπολοίπου ποσότητος εἰσαγομένης ἔξωθεν, ἐπιβαρυνομένης οὕτω τῆς χώρας διὰ σημαντικοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ ὑπὸ μορφὴν συναλλάγματος καταβαλλομένου ἐν τῇ ἁλλοδαπῇ. Κατὰ τὸ ἔτος 1875 ἡ ὀλικὴ κατανάλωσις σίτου ἀνῆλθεν εἰς 170.000 τόννους, ἐνῶ ἡ παραγωγή εἰς 105.000. Ἡ διαρροὴ αὕτη συναλλάγματος τῆς χώρας διὰ τὴν εἰσαγωγὴν σίτου πρὸς κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ διήρκεσεν—ὡς θὰ ἴδωμεν—καὶ καθ' ἑλὴν τὴν διάρκειαν τῆς δευτέρας περιόδου (1915 - 1940). Τοῦτο ὠφείλετο τόσον εἰς τὴν μειωμένην στρεμματικὴν ἀπόδοσιν, ὅσον καὶ εἰς τὴν μικρὰν καλλιεργουμένην ἔκτασιν, συνεπείᾳ τοῦ περιορισμένου τῆς ἐδαφικῆς ἐκτάσεως τῆς χώρας.

Ὡς πρὸς τὴν μικρὰν στρεμματικὴν ἀπόδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς γῆς εἰς σῖτον, δέον νὰ λεχθῇ ὅτι αὕτη ἐπὶ μίαν σχεδὸν ἑκατονταετίαν ὑπῆρξε φθίνουσα. Οὕτως ἐνῶ κατὰ τοὺς πρώτους μεταπελευθερωτικoὺς χρόνους ἡ στρεμματικὴ ἀπόδοσις¹ ἀνῆρχετο εἰς 90 χιλιόγραμμα, κατὰ τὰ ἔτη 1909 - 1913 κατῆλθεν εἰς 81 χλγρ. καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1926 - 1929 περιορίσθη εἰς τὰ 61 χλγρ.

Ἡ σμικρότης τῆς στρεμματικῆς ἀποδόσεως ἐν Ἑλλάδι καθίσταται περὶ σσότερον ἐκδηλὸς ἐὰν συγκριθῇ μὲ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἄλλων χωρῶν.

Οὕτω βᾶσει τῶν στατιστικῶν στοιχείων τοῦ Διεθνoῦς Γεωπονικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ρώμης², ἡ μέση στρεμματικὴ παραγωγή σίτου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1909 - 1913 κατὰ χώρας ἦτο ἡ κάτωθι :

¹ Ἐπιτροπῆς παρασχεθέντας ἀριθμοὺς, ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ 1821 ἀνῆρχετο εἰς 675 000. Ἴδε ὡς ἄνω «Δελτίον» ἔτους 1879, Τόμ. Β, σελ. 329

2. Ἴδε Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος ἔτους 1930, σελ. 201

1 Ἴδε Γ. Κυριακοῦ, ἐνθ. ἄν. σελ. 35

2 Ἡ σύνδεσις τῆς Ἑλλάδος μετὰ τοῦ Διεθνoῦς Γεωπονικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ρώμης ἐπραγματοποιήθη διὰ τοῦ κυρωτικοῦ νόμου ΓΣΞΑ'/1908, προκυψάντων θετικῶν ὠφελειῶν διὰ τὴν Ἑλληνικὴν γεωργίαν ἐκ τῆς συνδέσεως ταύτης

Χῶραι	στρεμμ. ἀπόδοσις εἰς χλγρ.
Ὑλλανδία	235
Δανία	299
Βέλγιον	253
Μεγ. Βρεταννία	212
Σουηδία	213
Νορβηγία	166
Φινλανδία	112
Γερμανία	227
Αὐστρία	137
Οὐγγαρία	132
Γιουγκοσλαβία	105
Ἰταλία	105
Πολωνία	124
Ρουμανία	129
Ἰσπανία	92
ΕΛΛΑΣ	81
Ρωσία	69
Πορτογαλία	66

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι ἡ Ἑλλάς ἤρχετο σχεδὸν τελευταία μεταξὺ τῶν χωρῶν εἰς τὴν στρεμματικὴν ἀπόδοσιν σίτου. Τοῦτο ἀποκτᾷ μεγαλύτεραν σημασίαν διὰ τὴν δυσμενῆ κατάστασιν ὁλοκλήρου τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ καλλιεργουμένη διὰ σιτηρῶν ἔκτασις κατελάμβανε τὰ 81,8% τοῦ συνόλου τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως, ἐρχομένη δευτέρα εἰς τὸν κόσμον μετὰ τὴν Ρουμανίαν, εἰς ἣν ἡ διὰ σίτου καλλιεργουμένη ἔκτασις κατελάμβανε τὰ 86,3% τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως, συμφώνως πρὸς τὰ στοιχεῖα τοῦ ἰδίου Ἰνστιτούτου¹.

6. Συνεπῶς, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς χώρας καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος, ἡ Ἑλληνικὴ οἰκονομία εἰς τὸ σύνολόν της ἐχαρακτηρίζετο τόσον ὑπὸ περιωρισμένης παραγωγῆς καὶ ἀπλουστευμένων ἀναγκῶν, ὅσον καὶ ὑπὸ περιωρισμένης καταναλώσεως, ὀφειλομένης καὶ εἰς τὴν μικρὰν ἀριθμητικὴν δύνάμιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ εἰς τὸ χαμηλὸν² βιοτικὸν ἐπίπεδον τούτου, τὸ ὁποῖον, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὠφείλετο καὶ εἰς τὴν ὑφισταμένην

1 Ἰδε Γ' Κυριακοῦ, ἐνθ' ἂν σελ 134-135

2 Ὑπελογίσθη ὅτι αἱ ἐτήσιαι δαπάναι μιᾶς μετρίας καταστάσεως ἐπταμελοῦς ἀγροτικῆς οἰκογενείας, διὰ τροφῆν καὶ ἔνδυσιν, ἀνέρχοντο εἰς τὸ ποσὸν τῶν 506 δρχ, ἥτοι εἰς δρχ. 72 κατ' ἄτομον Ἰδε α' Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας» ἔτους 1855, Τόμ Α, σελ. 56.

ἀντίφασιν μεταξὺ τῆς μικρᾶς καλλιεργείας καὶ τῆς μεγάλης ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας¹.

Ἐνταῦθα, δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ ὅλη καθυστέρησις τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας καὶ τὸ χαμηλὸν βιοτικὸν ἐπίπεδον τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ὠφέλιετο καὶ εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀμάθειαν, κυρίως μεταξὺ τοῦ ἀγροτικοῦ καὶ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ.

Τὸ μέγεθος τῆς ἐπικρατούσης ἀμαθείας παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ πληθυσμῷ καθίσταται περισσότερον ἐκδηλὸν ἐὰν ἀναφερθῇ τὸ γεγονός ὅτι «ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὁθωνος εὐρέθησαν ἀγράμματοι ὑπουργοὶ τῆς Παιδείας²».

Οὕτω, τὸ ποσοστὸν τῶν Ἑλλήνων τῶν μὴ γνωρίζοντων γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν ἦτο τὸ ἐξῆς :

Ἔτος	Ποσοστὸν ἀγραμμάτων ἐπὶ τοῖς % ³
1870	82,20
1879	80,67
1907	66,27

Εἶναι εὐνόητον ὅτι μὲ τοιοῦτον ποσοστὸν ἀγραμμάτων, ἡ συνολικὴ πρὸς τὰ πρόσω πορεία τοῦ Ἔθνους ἦτο πράγματι βαρυστατικὴ καὶ βραδεῖα, διότι εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἐλλείψεις, ἃς εἶχεν ἡ Ἑλλάς, προσετίθετο καὶ ἡ ἐλλείψις στοιχειώδους ἐπαρκείας γνώσεων διὰ νὰ κινήθῃ ὁ παραγωγικὸς μηχανισμὸς τῆς χώρας.

Εἰς τὸν κάτωθι πίνακα⁴ δίδεται ὁ ἀριθμὸς φοιτητῶν τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1837 καὶ 1915.

Ἀκαδημαϊκὰ ἔτη	Ἀριθμὸς φοιτητῶν
1837 - 1842	195
1842 - 1847	428
1847 - 1852	748
1852 - 1857	828
1857 - 1862	983
1862 - 1867	1.461
1867 - 1872	1.467

1. Ἰδε Α Σίδερι, ἐνθ ἂν σελ 8.

2. Ἰδε Δ Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς παρ' ἡμῖν γεωργικῆς ἐκπαιδείσεως, Τόμ Α, σελ 24

3. Ἰδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ 70

4. Ἰδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ. 439

1872 - 1877	1.870
1877 - 1882	2.676
1882 - 1887	3.353
1887 - 1892	4.460
1892 - 1897	4.485
1897 - 1902	3.267
1902 - 1907	4.207
1907 - 1912	5.089
1912 - 1913	779
1913 - 1914	861
1914 - 1915	807

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι κατὰ τὸ ὥς ἄνω χρονικὸν διάστημα ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν ἐπολλαπλασιάσθη κατὰ 20,5 φορές, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὁ μέσος ὅρος τῶν φοιτητῶν κατὰ τὰ ἔτη 1837 - 1842, ἀνερχόμενος εἰς 39 φοιτητὰς κατ' ἔτος.

7. Ἐν τῷ μεταξύ τὴν ὅλην ζοφερὰν κατάστασιν, ἣ ὁποία ἐπεκράτει εἰς τοὺς παραγωγικοὺς κλάδους καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς ἐκπαιδεύσεως, συνεπλήρωνε καὶ ἡ δεινὴ θέσις τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν τῆς χώρας, ἥτις — ὡς εἴδομεν — διὰ τὴν ἀποκτῆσιν τοὺς στοιχειώδεις χρηματικοὺς πόρους προσέφευγεν ὅτε μὲν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν δανεισμὸν ὑπὸ αὐτόχρημα ληστρικοὺς ὅρους, ὅτε δὲ εἰς τὸν ἐσωτερικόν, ὑποχρεουμένη νὰ παρέχῃ ὑποθήκην ἐπὶ τῆς δημοσίας περιουσίας, δεδομένου ὅτι αἱ ἐξωτερικαὶ πηγαὶ δανεισμοῦ μετὰ τὴν πρώτην ἐπισυμβᾶσαν πτώχευσιν τῆς Ἑλλάδος ἐν ἔτει 1843 ἔπαυσαν νὰ τὴν δανειοδοτοῦν. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1878, ὁπότε διεκκονίσθη τὸ ἐξωτερικὸν δημόσιον χρέος ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος, αὕτη καταφεύγει εἰς τὸν συνεχῆ δανεισμὸν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, γηγονὸς τὸ ὅποῖον ἐκλόνισε τὴν δημοσίαν πίστιν τῆς χώρας, ὀδηγηθείσης ἐν ἔτει 1893 εἰς τὴν δευτέραν πτώχευσιν καὶ τὴν συνεπεὶα ταύτης ἐπιβολὴν τοῦ Διεθνοῦς Οἰκονομικοῦ Ἐλέγχου τοῦ ἔτους 1898.

Ἡ τοιαύτη ἀθλία κατάστασις τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν τῆς χώρας, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἐπιδεινοῦται καὶ λόγῳ τῆς ἐπιβολῆς τῶν πολεμικῶν ἐπανορθώσεων, ἃς ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλῃ αὕτη εἰς τὴν Τουρκίαν μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τοῦ Ἑλληνο - Τουρκοῦ πολέμου τοῦ 1897.

Διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ὑποχρεώσεων τούτων καὶ τῶν τρεχουσῶν ἀναγκῶν ἡ Ἑλλὰς συνάπτει νέον δάνειον ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐν ἔτει 1898, ποσοῦ 170 ἑκατομμυρίων χρυσῶν φράγκων, ἐκ τοῦ ὁποίου ποσὸν 95 ἑκατομμυρίων φράγκων ἐχρησιμοποιήθη^{1,2} διὰ τὰς πρὸς τὴν Τουρκίαν ἀποζημιώσεις.

1. Ἰδε Π. Δερτιλῆ, ἐνθ. ἀν. σελ. 23-24

2. Διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν πολεμικῶν σκοπῶν ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ τὰ δάνεια, τὰ

Πρέπει νά τονίσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἀφ' ἧς ἡ Ἑλλάς κατέφυγεν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν δανεισμόν, τοιαύτη ἦτο ἡ ἐπιβάρυνσίς της διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν συναφθέντων δανείων¹, ὥστε ἦτο ὑποχρεωμένη νά καταβάλλῃ ποσοστὸν 35% τῶν ἐσόδων τοῦ ἐτησίου προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους καὶ τοῦτο μέχρι τοῦ ἔτους 1932, ὁπότε ἀνέστειλε τὰς πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν πληρωμὰς της².

8. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι : ἡ ἔλλειψις ἀνεπτυγμένης ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας, ἡ μὴ ὑπαρξίς ἀνεπτυγμένης ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς, ἡ ἐμβρυώδης^{3,4} ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας, ἡ ἀμάθεια τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ συντριπτικὴ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τοῦτου, τὸ χαμηλὸν ἐπίπεδον ἀναπτύξεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἡ πλημμελὴς λειτουργία τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, ἡ ὑπερχρέωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου καὶ αἱ ἐπικρατοῦσαι δυσμενεῖς γαιοληπτικαὶ συνθήκαι⁵, δὲν ἀπετέλουν πρόσφορον ἔδαφος ὅχι μόνον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συνεταιρικῆς ιδέας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν στοιχειώδη βελτίωσιν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ὅστις περιφρονούμενος⁶ ἀνέμενε τὴν λύσιν τοῦ ἐκκρεμοῦντος⁷ ἀγροτικοῦ προβλήματος. Ἀλλὰ ἡ Κυβέρνησις ἐδῆλωσε⁸ καὶ πάλιν ἀδυναμίαν νά προβῇ εἰς σχετικὴν πρωτοβουλίαν πρὸς

ὁποῖα συνήφθησαν μέχρι τῶν βαλκανικῶν πολέμων, Ἰδε Α Ἀγγελοπούλου, Τὸ οἰκονομικὸν πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, σελ 21

1 Χαρακτηριστικῶς ὁ Α Ἀγγελόπουλος σημειώνει ὅτι : « ἀπὸ τὸ ὀνομαστικὸ κεφάλαιο τῶν δανείων ποῦ γίνηκαν ἀπὸ τὸ 1821 μέχρι τοῦ 1893 καὶ φτάνανε τὸ ποσὸ τῶν 770 περίπου ἑκατομμυρίων χρυσῶν φράγκων, μόνον 350 μῆτῃκαν πραγματικὰ στὸ Ταμεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους καὶ μόνον 6% τοῦ ὀνομαστικοῦ αὐτοῦ ποσοῦ χρησίμευε γιὰ παραγωγικοὺς σκοποῦς ». Ἰδε Α. Ἀγγελοπούλου, ἔνθ' ἄν , σελ 21

2 Ἰδε Π. Δερτιλῆ, ἔνθ' ἄν , σελ 196

3. Ἐκ τῆς Στατιστικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἔτους 1930 σελ 177, προκύπτει ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργοστασίων ἐν Ἑλλάδι ἀνῆρχετο κατὰ τὸ ἔτος 1867 εἰς 168, κατὰ τὸ 1875 εἰς 199 καὶ τὸ 1917 εἰς 2 213.

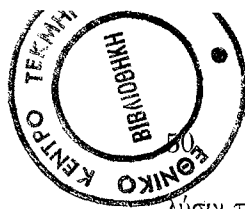
4 Ἐκ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1879 ὑφισταμένων ἐργοστασίων, μόνον τὰ 95 ἐχρησιμοποιοῦν τὸν ἀτμὸν ὡς κινητήριον δύναμιν, δηλαδὴ ὀλιγώτερα τοῦ ἡμίσεος Ὁ ἀριθμὸς δὲ τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν ἀνῆρχετο συνολικῶς εἰς 7 342. Ἰδε «Δελτίον» Ἐπιτροπῆς Ἐμφυχώσεως τῆς Βιομηχανίας, ἔτος 1879, Τόμ Β, τεύχ 2, σελ. 65

5 Κατὰ τὸ ἔτος 1910, συνετελεσμένης τῆς ὀξυτάτης κρίσεως ἥτις εἶχε δημιουργηθῇ ἐκ τῆς παρατεινομένης ἐκκρεμότητος εἰς τὸ ζήτημα τῆς διανομῆς τῆς Θεσσαλικῆς γῆς, οἱ Θεσσαλοὶ βουλευταὶ κατήρτισαν σχετικὸν νομοσχέδιον, ἀλλὰ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν κομμάτων, κληθέντες ὑπὸ τῶν Θεσσαλῶν βουλευτῶν νά συσχεφθῶσιν ἐπὶ τοῦ ὑπ' αὐτῶν καταρτισθέντος νομοσχεδίου περὶ ἀναγκαστικῆς ἀπαλλοτριώσεως, ἐδῆλωσαν — ἐξαιρέσει τοῦ Θεοτόκη — ὅτι «εἶναι ἀδύνατον κατὰ τὴν παροῦσαν Σύνοδον νά ἀσχοληθῇ ἡ Βουλὴ μὲ τὸ Θεσσαλικὸν ζήτημα». Ἰδε ἐφημ. «ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ» τῆς 4-3-1910

6. Ἰδε Χ Εὐελπίδης, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 49.

7 Ἰδε Δ. Καλιτσούνάκι, ἔνθ' ἄν σελ. 102

8 Εἰς σχετικὴν Ἐγκύκλιον τῆς Κυβερνήσεως ὑπεγραμμίζετο ὅτι: «Ἡ Κυβέρνησις κατέστησε γνωστὸν εἰς τοὺς νομάρχας τῶν Θεσσαλικῶν νομῶν... ὅτι ἄμεσος λύσις τοῦ ἀγρο-

λύσειν του, ἂν καὶ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1870 διευρύνοντο μομφαὶ¹ περὶ τῆς διαρκοῦς ἀναβλητικότητος τοῦ Κράτους πρὸς ἐπίλυσίν του, οἷαν ἐπέδειξε τοῦτο ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει, ἀναβλητικότητος ἢ ὅποια ἐπέδρασε δυσμενῶς ἐπὶ τῆς ὅλης ἐξελίξεως τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, δεδομένου ὅτι : «... ἡ ἰδιοκτησία εἶναι τὸ ἰσχυρότερον ζώπυρον τῆς ἡμετέρας φιλοπονίας... ὁσάκις αὕτη εἶναι περιληπτικὴ ἢ ἀβεβαία... ἡ καλλιέργεια ἐκπίπτει καὶ ἐκμηδενίζεται... εἶναι ἀπαραίτητος ὁρος... τῆς προαγωγῆς τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς ὅλης κοινωνίας...»².

§ 7

Γ. Ἡ ἀγροτικὴ ἐκπαίδευσις τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ καὶ γενικώτερον τὸ μορφωτικὸν ἐπίπεδον τούτου

1. Ὁ γεωργικὸς συνεταιρισμὸς, ἀποτελῶν, ὡς ἐλέχθη, μίαν ἀνωτέραν καὶ συνθετωτέραν μορφήν κοινωνικοοικονομικῆς δραστηριότητος, λαμβανούσης χώραν ἐντὸς τῆς ὑπαίθρου, ἢ ὅποια τελεῖ ἐν ἀπομονώσει ἐκ τῶν μεγάλων καταναλωτικῶν ἀστικῶν κέντρων, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ διαθέτῃ τὸ κατάλληλον ἀνθρώπινον ὕλικόν, τὸ ὅποιον καὶ τὴν ἀποστολὴν του θὰ ἀντιλαμβάνεται καὶ θὰ δύναται διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν πρακτικῶν καὶ θεωρητικῶν γνώσεων νὰ τὸν διοικῇ, νὰ τὸν προωθῇ καὶ νὰ τὸν δραστηριοποιῇ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς καθ' ὅλου ἐθνικῆς οἰκονομίας.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἡ ἐδραίωσις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ συνεταιρισμοῦ προϋποθέτει τόσον τὴν εἰδικὴν ἀγροτικὴν ἐκπαίδευσιν ὅσον καὶ τὴν γενικωτέραν τοιαύτην, δεδομένου ὅτι τὰ μέλη τῆς κοινωνικοοικονομικῆς ταύτης κυψέλης καλοῦνται νὰ προσφέρουν, πέραν τῆς ἐργασίας των, τὴν φαντασίαν καὶ τὰς ποικίλας ὀργανωτικὰς καὶ διοικητικὰς ἱκανότητάς των διὰ τὴν εὐόδωσιν τοῦ κοινοῦ συνεταιριστικοῦ σκοποῦ.

Καλοῦνται νὰ προτείνουν ἢ νὰ ἀποφασίσουν, εἰς τὸ κυρίαρχον ὄργανον τῆς γενικῆς συνελεύσεως, ἐπὶ θεμάτων ἀπτομένων τῆς δράσεως ἢ τῆς συγκροτήσεως τοῦ συνεταιρισμοῦ, καὶ συνεπῶς θὰ πρέπει νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ προτείνουν ἢ νὰ λαμβάνουν τὰς ἐκάστοτε ὀρθολογικωτέρας καὶ προσφορωτέρας ἐνεργείας ἢ ἀποφάσεις, αἱ ὅποιαι πολλάκις εἶναι διασταυρούμεναι καὶ ἀπαιτοῦν συνθέτους ἀγροτοοικονομικὰς γνώσεις.

Συγκεκριμένως, κατὰ τὴν δρᾶσιν καὶ λειτουργίαν τοῦ συνεταιρισμοῦ προκύπτουν προβλήματα, τῶν ὁποίων ἡ ἀντιμετώπισις καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν ὀρθὴ κατὰ τὸ δυνατόν δοθησομένη λύσις ἀπαιτεῖ ἀνωτέρου ἐπιπέδου γνώσεις.

τικοῦ ζητήματος εἶναι ἀδύνατος, παρὰ πᾶσαν τὴν ἐπιθυμίαν καὶ αὐτῆς καὶ τῆς Βουλῆς...». Ἰδε Ἑφημ. «ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ» τῆς 3-3-1910

1. Ἰδε Ι. Σούτσου, Πλουτολογικαὶ Μελέται, σελ. 203.

2. Ἰδε Ι. Σούτσου, Πλουτολογία, Τόμ. Β, σελ. 197-198.

Μεταξὺ τῶν προβλημάτων τούτων ἀναφέρονται ὅπως ἐνδεικτικῶς : τὴν σὺναψιν δανείου ὑπὸ τοῦ συνεταγισμού, τὰς προϋποθέσεις συνάψεώς του, τὸν τρόπον χρησιμοποίησώς του, τὸν τρόπον ἐξοφλήσεώς του, τὴν συμφερωτέραν πηγὴν λήψεώς του κλπ. Πάντα ταῦτα συνιστοῦν μίαν σύνθετον κοινωνικοοικονομικὴν ἐνέργειαν, ἥτις ἐκφεύγει τοῦ πεδίου δράσεως τῶν ἀπλῶν ἐμπειρικῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν. Προσέτι :

Τὴν προμήθειαν γεωργικῶν μηχανῶν καὶ ἐργαλείων, τὴν σκοπιμότητα χρησιμοποίησεως τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου τύπου τούτων, τὰς ποσότητας καὶ τὸν τύπον τῶν τυχόν χρησιμοποιοιθησομένων λιπασμάτων, τὴν μέτρησιν τῆς ἀπορροφητικῆς ἰκανότητος τῆς ἀγορᾶς, ὡς πρὸς τὰ παραγόμενα προϊόντα, τὴν προμήθειαν καὶ χρησιμοποίησιν σπόρων τῆς ἐνδεικνυμένης ποικιλίας.

Τὴν δυνατότητα καὶ σκοπιμότητα ἰδρύσεως γεωργικῶν βιομηχανιῶν, εἴτε ὑπὸ μόνου τοῦ συνεταγισμού, εἴτε ὡς μετόχου τούτου καὶ τὰς προϋποθέσεις τῆς τοιαύτης συμμετοχῆς. Τὴν ἐπιλογὴν τῆς καταλλήλου περιοχῆς, ἥτις πληροῖ τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν τοιαύτην βιομηχανικὴν ἐγκατάστασιν, τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ πλέον προσφόρου καλλιεργητικοῦ συστήματος κλπ.

Εἰς ὅλας αὐτάς τὰς περιπτώσεις, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι, προκειμένου νὰ ἐπιλεγῇ ἡ ἐκάστοτε συμφέρουσα καὶ ἀρμόζουσα οἰκονομικῶς λύσις, δέον νὰ προηγηθῇ ἡ μελέτη, ἡ ἔρευνα, ἡ σύγκρισις καὶ ἡ στάθμισις ποικίλων οἰκονομικοτεχνικῶν δεδομένων, τὰ ὅποια βεβαίως δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ συνυπάρχωσι παρὰ τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ, ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ καταστοῦν προσιτώτερα εἰς αὐτόν, ἐφ' ὅσον λάβῃ οὗτος ἐν μίνιμουμ ἐκπαιδεύσεως τόσον εἰδικῆς ἀγροτικῆς, ὅσον καὶ γενικωτέρας τοιαύτης.

2. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ Ἑλλάς, τόσον πρό, ὅσον καὶ μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν, οὐδὲν ἐνδιαφέρον ἐπέδειξε διὰ τὴν ἀγροτικὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, πλὴν σποραδικῶν προσπαθειῶν, διότι καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς δουλείας ὁ ὑπόδουλος καὶ ἀπόδημος Ἑλληνισμὸς ἐκαλλιέργει τὴν κλασσικὴν καὶ μόνον παιδείαν καὶ δὴ μεταξὺ τῶν πνευματικῶς καὶ οἰκονομικῶς ἀνεπτυγμένων στρωμάτων. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὴν γεωργικὴν ἐκπαίδευσιν ἦτο κάτι τὸ ἐντελῶς ξένον πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐκπαιδευτικὴν κατεύθυνσιν τοῦ κλασσικισμοῦ. Ἦτο ἡ ἐποχὴ τῆς πλήρους διαστάσεως μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς παραγωγῆς, συνοδευομένης τῆς διαστάσεως ταύτης ἀπὸ τὴν πλήρη ἔλλειψιν στοιχειωδῶν γνώσεων παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ ὁ ὅποιος «ἔζη ἐν μέσῳ βαρείας ὁμίχλης ἐκ τῆς γεωργικῆς ἀμαθείας καὶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ τὸν πέπλον τῆς προλήψεως καὶ τῆς πατροπαράδοτου ἐνεργείας»¹.

Οἱ διδάσκαλοι τοῦ Γένους οὐδέποτε ὑπεβλήθησαν εἰς τὸν κόπον νὰ ἐπιδείξουν στοιχειῶδες ἐνδιαφέρον διὰ τὰ γεωργικὰ ζητήματα, πλὴν ἐλαχίστων

1. Ἱδε I. Ἀποστολοπούλου, Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Γεωργίας κλπ., σελ. 12

ἐξαιρέσεων. Τὸ Ἑλληνικὸν σχολεῖον ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὴν Ἑκκλησίαν ἡσυχολοῦντο ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν διάδοσιν τῆς γλώσσης καὶ τὴν ἀνύψωσιν τῆς πίστεως. «Δὲν ἐσκέφθη κανεὶς νὰ ἐξασφαλίσῃ μεγαλότερας ἀποδόσεις»^{1,2}.

Ἡ ἀπαιδευσὶς γενικώτερον, ὅφ' ἦν ἐτέλει ὁλόκληρον τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ἦτο ἡ σημαντικώτερα αἰτία τῆς στασιμότητος καὶ «χαυνώσεως»³ τούτου.

Ἐνταῦθα ὁμῶς δὲν πρέπει νὰ παρίδωμεν τὸ γεγονὸς, ὅτι τὴν ὅλην ποιότητα τῆς παρεχομένης παιδείας ἐπηρέαζε καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἀδυναμία τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου νὰ καταβάλλῃ τακτικῶς τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων, οἱ ὅποιοι ἐγκατέλειπον τὰς ἐργασίας των.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ ὑπ' ἀριθ. 50/9-7-1832 Ἀπόφασις τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδος, ἥτις μεταξὺ ἄλλων ὑπεγράμμιζε⁴ : «Θεωροῦσα ὅτι οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων τῶν κατὰ τὴν Ἐπικράτειαν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων μένουσι ἀπλήρωτοι, πρὸ πέντε, ἕξ, ἑπτὰ καὶ εἰς μερικὰ μέρη δέκα καὶ δώδεκα ἡδὴ μηνῶν καὶ ἐκ τούτου οἱ διδάσκαλοι, καταντήσαντες εἰς ἀμηχανίαν, βιάζονται νὰ παραιτήσονται τὰς ἐργασίας των...».

Συνεπεία τῆς ἀδυναμίας ταύτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου, Σχολεῖα τινὰ τῆς χώρας ἐλειτούργουν διὰ δωρεῶν Φιλελλήνων Ἀμερικανῶν⁵.

3. Εἰς τὴν ὅλως ἀπαθῆ ταύτην συμπεριφορὰν τοῦ Κράτους ἔναντι τῆς Παιδείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους δέον νὰ σημειώσωμεν καὶ νὰ ἐξάρωμεν⁶ τὰς ἐνέργειάς τοῦ πρώτου Κυβερνήτου τῆς χώρας Ι. Καποδιστρίου. Οὗτος ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας καὶ τῇ συνεργασίᾳ τῶν δύο πρώτων⁷ γεωπόνων τῆς Ἑλλάδος, προέβη ἐν ἔτει 1829 εἰς τὴν ἔδρυσιν τῆς Γεωργι-

1 Ἰδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία κλπ, Τόμ. Α, σελ. 23

2 Χαρακτηριστικῶς ἡ «Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας» ἔγραψεν : «... εἰς τὸ ἐκπαιδευτικὸν πρόγραμμα τοῦ Ἔθνους διετυπώθη καθαρῶς ὁ φιλολογικὸς χαρακτήρ. Ἐπὶ τοῦ ἐγκυκλοπαιδικοῦ μας δένδρου ὑπάρχουν θάλλοντες μόνοι οἱ γεγηρακότες κλάδοι τῆς ἀλεξανδρινῆς καὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς». Ἰδε Τόμ. Α (1855), σελ. 63.

3 Ἰδε «Ἐφημερίς Ἑλληνικῆς Γεωργίας ἔτους» 1855, Τόμ. Α, σελ. 63

4 Ἰδε ὡς ἄνω ἀπόφασιν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 34/9-7-1832 φύλλον τῆς ἐν Ναυπλίῳ ἐκδιδομένης ἐφημερίδος «Ἀθηνᾶ»

5 Ἰδε Ἐφημερίδα «Ἀθηνᾶ» Φ. 39 τῆς 27-7-1832

6 Ὁ Δ. Ζωγράφος γράφει διὰ τὸ γεωργικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ Καποδιστρίου : «... Εἶναι ὁ μόνος ἄρχων ποὺ ἔδειξε πραγματικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς Γῆς. Ἐκτοτε νεκρικὸν σάβανον ξαπλώθηκε ἐπάνω ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Γῆν καὶ ποῦ καὶ ποῦ, ἀπὸ μερικὰς σχισμάδες, κατάρθωσε τὸ ζεῖδωρον Ἑλληνικὸν ἡλιακὸν φῶς νὰ δίνη ἀπὸ τὴν ζωὴν του, ἀπὸ τὴν δυνάμιν του στὴν ξεχασμένη Ἑλληνικὴ Γῆ μερικὰ ψυχία ἀναζωογονήσεως καὶ ἀναψυχῆς...» Ἰδε Γεωργικαὶ Μελέται, τεύχος Α', σελ. 8

7. Πρόκειται περὶ τοῦ Γρ. Παλαιολόγου καὶ τοῦ Ι. Πρωΐου, οἱ ὅποιοι αἰεὶ τὴν αὐχμηρὰν ἔρημον τῆς γεωργικῆς σταδιοδρομίας τῆς χώρας, ὑπῆρξαν δάσεις τῶν ὁποίων τὴν ἀποστολὴν καὶ τὸν προορισμὸν δὲν ἐστάθη δυνατόν νὰ ἀντιληφθῇ ἡ ἐποχὴ των» Ἰδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς παρ' ἡμῖν γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως, Τόμ. Α, σελ. 90.

κῆς Σχολῆς Τίρυνθος^{1·2·3}, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὸ Κέντρον τοῦ Γεωργικοῦ Διαφωτισμοῦ⁴ τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος καὶ ἦτις, παρὰ τὰς ἐνδοῦπηρεσιακὰς διενέξεις⁵, τὴν κρατικὴν ἀδιαφορίαν⁶ καὶ τὴν ιδιωτικὴν ἐχθρότητα⁷, παρέμεινε μέχρι τῆς διαλύσεώς της τὸ μόνον γεωργικὸν φυτώριον τῆς χώρας πρὸς διάδοσιν τῶν γεωργικῶν γνώσεων⁸.

Ἀτυχῶς ὅμως τὸ γεωργικὸν αὐτὸ κέντρον ἀναπλάσεως τῆς χώρας μετὰ τὴν δολοφονίαν⁹ τοῦ Καποδιστρίου περιέπεσεν εἰς ἀδράνειαν¹⁰ μετατραπὲν εἰς κερδοσκοπικὸν μᾶλλον ἢ διδακτικὸν ἴδρυμα καὶ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1846 ἀνασυνεστή-

1. Αὕτη ἰδρύθη διὰ προσφορῶν τοῦ Φιλέλληνος Ἑλβετοῦ Ἐυνάρδου κατόπιν τῆς πρὸς αὐτὸν παρακλήσεως τοῦ Ι Καποδιστρίου Ἰδε «Ἐπιστολαὶ» Καποδιστρίου, Τόμ Β, σελ. 23-25

2 Κατὰ τὸ Α Σίδερι, ἐνθ' ἂν. σελ. 36, «... ἡ Σχολὴ αὕτη ἀπετέλεσε τὸ ἅπαν τῆς γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως...»

3. Ὁ Ι. Σκαλτσούνης (ἐνθ' ἂν σελ. 31) ἔγραφε περὶ αὐτῆς : «Ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας, ἐν μόνον ἐλήφθη σπουδαῖον μέτρον πρὸς διάδοσιν τῶν πρακτικῶν γνώσεων τῆς τεχνολογίας, ἡ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου ἐν Τίρυνθι συστάσα Γεωργικὴ Σχολή»

4 Ἰδε «Ἐφημερίς τῆς Γεωργίας» τῆς 15-9-1861

5. Ὁ Π Γεννάδιος ἀναφερόμενος εἰς τὴν διάλυσιν αὐτῆς γράφει μεταξὺ ἄλλων: «... ὁ πόλεμος ὃν αὕτη ὑπέστη ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων κατὰ καιροὺς διοικητικῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας». Ἰδε «Ἑλληνικὴ Γεωργία» ἔτους 1894, σελ. 114

6 Ἡ ἀδιαφορία αὕτη τοῦ Κράτους προκύπτει ἐκ τοῦ ὅψους τῶν παρεχομένων πιστώσεων διὰ τὸν ἐξοπλισμὸν τῆς Σχολῆς Οὕτω διὰ τὸ ἔτος 1847, ἐνῶ αἱ δαπάναι διὰ τὴν μισθοδοσίαν τοῦ προσωπικοῦ ἀνῆλθον εἰς 13 658 δρχ., αἱ ἀντίστοιχοι δαπάναι διὰ τὴν κατασκευὴν ἐργαλείων ἀνῆλθον εἰς 762 δρχ. Ἐπίσης διὰ τὸ ἔτος 1861, ἐνῶ αἱ δαπάναι διὰ φωτισμὸν καὶ θέρμανσιν τῆς Σχολῆς ἀνῆλθον εἰς 1 660 δρχ., αἱ διὰ τεχνικὸν ἐξοπλισμὸν δαπάναι ἀνῆλθον εἰς 1 500 δρχ. Ἰδε Ι Πρωίου, Ἐκθεσίς περὶ τῆς Σχολῆς Τίρυνθος καὶ Προϋπολογισμὸν Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν ἔτους 1854, σελ. 76

7. Ὁ διὰ λόγους ὑπηρεσιακοὺς ἐπισκεφθεὶς τὴν Σχολὴν Τίρυνθος Θ Ὀρφανίδης ἔγραffen : «Ὅταν μετὰ τοῦ μακαρίτου Βασιλέως Ὁθωνος τὴν ἀναχώρησιν ἐπεσκέφθημεν κατὰ διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν τὸ Γεωργικὸν Κατάστημα τῆς Τίρυνθου, ἐφριξα ἰδὼν εἰς μύρια τεμάχια τὴν ἀλωνιστικὴν μηχανήν, τὴν θεριστικὴν μηχανήν, τὰ διάφορα πολυπληθῆ ἄροτρα ... ἐξεπλάγην διὰ τὴν βανδαλικὴν ἐκείνην πρᾶξιν καὶ ἡρώτησα διατί κατέστρεψαν τὰ πολύτιμα καὶ ὠφέλιμα ἐκεῖνα ἐργαλεῖα Ἡ ἀπάντησις ἦτο.. «Ἐθραύσθησαν τὰ ἐργαλεῖα διὰ τὴν μὴ καλλιεργηθῶσιν αἱ γαῖαι τοῦ Καταστήματος μὴ καλλιεργούμεναι δὲ τὰ καταπατηθῶσι παρὰ τῶν ἐποφθαλμιούντων αὐτάς, ὅπερ καὶ ἐγένετο» Ἰδε «Δελτίον» τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐμψυχώσεως τῆς Ἐθνικῆς Βιομηχανίας, ἔτους Α', σελ. 31.

8 Ὁ Π Γεννάδιος γράφει ὅτι «... τὸ ἀπὸ τῆς συστάσεως μέχρι τῆς ὀριστικῆς καταργήσεως τοῦ ἐν Τίρυνθι γεωργικοῦ τούτου ιδρύματος χρονικὸν διάστημα δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πρώτη περίοδος τῶν καταβληθεισῶν προσπαθειῶν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς Γεωργίας ἐν γένει εἰς τὸ ἀρτισύστατον Ἑλληνικὸν Κράτος» Ἰδε Γεωργικὰ Ἀνάλεκτα, σελ. 111-112

9 Ὡς γνωστὸν οὗτος ἐδολοφονήθη εἰς Ναύπλιον τὴν 27-9-1831 Συνεπῶς ἡ διακυβέρνησις τοῦ ὑπῆρξε βραχυτάτη, δεδομένου ὅτι οὗτος ἀφίχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν 8-1-1828

10. Ἰδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς παρ' ἡμῖν γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως, Τόμ. Α, σελ. 27-28.

θη ως Γεωργικὸν Σχολεῖον Τίρυνθος. Αἱ ἐπακολουθήσασαι ἀλλαγαὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς Σχολῆς δυνατόν νὰ ἐπηρέασαν τὴν ὅλην λειτουργίαν αὐτῆς, διότι ὁ γεωργικὸς κόσμος τῆς χώρας δὲν περιέβαλεν αὐτὴν μὲ τὸ ἀπαιτούμενον ἐνδιαφέρον¹, γεγονός τὸ ὁποῖον ὠδήγησε τὸ κράτος εἰς τὴν ὑπόσχεσιν² ὅτι «... οἱ σπουδάζαντες τὴν γεωργίαν... δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πραγματογνώμονες, ἐκτιμηταί, μετρηταί... ὡς ὑπότροφοι τῆς Κυβερνήσεως εἰς Εὐρώπην...».

Τελικῶς ἡ Σχολὴ αὕτη, ἡ ὁποία ἐστήριξε τοὺς δραματισμοὺς τοῦ ἱδρυτοῦ³ τῆς ἀποτελέσασα τὸ προσφιλέστερον τῶν ἱδρυμάτων τῆς χώρας δι' αὐτόν, ἐργαζόμενον «ἰδίαις χερσίν»⁴ εἰς τοῦτο, διελύθη κατὰ τὸ ἔτος 1872 συνεπεία τῆς ὁλοσχεροῦς⁵ περικοπῆς τῶν πρὸς αὐτὴν πιστώσεων τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ, προελθούσης ἐξ ἀποφάσεως τῶν πληρεξουσίων τοῦ Ἔθνους οἱ ὁποῖοι «... μὲ τυχαίας ἐμπνεύσεις, μὲ προχειρολογίας, μὲ αὐθαίρετισμούς, μὲ πείσματα ἴσως, ἤλθον νὰ ἐπιληφθῶσιν ἐνὸς τοιούτου σοβαροῦ καὶ κεφαλαιώδους διὰ τὴν χώραν ζητήματος... Ἐκρίναν ὅτι τοὺς ἐπεβάλλετο νὰ περιορίσουν καὶ νὰ δεσμεύσουν τὴν γεωργικὴν μόρφωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ μέσα εἰς τὰς ἀποπνικτικὰς σκέψεις των καὶ εἰς τὰς μικρολόγους ἀποφάσεις των»⁶.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐπιδείξεως ἐνδιαφέροντος^{7,8} τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους διὰ τὴν γεωργικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν Ἑλ-

1. Σχετικῶς ἡ «Ἐφημερίς τῆς Γεωργίας» τὴν 15-8-1861 ἔγραφεν: «... ἀλλὰ δυστυχῶς, οὔτε οἱ δῆμοι, οὔτε αἱ Μοναί, οὔτε οἱ ἰδιοκτῆται ἀνταπεκρίθησαν πρὸς τὸν ἀγαθοεργὸν σκοπὸν τῆς Κυβερνήσεως, διότι ὡς πληροφορούμεθα ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν, οὐδεμία φαίνεται προσπάθεια εἰς τὴν ἀποστολὴν μαθητῶν διδασκόμενων τὴν γεωργίαν. Εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς δὲν ὑπάρχει προθυμία πρὸς ἐκμάθησιν τῆς γεωργίας, ἐνῶ ὑπάρχει μεγίστη ἐπιθυμία τῆς σπουδῆς τῶν γραμμάτων, ὡς καὶ τῶν ἐπιστημῶν...».

2. Ἴδε ὑπ' ἀριθ. 68 τοῦ ἔτους 1861 Ἐγκύκλιον Ὑπουργ. Ἐσωτερικῶν εἰς Β. Γιαννοῦλη, «Ἐγκύκλιοι Διαταγαὶ κλπ.» ἔτους 1861, σελ. 58.

3. Ἴδε «Ἐπιστολαὶ» Καποδιστρίου, Τόμ. Γ, σελ. 365 καὶ «Γενικὴ Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους Ε', σελ. 17.

4. Ὁ διατελέσας διευθυντὴς τῆς Σχολῆς Α. Ἡλιόπουλος ἔγραφε περὶ τοῦ Ι Καποδιστρίου καὶ τῆς Σχολῆς «... ἦτο δὲ τοῦτο τὸ προσφελέστατόν του ἱδρυμα ἐν ᾧ ἐπορεύετο καθ' ἐκάστην καὶ εἰργάζετο ἰδίαις χερσίν, ἐπιβλέπων καὶ διατάσσων τὰ πάντα...» Ἴδε «Ἑλληνικὴ Γεωργία» ἔτους 1887, σελ. 55.

5. Ἦδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1868 τὸ Κράτος προέβη εἰς τὴν μείωσιν τῶν πρὸς τὴν Σχολὴν πιστώσεων. Ἴδε Προϋπολογισμὸν Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν ἔτους 1868, σελ. 97.

6. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς παρ' ἡμῖν γεωργικῆς ἐκπαίδευσιν, Τόμ. Α, σελ. 170.

7. Εἰς τὴν ὑποβοήθησιν τῆς γεωργίας γενικῶς ἀπέβλεψαν τὰ, διὰ τοῦ ἀπὸ 23-8-1852 ἐκδοθέντος Β Δ., συσταθέντα Γεωργικὰ Συμβούλια εἰς ἕκαστον Νομὸν ὡς διαφωτιστικὰ ὅργανα τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τῶν γεωργικῶν ζητημάτων.

8. Τοῦ ἐκ τῆς καταργήσεως τῆς Σχολῆς Τίρυνθος προκύψαντος κενοῦ ἐπεχειρήθη ἐν ἔτει 1873 ἡ πλήρωσις διὰ τῆς συστάσεως Γεωργικῆς Ἐταιρείας, τῆς σχετικῆς προσπάθειας ἀναληφθείσης ὑπὸ τοῦ Πρωθυπουργοῦ Ἐπ. Δελγιώργη. Σκοπὸς ταύτης, κατὰ τὸ ἄρθρ. 1 τῆς ὑπογραφείσης Συμβάσεως μεταξὺ τοῦ Δημοσίου, Τραπεζῶν καὶ ἰδιωτῶν ἦτο «... ἡ ἐν

λήνων άγροτών, δέν ήτο δυνατόν νά επιδειχθῇ περισσότερον ενδιαφέρον άπό τήν έλθοῦσαν εἰς τήν χώραν μας Βαυαρικήν Ἀντιβασιλείαν¹, «ή όποία νάί μέν έφερε μεθ' έαυτῆς σωρείαν άνωτέρων άξιωματικῶν², άμφιβόλου χρησιμότητος, οὐδένα όμως έπιστημονικόν έργάτην τῆς γεωργικῆς άναγεννήσεως καί προόδου τῆς χώρας³», συντελέσασα άμα καί εἰς τήν άνακοπήν τῆς έξελικτικῆς πορείας⁴ τοῦ παρ' ήμῖν ύφισταμένου συνεταιρικοῦ πνεύματος διά τῆς καταργήσεως τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας λειτουργοῦντος θεσμοῦ τῶν «Αὐτοδιοικουμένων Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων».

4. Κατόπιν τῆς ὅλως άψυχολογήτου⁵ διαλύσεως τῆς Σχολῆς Τίρυνθος, ή όποία πορευθεῖσα ἐν μέσῳ ποικίλων αντιξοοτήτων «έφερε καρπούς καταφανεῖς⁶», άρχεται παρ' ήμῖν ή δευτέρα περίοδος τῆς γεωργικῆς εκπαιδεύσεως διά τῆς ψήφίσεως τοῦ νόμου ΑΦΜΒ'/1887 «περὶ ιδρύσεως γεωργικῶν σχολείων»^{7,8}, ὡς καί διά τῆς έπακολουθησάσης έκδόσεως ἐτέρων νόμων καί Βασιλικῶν Διαταγμάτων.

Οὕτω : α) Εἰς έκτέλεσιν τοῦ άνωτέρω νόμου έξεδόθη κατὰ μήνα Μάρτιον τοῦ 1888 Β.Δ. «περὶ ιδρύσεως Γεωργικοῦ Σχολείου ἐν Ἀθήναις» ὑπό τὸν τίτλον «Τριανταφυλλίδειον Γεωργικόν Σχολεῖον»⁹.

τῷ τόπῳ εἰσαγωγή τῶν τελειοτέρων καί καταλληλοτέρων μεθόδων τῆς καλλιεργείας τῆς γῆς, ή μόρφωσις πρακτικῶν καί θεωρητικῶν γεωργῶν καί ή ἐν γένει άνάπτυξις τῆς Γεωργίας ἐν Ἑλλάδι ».

1. Ἡ ἐν ἔτει 1834 ἐπιχειρηθεῖσα ὑπὸ τῆς Ὁθωνικῆς Ἀντιβασιλείας βελτίωσις τῆς γεωργικῆς εκπαιδεύσεως, διά τοῦ ἀπὸ 6-2-1834 έκδοθέντος σχετικοῦ νόμου, άπέτυχε, διότι διά τοῦ νόμου τούτου οἱ δημοδιδάσκαλοι έκαλοῦντο νά διδάξουν εἰς τοὺς μαθητάς τῶν δημοτικῶν σχολείων γεωργικάς γνώσεις τὰς ὁποίας αὐτοὶ οὔτοι έστεροῦντο.

2. Περὶ τῶν ὑπερόγκων δαπανῶν τοῦ ἐν Ἑλλάδι Βαυαρικοῦ στρατοῦ, ὅστις ἐπὶ 8 205 ἀνδρῶν τοῦ συνόλου τοῦ Ἑλλην. στρατοῦ ἀνήρχετο εἰς 5 142, ἴδε Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῶν ἐθνικῶν δανείων, σελ. 88-90.

3. Ἴδε Α. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς παρ' ήμῖν γεωργικῆς εκπαιδεύσεως, Τόμ Α, σελ 33

4. Ἴδε Δ. Μαργέτη, ἐνθ' άν σελ. 32

5. Ἐνῶ τὸ Κράτος άπεφάσισε τήν διάλυσιν τῆς μοναδικῆς Γεωργικῆς Σχολῆς, παραλλήλως άνεγνώριζε ὅτι «. άπόλυτος άνάγκη ὑπάρχει νά ὀργανισθῶσι τὰ τῆς γεωργικῆς εκπαιδεύσεως, δι' ἧς καί μόνης ή γεωργική ήμῶν τάξις. . . δύναται νά άπαλλαγῇ τῶν άναποσπάστων τῆς άμαθείας προλήψεων. . .». Ἴδε Ἐκθεσιν Ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν Θ. Ζαίμη ἐν τῷ Προϋπολογισμῷ τοῦ ἔτους 1872, σελ 105-106.

6. Ἴδε Π. Γενναδίου, Γεωργικὰ Ἀνάλεκτα, σελ. 111-112

7. Σκοπὸς τῶν Γεωργικῶν Σχολείων ήτο ή παροχή εἰς τοὺς γεωργούς «. . τῶν στοιχειωδεστέρων γνώσεων . . . καί ή χρῆσις παρ' αὐτῶν τῶν άπλουστάτων βελτιωμένων έργαλείων». Ἴδε σχετικὴν άγόρευσιν βουλευτοῦ Καραπάνου, «Ἐφημερίς Συζητήσεων τῆς Βουλῆς», ἔτους 1887, σελ 530

8. Περὶ τῶν ἐν τῇ Βουλῇ γενομένων συζητήσεων ἐπὶ τοῦ σχετικοῦ νόμου ἴδε «Παράρτημα Ἐφημερίδος τῶν συζητήσεων τῆς Βουλῆς» ἔτους 1884, σελ 245-247.

9. Ἐπρόκειτο περὶ κληροδοτήματος τοῦ ἐκ Βυτίνης καταγομένου Π. Τριανταφυλλίδη,

β) Δυνάμει τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω νόμου ἐξεδόθη τὸ ἀπὸ 4.5.1888 Β.Δ. «περὶ συστάσεως Γεωργικοῦ Σχολείου ἐν τῷ κτήματι 'Αἰδιν'» παρὰ τὸν Ἀλμυρὸν τῆς Θεσσαλίας. Σκοπὸς τούτου ἦτο ἡ πρακτικὴ ἐκμάθησις τῆς δένδροκομίας, ζωοτεχνίας, οἰνοποιίας, τυροκομίας καὶ τῶν λοιπῶν κλάδων τῆς γεωργίας.

γ) Διὰ τοῦ νόμου ΑΩΨΕ'/1891 ἰδρύθη ὁ ἐν Βυτίνῃ Γεωργικὸς Σταθμὸς².

δ) Διὰ τοῦ νόμου ΒΥΞΕ'/1897 ἐπῆλθε μεταβολὴ εἰς τὸ γεωργικὸν ἐκπαιδευτικὸν καθεστῶς. Τὰ Γεωργικὰ Σχολεῖα Ἀθηνῶν καὶ Τίρυνθος (τὸ ὁποῖον ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀνασυσταθῆ διὰ τοῦ ἀπὸ 4.11.1894 ἐκδοθέντος Β.Δ.) μετατρέπονται³ εἰς Γεωργικοὺς Σταθμοὺς καὶ ἡ «Κασσαβέτειος Σχολή» ('Αἰδιν) εἰς πρακτικὴν Σχολήν. Σκοπὸς τῶν Γεωργικῶν Σταθμῶν⁴ ἦτο ἡ διὰ τοῦ παραδείγματος διδασκαλία καὶ ἡ διάδοσις τῶν τελειότερων μεθόδων τῆς γεωργίας, τῆς κτηνοτροφίας καὶ τῶν γεωργικῶν βιομηχανιῶν... ὡς καὶ ἡ ἄνευ κέρδους προμήθεια γεωργικῶν ἐργαλείων, σπόρων καὶ ἄλλων γεωργικῶν ἐφοδίων εἰς τοὺς γεωργούς.

ε) Διὰ τοῦ νόμου ΒΩΛΕ'/1901 συνεστήθη ἡ «Ἀβερῶφειος» πρακτικὴ Γεωργικὴ Σχολὴ Λαρίσης, ἡ ὁποία ὅμως ἤρξατο λειτουργοῦσα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1911 διὰ τοῦ νόμου ΓΨΑ'/1911. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς ταύτης δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν καὶ τὴν σημειουμένην μεταβολὴν εἰς τὴν νοτροφίαν τοῦ Κράτους, ἣτις προσεγγίζει περισσότερον τὴν παραγωγὴν⁵ καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς μεθόδους καὶ ἡ ὁποία ἐκδηλοῦται εἰς τὸ πρόγραμμα διδασκαλίας ταύτης τὸ ὁποῖον μεταξὺ τῶν μαθημάτων περιελάμβανε : Γεωργικὴν μηχανικὴν, Γεωργικὴν χημείαν, Γεωργικὴν ὑδραυλικήν, Γεωργικὴν μηχανολογίαν κλπ.

ὁ ὁποῖος εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1858 συνταχθεῖσαν πρώτην διαθήκην του, καταλείπων τὴν περιουσίαν του ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου, ἔγραφε: « θέλω νὰ διατεθῇ οὕτως ὥστε δι' αὐτῆς οὐ μόνον νὰ ἀναπτυχθῇ ἔτι πλέον, ἀλλὰ καὶ νὰ διατηρῇται αἰωνίως τὸ ἐν Τίρυνθι Ἀγροκήπιον . ὑποσχόμενον μεγάλην εἰς τὸ Ἔθνος ὠφέλειαν » Ἰδε Κ. Λευκιάδου, Γεωργικὴ Νομοθεσία, σελ 500-504

1 Ἐπρόκειτο περὶ δωρεᾶς ἐκτάσεως 27 000 στρεμμάτων ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξάνδρου Κασσαβέτη, ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία τῆς «Κασσαβέτειος Σχολῆς»

2 Εἰς τὸ Γεωργικὸν τμήμα τοῦ Σταθμοῦ περιελήφθη καὶ ἡ παραδειγματικὴ διδασκαλία τῆς χρήσεως τῶν ἐντελεστέρων γεωργικῶν ἐργαλείων ὡς καὶ τῆς πληρεστερας καλλιέργειας τῶν δημητριακῶν

3. Ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὸ ἀπὸ 28-8-1897 Β Δ «Περὶ συστάσεως γεωργικῶν σταθμῶν»

4. Διὰ τοῦ ἀπὸ 11-9-1897 Β Δ ἰδρύθησαν οἱ Γεωργικοὶ Σταθμοὶ Μεσολογίου καὶ Κερκύρας. Διὰ τοῦ ἀπὸ 8-12-1899 Β Δ ἰδρύθη ὁ Γεωργικὸς Σταθμὸς Λεβαδείας Διὰ τοῦ ἀπὸ 15-9-1901 Β Δ ἰδρύθη ὁ Γεωργικὸς Σταθμὸς Ἡλείας

5 Ἡ στροφὴ αὐτῆ τοῦ Κράτους πρὸς τὴν παραγωγὴν ἐξεδηλώθη καὶ διὰ τοῦ νόμου 670 τοῦ 1907 τῆς Κρητικῆς Πολιτείας διὰ τῆς συστάσεως Ἀγροκηπίων εἰς Χανιά, Ρέθυμνον καὶ Ἡράκλειον καὶ διὰ τῆς ἐν συνεχείᾳ ἐξαπλώσεως τούτων, ὡς καὶ γεωργικῶν ἰδρυμάτων καὶ σταθμῶν καθ' ἅπασαν τὴν χώραν, περὶ ὧν ἴδε Κ. Λευκιάδου, Γεωργικὴ Νομοθεσία.

Ἐνταῦθα δέον νά σημειώσωμεν ὅτι ἡ σποραδική καὶ ἄνευ προγραμματισμοῦ λήψις κρατικῶν μέτρων διὰ τὴν γεωργικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν γεωργίαν, γενικώτερον, εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἀπροθυμίαν τῶν ἀγροτοπαίδων νά φοιτήσωσιν εἰς τὰς Γεωργικὰς Σχολὰς, ὡς τοῦτο ἀναφέρεται εἰς ἔκθεσιν τοῦ διευθυντοῦ τῆς «Κασσαβετείου Σχολῆς», ἀπὸ τοῦ ἔτους 1888, καθ' ἣν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ Σχολὴ αὕτη εἶχε μόνον 19 μαθητάς, ἐνῶ ὁλόκληρός ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς εἶχεν ἀπόλυτον ἀνάγκην μιᾶς στοιχειώδους γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως.

5. Αὕτη ἦτο ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἡ ἐν Ἑλλάδι ἀγροτικὴ ἐκπαίδευσις μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον δικαιολογεῖ διατί καὶ ἡ ἔλλειψις τῆς προϋποθέσεως ταύτης ἐπηρέασε δυσμενῶς τὴν πρόδοον τῆς καθ' ὅλου γεωργικῆς οἰκονομίας καὶ τὴν συνεταϊριστικὴν γεωργικὴν κίνησιν, εἰδικώτερον. Ἐνταῦθα, πρὸς κατανόησιν τῆς ἐκτάσεως τῆς ὑφισταμένης ἀνυπαρξίας ἐπιστημονικοῦ¹ δυναμικοῦ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν τῆς περιόδου ταύτης, σημειώνομεν ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1888 τὸ σύνολον τῶν ἐν Ἑλλάδι γεωπόνων ἀνῆρχετο εἰς 38 καὶ μάλιστα οὗτοι ἦσαν γνωστοὶ μὲ τὰ ὀνόματά των καθ' ἅπασαν τὴν χώραν², ἐνῶ κατὰ τὸ ἔτος 1868 δὲν ὑφίστατο οὐδεὶς κτηνίατρος³.

Ἐν παρόδῳ σημειώνομεν ἐπίσης ὅτι εἰς τὸν τομέα τῆς ἀμίλλης καὶ τῆς προβολῆς τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, κτηνοτροφίας καὶ βιομηχανίας ἤσκησεν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τὸ Διάταγμα «περὶ συστάσεως Ὀλυμπίων»^{4,5}, κατ' ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν τοῦ εὐεργέτου Ε. Ζάππα.

§ 8

Α. Ἡ ἔλλειψις τοῦ κεντρικοῦ φορέως ὡς βοηθητικοῦ καὶ καθοδηγητικοῦ ὁργάνου τοῦ Γεωργικοῦ Συνεταιρισμοῦ

1. Ἐπειδὴ, ὡς ἐλέχθη, ὁ γεωργικὸς συναιτερισμὸς συνιστᾷ μίαν σύνθετον καὶ ἀνεπτυγμένης μορφῆς κοινωνικοοικονομικὴν δρᾶσιν, ἐκτυλισσομένην ἐντὸς

1 Ὅχι δὲ μόνον ἐπιστημονικὸν δυναμικὸν δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλὰ ἡ Σχολὴ Τίρυνθος ἐστερεῖτο κατὰλλήλου ξυλουργοῦ καὶ σιδηρουργοῦ διὰ τὴν ἐπιδιόρθωσιν τῶν ἀρότρων, δι' αὐτὸν δὲ τὸν λόγον ὑπεβλήθη ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς Ι. Ἀποστολοπούλου ἡ πρότασις ὅπως σταλοῦν δύο νέοι εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς ἐκμάθησιν αὐτῶν τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστρέφοντες νά τὰς διαδώσουν ἐν Ἑλλάδι. Ἰδε Ι. Ἀποστολοπούλου, Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι γεωργίας κλπ. σελ. 46.

2 Ἰδε Α. Ζωγράφου, Ἱστορία κλπ., Τόμ. Β, σελ. 15

3. Ἰδε Ι. Ἀποστολοπούλου, ἔνθ' ἂν σελ. 79-80

4 Ἡ πρώτη ἔκθεσις «Ὀλυμπίων» ἔλαβε χώραν ἐν Ἀθήναις εἰς τὸ Ζάππειον Μέγαρον ἐν ἔτει 1859. Ἰδε Β. Δ. τῆς 19-8-1858 «περὶ συστάσεως Ὀλυμπίων»

5 Ἐνταῦθα θὰ ἡδυνάμεθα νά σημειώσωμεν καὶ τὸ Β. Δ. τῆς 1-10-1858 «περὶ προσδιορισμοῦ χρηματικοῦ βραβείου ὑπὲρ τοῦ συντάξαντος τὸ ὠφελιμώτερον γεωργικὸν σύγγραμμα».

τῶν κόλπων τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ὅστις, δι' οὓς λόγους ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς αὐτήν, ἦτο ἀπαραίτητος ἡ ὑπαρξίς ἐνὸς κεντρικοῦ κρατικοῦ φορέως, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ λαμβανομένων ἐκάστοτε διοικητικῶν καὶ νομοθετικῶν μέτρων νὰ ρυθμίξῃ τόσον τὰ τῆς δράσεως τοῦ συνεταρισμοῦ, παρέχοντος ἅμα εἰς αὐτὸν πᾶσαν δυνατὴν βοήθειαν, ὅσον καὶ τὴν ἐν γένει ἀγροτικὴν πολιτικὴν τῆς χώρας.

2. Τὴν κάλυψιν τοῦ κενοῦ τούτου ἐπλήρωσε παρ' ἡμῖν ἡ ἰδρυσις τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας διὰ τοῦ νόμου 853/1917, τὸ ὁποῖον διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐξαρτωμένων κεντρικῶν καὶ περιφερειακῶν ὑπηρεσιῶν ἠδύνατο νὰ ἐνημεροῦται ἐπὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς συνεταριστικῆς κινήσεως, πρᾶγμα ἀπαραίτητον διὰ τὴν χάραξιν τῆς ὀρθοτέρας καὶ σκοπιμωτέρας ἀγροτικῆς πολιτικῆς, ἥτις θὰ ἦτο ἀπόρροια τῆς προηγουμένης μελέτης καὶ ἐρεῦνης τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων. Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι πρὶν ἢ τὸ Ὑπουργεῖον Γεωργίας συσταθῇ αὐτοτελῶς, εἶχε προηγηθῇ ἡ σύστασις τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας, Ἐμπορίου καὶ Βιομηχανίας διὰ τοῦ νόμου 3724/1910, ὅπερ διὰ τοῦ νόμου 7998/1911 ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας.

3. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνάγκην ὑπάρξεως τοῦ κεντρικοῦ τούτου φορέως καὶ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ σύστασις καὶ ἡ ἐπιτυχὴς δράσις ἐνὸς συνεταρισμοῦ ἀπῆται κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ἐσπάνιζον¹ καὶ ὥς ἐκ τούτου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξευρεθοῦν διὰ τῶν συνεισφορῶν τῶν ἀθλίως ἄλλωστε διαβιούντων τότε ἀγροτῶν, ἐξ ἴσου ἀναγκαία προέκυπτε καὶ ἡ ὑπαρξίς ἐνὸς τουλάχιστον πιστωτικοῦ ιδρύματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἡσχολεῖτο ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν ἀγροτικὴν πίστιν καὶ ἰδιαιτέρως τὴν συναιτεριστικὴν, ἐκδηλουμένην ὑπὸ ποικίλας μορφάς. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ πιστωτικοῦ τούτου ὀργάνου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐμερίμνα διὰ τὸν ἐφοδιασμόν τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καὶ τῶν συνεταρισμῶν διὰ τῶν ἀπαραιτήτων χρηματικῶν κεφαλαίων, θὰ συνετέλει ὥστε νὰ ἀπαλλαγῇ ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἀπὸ τὴν μάστιγα τοῦ τοκογλύφου, ὅστις ἐκμεταλλευόμενος ἀκριβῶς τὴν ἑλλειψιν τοῦ ιδρύματος τούτου, ἀπεμύζει² κυριολεκτικῶς τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμόν, ὁ ὁποῖος παραλλήλως πρὸς τὰ πάσης μορφῆς ὑφιστάμενα ἐμπόδια καὶ τὴν ἀδια-

1. Ἦδη εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1833 ἐκθεσίν του ὁ Γρ. Παλαιολόγος, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος γεωπόνος τῆς Ἑλλάδος καὶ συνεργάτης τοῦ Ι. Καποδιστρίου, ἔγραφεν : «Εἶναι πολλοὶ κτηματῖαι καὶ ἄλλοι πολῖται οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦν μὲν νὰ βελτιώσουν τὴν γεωργίαν ἢ τὴν βιομηχανίαν των, ἀλλὰ στεροῦνται χρημάτων, τὰ ὁποῖα εἶναι πολλὰ σπάνια σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἢ ἂν καὶ τινες ἔχουν ζητοῦν τόκους ὑπερόγκους. Ἡ κυβέρνησις λοιπὸν θέλει εὐεργετήσῃ μεγάλως τὸν τόπον φροντίζουσα τὴν σύστασιν μιᾶς χρηματικῆς τραπέζης. ». Ἴδε Ἐφημερίδα «Ἀθηνᾶ», ἀριθ. Φ. 120-121, ἔτους 1833, σελ. 487, 491.

2. Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρεται ὅτι «πολλοὶ τῶν φορολογουμένων, σημειουμένων εἰς τὰ διπλότυπα ὡς γεωργῶν, πληρώνουν 50 καὶ 100% διὰ νὰ ἔχωσι βόα» Ἴδε «Ἐφημερίς Ἑλληνικῆς Γεωργίας», Τόμ. Α (1885), σελ. 59.

φορίαν τοῦ κράτους εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ καὶ τὴν τοκογλυφίαν^{1·2}, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προστίθεται καὶ αὕτη ὡς τροχοπέδη διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καθ' ὅλου ἀγροτικῆς οἰκονομίας καὶ τὴν ἄνοδον τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου.

Συνεπεία τῆς ἐλλείψεως κεφαλαίων καὶ αὕτη αὕτη ἡ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία μὴ δυναμένη νὰ καλλιεργηθῇ ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἀνωφελής³.

Βεβαίως, ὑπῆρχεν ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1842 συσταθεῖσα Ἑθνικὴ Τράπεζα^{4·5}, πλὴν ὅμως αὕτη ἐχορῆγει πιστώσεις κυρίως εἰς τὸ Κράτος⁶ καὶ εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιοτεχνίαν καὶ βραδύτερον εἰς τοὺς ἐμπορευομένους κτηματίας, οἱ ὅποιοι δανειζόμενοι παρ' αὐτῆς μὲ τόκον 6%, ἐδάνειζον ἐν συνεχείᾳ οὗτοι διὰ λογαριασμόν των πρὸς τοὺς γεωργοὺς μὲ τόκον τοῦλάχιστον τριπλάσιον^{7·8·9}. Ἡ Ἑθνικὴ Τράπεζα οὐδὲν ἀνέγραφεν εἰς τὸ καταστατικὸν αὐτῆς περὶ γεωργικῶν δανείων, περὶ τῶν ὁποίων μόνον κατὰ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ ἐκδοτικοῦ τῆς προνομίου ἐν ἔτει 1861 διέλαβεν¹⁰.

Ὡς πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς χορηγηθέντα πρὸς τὴν γεωργίαν δάνεια λεκτέα τὰ ἐξῆς: Ἀφ' ἐνὸς μὲν ταῦτα ἦσαν ὑπερβολικῶς περιορισμένα, γεγονὸς τὸ ὅποῖον ἠνάγκαζε¹¹ τοὺς ἀγρότας νὰ δανείζωνται διὰ 8 μῆνας μὲ τόκον 15, 20, 30 %, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ χρονικὴ των διάρκεια ἐξετείνετο τὸ ἀνώτερον μέχρις ἐνὸς ἔτους, ἐνῶ ἡ παράλληλος ἐξομοίωσις τῶν δανείων τούτων πρὸς τὰ ἐμπορικὰ καὶ ἡ θέσπισις προσωπικῆς κρατήσεως κατὰ τῶν ἀγροτῶν ὡς καὶ ὁ ὑψηλὸς τόκος (8 %) καθίστων ταῦτα ἐλάχιστα ὠφέλιμα εἰς τοὺς γεωργούς, διότι οὗτοι δὲν ἤδύναντο νὰ πραγματοποιήσουν γεωργικὰς βελτιώσεις μακρᾶς ἀποδόσεως ἀπαιτούσας καὶ κεφάλαιον σημαντικὸν καὶ χρόνον ἀποδόσεως ἐκτεταμένον, πρᾶγμα ὅπερ δὲν ἐπέτρεπεν ἡ σπάνις^{12·13} χρηματικῶν κεφαλαίων καθ'

1. Ἡ τοκογλυφία ὑπεβοηθήθη καὶ ἀπὸ τὴν νομολογίαν τῶν Ἑλληνικῶν δικαστηρίων, ἥτις ἐδέχθη, ὅτι τὸ ὅριον τοῦ συμβατικοῦ τόκου εἶναι ἀπεριόριστον καὶ οὕτως ἤνοιξε τὰς θύρας διὰπλάτα εἰς αὐτήν. Ἰδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἄν. σελ. 36.

2. Ἰδε Χρ. Εὐελπίδης, Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ, σελ. 71.

3. Ἰδε περιοδ. «Ἀνθολογία τῶν Κοινοφελῶν Γνώσεων» ἔτους 1836, τεύχ. 1, σελ. 102.

4. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1839 ἤρχισε λειτουργοῦσα καὶ ἡ Ἰονικὴ Τράπεζα μόνον ἐντὸς τῆς Ἐπικρατείας τῶν Ἰονίων νήσων, μέχρι τοῦ 1864, ὁπότε μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἔνωσιν τούτων μετὰ τῆς Ἑλλάδος αὕτη ἐπεξέτεινε τὰς ἐργασίας της εἰς ὅλοκληρον τὴν χώραν.

5. Ἡ πρώτη ἀπόπειρα «περὶ συστάσεως Τραπεζῆς κτηματικῆς πίστεως» διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ σχετικοῦ νόμου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1836, παρέμεινεν ἀνεργός, ἅτε μὴ ἐφαρμοσθέντος οὐδέποτε τοῦ νόμου τούτου.

6. Ἰδε Π. Δερτιλῆ, ἐνθ' ἄν. σελ. 98.

7. Ἰδε Χρ. Εὐελπίδης, Τὸ ἀγροτικὸν πρόγραμμα, σελ. 100.

8. Ἰδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ ἀγροτικὴ πίστις κλπ., σελ. 8.

9. Ἰδε Χρ. Εὐελπίδης, Ἀγροτικὴ πολιτικὴ, σελ. 71.

10. Ἰδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἄν. σελ. 34.

11. Ἰδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἄν. σελ. 35.

12. Κατὰ τὸ ἔτος 1855 ὑπελογίσθη ὅτι τὰ καλλιεργητικὰ κεφάλαια μιᾶς μέσης καταστά-

έλην τὴν μεταπελευθερωτικὴν περίοδον τῆς χώρας, μὲ συνέπειαν ὁ ἰδιωτικὸς τόκος νὰ κυμαίνεται¹ μεταξύ 30-50 %.

4. Ἐκ τοῦ παρατιθεμένου πίνακος² ἐμφαίνεται τὸ ποσὸν τῶν ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς χορηγήσεων πρὸς τοὺς γεωργοὺς καὶ κτηματίας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1866-1900 (εἰς δραχμάς).

ἔτη	ποσὸν	ἔτη	ποσὸν
1866	2.501.000	1884	17.941.000
1867	2.421.000	1885	18.730.000
1868	2.358.000	1886	17.432.000
1869	2.565.000	1887	18.481.000
1870	3.156.000	1888	20.449.000
1871	3.847.000	1889	19.006.000
1872	4.847.000	1890	19.491.000
1873	8.810.000	1891	15.439.000
1874	11.253.000	1892	25.970.000
1875	12.000.000	1893	4.220.000
1876	12.870.000	1894	2.660.000
1877	12.185.000	1895	3.331.000
1878	14.070.000	1896	4.225.000
1879	15.420.000	1897	4.490.000
1880	16.416.000	1898	5.662.000
1881	15.368.000	1899	12.112.000
1882	17.652.000	1900	19.227.000
1883	19.190.000		

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι, ἀφ' ἧς ἤρξατο ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα δανειοδοτοῦσα τὸν γεωργικὸν τομέα, τὸ πρὸς τοῦτον χορηγηθὲν ποσὸν μέχρι τοῦ ἔτους 1900 ἐπολλαπλασιάσθη κατὰ ὀκτὼ φορές περίπου. Τοῦτο ἐσήμαινεν ὅτι διαρκῶς εἰσέρρεον εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν περισσότερα κεφάλαια διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πλουτοπαραγωγικῶν τῆς πηγῶν.

σεως ἀγροτικῆς οἰκογενείας ἀνῆρχοντο εἰς 290 δρχ, εἰς τὰς ὁποίας περιλαμβάνετο ἡ ἀξία ἐνὸς βοῦς (δρχ. 120), ἐνὸς ἵππου (δρχ. 120) καὶ διαφόρων σπόρων (δρχ. 50). Ἴδε «Ἐφημερίς Ἑλληνικῆς Γεωργίας» ἔτους 1855. Σελ. 56.

13. Τοιαύτη ἦτο εἰς ἑκτασιν ἡ ἔλλειψις χρήματος παρὰ τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ, ὥστε αὐτὴ αὕτη ἡ πληρωμὴ τοῦ ἱερέως τοῦ χωρίου διὰ τὴν βάπτισιν τῶν τέκνων του νὰ λαμβάνη χώραν, διὰ ποσοστοῦ ἐκ τῆς ἐσοδείας τῶν παραγομένων προϊόντων, συμφωνουμένου προκαταβολικῶς Ἴδε Μ. Ἀλιβιζάτου, Ἡ Γεωργικὴ Ἑλλάς καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς, σελ. 8.

1. Ἴδε Ε. Ζολώτα, ἔνθ' ἂν σελ. 93

2. Ἴδε Ι. Βαλαωρίτου, Ἱστορία τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, σελ. 42

5. Ὁ κατωτέρω πίναξ δεικνύει¹ τὴν πορείαν τοῦ ὕψους τοῦ δημοσίου προϋπολογισμοῦ² τῶν ἐτῶν 1833-1915 (εἰς ἑκατομμύρια δραχμᾶς).

Χρήσεις	Ἑσοδα εἰς ἑκ. δρχ.	Χρήσεις	Ἑσοδα εἰς ἑκ. δρχ.
1833	37,0	1875	32,7
1834	16,8	1880	45,4
1835	12,7	1885	61,4
1840	17,9	1890	123,2
1845	13,3	1895	94,6
1850	16,6	1900	119,2
1855	19,9	1905	129,7
1860	25,3	1910	175,4
1865	26,2	1915	438,0
1870	41,2		

Ἦτοι, εἰς τὸ τέλος τῆς Α' περιόδου, ὁ προϋπολογισμὸς τῶν κρατικῶν ἐσόδων ἐπολλαπλασιάσθη κατὰ 14,5 φορές. Τοῦτο ἐσήμαινεν ὅτι ὅλον ἐν καὶ περισσότερον ἐτίθεντο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Κράτους ἡϋξημένα χρηματικά μέσα διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ χρηματοδότησιν τῶν ἐπὶ μέρους παραγωγικῶν κλάδων τῆς χώρας.

6. Γενικῶς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι, μέχρι τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου, οὐδεὶς λόγος ἡδύνετο νὰ γίνη περὶ ὀργανωμένης ἀγροτικῆς πίστεως παρ' ἡμῶν³, γεγονός δὲ τὸ ὅποιον εἶχε παραδώσει τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμὸν εἰς τὴν ἰδιωτικὴν τοκογλυφίαν, πρὸς τὴν ὁποίαν οὗτος ἦτο χρεωμένος μὲ τὸ ἥμισυ καὶ πλέον τῶν ἀγροτικῶν χρεῶν⁴.

1. Ἰδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ. 371.

2. Τὴν σημασίαν τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας εἶχεν ἤδη ἐπισημάνει ὁ Ι Σκαλτσούνης, ὁ ὁποῖος ἐν ἔτει 1868 ἔγραφεν : «Κράτος ἀρτιπαγὲς . φέρον τὸν προϋπολογισμὸν αὐτοῦ εἰς 34 ἑκατομμύρια δρχ. (ἐννοεῖ τὸν κρατικὸν προϋπολογισμὸν τῆς περιόδου ἐκείνης), ἐγγράφον δὲ εἰς αὐτὸν δρχ. 12 000 πρὸς ἐμψύχωσιν τῆς γεωργίας καὶ βιομηχανίας . οὐδέποτε δύναται οὔτε ἐντὸς νὰ προοδεύσῃ καὶ προαχθῇ, οὔτε ἐκτὸς νὰ ἐμπνεύσῃ φόβον καὶ σεβασμὸν . » Ἰδε Σκέψεις κλπ , σελ. 29.

3 «Καθ' ὅλην τὴν μακρὰν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος δὲν ἔδειξε θετικὸν ἐνδιαφέρον πρὸς ἐξασφάλισιν ἐπαρκοῦς καὶ εὐθηνῆς ἀγροτικῆς πίστεως . περισσότερον τῆς παραγωγικῆς ἀπὴντα ἢ καταναλωτικῆς πίστεως, λόγῳ τῆς ἀνεπαρκείας τοῦ ἀτομικοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος . Οἱ παντοπῶλαι καὶ μικρέμποροι τῶν χωρίων παρεῖχον τὰς συνήθεις πιστώσεις πρὸς ἀγορὰν τροφίμων, εἰς δὲ τὰς περιοχὰς τῆς μεγάλης ἐγγείου ἰδιοκτησίας οἱ τσιφλικιοῦχοι ἐδάνειζον τοὺς κολλήγους μέχρι τῆς νέας συγκομιδῆς. Οἱ ἄλλοι τῆς παροχῆς τοιούτων δανείων ἦσαν βαρεῖς, συχνὰ τοκογλυφικοί, προκαλοῦντες ἐξαθλίωσιν τῶν ἀγροτῶν καὶ ἀπώλειαν τοῦ ἀκινήτου των κτήσεως» Ἰδε Δ Στεφανίδου, ἐνθ' ἂν σελ. 281, 282.

4 Ἰδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ ἀγροτικὴ πίστις εἰς τὸ πλαίσιον τῆς οἰκονομικῆς μας ἀνασυγκροτήσεως, σελ. 13.

Ἐνταῦθα δέον νά τονισθῇ ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη, ὀφειλομένη βασικῶς εἰς τὴν ἔλλειψιν γενικωτέρας διοικητικῆς ὀργανώσεως καὶ μερίμνης¹ τοῦ κράτους, εἶχεν ἐπηρεασθῇ ἐν τούτοις καὶ ἀπὸ τὰς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην παγκοσμίως κρατούσας ἀντιλήψεις, περὶ τοῦ ρόλου τοῦ κράτους, τῆς φιλελευθέρως οἰκονομικῆς πολιτικῆς, ἥτις κάθε ἄλλο παρὰ μὲ εὐνοίαν ἐβλεπε τὴν ἐπέμβασιν τούτου εἰς τὴν ἐν γένει οἰκονομικὴν ζωὴν.

Εὐρισκόμεθα εἰσέτι εἰς τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ laissez faire ἦτο ἡ πυξίς, ἡ ὁποία ὠδῇγει τὸ κράτος εἰς τὴν ἀποχὴν ἀπὸ οἰανδήποτε ἐνεργὸν ἀνάμειξιν εἰς τὰ ἀνακύπτοντα οἰκονομικοκοινωνικὰ προβλήματα. Οὕτω, τὸ κράτος ἐστερεῖτο τῆς δυνατότητος τῆς ἀμέσου καὶ ἐντόνου παρεμβάσεώς του, ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνωνται ἐκάστοτε αἱ ἐπιβαλλόμεναι λύσεις διὰ τῆς λήψεως τῶν ἐνδεδειγμένων μέτρων ποικίλης μορφῆς, ἐντάσεως καὶ περιεχομένου. Ἡ ἴννοτροπία αὕτη τοῦ «Κράτους ἀποχῆς» ἤρχισεν, ὡς θὰ ἴδωμεν ἄλλαχού, νὰ μεταβάλλεται ἀπὸ τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνος².

7. Οὕτω λοιπόν, διαπιστοῦται ὅτι καὶ ἡ ἔλλειψις τῆς προϋποθέσεως ταύτης, δηλ. ἡ ἔλλειψις ἐνὸς κεντρικοῦ κρατικοῦ φορέως, ὁ ὁποῖος εὐρισκόμενος ἐπὶ κεφαλῇς ὀλοκλήρου τῆς παραγωγικῆς δράσεως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ θὰ καθίστα ταύτην πλεόν εὐχερῇ καὶ ἀποδοτικὴν διὰ τῆς λήψεως τῶν πάσης φύσεως ἐνδεικνυμένων διοικητικῶν καὶ νομοθετικῶν μέτρων καὶ παροχῆς τῶν σκοπίμων ὑποδείξεων, συντονίζων ἅμα τὴν προσπάθειαν ταύτην ἐπὶ πανεθνικῆς κλίμακος, συνετέλεσεν εἰς τὴν πλημμελῆ καὶ ἄτονον λειτουργίαν ὀλοκλήρου τοῦ παραγωγικοῦ τομέως τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἡ ἀνυπαρξία τοῦ ἐπιτελικοῦ τούτου κέντρου, τὸ ὁποῖον θὰ διεφώτιζε, θὰ ἐδίδασκε, θὰ ἐβοήθει καὶ θὰ ἐχάραζε πορείαν, ἔσχεν ἀνασχετικούς ἀντικτύπους, τόσον ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς Ἑθνικῆς οἰκονομίας, ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς συνεταριστικῆς κινήσεως, δεδομένου ὅτι αὕτη δὲν συνήντησε τὸ πρόσφορον κλῖμα, πέραν τῶν ἄλλων ἐμποδίων, καὶ ἀπὸ πλευρᾶς κρατικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Τὴν ἔλλειψιν τοῦ ἀρμοδίου τούτου ἐπιτελικοῦ κέντρου ἐκάλυψεν ἐπὶ ὀλοκλήρου δεκαετίας τὸ ἀναρμόδιον περὶ τὰ ἀγροτικὰ ζητήματα Ὑπουργεῖον τῶν Ἑσωτερικῶν. «Πάντα τὰ ἀφορῶντα τὴν γεωργίαν ζητήματα ἐρρυθμίζοντο

1. Ὁ Δ. Καλιτσουνάκις γράφει σχετικῶς : «Κρίνων τις ἐν τῷ συνόλω τῆς τὴν ἀγροτικὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους κατὰ τὴν περίοδον ταύτην (1830-1880), διαπιστοῖ ὅτι καίτοι ἡ κυριωτέρα ἀσχολία τοῦ Ἑθνους ἦτο ἡ γεωργικὴ καὶ ἀγροτικὴ ὁ μεγαλύτερος αὐτοῦ πληθυσμὸς ὅμως τὸ κράτος δὲν ἀνταπεκρίθη, οὔτε πόρρωθεν, ἱκανοποιητικῶς διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας καὶ γεωργίας». Ἰδε Ἑφημεροσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 100.

2. «Πάντως τὸ ἐργατικὸν ζήτημα καίτοι νεώτερον ἐκανονίσθη πως κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, ἐγκαταλειφθείσης καὶ παρ' ἡμῖν τῆς φιλελευθεριστικῆς κατευθύνσεως τοῦ κράτους καὶ ἀποδεκτῆς γενομένης τῆς κοινωνικῆς ἀποστολῆς». Ἰδε Herkner - Καλιτσουνάκι, «Τὸ Ἑργατικὸν ζήτημα», Τόμ. Β, σελ. 348.

ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν¹, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὀργανωθῇ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ὅθωνος καὶ εἶχε πλείστας ἀρμοδιότητας. Κατὰ τὸ διάστημα ἡμίσεος αἰῶνος τὸ κράτος (μέχρι τοῦ 1880) οὐδὲν σχεδὸν ἐπραξε διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, τῆς διαρρυθμίσεως τῶν χειμάρρων², τῆς ἀποξηράνσεως³, τῆς συγκοινωνίας κλπ., ὥστε νὰ λέγεται ὅτι ἡ πρώτη δυναστεία τοῦ Ὅθωνος πολλὰ μὲν ἐπραξε διὰ νὰ πτωχύνῃ τὸ Ἔθνος, οὐδὲν δὲ διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὰς παραγωγικὰς του πηγὰς⁴. Ἐν προκειμένῳ ὅμως, δεόν νὰ σημειώσωμεν καὶ τὴν ἀντίθετον ἄποψιν κατὰ τὴν ὁποίαν, «λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς καταστάσεως εἰς ἣν εὐρέθη ἡ χώρα μετὰ τὸν ἐπταετῆ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑθνους ἀγῶνα, καθ' ὃν τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος εἶχον καταστρέψει τὰ πάντα καὶ μειώσῃ σημαντικῶς τὸν πληθυσμὸν τῆς ἀπαλλαγείσης τοῦ ζυγοῦ χώρας, οἱ πλεῖστοι τῶν ἐναπολειφθέντων κατοίκων τῆς ὁποίας ἀνέμενον καὶ αὐτὸν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον τῶν ἐκ τῆς Κυβερνήσεως, ἡ τελεσθεῖσα πρόοδος κατὰ τὴν πρώτην ταύτην γεωργικὴν περίοδον... εἶναι ἀναντιρρήτως μεγάλῃ⁵ καὶ ἀποδεικνύει τὴν φιλεργίαν, τὴν εὐστροφίαν, τὴν ἱκανότητα, τὴν νοημοσύνην καὶ τὴν μεγάλην ζωτικότητα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς...»^{6,7} καὶ ἰδιαίτερος τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν οἱ ὁποῖοι «εἶναι ἄξιοι παντὸς θαυμασμοῦ»⁸.

Τὴν ἀνάγκην τῆς συστάσεως τοῦ Ἐπιτελικοῦ τούτου κέντρου, τουτέστιν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Γεωργίας, διὰ τὴν πρόοδον τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ τῆς Ἑθνικῆς⁹ οἰκονομίας γενικώτερον, ὑπεγράμμιζεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1899 ὁ Δ.

1. Τὸ Ὑπουργεῖον Ἐσωτερικῶν κατέστη ἀρμόδιον διὰ τὰ γεωργικὰ ζητήματα δυνάμει τοῦ ἀπὸ 3-4-1833 Β.Δ.

2. Σχετικῶς ἡ «Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας» ἔγραφεν: «Ἄν ὑπῆρχον ἀκριβεῖς πληροφορίες, ἤθελεν ἀποδειχθῇ ὅτι αἱ δυνάμει νὰ εἶναι ποτιστικαὶ γαῖαι, οὐδὲ κατὰ τὸ μυριοστημόριον ποτίζονται. Ὅσοι ποτιστικοὶ ὄχθοι ὑπάρχουν εἶναι ἔργα τῶν παρελθόντων αἰώνων». Ἴδε «Ἐφημερίς κλπ.» ἔτους 1855, Τόμ. Α, σελ. 79.

3. Ἐνταῦθα δεόν νὰ σημειώσωμεν τὴν ἐξαίρεσιν τῆς Συμβάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου, ὑπογραφείσαν ἐν ἔτει 1865, διὰ τὴν ἀποξήρανσιν τῆς λίμνης Κωπαίδος, ἥτις ἐκυρώθη διὰ τοῦ νόμου ΡΟΓ' τοῦ 1867 Ἴδε ΦΕΚ ὑπ' ἀριθ. 10 ἔτους 1867.

4. Ἴδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἂν σελ. 31

5. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Γεννάδιος εἰς τὴν «Ἑλληνικὴν Γεωργίαν» ἔγραφε κατὰ τὸ 1886: «. Ἀλλὰ πεντήκοντα καὶ ἐπέκεινα ἔτη παρῆλθον, ἀπὸ τοῦ 1833, καὶ οὐδὲ ἐν καὶ μόνον βῆμα ἡ γεωργία μας ἠδυνήθη νὰ κάμῃ πρὸς τὰ πρόσω» Ἴδε τεύχ. 1, σελ. 3.

6. Ἴδε Π. Γενναδίου, Γεωργικὰ Ἀνάλεκτα, σελ. 130-131.

7. Ἐπίσης ὁ Α. Μανσόλας ἔγραφε σχετικῶς: «. ὁ δὲ μακρὸς ἀγὼν ἐκκληροδότες εἰς τὴν. . Κυβέρνησιν χώραν ἔρημον καὶ ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν καὶ οἰκιῶν... Ἀπέναντι τοιαύτης καταστάσεως δὲν δύναται τις εἰμὴ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἡ γεωργία ἔκαμεν. . μεγάλας προόδους στριζομένας πρὸ πάντων εἰς τὴν ἀκαταμάχτην δραστηριότητα καὶ φιλοπονίαν τοῦ Ἑλλήνος γεωργοῦ. ». Ἴδε Α. Μανσόλα, Πολιτειογραφικαὶ Πληροφορίαι κλπ., σελ. 44

8. Ἴδε Σ. Χασιώτη, Αἱ κυριώτεραι βάσεις κλπ., σελ. 36.

9. Ὁ Σ. Χασιώτης ὑπεγράμμιζεν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1916 τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ συντονι-

Χριστίνης γράφων: «'Αλλά διὰ τὴν ἐπέλθῃ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ὀπισθοδρομικοῦ τούτου συστήματος—ἐννοεῖ τὴν ὅλην στάσιμον κατὰστασιν εἰς ἣν ἐτέλει ἡ Ἑλληνικὴ γεωργία—ἐν καὶ μόνον μέσον ὑπάρχει, ἡ ταχεῖα σύστασις Ὑπουργείου τῆς Γεωργίας², τῶν Δημοσίων Ἔργων, τῆς Βιομηχανίας καὶ τοῦ Ἐμπορίου.. Εἴθε ὅπως ἡ Ἑθνικὴ Ἀντιπροσωπεία, ἀφ' ἧς ἐξαρτᾶται ἡ σύστασις τοιοῦτο Ὑπουργείου, ἐκτιμῶσα τὴν Μεγάλην χρησιμότητα αὐτοῦ εἰσακούσῃ τῶν εὐχῶν ἡμῶν, αἵτινες, πιστεύομεν, εἰσὶν καὶ εὐχαὶ Πανελλήνιοι...».

8. Τὸ τελικὸν συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ ἀνυπαρξία τοῦ κεντρικοῦ τούτου φορέως, ὁ ὁποῖος θὰ συνέδεε καὶ θὰ καθωδῆγει τοὺς ἀρμούς τῆς ἀγροτικῆς δραστηριότητος ἐπὶ πανεθνικῆς κλίμακος, συνδυαζομένη μὲ τὴν γενικωτέραν ἔλλειψιν ἐνδιαφέροντος τοῦ Κράτους περὶ τὰ γεωργικὰ ζητήματα, τὸ χαμηλὸν βιοτικὸν ἐπίπεδον τῶν Ἑλληνικῶν ἀγροτῶν, τὴν ἔλλειψιν ἀγροτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀγροτικῆς πίστεως καὶ τὸ χαμηλὸν ἐπίπεδον ἀναπτύξεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γεωργίαν, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ τὴν ἐπιδρᾶσιν ἀνασχετικῶς ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς Ἑθνικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς γεωργίας εἰδικώτερον, μέχρι τοῦ ἔτους 1914, τοῦ ὁποῖου ἡ προηγουμένη περίοδος χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔλλειψιν συστηματικῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς³, κοινωνικῆς ἀσυνταξίας⁴ καὶ ἐπιπροσθέτως, ἀπὸ φορολογικὴν πολιτικὴν, ἐμποδίζουσαν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς μέχρις ἀρνήσεως⁵ ἀνεπιμελήτου⁶ γεωργίας.

σμοῦ τῆς δράσεως πάντων τῶν Ὑπουργείων διὰ τὴν ἐπίτευξιν προόδων εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς Ἑθνικῆς Οἰκονομίας Ἰδε, Αἱ κυριώτεραι βάσεις κλπ

1 Ἰδε Δ Χριστίνη, Μελέται περὶ Γεωργίας, σελ 208.

2. Ὁ Δ Χριστίνης ἀπὸ τοῦ ἔτους 1899 ἐπεσήμανε τὴν ἀναγκαιότητα τῆς συστάσεως παρ' ἡμῖν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Γεωργίας γράφων: «... Ἀνακεφαλαιοῦντες τ' ἀνωτέρω συνιστάμεν ὡς μόνον ἢ τοῦλάχιστον ὡς τὸ ἰσχυρότερον ἐλατήριο πρὸς παραγωγὴν τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας... τὸν σχηματισμὸν Ὑπουργείου τῆς Γεωργίας...» Ἰδε ἐνθ' ἂν, σελ 104

3 Ἰδε Δ Στεφανίδου, ἐνθ' ἂν σελ 83

4. «Ἡ κοινωνικὴ λοιπὸν ἀσυνταξία διήρκεσε δυστυχῶς ἐπὶ μακρόν, μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν Οὕτω τὸ Κράτος ἂν ἔχῃ γενικῶς, πάντως ὅμως οἰκονομικῶς καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ κοινωνικῶς ἐκυβερνήθη εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἄνευ εὐσυνειδήτου δημοσιονομικῆς ἢ καὶ γεωργικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς Οὕτε ἀγροτικὴ πολιτικὴ, δηλαδὴ προστασία τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς παραγωγῆς, ὠρισμένη καὶ ἀμετάβλητος ὡς πρὸς τὰς θεμελειώδεις αὐτῆς βάσεις ἐτηρήθη μέχρι τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος» (ἐννοεῖ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911) Ἰδε Herkner - Καλιτσούνκι, ἐνθ' ἂν Τόμ. Β, σελ 346-347

5 Ἰδε Δ. Χριστίνη, Μελέται περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι γεωργίας, σελ 57-58

6 Παρὰ τὴν ἀρνητικὴν μολαταῦτα θέσιν τοῦ Κράτους ἐναντι τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, ἡ ζωτικότης, ἡ εὐστροφία καὶ ἡ ὑπομονὴ καὶ ἐπιμονὴ τοῦ Ἑλλήνος ἐδημιούργει καὶ ἡ δημιουργία τοῦ αὐτοῦ συνιστᾶτο ὑπὸ τῶν ξένων ὡς παράδειγμα πρὸς μίμησιν. Οὕτως εἰς τὰς ἐν ἔτει 1798 δημοσιευθεῖσας ἐπιστολάς του ὑπὸ τὸν τίτλον «Πίναξ τοῦ ἔμπορίου τῆς Ἑλλάδος», ὁ Γάλλος Πρόξενος Μπωζοῦρ ἔγραφεν εἰς τὸν πρόλογον τῆς ἐκδόσεως: «... διὰ τὴν γνωρίσῃ ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις τὴν σπουδαιότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔμπορίου, οἱ Γάλλοι ἔμποροι

§ 9

Ε. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων

1. Ὡς πρὸς τὸ ἐπίπεδον ἀναπτύξεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γεωργίαν καθ' ὅλην τὴν μεταπελευθερωτικὴν περίοδον, μέχρι καὶ τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος, δεόν νὰ λεχθῇ ὅτι τοῦτο ἦτο λίαν χαμηλόν, ἵνα μὴ εἴπωμεν, ὅτι ἡ περίοδος αὕτη χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξίαν σχεδὸν τεχνικῶν μέσων.

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι μεταξὺ τῶν πρώτων μελημάτων τοῦ Ι. Καποδιστρίου, εὐθὺς ὡς ἀνέλαβε τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας, ὑπῆρξε καὶ ἡ προμήθεια σκαπανῶν καὶ τελειοποιημένων ἀρότρων τῆς ἐποχῆς ἐκ μέρους Φιλελλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Κατανοήσας οὗτος τὴν σπουδαιότητά των διὰ τὸν ἐκπολιτισμὸν τῆς Ἑλλάδος ἔγραφεν εἰς σχετικὴν ἐπιστολὴν του¹: «...ὅσοι... φρονοῦσιν ὅτι διὰ τῶν σκαπανῶν καὶ ὄχι διὰ τῶν βαγιονετῶν πολιτίζονται οἱ λαοί, πάντως θέλουσι συμπράξει τὸ κατὰ δύναμιν ἵνα μᾶς στείλωσι τάχιον καὶ ὅσον πλεῖστα τὰ τοιαῦτα πολιτιστήρια ὄργανα...». Ἀπευθυνόμενος δὲ πρὸς τὸν ἐν Πόρῳ γεωπόνον, ὅστις ἡσχολεῖτο μὲ τὴν καλλιέργειαν κτημάτων τοῦ Δημοσίου, ἔγραφεν²: «... καὶ ἂν χρειάζεται νὰ προμηθευθῇ ἡ μικρὰ ἀποικία δύο ἢ τέσσαρα ζεύγη βοῶν ἢ ὀλίγους ἵππους δὲν σᾶς ἀποστερῶ τὸ χρεῖωδες ἀργύριον εἰς ἀγορὰν αὐτῶν...».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ γεωργικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς μεταπελευθερωτικῆς Ἑλλάδος συνίστατο εἰς τὴν προμήθειαν σκαπανῶν καὶ ἐλαχίστων^{3,4} βοῶν ἢ ἵππων.

Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δὲν ἀφίσταται τῆς πραγματικότητος τὸ ὑπὸ τοῦ Γάλλου Προξένου Πουκεβίλ ἀναφερόμενον⁵ ὅτι ἐν Ἑλ-

τὸν καλλίτερον τρόπον τῆς ἐμπορικῆς ἐκμεταλλεύσεως, οἱ Γάλλοι γεωργοὶ νέας καλλιεργείας καὶ οἱ Γάλλοι τεχνῖται νέους τρόπους βιομηχανικοῦς. » Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, Τόμ. Α, σελ. 44.

1 Ἴδε Ἐπιστολὴν Καποδιστρίου πρὸς Ἐυνάρδον (14-4-1828), «Ἐπιστολαί», Τόμ. Β, σελ. 23-25.

2 Ἴδε Ἐπιστολὴν πρὸς Στέβενσον (4-5-1828), «Ἐπιστολαί», Τόμ. Β, σελ. 70.

3 Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Τιέρς στοιχεῖα, εἰς τὸ βιβλίον του τὸ ἐκδοθὲν ἐν ἔτει 1832 ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ τῆς συγχρόνου καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ περὶ τῶν μέσων τῆς ἀναγεννήσεώς της», κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Καποδιστρίου μόνον τὸ 1/4 τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν εἶχεν ἐν ζεύγος βοῶν, τῶν μὴ ἐχόντων καλλιεργούντων τὴν γῆν μὲ ἀξίνας Ἴδε Δ. Ζωγράφου, ἐνθ' ἂν, Τόμ. Γ, σελ. 223.

4 Κατὰ τὸν Γρ. Παλαιολόγον «οἱ περισσότεροι γεωργοὶ ἔχουν δύο ἢ ἓνα μόνον βοῦν καὶ πολλοὶ στεροῦνται καὶ αὐτῶν» Ἴδε Γεωργικὴ καὶ οἰκιακὴ οἰκονομία, Τόμ. Α, σελ. 93.

5 Ἴδε Πουκεβίλ, «Ταξιδιον εἰς τὴν Ἑλλάδα» ἐκδοθὲν ἐν ἔτει 1820-1822 καὶ μεταφρασθὲν ἀποσπασματικῶς ὑπὸ Δ. Ζωγράφου, οὗτινος ἴδε Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, Τόμ. Α, σελ. 101.

λάδι «.... δὲν εἶναι ἀσύνηθες νὰ ἴδῃ τις ἐξευγμένους εἰς τὸ ἴδιον ἄροτρον ἓνα ὄνον μὲ μίαν γυναῖκα καὶ εἰς τὴν διανομὴν τῶν ἐργασιῶν ἓνας χωρικούς ἔχει περισσοτέραν προσοχὴν διὰ τὸ ζῶδόν του παρὰ διὰ τὴν σύντροφον τοῦ βίου του...». Ὡς πρὸς τὰ ὑφιστάμενα ἄροτρα δέον νὰ εἴπωμεν ὅτι ταῦτα ἦσαν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡσιόδου¹ δυνάμενα νὰ ὀργώσουν τὸ ἔδαφος μέχρι 3 ἑκατοστῶν βάθους. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ σπάνις τῶν καλλιεργητικῶν ζώων εἰς τὸ ἐπαναστατημένον Ἔθνος, ὥστε ἡ προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος ἐδρεύουσα ἐν Ναυπλίῳ ἀπεφάσισε²: «Νὰ μὴν ἐξάγωνται ἀπὸ τὴν ἐπικράτειαν διὰ ξένην ἐπικράτειαν ὅλα τὰ θηλυκὰ ζῶα...». Ἡ τοιαύτη ἔλλειψις ἀροτῆρων βοῶν ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι οὗτοι ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς τροφή τοῦ πεινῶντος πληθυσμοῦ, οἱ δὲ ἡμίονοι καὶ ἵπποι διὰ τὰς στρατιωτικὰς ἀνάγκας τῶν ἀγωνιστῶν, καὶ εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ παραμένῃ ἡ γῆ «ἀγεώργητος»³, γεγονός τὸ ὁποῖον ὠδήγησε καὶ πάλιν τὸν Καποδίστριαν εἰς ἐκκλησίαν πρὸς ἐνίσχυσιν χρηματικὴν γράφοντα⁴. «...Ἐάν εἶχα τὸ ἔτος τοῦτο ν' ἀγοράσω τινὰ ζεύγη βοῶν καὶ νὰ δανείσω εἰς τὰς κοινότητας ἑκατομμύρια τινὰ γροσίων, ἡθέλαμεν ἔχει καὶ κάμπους γεωργημένους καὶ χωρία ἀναστημένα καὶ σχολεῖα...». Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐξῆλθε τοῦ ἡρωικοῦ της ἀγῶνος ἐνδεής⁵⁻⁶ καὶ ἄνευ τῶν στοιχειωδῶν μέσων πρὸς καλλιέργειαν τῆς γῆς ὡς καὶ τῶν ἀπαραιτήτων στοιχειωδῶν γνώσεων διὰ τὸν χειρισμὸν τῶν ἀπλουστάτων ἀρότρων, ὁδηγεῖ τὸν Κυβερνήτην εἰς ἑτέραν ἐκκλησίαν γράφοντα⁷: «Ἡ-θελα νὰ συστήσω ἐν ἐργαστήριον ἵνα δώσω εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸ βελγικὸν ἄροτρον πρὸς ὃ χρειάζονται ἐργάται, ἄροτρον ὡς παράδειγμα καὶ ἄνθρωποι ἔμπειροι τῆς αὐτοῦ χρήσεως», μὴ διστάζων νὰ ἀνακηρύξῃ οὗτος «πατέρας τῆς εὐτυχίας τοῦ τόπου τούτου» ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἤθελον τοῦ ἀποστείλει «δύο ἄροτρα καὶ ἄνθρωπον νὰ τὰ κυβερνᾷ»⁸, προτιθέμενος ἅμα νὰ φέρῃ εἰς τὴν χώραν ἄλλο-δαπούς γεωργούς καὶ χειροτέχνους οἵτινες «... φέροντες μετὰ τῶν ἡθῶν των καὶ

1 Ἰδε πληροφορίας τοῦ Τιέρς ἐν Δ Ζωγράφου, ἐνθ' ἂν σελ 108, Τόμ Γ

2 Ἰδε Ἀπόφασιν Βουλευτικοῦ ἀπὸ 18-2-1825 ἐν Δ Ζωγράφου, ἐνθ' ἂν σελ 168.

3. Ἰδε Ἐπιστολὴν Καποδιστρίου πρὸς Θ Κολοκοτρώνην ὑπὸ ἡμερομηνίαν 8-2-1829, «Ἐπιστολαί» Τόμ Γ', σελ 29.

4 Ἰδε Ἐπιστολὴν πρὸς Ἐυνάρδον (26-9-1829), «Ἐπιστολαί» Τόμ Γ', σελ 298, 241-243

5 Τοιαύτη ἦτο ἡ στενότης τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν τῆς χώρας ὥστε ὁ Καποδίστριας ἐπιθυμῶν νὰ μετακαλέσῃ ἐκ τῆς ἁλλοδαπῆς εἰδικὸν δενδροκόμον, προσκόπτει εἰς τὴν μισθοδοσίαν τούτου «... εἰ δὲ μὴ ἀναβάλωμεν εἰς δεξιωτέρους καιροὺς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν δένδρων εἰς τὴν Ἑλλάδα » Ἰδε «Ἐπιστολαί», Τόμ Β, σελ 158-159, Τόμ. Α, σελ 285.

6 Σχετικῶς ὁ Καποδίστριας ἔγραφε : «... Διαπορευόμενος πολλὰ χόσε . τοῦτο κατέμαθον, ὅτι χωρὶς ἀντιλήψεως χρηματικῆς διδομένης εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἀνεστῶν γενομένων οἰκογενειῶν ἡ ἐπανόρθωσις τοῦ βαρυπαθοῦς τούτου Ἔθνους εἶναι ἀδύνατος». Ἰδε «Ἐπιστολαί», Τόμ Β, σελ 136

7 Ἰδε Ἐπιστολὴν πρὸς Ἐυνάρδον (30-3-1829), «Ἐπιστολαί», Τόμ Γ', σελ 78

8 Ἰδε Ἐπιστολὴν πρὸς Ἐυνάρδον, «Ἐπιστολαί», Τόμ Γ', σελ 246

τάς τέχνας καὶ τὰ ἐργόχειρα, σπέρματα πολιτισμοῦ...»¹ θὰ συνετέλουν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν γνώσεών των εἰς τοὺς Ἕλληνας γεωργούς², οἱ ὅποιοι ἀρκοῦνται νὰ τὰ νέμονται (τὰ κτήματα) καθ' οὓς ὅρους τὰ γεωργοῦσι σήμερον...»³.

Πᾶσαι αἱ ἐνέργειαι τοῦ Κυβερνήτου κατέτεινον εἰς τὸ νὰ ἐπανέλθῃ τὸ Ἕθνος εἰς τὴν ζωὴν, κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν του ἔκφρασιν^{4,5}, διότι οἰκίαι, συγκομιδαὶ καὶ ἀγροτικὰ ἐργαλεῖα εἶχον παραδοθῇ εἰς τὰς φλόγας⁶ καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, τοῦλάχιστον οἱ πενέστεροι, εἶχον ἀνάγκην νὰ καταστοῦν ἰδιοκτῆται τῶν καλυβίων⁷ εἰς τὰ ὅποια κατώκουν ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

2. Ἐστάθμευεν ἴσως πέραν τοῦ δέοντος εἰς τὸ ἔργον τοῦ Καποδιστρίου, ἀλλὰ τοῦτο ἐπράξαμεν ἐκ καθήκοντος ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ μας νὰ υπογραμμίσωμεν τὸ τεράστιον πρὸς ἀναγέννησιν τοῦ Ἕθνους ἔργον-του καὶ τὰς δυσχερεῖας ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐπάλασεν οὗτος, διότι σὺν τοῖς ἄλλοις «... ἀναλαμβάνων⁸ τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας δὲν ἀντιμετώπιζεν ὠργανωμένην πολιτειακὴν συγκρότησιν καὶ δὲν ἐκαλεῖτο νὰ ἐφαρμόσῃ νόμους ἐδραιωμένους καὶ λειτουργοῦντας. Τούναντιον εὔρεν οὗτος τὸν ἀναγεννώμενον Ἑλληνισμόν ἔρμαιον ἀναρχίας⁹ σπαρασσόμενον ἀπὸ τὰς ὑπερβολικὰς καὶ ἐγωϊστικὰς ἀξιώσεις ὅλων τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίᾳ τῶν ἀνωτέρων στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν ἀξιωματῶν τῆς Ἐπαναστάσεως οἱ ὅποιοι ἐστράφησαν πρὸς τὰς Ἐθνικὰς γαίας, ζητοῦντες ὁλοκλήρους ἐπαρχίας ὡς ἰδιοκτησίαν^{10,11}, ἐνῶ οὗτος ἐζήτει ἀγωνιωδῶς δάνειον διὰ νὰ δυνηθῇ

1. Ἴδε «Ἐπιστολαί», Τόμ. Α, σελ. 202.

2. Ἦδη τὸ ἐπαναστατημένον Ἕθνος, συναισθανόμενον τὴν ἀνάγκην τῆς προαγωγῆς τῶν τεχνῶν καὶ τῆς βιομηχανίας, εἶχε περιλάβει εἰδικὴν διάταξιν εἰς τὸ ἐν Τροιζῆνι ἐκδοθὲν Πολιτικὸν Σύνταγμα τοῦ 1827, τὸ ὅποιον εἰς τὴν παράγρ. 32 ἔλεγε ὅτι: «Ἡ Κυβέρνησις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ πολιτογραφῇ καὶ ἐκεῖνους τοὺς ξένους, ὅσοι συστήσωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα σημαντικὰ καταστήματα, συντείνοντα εἰς τὴν πρόοδον τῶν Τεχνῶν, τοῦ Ἐμπορίου τῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῆς Βιομηχανίας» Ἴδε Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, Τόμ. Α (περίοδος 1821-1832), σελ. 651-662, ἔκδ. 1972.

3. Ἴδε «Ἐπιστολαί» Τόμ. Δ, σελ. 197, 280.

4. Ἴδε «Ἐπιστολαί» Τόμ. Δ, σελ. 409-410.

5. Ὁ Δ. Ζωγράφος χαρακτηρίζει τὴν Ἑλληνικὴν γεωργίαν ὡς εὐρισκομένην εἰς κατάστασιν νεκροφανείας, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου ἀνάληψιν τῆς διακυβερνήσεως τῆς χώρας Ἴδε Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, Τόμ. Α', σελ. 237.

6. Ἴδε Κ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἕθνους, Τόμ. Ε, σελ. 109.

7. Ἴδε σχετικὸν ΙΗ' Ψήφισμα τῆς 3-9-1830 εἰς «Γενικὴ Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος» ἔτος Ε', σελ. 294.

8. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας (1821-1833), Τόμ. Β, σελ. 8.

9. Τὴν 1ην Ἰουνίου 1831 ἔγραφε πρὸς τὸν Εὐνάρδον: «... πρὸ ὀλίγου ἀρχέκακοι ἐξήγειραν τὸν νέον Καρατάσον εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, ὅστις ... φορτωμένος προκηρύξεις, ἠθέλησε νὰ σηκώσῃ εἰς ἐπανάστασιν τὰ στρατεύματα καὶ νὰ τὰ κηρύξῃ συνταγματικὰ ὀνομαζόμενος ἀρχηγὸς αὐτῶν ...» Ἴδε Ἐπιστολαί, Τόμ. Δ, σελ. 186-187.

10. Ἀναφέρεται ὅτι ὁ Π. Μαυρομιχάλης ἐζήτει τὴν Εὐβοίαν διὰ νὰ λαμβάνῃ τὰ εἰσοδήματα τῆς Ἴδε Ν. Σπηλιάδου, Ἀπομνημονεύματα, Τόμ. Α, σελ. 285.

11. Αἱ ἀξιώσεις τῶν ἀγωνιστῶν ἐπὶ τῆς Ἑθνικῆς γῆς ὑπῆρξαν τόσον ἐπικίνδυνοι διὰ

νά ἐνισχύσῃ τὴν γεωργίαν καὶ τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις τῆς χώρας, προβαίνων ἅμα καὶ εἰς τὴν ἐξαγορὰν τῆς γῆς, ἣν καὶ θὰ διένεμεν¹ εἰς τοὺς ἀγρότας ἀκτῆ-
μονας»^{2,3}.

3. Τοιαύτης οὐσῆς τῆς ἐπικρατούσης καταστάσεως εἰς τὴν μεταπελευθερω-
τικὴν Ἑλληνικὴν γεωργίαν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ὑπ' αὐτῆς διατιθεμένων καλλιεργητικῶν μέσων, δὲν υπερβάλλομεν ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ἡ περίοδος αὕτη εὗρίσκει τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰ σπάργανα τῆς γεωργικῆς τεχνικῆς.

Εὐρισκόμεθα εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλάς διέθετε τὸ ἀρχαιότερον ἄροτρον τοῦ κόσμου^{4,5,6,7,8,9}, τουτέστιν τὸ Ἡσιόδειον^{10,11}, τὸ ὁποῖον «ἐλαχίστας ὑπέστη ἀλλοιώσεις ἀπὸ παναρχαιοτάτων χρόνων»^{12,13}.

τὴν ἐνότητα τοῦ Ἑθνους, ὥστε ὁ Τερτσέτης εἰς ἐκφωνηθέντα λόγον του κατὰ τὸ ἔτος 1847 ἔλεγε: «... Δὲν ἐτελείωσε ὁ ἀγώνας τοῦ Ἑθνους τώρα ἄλλοῦ εἶναι ὁ πόλεμος, ὁ ἐχθρὸς εἶναι οἱ ἀναρμόδιοι ὀργανισμοί. Παύσατε τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἀγωνιστῶν ποὺ κατήντησαν πηγὴ ἀνάσας ταραχῆς, καὶ στρέψατε τὴν προσοχή σας, εἰς τὸ νέο ἐχθρὸν. . .». Ἴδε Γ Βαλέτα, Τερτσέτη Ἀπαντα, Τόμ. Β, σελ. 109

1 Ἴδε Ἐπιστολαί, Τόμ. Γ, σελ. 233.

2 Ἴδε Ἐπιστολαί, Τόμ. Δ, σελ. 97

3 Ἴδε Ἐπιστολαί, Τόμ. Δ, σελ. 98

4 Ἴδε Ἀ' Εφημερίς Ἑλληνικῆς Γεωργίας» ἔτους 1855, σελ. 65

5 Εἰς ἐκθεσὶν του περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι γεωργίας διὰ τὸ ἔτος 1885 ὁ ἐπίτιμος πρόξενος τῆς Γαλλίας ἔγραφεν ὅτι «... ἡ γεωργία ἐν Ἑλλάδι ἐξηκολούθει νὰ χρησιμοποιοῖ ἐργαλεῖα ἀρχαῖα καὶ βάνανυσα». Ἴδε περιὸδ «Ἑλληνικὴ Γεωργία» ἔτους 1886, τεύχ. Ε', σελ. 209, ἐπ.

6 Ἐν Ἑλλάδι τὰ ἄροτρα κατεσκευάζοντο ἐκ ξύλου ὑπὸ τῶν ἰδίων τῶν γεωργῶν ἀρκουμένων νὰ καλλιεργοῦν τὴν γῆν εἰς βάθος 6-7 ἑκατοστῶν Ἴδε «Δελτίον» Ἐπιτροπῆς Ἐμψυχώσεως τῆς Βιομηχανίας, ἔτους 1879, Τόμ. Β, τεύχ. γ', σελ. 110

7 Ἐν ἔτει 1868 ὁ Ι. Σκαλτσούνης ἔγραφεν (ἐνθ' ἂν σελ. 3): «Τὸ Ἡσιόδειον ἄροτρον μεταχειρίζεται ἔτι καὶ νῦν ὁ ἡμέτερος γεωργός. . .»

8 Ὁ Γρ. Παλαιολόγος ἐν ἔτει 1833 ἔγραφεν ὅτι: «... τὸ τῆς Ἑλλάδος ἄροτρον εἶναι εἰς ἄκρον ἐλλειπὲς τὸ ὄργανον ὅπου γίνεται μὲ αὐτὸ εἶναι ὀλέθριον... καὶ τὸ καλλιεργούμενον ἔδαφος δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ξεφλούδισμα. . .». Ἴδε Γεωργικὴ καὶ Οἰκιακὴ Οἰκονομία, Τόμ. Α, σελ. 75

9 Ἴδε Α Σίδερι, ἐνθ' ἂν σελ. 26

10 Τὸ Ἡσιόδειον ἄροτρον ἀπετελεῖτο πλὴν τοῦ ὑνίου ἐκ τεσσάρων μερῶν, ἥτοι τοῦ γόου, τῆς ἐχέτλης, τοῦ ἐλύματος καὶ τοῦ ἱστοβέως, στερούμενον πιθανὸν πτερῶν καὶ σπάθης Ἴδε ἀναλυτικὴν περιγραφὴν τούτου εἰς Π Γενναδίου, Τὸ νέον Κυπριακὸν ἄροτρον, ἔκδ. 1899, σελ. 1

11 Ὁ Ἡσιόδος ἔζησε πιθανώτατα μεταξὺ 750-700 π.Χ. Εἰς τὸ ποιήμα του «Ἐργα καὶ ἡμέραι» παρέσχεν ὠφελίμους συμβουλὰς περὶ γεωργίας. Ἴδε πλείονα εἰς Ἐγκυκλ. Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη, Τόμ. 6, σελ. 410-411.

12 Ἴδε Π Γενναδίου, ἐνθ' ἂν σελ. 1

13 Ὁ Τιῆρς ἔγραφε σχετικῶς: «Τὸ σχῆμα τοῦ ἄρότρου ἀνταποκρίνεται ἀκόμη σήμερον ἀκριβῶς πρὸς τὴν περιγραφὴν ποὺ κάμει ὁ Ἡσιόδος Ἀπὸ 3 χιλ. ἐτῶν τίποτε δὲν μετεβλήθη... μόνον ξύνει τὴν ἐπιφάνειαν εἰς βάθος μόλις τριῶν δακτύλων...». Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, Τόμ. Γ, σελ. 223.

Ἐκτός τοῦ ἀρχηγόνου ἀρότρου ἕτερα καλλιεργητικά μέσα τὰ ὅποια ἐχρησιμοποιοῖ ἡ Ἑλληνικὴ γεωργία ἦσαν¹: Τὸ πενθύνιον, ὁ σιδηροῦς τρίβολος, ὁ κύλινδρος, ὁ σπορεὺς καὶ τὰ ἐργαλεῖα χειρὸς ἤτοι, ἡ ἀξίς, τὸ σκεπάρνι, ἡ τσάπα, τὸ βατοκόπιον, ἡ ξύστρα, τὸ δρέπανον, τὸ κλαδευτήριον, τὸ ἐνθεματήριον, ἡ κουρίς, τὸ φυτευτήριον κλπ.

Ἀμυδρὰν εἰκόνα τοῦ τεχνολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, μᾶς παρέχει τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1859 ἡ Γεωργικὴ Σχολὴ Τίρυνθος ἐχρησιμοποιοῖ μίαν μόνον θεριστικὴν καὶ μίαν ἀλωνιστικὴν² μηχανὴν συρομένης ὑπὸ ἵππων, «ὥς καὶ τινὰ γερμανικὰ ἄροτρα τοῦ Μεσαιῶνος, ἅτινα ἐχρῆζον ἐπισκευῆς»^{3,4}.

4. Ἡ κατάστασις αὕτη τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν καλλιεργητικῶν μέσων, ἥτοι ἀπόρροια τῆς ἐμβρυώδους^{5,6} καταστάσεως τῆς Ἑλληνικῆς βιομηχανίας, τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως τεχνικῶν γνώσεων⁷ ἐν Ἑλλάδι, τῆς ἐλλείψεως κεφαλαίων ἢ ὅποια δὲν ἐπέτρεπε τὴν εἰσαγωγὴν βελτιωμένων ἀρότρων καὶ ἐργαλείων ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς, τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν κυριαρχήσας διαστάσεως ἐν Ἑλλάδι μεταξὺ παιδείας καὶ παραγωγῆς καὶ τῆς μὴ ἐπιδείξεως τοῦ προσήκοντος ἐνδιαφέροντος^{8,9} ἐκ μέρους τοῦ Κράτους¹⁰ διὰ τὸν μηχανικὸν ἐξοπλισμὸν τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας.

1 Ἴδε Γρ Παλαιολόγου, Γεωργικὴ καὶ Οἰκιακὴ Οἰκονομία, Τόμ Α, σελ 78-81, ἔνθα καὶ λεπτομερὴς περιγραφὴ τοῦ προορισμοῦ ἐκάστου τούτων

2 Ὁ Γ Παλαιολόγος, εἰς τὴν Ἀνθολογίαν τῶν Κοινοφελῶν Γνώσεων, ἔγραψεν ὅτι «ἀπὸ Ἰταλὸν τινὰ ἐστάλη μία ἀλωνιστικὴ μηχανὴ εἰς τὴν Γραμματεῖαν τῶν Ἐσωτερικῶν». Ἴδε Ἀνθολογία κλπ., ἔτους 1836, τεύχ 1, σελ 45

3 Ἴδε Ἐκθεσιν Ι. Πρωίου, Περὶ τοῦ ἐν Τίρυνθι γεωργικοῦ σχολείου, σελ 43

4 Ὁ Γ Παλαιολόγος γράφει: «Τρία τελειοποιημένα ἄροτρα καὶ μερικὰ ἄλλα τελειοποιημένα ἐργαλεῖα εἶχα φέρει ἀπὸ τὸ Παρίσι ὅταν κατὰ τὸ 1829 ἔτος ἦλθον εἰς Ἑλλάδα...». Ἴδε Γεωργικὴ καὶ οἰκιακὴ οἰκονομία, Τόμ Α, σελ 76

5 Κατὰ τὸ ἔτος 1869 ὁ Ι Σκαλτσούνης ἔγραψεν ὅτι: «ἐὰν ἐξαιρεθῇ ἡ ἐν Σύρῳ καὶ Πειραιεῖ γινόμενη χρῆσις τοῦ ἀτμοῦ ἐπὶ τινων ἐργοστασίων, ἅπαντα τὰ εἶδη τῶν σιδηρῶν ἐργαλείων... εἰσάγονται ἐξωθεν» Ἰνθ' ἀν., σελ. 4

6 Κατὰ τὸν Α Μανσόλα, ἐπὶ τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1867 ὑφισταμένων ἐργοστασίων χρῆσις τοῦ ἀτμοῦ ἐγένετο εἰς 22 Ἰδε ἔνθ' ἀν., σελ. 101.

7 Ὁ Ι Σοῦτσος ἐν ἔτει 1870 ἔγραψε: «... μόνις σήμερον σχηματίζονται οἱ μηχανικοὶ καὶ ἐπιδέξιοι ἐργάται» Ἴδε Πλουτολογικαὶ μελέται, σελ 254.

8 Τὴν ἔλλειψιν τούτων διαπιστοῦμεν πέραν τῶν ἄλλων ἐκ τῶν γλίσχρων κονδυλίων τὰ ὅποια διέθετε τὸ Κράτος διὰ τὸ λίκνον τῆς γεωργικῆς ἀναγεννήσεως τῆς χώρας, τουτέστιν τὴν Σχολὴν Τίρυνθος, προκειμένου νὰ ἀποκτήσῃ αὕτη τὰ στοιχειώδη καλλιεργητικὰ μέσα καὶ τοὺς ἀπαραιτήτους τεχνίτας Ἴδε Ἐκθεσιν Ι Πρωίου περὶ τῆς Σχολῆς Τίρυνθος, σελ. 74 καὶ Ι Ἀποστολοπούλου, ἔνθ' ἀν σελ 46

9 Ἐν ἔτει 1847 διὰ τοῦ ἀπὸ 21-12-1847 Β Δ, ἐνεκρίθη ἡ ἀγορὰ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς «εἰκοσιν ἀρότρων διὰ τὰς σποράς, εἴκοσι διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἀμπέλου, εἴκοσι βολοκόπων καὶ εἴκοσι ἵπποσκαλιστηρίων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνὰ ἓν μὲν ἐξ ἐκάστου εἵδους θὰ ἐδίδοτο εἰς τὰς πρωτευούσας τῶν γεωργικωτέρων νομῶν, ἵνα χρησιμεύσωσι διὰ παραδειγμα-

Ἐνταῦθα ὅμως δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ μὴ χρησιμοποίησις τελειοποιημένων ἐργαλείων καὶ μηχανικῶν καλλιεργητικῶν μέσων ὠφείλετο καὶ εἰς τὴν νοοτροπίαν τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν οἱ ὅποιοι ἐδείκνυσαν ἀδιαφορίαν καὶ ἔλλειψιν ἐμπιστοσύνης διὰ τὴν προμήθειαν καὶ χρησιμοποίησιν τούτων. Χαρακτηριστικῶς δὲ ἀναφέρεται¹ ἐν προκειμένῳ ὅτι «ὅταν οὗτοι ἀντίκρυσαν τὸ Γαλλικὸν ἄροτρον ἐν τῇ Σχολῇ Τίρυνθος, συρόμενον ὑπὸ ἵππων, ἀντέδρασαν γελῶντες», δεδομένου ὅτι ἦσαν προσκεκολλημένοι εἰς τὰς ἀπηρχαιωμένας ἔξεις^{2,3}, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἐχαρακτήριζον ὡς μωρολόγον⁴ τὸν προτείνοντα ἐκσυγχρονισμόν τῶν καλλιεργητικῶν μέσων καὶ μεθόδων.

Τῶν πραγμάτων οὕτως ἐχόντων ὁ Γρ. Παλαιολόγος, εἰς τὴν ἀπὸ 1-6-1833 Ἐκθεσίν του πρὸς τὴν Γραμματεῖαν τῆς Ἐπικρατείας, ὑπεδείκνυε μεταξὺ ἄλλων ὅτι «.....εἶναι ἀναγκαῖον ὁμοίως νὰ συσταθῇ ἐν χειροτεχνεῖον διὰ κατασκευὴν ἐργαλείων, τὰ ὁποῖα διὰ τὴν δυσκολίαν τῆς μετακομίσεως καὶ τὴν μεγάλην τιμὴν τῶν εἰς τὴν Εὐρώπην εἶναι δυσκολοαπόκτητα.... Ὅταν τὰ ἔχουν πρόχειρα⁵ καὶ τὰ εὗρουν εὐθηνότερα θέλουν βεβαίως πολλοὶ τὰ μεταχειρισθῇ, μάλιστα ὅταν ἡ Κυβέρνησις διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ εἰς τοῦτο τοὺς γεωργοὺς ὑποσχεθῇ μίαν ἀμοιβὴν ἀπὸ 5 ἕως 10 δρχ. εἰς ὅποιον βάλῃ εἰς ἐνέργειαν ἢ μεταφέρῃ ἓνα τελειοποιημένον ἄροτρον.....»⁶. Ἡ σύστασις τοῦ «χειροτεχνείου» τοῦτου ἦτο τοιαύτης σπουδαιότητος, διὰ τὴν Ἑλληνικὴν γεωργίαν, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός ὅτι «.... ἡ σχολὴ Τίρυνθος ἐξοδεύει πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τῶν ἐργαλείων τῆς εἰς τὸ ἐν Πειραιεῖ σιδηρουργεῖον σχεδὸν τόσα, ὅση εἶναι ἡ πραγματικὴ τῶν ἐν Εὐρώπῃ ἀγορά.....»⁷.

τισμόν, τὰ δὲ ἕτερα θὰ ἐδίδοντο ὡς βραβεῖα εἰς τοὺς περὶ τὴν γεωργίαν διακρινομένους». Ἴδε ὡς ἂν Διάταγμα εἰς Δηλιγιάννη - Ζηνοπούλου, «Ἑλληνικὴ Νομοθεσία», Τόμ. Δ, σελ. 15.

10. Σχετικῶς ὁ Γρ. Παλαιολόγος ἔγραφεν : «Ἡμεῖς εἴμεθα ἴσως οἱ μόνοι, ἐξαιρουμένων τῶν βαρβάρων, ὅπου δὲν ἐμεθέξαμεν εἰς τὰς προόδους τῶν τεχνῶν, χάρις εἰς τὰς τυραννικὰς καὶ φωτοδιώκτους μέχρι τοῦδε κυβερνήσεις μας. ..» Ἴδε Ἐφημερίδα «Ἀθηνᾶ» ἔτους 1833, ἀρ. φ. 120—121, σελ. 482—483.

1. Ἴδε Γ. Παλαιολόγου, ἐνθ' ἂν, Τόμ. Α, σελ. θ' τοῦ προλόγου

2. Ἴδε «Ἑλληνικὴ Γεωργία» ἔτους 1885, τευχ. Ε', σελ. 180, ἐνθα ὁ Ι. Σοῦτσος ἔγραφε: «Δὲν ἄγνοῶ ὅτι καὶ παρ' ἡμῖν ἐπεχείρησαν τινές. .. νὰ ποιήσωσι χρῆσιν τελειότερων ὀργάνων καὶ μηχανημάτων ἀλλὰ .. ἀπέτυχον .αἱ ἀπηρχαιωμέναι ἔξεις, ἡ ἔλλειψις εὐχεροῦς συγκοινωνίας . διακωλύουσι πολλὰ τὴν γενικωτέραν χρῆσιν πολλῶν ἐξ αὐτῶν »

3. Ἴδε Ἀνθολογία Κοινοφελῶν Γνώσεων, ἔτους 1836, τευχ. 1 (Μελέτη Γρ. Παλαιολόγου).

4. Ἴδε Ἀνθολογία Κοινοφελῶν Γνώσεων, ἔτους 1836, τευχ. 1 σελ. 133.

5. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ὑπόδειξις αὕτη τοῦ Γ. Παλαιολόγου δὲν ἐπραγματοποιήθη εἰμὴ ἐν ἔτει 1860 ὁπότε ἤρχισεν ἡ κατασκευὴ ἐν Πειραιεῖ ἀρότρων γαλλικοῦ τύπου καὶ ἐν Νεαπλὶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1866. Ἴδε Α. Μανσόλα, ἐνθ' ἂν σελ. 110.

6. Ἴδε περιοδ. «Ἀθηνᾶ», ἀριθ. φ. 120-121, μηνὸς Ἰουνίου 1833, σελ. 482-483, 487.

7. Ἴδε Ι. Ἀποστολοπούλου, ἐνθ' ἂν σελ. 46

Ἡ ἐπὶ μακρὸν ὅμως χρόνον ἔλλειψις παρ' ἡμῖν τῶν ἀπαραιτήτων τεχνουργικῶν καταστημάτων¹ ὡς καὶ εἰδικευμένου τεχνικοῦ προσωπικοῦ διὰ τὸν χειρισμὸν καὶ τὴν ἐπισκευὴν τῶν τελειοποιουμένων ἐργαλείων, εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν μὴ χρησιμοποίησιν² καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν ἀχρήστευσιν³ τούτων.

Τέλος ἐνταῦθα δέον νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς τὴν μὴ ἐκμηχάνησιν⁴ τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 19ου αἰῶνος, δυνατὸν νὰ συνετέλεσε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ μεγαλοιδιοκτῆται τῆς γῆς (Τσιφλικοῦχοι), χρησιμοποιοῦντες τὴν εὐθηνὴν ἐργασίαν τῶν ἐπὶ μορτῇ εἰς τὰ κτήματά των ἀγροτῶν, δὲν εὗρισκον οἰκονομικὸν συμφέρον εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν μηχανῶν διὰ τὰς ὁποίας ἔδει νὰ καταβάλουν σημαντικὰ κεφάλαια, καὶ συνεπῶς δὲν ἐδείκνυνον οὐδὲν ἐνδιαφέρον νὰ ἐπιφέρουν τὰς δυνατὰς καὶ ἐπιβαλλομένας βελτιώσεις εἰς τὸν τρόπον παραγωγῆς τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, πλὴν σποραδικῶν ἐξαίρεσεων^{5,6}.

2. Οὕτω λοιπόν, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ χρησιμοποίησις τῶν μηχανῶν εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν, γεγονός τὸ ὁποῖον ἐκράτει τὴν παραγωγὴν εἰς χαμηλότατα ἐπίπεδα. Ἰπὸ τὸ κράτος τῶν συνθηκῶν τούτων ἦτο ἐπόμενο νὰ ὅτι ὁ γεωργικὸς συνεταιρισμὸς, ἀδυνατῶν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ πλεονεκτήματα τῆς μηχανικῆς καλλιιεργείας καὶ τῶν τελειοποιουμένων γεωργικῶν ἐργαλείων, ἦτο ἐπόμενο νὰ μὴ ἀναπτυχθῇ, δεδομένου ὅτι τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐφαρμοζόμενον σύστημα

1 Ἡδὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1829 ὁ Καποδίστριας ἔγραψεν : «Ἦθελα νὰ συστήσω ἐν ἐργαστήριον ἵνα δώσω εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸ βελγικὸν ἄροτρον, πρὸς ὃ χρειάζονται ἐργάται, ἄροτρον ὡς παράδειγμα καὶ ἄνθρωποι ἐμπειροί. . » Ἴδε «Ἐπιστολαί», Τόμ. Γ', σελ. 78.

2 Ὡς προκύπτει ἀπὸ ἐκθεσιν τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Γεωργικοῦ Σταθμοῦ Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 1899, ἡ χρησιμοποίησις θεριστικῶν καὶ ἀλωνιστικῶν μηχανῶν καὶ λοιπῶν ἐργαλείων δὲν ἦτο δυνατὴ, «ἐνεκα ἐλλείψεως μηχανουργῶν γνωριζόντων τὰ γεωργικὰ καὶ δυναμένων νὰ καταγίνωσιν εἰς ταῦτα» Ἴδε Δ Ζωγράφου, ἐνθ' ἂν Τόμ. Β, σελ. 99 καὶ ἰδίου, Γεωργικὰ καὶ Μελέται, τεύχ. Α', σελ. 129.

3. Ἴδε Γ Ἀποστολοπούλου, ἐνθ' ἂν σελ. 48

4 Ὁ Α Μανσόλας ἐν ἔτει 1867 ἔγραψεν : «Εἰς τὰς πλείστας ἐπαρχίας ἐπικρατεῖ ἔτι τὸ ἄροτρον τοῦ Ἰσιόδου, καὶ μόνον ἀπὸ τινων ἐτῶν εἰσῆλθῃ εἰς τινὰς τὸ Εὐρωπαϊκόν . Ἡ σπορά, τὸ σκάλισμα, ὁ θερισμὸς, ἡ ἀποκοπὴ τῶν χόρτων, τὸ ἀλώνισμα καὶ ἡ συγκομιδὴ ἐνεργοῦνται σχεδὸν εἰς ἀπάσας τὰς ἐπαρχίας διὰ τῶν ἀρχαίων ἀτελῶν ἐργαλείων καὶ τῆς χειρός, ἡ δὲ ἐπιστημονικὴ καὶ πεφωτισμένη καλλιέργεια εἶναι ἐν γένει ἀγνώστος. » Ἴδε Πολιτειογραφικαὶ Πληροφορίαι κλπ, σελ. 52 - 53

5. Ὁ Α Μανσόλας (ἐνθ' ἂν σελ. 53) γράφει ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1865 «ἐταιρία κεφαλαιούχων τινῶν ἐνοικιάσασα γαίαν ἐκτάσεως 120 χιλ. στρεμμάτων κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Ἡλείας εἰσῆγαγε σύστημα εὐρωπαϊκῆς καλλιιεργείας ἐφωδιασμένον μὲ συλλογὴν πλήρη τῶν τελειωτέρων ἐργαλείων καὶ μηχανῶν »

6 Εἰς τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν τοῦ Γεωργικοῦ Ἐπιμελητηρίου Θεσ/κης, συνελθούσης τὴν 26-5-1929, ἀρμόδιος ὑπηρεσιακὸς παράγων ἔλεγεν ὅτι «εἰς τὴν Θεσσαλίαν, χάρις εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἐκμετάλλευσιν τσιφλικίων παρὰ Ἑλλήνων τοῦ Ἐξωτερικοῦ εἰσῆλθῃ μέγας ἀριθμὸς μηχανημάτων παντὸς εἶδους ἀκόμη καὶ σύνθετος μηχανὴ θεριστικῆ-ἀλωνιστικῆ » Ἴδε Γεωργικὸν Δελτίον, ἔτους 1930, Τεύχ. Α', σελ. 74

μα τῆς μεγάλης καλλιέργειας ανταποκρίνεται εἰς τὴν χρησιμοποίησιν παραγωγικῶν δυνάμεων ἀνεπτυγμένου ἐπιπέδου, τὰ πλεονεκτήματα τῶν ὁποίων ἐπιδιώκει ὁ συνεταιρισμὸς νὰ ἐκμεταλλευθῇ.

Τέλος, δέον νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ μὴ ἀνάπτυξις τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐν Ἑλλάδι ἐπηρέασθη καὶ ἀπὸ τὴν ὅλην συμπεριφορὰν τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον διαποτισμένον ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ laissez faire δὲν ἐδείκνυε κανένα ἐνδιαφέρον¹ διὰ τὰ θέματα ταῦτα καὶ ἴσως δὲν ἐπεθύμει τὴν ἐκμηχάνησιν τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, διότι αὕτη θὰ ἐπέφερεν ἀλλαγὰς εἰς τὴν κοινωνικοοικονομικὴν δομὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ θὰ κατέλυε τὰς κρατούσας ἡμιφεουδαρχικὰς² σχέσεις καὶ τὰ πάσης μορφῆς συμφέροντα τῆς κρατοῦσης πολιτικῆς ἡγεσίας καὶ τῆς ὑπ' αὐτῆς ἐκπροσωπούμενης τάξεως τῶν μεγαλογαιοκτημόνων^{3,4}. Καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην τὸ κράτος συμπεριεφέρθη πρὸς τὴν γεωργίαν ὡς πρὸς θετὸν τέκνον⁵.

Πίναξ ἐμφαινῶν^{6,7} τὸ ζωικὸν κεφάλαιον τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας
(κατὰ τὰ ἔτη 1860 - 1914)
Ἀριθμὸς ζώων

Ἔτη	Βόες	Ἀγελάδες	Βοῦβαλοι	Ἴπποι	Ἡμίονοι	Ὄνοι
1860	174.925	83.875	1.159	83.111	30.443	68.869
1899	416.744	—	—	159.098	88.869	144.074
1911	180.226	118.133	5.877	73.341	79.597	132.811
1914	331.393	—	—	64.151	56.143	150.642

1 Κατὰ τὸν Χ. Εὐελπίδη, ἡ πρώτη ἐπέμβασις τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους εἰς τὰ θέματα τῆς ἐθνικῆς καὶ ἰδιαιτέρως τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἐξεδηλώθη περὶ τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ ζητήματος τῆς κορινθιακῆς σταφίδος. Τοῦτο ὅμως ἦτο ἡ ἐξαιρεσις, διότι ἔκτοτε «ἐπέρασαν δεκάδες ἔτων ἕως ὅτου τὸ Κράτος... ἀσχέση συνειδητὴν ἀγροτικὴν πολιτικὴν» Ἰδε Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 88

2 Ὁ ἐκ Βόλου βουλευτὴς Γ. Φιλάρετος ἀγορεύων ἐπὶ τῶν ἀφορώντων τὸ Θεσσαλικὸν ζήτημα νομοσχεδίων ἔλεγε: «... πρόκειται ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Πολιτείαν συνταγματικοὶ πολῖται, οἱ ὅποιοι μέχρι τοῦδε ἦσαν δοῦλοι». Ἰδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἄν. σελ. 74

3 Ἡ κατὰ τὸ 1896 ὑπὸ τῆς κυβ/σεως Θ. Δεληγιάννη ἐπιχειρηθεῖσα λύσις τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος δὲν κατέστη δυνατὴ, ἀποσυρθέντων τῶν σχετικῶν νομοσχεδίων, διότι «ἡ ἀντίδρασις τῶν μεγαλογαιοκτημόνων κατὰ τῶν νομοσχεδίων ἐκείνων ὑπῆρξεν ἰσχυροτάτη —οἱ περισσότεροι Θεσσαλοὶ βουλευταὶ καὶ πολλοὶ ἐξ Ἀττικῆς, Εὐβοίας, Φθιώτιδος καὶ λ. ἦσαν τσιφλικοῦχοι—, πρᾶγμα ποὺ ἠνάγκασε τελικῶς τὴν κυβέρνησιν νὰ τὰ ἀποσύρῃ...» Ἰδε Δ. Στεφανίδου, ἐνθ' ἄν. σελ. 75 ἐπ.

4 Ἰδε Ξ. Ζολώτα, Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ, σελ. 78, ἐνθα γράφει: «Τὸ κράτος ὑπῆρξεν ὁ κύριος ὑπεύθυνος τῆς διαμορφώσεως τῆς κατευθύνσεως ταύτης. Αἱ διάφοροι κυβερνήσεις ἐπέδειξαν εὐνοίαν πρὸς τοὺς γαιοκτήμονας»

5 Ἰδε Δ. Καλιτσονάκι, Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 102

Ἦτοι, ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι τὸ ζωικὸν κεφάλαιον τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας εἰς τὸ τέλος τῆς Α' περιόδου (1914) εἶχε σημειώσει αἰσθητὴν αὔξησιν—πλὴν τῆς λαβούσης χώραν μειώσεως τῶν ἱππων—ἥτις ὑπεβοήθησε τὴν αὔξησιν τῆς παραγωγικότητος τῆς γεωργίας. Ἡ σπουδαιότης τῆς αὔξεσεως ταύτης τοῦ ζωικοῦ κεφαλαίου δύναται νὰ ἐκτιμηθῇ καλύτερον, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός ὅτι, κατὰ τοὺς πρώτους μεταπελευθερωτικούς χρόνους, ὁ Ἑλλήν γεωργὸς ἐσπερεῖτο συνήθως καὶ τοῦ ἐνὸς βοδὸς εἰσέτι¹.

§ 10

Τὸ συγκοινωνιακὸν δίκτυον τῆς χώρας

1. Ὡς γνωστὸν τὰ συγκοινωνιακὰ μέσα διευρύνουν τὸν οἰκονομικὸν κύκλον καὶ πᾶσα ἐξέλιξις τούτων, συμβαδίζουσα μὲ τὴν γενικωτέραν τεχνικὴν πρόοδον, ἐπιδραῖ ἐπὶ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς παραγωγῆς² καὶ τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων. Ἡ τεραστία δὲ σημασία τούτων διὰ τὴν γεωργίαν εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ λεχθῇ ὅτι γεωργία χωρὶς συγκοινωνίαν δὲν δύναται νὰ νοηθῇ οὔτε νὰ ὑπάρξῃ³.

Ἡ ἀνυπαρξία ἢ ἀνεπάρκεια τῶν μέσων τούτων συντελεῖ ἄφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν μειωμένην παραγωγὴν καὶ τὸν περιορισμὸν τῆς ἀγορᾶς, δεδομένου ὅτι δὲν ὑφίσταται δυνατότης ἀμέσου καὶ ταχείας ἐπικοινωνίας μεταξὺ τοῦ τόπου παραγωγῆς καὶ τῶν καταναλωτικῶν κέντρων, τὰ ὅποια θὰ τὴν ἀπορροφήσουν, ἄφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ὑπερβολικὴν αὔξησιν τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων, λόγῳ τοῦ ὑψηλοῦ κόστους μεταφορᾶς των, τὸ ὅποion πολλάκις ὑπερβαίνει καὶ αὐτὸ τὸ 100%⁴ τῆς ἀρχικῆς των τιμῆς⁵.

2. Ὁ γεωργικὸς συνεταιρισμὸς ἀποτελῶν τὴν συνισταμένην τῶν ἐπὶ μέρους μικρῶν καὶ ἀδυνάτων γεωργικῶν μονάδων διαμορφοῦται εἰς ἓνα ἐνιαῖον καὶ διηυρημένον παραγωγικὸν - καταναλωτικὸν ὄργανισμὸν καὶ εἰς μίαν ἰσχυρὰν ἀγορὰν πωλήσεως καὶ προμηθειῶν.

6 Ἴδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος», ἔτους 1930 σελ. 164

7 Κατὰ τὸ ἔτος 1879 ἡ Ἑλλὰς διέθετε 280 000 μεγάλα ζῶα, ἐκ τῶν ὁποίων 150 000 βόας, 32 000 δαμάλεις, 37 000 μόσχους καὶ 800 βουβάλους Ἴδε «Δελτίον» Ἐπιτροπῆς Ἑμψυχώσεως τῆς Βιομηχανίας, ἔτους 1879, Τεύχ. I', σελ. 110

1 Τὸ ἐν ἔτει 1846 συσταθὲν Ἴπποφορβεῖον ἐν τῇ Σχολῇ Τίρυνθος πρὸς ὑποβοήθησιν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ζωικοῦ κεφαλαίου τῆς χώρας διελύθη κατὰ τὸ 1863

2 Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, ἔνθ' ἂν σελ. 565

3 Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Γεωργικαὶ Μελέται, Τεύχ. Α', σελ. 53

4 Μία ἀμερικανικὴ στατιστικὴ, ἐρευνήσασα τὰς προσυζητήσεις μεταφορικῶν καὶ κέρδους χονδρικοῦ καὶ λιανικοῦ ἐμπορίου, εὑρεν ὅτι αὗται ἀνέρχονται διὰ τὰ γεώμηλα εἰς 108-145%, διὰ τὸ βούτυρον εἰς 73-105%, διὰ τὰ ὠὰ εἰς 121-175% καὶ διὰ τὰ πουλερικά εἰς 167% Ἴδε Δ. Καλιτσουνάκι, Ἐφημεροσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 410

‘Ο ὄγκος τῶν συναλλαγῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν μελῶν του, τὸ εἶδος τῶν ἐργασιῶν του καὶ τῆς παραγωγῆς του. Προκειμένου περὶ ἐνὸς δρῶντος συνεταιρισμοῦ, αἱ οἰκονομικαὶ του συναλλαγαὶ εἶναι σημαντικαὶ καὶ συνεπῶς, δέον ὥπως οὗτος ἔχη τὴν δυνατότητα τῆς ἀμέσου καὶ ταχείας κατὰ τὸ δυνατόν ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν λοιπῶν διαμερισμάτων τῆς χώρας καὶ ἐνδεχομένως τῆς ἀλλοδαπῆς, πρὸς τὰ ὁποῖα θὰ διοχετεύη τὰ προϊόντα του καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ προμηθεύεται τὰ ἀναγκαῖα εἰς αὐτὸν γεωργικὰ καὶ ἄλλα ἐφόδια.

Προσέτι τὸ κόστος τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης ἀπὸ ἀπόψεως χρόνου καὶ μεταφορικῶν ἐξόδων δέον νὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατόν χαμηλότερον. Ἡ δυνατότης αὕτη σὺν τοῖς ἄλλοις ἐξασφαλίζει καὶ καλυτέραν παρακολούθησιν καὶ διεξαγωγὴν τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ ἐκ μέρους τῶν ἐντεταλμένων πρὸς τοῦτο ὀργάνων του.

Ἡ συνδρομὴ τῆς προϋποθέσεως ταύτης, δηλονότι τῆς ὑπάρξεως ἀρτίου κατὰ τὸ δυνατόν συγκοινωνιακοῦ δικτύου, εἶναι ἀναγκαῖα¹ τόσον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας ἐν τῷ συνόλῳ της, ὅσον καὶ κατὰ συνέπειαν διὰ τὴν ἐπιτυχῆ λειτουργίαν καὶ δρᾶσιν τοῦ γεωργικοῦ συνεταιρισμοῦ, ἰδίᾳ προκειμένου περὶ συνεταιρισμῶν ἀσχολουμένων μὲ τὴν παραγωγὴν ἀγροτικῶν προϊόντων ὑποκειμένων ταχέως εἰς φθοράν, τῶν ὁποίων ἡ ἀποστολὴ εἰς τὰ καταναλωτικὰ κέντρα δέον νὰ λαμβάνῃ χώραν τὸ ταχύτερον δυνατόν.

3. Τὸ ἐν γένει συγκοινωνιακὸν² δίκτυον παρ’ ἡμῖν κατὰ τὴν πρώτην περίοδον (1821 - 1914).

Κατ’ ἀρχὴν δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν ἐνταῦθα ὅτι, διὰ τὰς πρώτας δεκαετίαις ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς χώρας, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ὀδικοῦ δικτύου³, διότι αἱ ὁδοὶ ἦσαν μόνον ἡμιονικαί, καὶ δὴ τόσον στεναί, ὥστε νὰ γίνεσθαι λόγος περὶ διαπλατύνσεως τούτων διὰ νὰ δύνανται νὰ κυκλοφορῇσιν δύο διασταυρούμενα ζῶα.

Πράγματι, ὁ ἐκ τῶν πρώτων γεωπόνων τῆς Ἑλλάδος Γρ. Παλαιολόγος εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1833 ὑποβληθεῖσαν Ἐκθεσίν του πρὸς τὴν Γραμματεῖαν τῆς Ἐπικρατείας ἔγραφεν: «....Εἶναι δὲ ἀναγκαῖον νὰ διορθωθοῦν καὶ νὰ πλατυνθοῦν ὀλίγον οἱ στενοὶ δρόμοι, διὰ νὰ ἡμπορῇ τοῦλάχιστον νὰ περάσουν εὐκόλα δύο φορτωμένα ζῶα, ὅταν ἀντικρύζονται καὶ νὰ μὴ κινδυνεύουν καὶ αὐτοὶ οἱ

1 Ἰδε X. Βύδελπιδη, Οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 52

2 Εἰς τοῦτο θὰ περιλάβωμεν καὶ τὰ ταχυδρομικὰ, τηλεγραφικὰ καὶ τηλεφωνικὰ Γραφεῖα

3 Ὁ Καποδίστριας ἀναγγέλλων μετ’ ἐκπληρώσεως τὴν ἐναρξιν λειτουργίας τῆς Σχολῆς Ἱερωνθοῦ πρὸς τὸν Ἐὐνάρδον ἔγραφεν : « . . . Ἰννοῖζαμεν καὶ μίαν μεγάλην ὁδὸν μὲ ὅλην τὴν ἐνδειάν μας καὶ ἤδη πρῶτον μετὰ πολλοὺς αἰῶνας θέλουσι μεταβαίνειν ἀπὸ Ναυπλίου εἰς Ἄργος μὲ ὄχημα » Ἰδε «Ἐπιστολαί», Τόμ. Δ, σελ. 114

ἀναβάται...»¹. Ἐν προκειμένῳ ὁ Χ. Εὐελπίδης γράφει²: «Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ πρώτη ἀμαξίτη ὁδὸς συνδέουσα τὴν Πύλον μὲ τὴν Μεθώνην, κατεσκευάσθη τὸ 1829 ἀπὸ τὸν στρατὸν τοῦ Μαιζόν. Κατεστράφη ὅμως ἐξ ὀλοκλήρου ἐλλείψει τροχηλάτων καὶ οἰασθήποτε συντηρήσεως. Ἡ δευτέρα ὁδός, ἡ κατασκευασθεῖσα εἰς βάρος τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους, ἦτο τὸ τμήμα Ναυπλίου - Τίρυνθος, μήκους 5325 μέτρων. Κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ 1828 μέχρι τοῦ 1852 κατεσκευάσθησαν ἐν συνόλῳ 168 χιλιόμετρα ὁδῶν».

Μετὰ πάροδον τριῶν δεκαετιῶν ἡ κατάστασις ἦτο περίπου ἡ αὐτὴ, τοῦ Τερτσέτου διακηρύσσοντος: «Εἶναι ἀφύσικον κύριοι, ἓνα πλοῖο μὲ σιτηρὰ νὰ ἔρχεται φθηνότερα ἀπὸ τὸ Ταϊγάνι, παρὰ δέκα μουλάρια φορτωμένα ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα. Ἀνάξιοι νὰ ἔχετε καὶ ἐμπόριο καὶ πλούτη καὶ ὑπηκόους καὶ συμμάχους καὶ Βουλὴ καὶ Σύνταγμα, ἀφοῦ ἓνα δρόμο δὲν στρώσατε ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα εἰς τὴν Πρωτεύουσα...»³. Ἀλλὰ τὰ πράγματα δὲν ἦσαν καλύτερα κατὰ τὸ ἔτος 1870, τοῦ Ι. Σούτσου γράφοντος: «....Παρατηρῶ ὅτι ἐνῶ σήμερον πληρόνομεν 8 ἕως 10 λεπτὰ διὰ νὰ μεταφέρωμεν βάρος μιᾶς ὁκῆς ἀπὸ Ἀθηνῶν εἰς Λεβαδίαν, 4 δὲ λεπτὰ πρὸς μεταφορὰν τοῦ αὐτοῦ βάρους ἀπὸ Ἀθηνῶν εἰς Μαραθῶνα, τὸ ἔξοδον τῆς μεταφορᾶς μιᾶς ὁκῆς ἀπὸ Ταναγραῶν καὶ Λίβερπουλ εἰς Πειραιᾶ εἶναι λεπτὰ 3,5...»⁴.

Περὶ τῆς δι' αὐτοκινήτου μεταφορᾶς δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος κατὰ τὴν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος περίοδον, διότι ἀκόμη δὲν εἶχεν ἐφευρεθῇ, εἰσαχθὲν⁵ τοῦτο ἐν Ἑλλάδι τὸ πρῶτον μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1914 - 1915.

Τὰ αὐτὰ ἐπίσης ἰσχύουν καὶ διὰ τῆς διὰ σιδηροδρόμου μεταφορᾶς, διότι ἡ πλεόν σημαντικὴ σιδηροδρομικὴ γραμμή, Πειραιῶς - Παλαιοφαρσάλων - Συνόρων, κατὰ τὸ μεγαλύτερόν της τμήμα κατεσκευάσθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1900 - 1909, ἀνήκουσα μέχρι τὸ ἔτος 1914 εἰς ἰδιώτας, ἐνῶ ἡ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1869 λειτουργοῦσα σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Ἀθηνῶν - Πειραιῶς ἐχρησιμοποιεῖτο μόνον διὰ τὴν μεταφορὰν ἐπιβατῶν⁶.

Ὡς πρὸς τὴν Ἐμπορικὴν ναυτιλίαν δέον νὰ λεχθῇ ὅτι αὕτη εὐρίσκετό πως εἰς ἀνεπτυγμένον στάδιον χάρις εἰς τὸ παρ' αὐτῇ ἐπικρατῆσαν συνεταιρικόν

1 Ἴδε περιοδ. α' Ἀθηνᾶ, ἔτους 1833, ἀρ. φ. 120-121, σελ. 487, 491.

2 Ἴδε Χ. Εὐελπίδης, Οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 52.

3 Ἴδε Γ. Βαλέτα, Τερτσέτη Ἀπαντα, Τόμ. Β, σελ. 109.

4. Πρόκειται διὰ τὴν Ρωσικὴν πόλιν Ταϊγάνιον (Ταγκανρόγκ), κειμένην εἰς τὸν μυχὸν τῆς Ἀζοφικῆς θαλάσσης, ἥτις ἀπετέλεσε σημαντικὸν λιμένα ἐξαγωγῆς σίτου εἰς τὴν Μεσόγειον. Ἐν αὐτῇ εἶχε συσταθῇ μεγάλη Ἑλληνικὴ παροικία, καθ' ἣ οἱ πρῶτοι οἰκισταὶ αὐτῆς ἦσαν Ἑλληνας. Ἴδε Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα, Τόμ. ΚΒ, σελ. 745.

5. Ἴδε Ι. Σούτσου, Πλουτολογικαὶ Μελέται, σελ. 202.

6. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, ἔνθ' ἄν, σελ. 108.

7 Ἴδε Δ. Στεφανίδου, ἔνθ' ἄν, σελ. 154 ἐπ.

πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀνέκαθεν ὑπῆρχεν εἰς αὐτήν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν βιομηχανίαν παρὰ τῇ ὁποίᾳ ἐπεκράτει μᾶλλον τὸ ἀτομιστικόν¹.

Τὸ συνεταιριστικὸν τοῦτο πνεῦμα, τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐμπορικῆς ναυτιλίας, ἐξεδηλώθη ἐναργέστερον καὶ ἐντονώτερον εἰς τὰς νήσους Ὑδραν, Σπέτσας καὶ Ψάρα. Εἰς τὰς νήσους αὐτὰς ἕκαστος ναύτης εἶχεν ἐταιρικὴν μερίδα ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου, γεγονός τὸ ὁποῖον τὸν καθίστα συνεταῖρον, καὶ συνεπῶς τὸν ὠδήγει εἰς τὴν ἐπίδειξιν μεγαλυτέρου ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς διεξαγομένης ἐπιχειρήσεως. Σχετικῶς ὁ Fr. Boulanger ἔγραφεν: «Ἡ τεραστία ἀνάπτυξις τῆς Ἑλληνικῆς ναυτιλίας, ἀμέσως μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως ὀφείλεται εἰς τοὺς Ναυτικούς Συνεταιρισμούς.... οἱ ὁποῖοι ἤδη εἶχον ἰδρυθῇ καὶ ὀργανωθῇ πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως.... Ὅταν εἰς πλοίαρχος ἢ εἰς ἄλλος ναυτικός ἔχῃ τοῦλάχιστον 500 τάλληρα, συνεταιρίζεται μὲ ἄλλους ναυτικούς, ξυλουργούς, σχοινοποιούς, ξυλεμπόρους καὶ ἄλλους προμηθευτὰς καὶ χάρις εἰς τὰς κοινὰς προσπάθειάς ἐν πλοῖον εἶναι μετ' ὀλίγον ἔτοιμον πρὸς πλοῦν....»².

Ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ὁποίας εἶχον οἱ ναυτικοὶ οὗτοι συνεταιρισμοὶ ἐν Ἑλλάδι, ὁ Boulanger ὠδηγήθη εἰς τὸ ἐξῆς συμπέρασμα: «.... Ἀποδεικνύεται ἀναμφισβήτητος ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ συνεταιρισμοῦ εἶναι ἔμφυτον εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν καὶ τοῦτο εἶναι εἰς αὐτὸν ἰδίως τῶρα ζωηρότερον καὶ ἰσχυρότερον, παρὰ εἰς οἰονδήποτε ἄλλον λαὸν τῆς Εὐρώπης....»³.

4. Α) Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος προκύπτει ἡ ἐξέλιξις τοῦ ὁδικοῦ δικτύου τῆς χώρας ἐν σχέσει πρὸς τὴν παράλληλον ἐδαφικὴν τῆς ἐπέκτασιν.

Ἔτη	Ἑκτασίς τῆς χώρας εἰς τετρ. χλμ.	Μῆκος ὁδικοῦ δικτύου εἰς χλμ
1828	47.516	ὁδοὶ ἡμιονικαὶ
1852	47.516	168
1864	50.211	1.286
1881	63.606	1.886
1909	63.211	4.014
1913	121.794	7.691

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι ἡ Ἑλλάς ἐπὶ ἓνα σχεδὸν αἰῶνα

1 Ἰδε Ξ Ζολώτα, Ἱ Ἑλλάς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως, σελ 107

2 Ἰδε τὸ ἀπὸ 7-4-1847 ὑποβληθὲν ὑπόμνημα τοῦ Fr Boulanger, πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν Κωλέττην, εἰς περιοδικὸν «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτ 1930, τεύχ 11-12, σελ 143

3. Ἰδε ἀνωτέρω ὑπόμνημα, ἐνθ' ἂν σελ 144.

εὑρέθη, εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης ἐρευνωμένης ἐνταῦθα περιόδου (1914), ἔχουσα ὀδικὸν δίκτυον 7.691 χλμ. ἐπὶ συνολικῆς ἐπιφανείας 121.794 τετρ. χλμ. ἤτοι ἐκάλυπτεν ἀναλογικῶς δι' ὁδῶν 63 μέτρα ἀνὰ τετρ. χλμ.

Δέον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἄλλας βαλκανικὰς χώρας, κατεῖχε τὴν τελευταίαν θέσιν ἀπὸ ἀπόψεως ὀδικοῦ καὶ σιδηροδρομικοῦ δικτύου.

Β) Ἡ δύναμις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ στόλου ἦτο ἡ ἑξῆς¹ (1834 - 1914).

Ἔτη	Ἀτμόπλοια		Ἰστιοφόρα		Σύνολον	
	Ἀριθμ.	Χωρητικότης εἰς τόνν.	Ἀριθμ.	Χωρητικότης εἰς τόνν.	Ἀριθμ.	Χωρητικότης εἰς τόνν.
1834	—	—	2.891	—	2.891	—
1840	—	—	3.814	110.690	3.814	110.690
1845	—	—	3.581	164.103	3.581	164.108
1850	—	—	4.046	266.201	4.046	266.201
1875	27	8.421	5.410	253.791	5.437	262.032
1887	83	31.451	5.074	227.305	5.157	258.756
1890	97	44.684	5.741	226.702	5.841	271.386
1895	107	144.975	1.059	246.196	1.666	391.171
1900	210	168.566	—	—	—	—
1905	220	356.000	—	49.620	—	405.620
1908	293	293.000	—	—	—	—
1912	389	433.662	—	—	—	—
1914	474	549.983	—	—	—	—

Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Α. Μανσόλα παρασχεθέντα στοιχεῖα² ἡ δύναμις τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων ἦτο ἡ ἑξῆς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1834 - 1866.

Ἔτη	Ἀριθμὸς πλοίων	Χωρητικότης εἰς τόννους
1834	2.745	—
1838	3.269	85.502
1858	3.920	268.600
1859	3.984	274.480

1 Ἰδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ. 298.

2 Ἰδε Πολιτειαρχαφικαὶ Πληροφορίαι περὶ Ἑλλάδος, σελ. 199.

1860	4.070	263.075
1861	4.153	255.977
1862	4.335	257.318
1863	4.452	262.531
1864	4.521	280.342
1866	5.156	297.424

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς ὁσημέραι καθίστατο σημαντικὸς δια-μετακομιστικὸς λιμὴν μὲ συμμετοχὴν καὶ τῆς διεθνοῦς ναυτιλίας, παρουσιάζων τὴν ἐξῆς κίνησιν:

Ἔτη	Πλοῖα	Καθαρὰς χωρητικότητος εἰς τόννους
1882	1.658	1.829.000
1901	2.018	2.187.000
1910	2.663	3.594.000
1912	2.709	3.696.000

Εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1912 κίνησιν τοῦ λιμένος ἡ Ἑλλάς συμμετεῖχε μὲ καθαράν χωρητικότητα 1.229.000 τόννων¹.

Γ) Ὡς πρὸς τὴν κατ' ἔτος ἐξέλιξιν τοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἐξῆς² εἰς χιλ. ἀπὸ τοῦ ἔτους 1904 μέχρι τοῦ ἔτους 1914.

Ἔτη	μῆκος εἰς χιλ.	Ἔτη	μῆκος εἰς χιλ.
1904	203	1910	441
1905	219	1911	441
1906	240	1912	441
1907	240	1913	441
1909	416	1914	441

Ἡ διὰ σιδηροδρόμων μεταφορὰ ἐμπορευμάτων εἰς χιλιάδας τόννων ἦτο ἡ ἐξῆς³ μεταξύ τῶν ἐτῶν 1889 - 1914.

1 Ἰδε Ξ Ζολώτα, Ἡ Ἑλλάς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως, σελ. 52.

2 Ἰδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ. 291.

3 Ἰδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ. 294.

*Ετη	χιλ. τόννοι	*Ετη	χιλ. τόννοι	*Ετη	χιλ. τόννοι
1889	130	1901	419	1909	600
1892	232	1902	434	1910	638
1893	241	1904	522	1911	716
1895	268	1905	559	1912	658
1898	343	1906	533	1913	743
1899	336	1907	538	1914	770
1900	333	1908	612		

*Ητοι, κατά την ως άνω χρονικήν διάρκειαν τὸ βάρος τῶν διακινηθέντων ἐμπορευμάτων διὰ τῶν Ἑλληνικῶν σιδ/μων ηὐξήθη κατὰ 600 %.

Δ) Ταχυδρομικά^{1,2} Γραφεῖα ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ 1828 - 1915.

*Ετη	*Αριθμὸς Γραφείων	*Αναλογία κατοίκων ἀνὰ Ταχυδρομικὸν Γραφεῖον
1828	5	150.680
1829	13	56.644
1840	69	12.322
1850	79	12.737
1851	92	11.922
1875	138	11.456
1885	215	9.676
1890	281	7.909
1895	315	7.615
1901	471	5.359
1905	638	4.069
1910	1.078	2.471

1. Ἴδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ. 323

2. Ὡς πρὸς τὴν παρ' ἡμῶν ταχυδρομικὴν ὀργάνωσιν λεκτέον ὅτι, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς τῶν διαταγῶν τῆς, ἐχρησιμοποίησεν τὴν Τουρκικὴν μέθοδον τοῦ «ποδοκοπιού», συνισταμένην εἰς τὴν ἀποστολὴν πεζῶν ἢ ἐφίππων ταχυδρομίων, οἱ ὅποιοι ἐπικουρικῶς ἢ κατ' ἐπάγγελμα ἠσχολοῦντο μὲ τὴν μεταφορὰν τῆς ἀλληλογραφίας. Κατὰ τὸ ἔτος 1822 ὁ Γ. Κωλέττης ὡς Μινίστρος τῶν Ἐσωτερικῶν προέβη εἰς τὸν διορισμὸν «πεζοδρομίων» διὰ τὴν μεταφορὰν τῆς ἀλληλογραφίας. Ἴδε Τὸ Ταχυδρομεῖον κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, ἔκδ. Ἑλληνικῶν Ταχυδρομείων (κεῖμενον Μ. Κωνσταντίνου), 1971, σελ. 10, 11, 13, 80.

Ε) Τηλεγραφικά - Τηλεφωνικά Γραφεία από 1859 - 1915.

Έτη	Αριθμός Γραφείων	Αναλογία κατοίκων ανά Τηλεγρ. - Τηλεφ. Γραφείον
1859 ¹	3	361.045
1860	4	272.493
1865	21	59.871
1870	39	37.382
1875	60	26.350
1880	86	20.075
1890	171	12.997
1901	234	10.786
1911	642	4.168
1915	895	5.315

Δυνάμεθα λοιπόν να ειπώμεν ότι τοιαύτην κατάστασιν εμφανίζουν κυρίως τὸ ὁδικὸν δίκτυον τῆς χώρας καὶ βραδύτερον καὶ τὸ σιδηροδρομικὸν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 19ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἤτο φυσικὸν νὰ ἀποτελέσουν ἀνασχητικούς παράγοντας ἀναπτύξεως τῆς καθ' ὅλου Ἑθνικῆς οἰκονομίας καὶ συνεπῶς καὶ τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως. Ἐνταῦθα, λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τοῦ θέματος, παραθέτομεν ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Σπ. Χασιώτου, ὅστις γράφει²:

«Ἐνεκα ἐλλείψεως ὁδῶν εἰς πλείστας ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας μας ἡ μεταφορὰ τῶν προϊόντων μέχρι τῶν ἀγορῶν ἀπὸ τῶν κέντρων τῆς παραγωγῆς στοιχίζει δυστυχῶς τόσον πολὺ ἀκριβὰ, ὥστε πλὴν τῆς καθ' ὁδὸν φθορᾶς πολλῶν εἰδῶν, μέχρις ὅτου φθάσουν εἰς τὸν προορισμὸν των, ἐπιβαρύνονται μὲ 40 - 50 τοῖς ἑκατὸν ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς των ἀξίας, ὅχι δὲ σπανίως τὰ μεταφορικὰ εἶναι ἴσα ἢ ἀνώτερα καὶ αὐτῆς τῆς τιμῆς, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ προϊόντα ἀγοράζονται ἐν τῷ τόπῳ τῆς παραγωγῆς των. Τοιουτοτρόπως ὅσπρια, γεώμηλα, ὀπῶραι, ἀξίας εἰς τὸν τόπον τῆς παραγωγῆς των 10 ἢ 20 ἢ 30 λεπτῶν κατ' ὁκάν, ἕως ὅτου φθάσουν εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ εἰς ἄλλα κέντρα καταναλώσεως ἐπιβαρύνονται διὰ τὴν μεταφορὰν αὐτῶν καὶ τὴν καθ' ὁδὸν φθορὰν μὲ 10, μὲ 20 ἢ καὶ μὲ 30 λεπτὰ κατ' ὁκάν. Οὕτω δέ, ἐνῶ πωλοῦνται εἰς ὑπερβολικὰς τιμὰς εἰς τὰς ἀγορὰς τῶν πόλεων μας καὶ ἔχουν ἕνεκα τούτου λίαν περιωρισμένην κατανάλωσιν, ἀγοράζονται ἀπὸ τοὺς γεωργοὺς μας εἰς εὐτελεῖς τιμὰς. Οἱ γεωργοὶ δέ, μὴ ἐπαρκῶς

1 Ἐν Ἑλλάδι τὸ ἔτος 1859 ὑπῆρξεν ἀφετηρία τῶν τηλεπικοινωνιῶν διὰ τῆς τηλεγραφικῆς συνδέσεως Ἀθηνῶν-Σύρου

2 Ἰδε Σπ. Χασιώτου, Αἱ κυριώτεραι βάσεις μιᾶς ἀληθοῦς γεωργικῆς πολιτικῆς, 1916, σελ 24 ἐπ

ἀμειβόμενοι, οὐδόλως ἐνθαρρύνονται πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς παραγωγῆς. Καὶ ὅχι μόνον ἡ ἐκ τῶν ὄρειων μερῶν μεταφορὰ εἶναι πολυδάπανος ἢ καὶ ἐντελῶς ἀδύνατος, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πεδιάδων λόγῳ ἐλλείψεως μέσων συγκοινωνίας τῶν χωρίων μὲ τὰς ἀμαξιτὰς ὁδοὺς ἢ μὲ τοὺς σιδηροδρομικοὺς σταθμοὺς στοιχίζει καὶ μέχρις αὐτῶν ἀκόμη 2 - 3 φορές περισσότερον ἢ ὅσον στοιχίζει ἡ μεταφορὰ των ἀπὸ τῆς Ἀμερικῆς μέχρι τοῦ Πειραιῶς.

» Δι' αὐτό, ὅταν τὸ κρέας λ.χ. πωλῆται ἐν Ἀθήναις πρὸς 2 δρχ. καὶ 50 λεπτά, εἰς τὰ Τρίκαλα ἢ εἰς πολλὰς Μακεδονικὰς καὶ Ἡπειρωτικὰς πόλεις πωλεῖται μόνον πρὸς 1 δρχ. καὶ 20 λεπτά ἢ 1 καὶ 40 κατ' ὁκάν, ὁπότε παρὰ τῶν κτηνοτρόφων ἀγοράζεται ἐκεῖ μόνον πρὸς 80 λεπτά κατ' ὁκάν. Αἱ αὐταὶ δυσχερεῖαι ὑπάρχουν καὶ διὰ τὴν μεταφορὰν μηχανημάτων, ἐργαλείων καὶ λιπασμάτων καὶ ἄλλων ὕλικῶν ἀπὸ τὰ ἐργοστάσια καὶ ἀπὸ τὰς ἀποθήκας τῶν πόλεων μέχρι τῶν χωρίων. Συνεπῶς δὲν δύναται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος νὰ γίνηται χρῆσις αὐτῶν, ἢ γίνεται ὑπὸ ὅρους ἀσυμφόρους.

» Οὕτως ἀπαντᾷ ἀνυπερβλήτα προσκόμματα ἢ πρόοδος εἰς πλεῖστα μέρη, τὰ ὅποια ἠδύναντο νὰ παράγουν ὑπὸ τοὺς ἀρίστους φυσικοὺς ὅρους ἀφθόνους ὁπώρας, ἄφθονα γεώμηλα ἢ λαχανικά.

» ... Ἐὰν δὲ συμβῇ εἰς πολλὰς ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος ὄρεινὰς πρὸ πάντων ἢ ἀπομεμακρυσμένας ἀπὸ τοὺς λιμένας ἢ τὰς σιδηροδρομικὰς καὶ τὰς ἀνεπαρκεῖς ἀμαξιτὰς ὁδοὺς νὰ ὑπάρχη λόγῳ ἀποτυχίας τῶν ἐσοδειῶν ἑλλειψις σιτηρῶν καὶ τροφίμων ἄλλων, ἀγοράζονται ταῦτα ἐκεῖ εἰς τὴν τιμὴν κατὰ 50, ἐνίοτε δὲ καὶ πλέον ἀκόμη τοῖς 100 ἀνωτέραν τῆς τιμῆς εἰς τὴν ὁποίαν πωλοῦνται τὰ αὐτὰ προϊόντα εἰς τὰς πόλεις...

» ... Οἱ γεωργοὶ τῶν πλείστων μερῶν μας ἐν γένει πωλοῦν τὰ προϊόντα των δυσκόλως καὶ εἰς εὐτελεῖς ἐν γένει τιμὰς καὶ ἀγοράζουν τὰ εἰς αὐτοὺς χρειώδη εἰς ὑπερόγκους τιμὰς...

» ... Ὅταν δὲ οἱ ἀγρόται χρειασθῶν ἱατροὺς εἰς τὰ χωρία τῶν ἐπαρχιῶν μας, πρέπει πολλάκις νὰ πληρώνουν δι' ἐκάστην ἐπίσκεψιν λόγῳ ἐλλιποῦς συγκοινωνίας 10 ἢ 20 ἢ 30 δρχ. ἐν ᾧ εἰς τὰς πόλεις πληρώνουν 3 μόνον δρχ...

» ... Καὶ δὲν εἶναι μόνον ἡ ἑλλειψις ὁδῶν πρὸς συγκοινωνίαν τῶν πλείστων ἐκ τῶν χωρίων μας, ἀλλὰ καὶ οἱ ναῦλοι οἱ σιδηροδρομικοὶ καὶ ἀτμοπλοικοὶ ἐξ ἐλλείψεως συμβάσεων εὐνοικῶν διὰ τὰ γεωργικὰ καὶ πτηνοτροφικὰ προϊόντα, διὰ τὰ γεωργικὰ μηχανήματα καὶ χημικὰ λιπάσματα, οὐδαμοῦ τοῦ κόσμου εἶναι τόσο ἐπύρογοι ὅσον παρ' ἡμῖν...».

§ 11

Διεργασίαι συντελέσασαι εἰς τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ τέλματος

1. Ὡς εἶδομεν εἰς τὴν προηγηθεῖσαν ἀνάπτυξιν, ὁλόκληρος ἡ Ἑλλάς ἦτο εἰς ἀποστεωμένους γραφειοκρατικὸς μηχανισμός, ἐνδιαφερόμενος μόνον διὰ τὴν

προστασίαν τῶν συμφερόντων τῆς ἀρχούσης τάξεως, ἥτις συνέπιπτε νὰ ἀσκῇ καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν καὶ διὰ μέσου αὐτῆς περιεφρούρει τὰ συμφέροντά της. Οὐδεὶς τομεὺς τῆς Ἐθνικῆς ζωῆς ἐτύγχανεν ἔστω καὶ τοῦ στοιχειώδους ἐνδιαφέροντος ἐκ μέρους τοῦ κράτους. Πάντες οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὰ ζωτικὰ ζητήματα τῆς χώρας, κατὰ τὴν ὥς ἄνω περίοδον, ἐζωγράφισαν ταύτην μὲ τὰ σκιερώτερα τῶν χρωμάτων καὶ ἐκαυτηρίασαν ὅτε μὲν τὴν ἀδιαφορίαν, τὴν νωχέλειαν καὶ τὴν ἀναλγησίαν τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιδειχθεῖσαν, ὅτε δὲ τὴν ἀνοχήν ἢ ὑποβολήθησιν τούτου διὰ τὴν συντήρησιν καὶ συνέχισιν τῆς περιόδου, ἥτις δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς περίοδος κρατικῆς ἀπραξίας¹.

2. Ὅμως παρὰ ταῦτα, ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ ἀπολιθωμένου κρατικοῦ μηχανισμοῦ, αἱ ζῶσαι δυνάμεις τοῦ Ἔθνους ὑφίσταντο καὶ προσεπάθουν νὰ ἐμφυσήσουν πνοὴν εἰς αὐτό.

Μὲ φορεῖς αὐτὰς τὰς ζώσας Ἐθνικὰς δυνάμεις, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς πολιτικοκοινωνικο-οικονομικῆς ταύτης διαρθρώσεως, ἐλάμβανον χώραν προωθητικὰ καὶ ἀλλοιωτικὰ διεργασίαι, αἱ ὁποῖαι ἐμορφοποιήθησαν τὴν 15ην Αὐγούστου 1909, διὰ τῆς ἐκδηλωθείσης ἐπαναστάσεως τοῦ «Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου» ὑπὸ τὸν Συνταγματάρχην Ζορμπᾶν.

3. Οὕτω λοιπόν, κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ τὴν πρώτην τοῦ 20οῦ, ἄρχεται μία κάπως ηὔξημένη κίνησις περὶ τὰ ἀπασχολοῦντα τὴν χώραν κοινωνικὰ ζητήματα, ἥτις εἴλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, τῶν ἐργαζομένων καὶ τῶν διανοουμένων. Οὕτω :

α) Κατὰ τὸν μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1901 συνήλθεν εἰς τὸ Ναύπλιον τὸ Ἀ' Γεωργικὸν² Συνέδριον, εἰς τὸ ὁποῖον κατεβλήθη προσπάθεια νὰ φωτισθῇ τὸ Ἑλληνικὸν ἀγροτικὸν πρόβλημα ἐνῶ παραλλήλως ἐγένετο αὐστηρὰ κριτικὴ τοῦ τρόπου τῆς διαθέσεως τῶν Ἐθνικῶν γαιῶν, τοῦ κολληγικοῦ συστήματος καὶ τῆς ἐν γένει ἀθλίας καταστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὕρισκετο ἡ Ἑλληνικὴ γεωργία, πρὸς ἀναστήλωσιν τῆς ὁποίας μεταξὺ ἄλλων ἐπροτάθη ἡ ἱδρυσις πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν καὶ Ἀνωτάτης Γεωργικῆς Σχολῆς, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ διδασκῶσιν ἐπιστημονικώτερον τὰ τὴν γεωργίαν ἀφορῶντα ζητήματα. Τὸ συνέδριον τοῦτο, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὑπεβοήθησε τὸν πολιτικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν κόσμον τῆς χώρας νὰ κατανοήσῃ σαφέστερον τὰς ἐλλείψεις καὶ ἀνάγκας τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας.

1. Ὁ Α. Σίδερικς γράφει σχετικῶς (ἐνθ' ἂν σελ. 101): « . Τὸ Κράτος οὐδὲν πράττει. Δὲν ὑπάρχει διὰ τὴν γεωργίαν. Τὴν δουλείαν τῶν Θεσσαλῶν δὲν ἔχει τὸ θάρρος νὰ ἄρῃ. Μέτρα ὑπὲρ τῶν ἀγροτῶν δὲν διανοεῖται . »

2. Τὸ Α' Πανελλήνιον Συνέδριον Γεωργίας, Βιομηχανίας καὶ Ἐμπορίου συνήλθεν ἐν Ἀθήναις κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ ἔτους 1909. Τὸ συνέδριον τοῦτο ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς θεσπίσεως νομοθεσίας ἀφορώσης τὰς συνεταιρικὰς ὁργανώσεις. Τὸ Β' Συνέδριον Γεωργίας, Βιομηχανίας καὶ Ἐμπορίου συνήλθεν ἐν Πάτραις τὸ ἔτος 1911 καὶ τὸ Γ' ἐν Βόλῳ ἐν ἔτει 1912.

Ἐνταῦθα δεόν νά σημειώσωμεν ὅτι, ἀρχομένου τοῦ 20οῦ αἰῶνος, τὸ Κράτος συναισθανόμενον ἐπὶ τέλους τὸ χρέος τοῦ ἔναντι τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ τοῦ Ἑθνους ὁλοκλήρου, διὰ στόματος τοῦ Ἀνωτάτου Ἀρχοντος καὶ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συγκλήσεως τοῦ ὡς ἄνω Συνεδρίου, διακηρύσσει μεταξύ τῶν ἄλλων ὅτι «... ὑπέρτατον καθήκον καὶ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους καὶ πάντων εἶναι, ὅπως δι' ὅλης τῆς δυνάμεώς των καὶ διὰ συνεχοῦς καὶ συστηματικῆς ἐργασίας φροντίζουσι διὰ τὴν βελτίωσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Γεωργίας...»¹.

β) Κατὰ τὸ ἔτος 1901 ἰδρύθη ἡ Ἑλληνικὴ Γεωργικὴ Ἑταιρεία², ἡ ὁποία ἐτέθη ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' καὶ τῆς ὁποίας σκοπὸς³ ἦτο ἡ διὰ παντὸς προσφόρου μέσου συμβολή της εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἐν γένει τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας.

γ) Κατὰ τὸ ἔτος 1908, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς κρίσεως τοῦ οἴνου, ὑπεβλήθησαν πρὸς τὴν Βουλὴν ὠργανωμένα αἰτήματα ἐκ μέρους τῶν οἰνοπαραγωγικῶν περιφερειῶν ὑποστηριζόμενα διὰ ψηφισμάτων τῶν ἐνδιαφερομένων δημοτικῶν συμβουλίων.

δ) Ἡ ἐκ μέρους τῶν διανοουμένων ἀναπτυχθεῖσα κοινωνικὴ δρᾶσις, ἥτις εἴλκυσε τὴν προσοχὴν τοῦ Κράτους πρὸς τὴν συνεταιριστικὴν ἰδέαν, συνίστατο εἰς ὁμιλίαις καὶ δημοσιεύματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐγένετο προβολὴ τῶν γεωργικῶν ζητημάτων⁴ καὶ ἐτονίζετο ἡ ἀνάγκη ἰδρύσεως συνεταιρισμῶν, τὴν ὁποίαν μάλιστα τινὲς ἐξ αὐτῶν διεκήρυξαν εἰς τὸ Α' Γεωργικὸν Συνέδριον τοῦ Ναυπλίου. Χαρακτηριστικὸν τῆς ὅλης ταύτης κινήσεως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀποτελεῖ ἡ ἔκδοσις περιοδικῶν καὶ ἐφημερίδων, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα ἢ ἄλλαι ἀπετέλουν ὄργανα τῶν διανοουμένων, οἱ ὁποῖοι ἠσχολοῦντο μὲ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα, ἢ ὄργανα τῶν ἐν τῷ μεταξύ ἰδρυθέντων ἐπαγγελματικῶν ἐνώσεων καὶ ἐργατικῶν συνδικάτων, μεταξύ τῶν ὁποίων ὡς πρῶτα ἰδρυθέντα ἀναφέρομεν : i) τὴν «Ἀδελφότητα τυπογράφων» ἰδρυθεῖσαν τὸ ἔτος 1882, ii) τὸ «Σωματεῖον τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεῖ σιγαροποιῶν καὶ καπνοκοπτῶν» ἰδρυθὲν ἐν ἔτει 1902, iii) τὴν «Ἀδελφότητα τῶν τεχνιτῶν ἐπιπλοποιῶν καὶ ξυλουργῶν Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς» ἰδρυθεῖσαν ἐν ἔτει 1904, iv) τὴν Ἱδρυσιν τοῦ Ἑργατικοῦ⁵ κέντρου Βόλου κατὰ τὸ ἔτος 1905.

ε) Παραλλήλως ἡ ὁργάνωσις τῶν ἐπαγγελματικῶν τῆς χώρας εἶχε φθάσει εἰς τοιοῦτον σημεῖον ὥστε, κατὰ τὸ ἔτος 1908, 28 συντεχνίαι τῶν Ἀθηνῶν διὰ

1. Ἴδε τὸν ἐκφωνηθέντα λόγον εἰς τὸν Α' Γεωργικὸν Συνέδριον τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' εἰς Π. Δεκάζου, Ἡ Ἑλληνικὴ Γεωργικὴ Ἑταιρεία, σελ. 10.

2. Αὕτη συνεστήθη διὰ τοῦ ἀπὸ 28-5-1901 Β Δ (Ἴδε ΦΕΚ 26, τευχ. Β, 1901).

3. Καταστατικόν, σκοπὸν καὶ δρᾶσιν ταύτης Ἴδε εἰς Π. Δεκάζου, ἔνθ' ἂν

4. Ἴδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἂν. σελ. 115 ὑποσ. 4, καὶ 116, 117, 118 καὶ τὰς αὐτόθι ὑποσ.

5. Ἡ ἐφημερὶς «ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ» εἰς τὸ φ τῆς 24-3-1910, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἐργατικοῦ κέντρου Ἀθηνῶν, ἐξήτει τὴν σύστασιν «λαϊκῶν Συνεταιρικῶν Τραπεζῶν διὰ τὴν ἀνακούφισιν τῶν ἐργαζομένων».

κοινοῦ ὑπομνήματός των, ὑποβληθέντος εἰς τὴν Βουλὴν καὶ τὴν Κυβέρνησιν, διεμαρτύροντο κατὰ τῆς ἐπιβληθείσης τότε νέας φορολογίας διότι, ὡς ἐν αὐτῷ διελαμβάνετο, «μόνον διὰ περικοπῆς τῶν γνωστῶν περιττῶν τοῦ προϋπολογισμοῦ ἐξόδων καλυφθήσονται τὰ τυχόν ἐλλείμματα καὶ οὐχὶ διὰ τῆς ἐπιβολῆς νέων φόρων εἰς βάρος τῶν μὴ δυναμένων πλέον νὰ ἀνθέξωσιν ἐργατικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν τάξεων»¹.

Ἐνταῦθα δεόν νὰ σημειώσωμεν ὅτι, παρὰ τὴν ὑφισταμένην ἑλλειψιν ὀργανώσεως εἰς τοὺς ἐργαζομένους, οὗτοι πραγματοποιοῦν τὴν πρώτην ἀπεργίαν εἰς τὴν ναυπηγικὴν βιομηχανίαν τῆς Σύρου (1879) καὶ ἔπονται αἱ ἀπεργίαι τῶν Ἀθηνῶν, Πειραιῶς καὶ Λαυρίου κατὰ τὸ ἔτος 1883.

στ) Εἰς τὰ οὕτω συσσωρευθέντα ἅλута κοινωνικά, οἰκονομικά καὶ πολιτικά προβλήματα, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων παρέπαιε τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως, προσετέθησαν καὶ τὰ ἐκ τῆς προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας (1881), καὶ βραδύτερον ταῦτα ἐπολλαπλασιάσθησαν διὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου (μετὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους 1912 - 1913) καὶ τῆς Θράκης (1913 - 1919), εἰς τὰς ὁποίας, ὡς εἶδομεν, ἐπεκράτει ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία τῶν τσιφλικούχων. Τέλος, ἡ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1896 - 1904 ἐπεληθοῦσα ἀΐξησις τοῦ πληθυσμοῦ, ὅστις ἀνῆλθε κατὰ τὸ 1904 εἰς 2,5 ἑκατομμ., ὥζυνεν ἔτι περαιτέρω τὴν ὑφισταμένην πενίαν παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ πληθυσμῷ.

ζ) Τέλος, δεόν νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ σημειωθείσα ἀλλαγὴ ὠφείλετο καὶ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 19ου αἰῶνος λαμβάνουσα χώραν διευρυνσις τῆς κλειστῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας τερματίζεται διὰ τῆς διασπάσεώς της περὶ τὸ τέλος τοῦ 19ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Ἡ διάσπασις αὕτη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κινηθῇ ἐντὸς τῶν καθιερωμένων κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν πλαισίων, τὰ ὁποῖα ἔθετεν ὁ παλαιὸς πολιτικὸς κόσμος καὶ τὸ μὴ ἀνταποκρινόμενον πλέον πρὸς τὰς δημιουργηθείσας νέας συνθήκας ἀδρανοῦν κράτος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

§ 12

Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1909

1. Ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῶν διεργασιῶν τὰς ὁποίας ἐσκιαγραφήσαμεν, αἱ ζῶσαι δυνάμεις τοῦ Ἔθνους, ἀντλοῦσαι τὴν δύναμιν ἀπὸ τὴν πίστιν πρὸς αὐτὸ καὶ τὴν συνέχισιν τῆς ἱστορικῆς του ἀποστολῆς, διέρρηξαν τὸ ἡμιφεουδαρχικόν

1. Ἴδε Herkner - Καλιτσουνάκι, ἔνθ' ἂν, Τόμ Β, σελ 355. Αὐτόθι ὁ ἐνδιαφερόμενος δύναται νὰ ἴδῃ πλείονα περὶ τῶν προηγηθέντων τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1909, ἰδίᾳ σελ. 349 ἐπ.

καθεστώς τῶν («λευκῶν δούλων») καὶ τὸν σαθρὸν πολιτικοκοινωνικοοικονομικὸν περίγυρον διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς 15ης Αὐγούστου τοῦ 1909, διὰ τῆς ὁποίας ἠγοίχθη ἡ ὁδὸς πρὸς ἐγκαινίασιν γεωργικῆς πολιτικῆς ἐκ μέρους τοῦ Κράτους.

Ἡ ἐπανάστασις αὕτη, ὑψώσασα εἰς τὸ πολιτικὸν προσκίνητον νέας ἡγετικὰς καὶ κοινωνικὰς δυνάμεις, ἐπετάχυνε τὴν ἀφύπνισιν¹ καὶ δραστηριοποίησιν τοῦ Ἑθνους, κατήργησε τὴν ὑφισταμένην κρατικὴν ἀπράξιν καὶ ἤνοιξε νέας Ἑθνικὰς ἐλπιδοφόρους προοπτικάς. «Περίοδον Νέαν ἀποτελεῖ δι' ὁλόκληρον τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν τῆς χώρας μας ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1909. Ἡ στρατιωτικὴ αὕτη στάσις, ἐκδήλωσις μιᾶς γενικωτέρας τάσεως τοῦ Ἑθνους, ἀκαθορίστου καὶ συγκεχυμένης, πρὸς ἀναγέννησιν, «ἀνόρθωσιν» τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἀναγνωρισθεῖσα ὑπὸ τοῦ λαοῦ, μετεβλήθη εἰς ἐπανάστασιν... Ἡ περίοδος αὕτη εἶναι τῆς καταβολῆς τῶν θεμελίων καὶ δημιουργίας τῶν ὀργάνων τῆς πολιτικῆς ταύτης, εἰς ἣν τὸ πρῶτον εἰσῆρχετο συνειδητῶς καὶ συστηματικῶς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος»².

Τὸ κίνημα τῆς 15ης Αὐγούστου «ἔδωσε στὸ ταπεινωμένο Ἑθνος ἡγεσίαν καὶ πίστην»³, «ἐσάρωσε τὸν ἀπολιθωμένο⁴ κρατικὸ μηχανισμόν» καὶ «ἐσημείωσε τὸ τελευταῖον κτύπημα κατὰ τοῦ καταρρέοντος συστήματος»⁵.

2. Τὸ Γουδι ἦτο πλέον γεγονὸς Ἑθνικῆς σημασίας, πλὴν ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ δημιουργήσῃ «ἐντελῶς νέαν κοινωνικὴν ἠθικὴν, ἡ ὁποία θὰ εἶχεν ἀνάγκην καὶ νέας κρατικῆς καὶ πολιτικῆς ἠθικῆς»⁶.

Ὁ καταλαβὼν τὴν ἐξουσίαν («Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος») δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιμετωπίσῃ μόνος τὰ ζέοντα προβλήματα τῆς χώρας, διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ ἀπευθυνθῇ πρὸς τὸν Ἑλ. Βενιζέλον, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν κατὰ τὸ ἔτος 1910 προγραμματικὸν του λόγον ἔλεγε μεταξὺ τῶν ἄλλων: «Ἀδιαφορία ἐντελῆς πρὸς τὰς ἐργατικὰς καὶ ἀγροτικὰς τάξεις, Δημοσιονομικὴ Πολιτικὴ, ἥτις πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀπαύστων ἐλλειμμάτων κατέφευγεν ἀνεπιστημόνως καὶ ἐμπειρικῶς εἰς τὴν αὔξησιν τὴν ὑπερβάλλουσιν τῶν ἐμμέσων φόρων, δι' ὧν τὰ δημόσια βάρη ἐπιτίπτουσιν ἐπὶ τῶν ἀπορωτέρων τάξεων δυσαναλόγως πρὸς τὰς δυνάμεις αὐτῶν»⁷. Αὕτη ἦτο λοιπὸν ἡ κατάστασις ἐν Ἑλλάδι καὶ τὰ προβλήματα ταῦτα ἐκλήθη νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἡ νέα πολιτικὴ ἡγεσία.

1 Ὁ Α. Σίδερης, ἐνθ' ἀν. σελ. 103, γράφει: «Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1909 ἀπετέλεσε ἀφύπνισιν τινὰ τοῦ Ἑθνους καὶ οἶονεὶ ρωμαλέαν προσπάθειαν ὥπως συγχρονισθῇ τὸ Κράτος καὶ ὡς ὀργανισμὸς καὶ ἐν τῇ ἀποστολῇ του πρὸς τὴν σύγχρονον Εὐρώπην».

2 Ἰδε Α. Σίδερης, ἐνθ' ἀν. σελ. 9.

3 Ἰδε Σ. Μελά, Ἡ Ἑπανάστασις τοῦ 1909, Ἀθ. 1957.

4 Ἰδε Ἀρ. Θεοδορίδου, Ἡ ἐπανάστασις καὶ τὸ ἔργον τῆς, Ἀθ. 1914, σελ. 83.

5 Ἰδε Herkner - Καλιτσούνάκι, ἐνθ' ἀν. σελ. 356, Τόμ. Β.

6 Ἰδε Herkner - Καλιτσούνάκι, ἐνθ' ἀν. σελ. 380, Τόμ. Β, ὑποσ. 1.

7 Ἰδε Herkner - Καλιτσούνάκι, ἐνθ' ἀν. σελ. 357, Τόμ. Β.

§ 13

Μέτρα τινὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1909

1. Κατ' ἀρχὴν δεόν νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ συνολικὴ ἔκτασις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ ἔτος 1911 ἀνῆρχετο εἰς 63.211.000 στρέμματα, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον 28.365.000 θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ὡς γεωργικῶς, δασοπονικῶς καὶ κτηνοτροφικῶς παραγωγικὰ¹.

2. Μεταξὺ τῶν κρατικῶν μέτρων τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν γεωργίαν ἀναφέρονται : i) τὴν σύστασιν τοῦ «Θεσσαλικοῦ Γεωργικοῦ Ταμείου» κατὰ τὸ ἔτος 1907 διὰ τοῦ ὁποίου συνετελέσθη σοβαρὰ προσπάθεια εἰς τὸν τομέα τῆς ἀποκαταστάσεως ἀκτημόνων καλλιεργητῶν, παραχωρηθείσης εἰς 7.700 ἐξ αὐτῶν ἐκτάσεως γῆς 1.058.000 στρεμμ. ii) τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ΓΥΠΔ'/1909 «περὶ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου καὶ διοικήσεως μοναστηρίων» ληφθέντα μέτρα, τὰ ὁποῖα ὑπεβοήθησαν τὴν ὑπαγωγὴν τῆς μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς καὶ μοναστηριακῆς ιδιοκτησίας εἰς τὴν ἀτομικὴν τοιαύτην διὰ τῆς προβλεφθείσης διαλύσεως τῶν μονῶν καὶ ἐπισκοπῶν.

§ 14

Τὰ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1909 ληφθέντα κρατικὰ μέτρα

1. Ἡ ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1909 προελθοῦσα καὶ τὸ 1911 συγκληθεῖσα ἀναθεωρητικὴ βουλὴ εἰς τὸ ἄρθρον 17 τοῦ νέου συντάγματος ἐθέσπισε διάταξιν, δυνάμει τῆς ὁποίας κατέστη δυνατὴ ἡ ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτριώσεις, πρῶγμα τὸ ὅποion ἔλυσε τὰς χεῖρας τοῦ κράτους καὶ παρέσχεν εἰς αὐτὸ τὴν δυνατότητα νὰ ρυθμίσῃ τὸ μεγάλῃς ζωτικότητος, δι' ὁλόκληρον τὴν Ἑθνικὴν οἰκονομίαν, ζήτημα τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῆς γῆς, τὸ ὅποion κατὰ τὸ παρελθόν, ὡς εἶδομεν, εἶχε λυθῇ κατὰ τὸν χειρότερον τρόπον². Ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμισις «ἠϋξήσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ γεωργοῦ διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἰδικῶν του πλέον ἀγρῶν»³.

2. Τὸ Β.Δ. τῆς 9-12-1910 «περὶ γεωργικῆς ἐρεῦνης τῆς χώρας», διὰ τοῦ ὁποίου ἐπεδιώχθη ἡ ἐπιστημονικωτέρα ἀντιμετώπισις τῶν γεωργικῶν ζητημάτων.

3. Τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ΓΥΛΔ'/1910 ληφθέντα μέτρα κατὰ τοῦ ἐμφυτευτικοῦ καλλιεργητικοῦ συστήματος καὶ ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν καταλοίπων ἐμφυτεύσεων ἐπὶ

1 Ἰδε Δ. Στεφανίδου, ἔνθ' ἂν σελ. 195.

2 Ἰδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἂν σελ. 8.

3 Ἰδε Χ. Εὐελπίδης, Οἰκονομικὴ καὶ Κοινωνικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 85.

δημοσίων γαιών, αί ὁποῖαι ἐκηρύχθησαν ἀπεσβεσμένοι ἐναντι ἀποζημιώσεως, ἐνισχυθείσης οὕτω τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τῶν γεωργῶν ἐπὶ τῆς γῆς.

4. Τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ΓΠΔ'/1911 ληφθέντα μέτρα, ἰδρυθέντων καὶ ἐτέρων τριῶν Γεωπονικῶν Χημείων πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς γεωργικῆς ἐρεῦνης.

5. Τὰ ὑπὸ τοῦ Νόμου ΓΠΚ'/1911 ληφθέντα μέτρα διὰ τὴν ἵδρυσιν θέσεων νομογεωπόνων, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τοὺς φορεῖς τῆς γεωργικῆς διαπαιδαγωγίσεως τῶν γεωργῶν καὶ ὅργανα διοχετεύσεως τῆς γεωργικῆς πολιτικῆς τοῦ Κράτους, ἰδίᾳ δὲ ὅταν ὁ ἀριθμὸς τούτων ἡυξήθη διὰ τοῦ νόμου 260/1914, καὶ ἐπλαισίωσαν πάσας τὰς πρωτεύουσας τῶν νομῶν τῆς χώρας.

Τὸ ἔργον τῶν νομογεωπόνων τούτων ὑπῆρξε σημαντικὸν καὶ «ἂν τὸ κράτος εἶχε πρὸ ἐτῶν πλουτίσει τὸν τόπον διὰ τῶν γεωπόνων τούτων, δὲν θὰ ἐχάνετο ἀσκόπως καὶ ἐπιζημιῶς χρόνος 3/4 αἰῶνος μέχρι τοῦ 1909 χωρὶς ἐπιστήμην καὶ γνῶσιν»¹. Πλεῖστα ὅσα θέματα, ἀφορῶντα τὴν γεωργίαν τῆς χώρας, ἀντιμετωπίσθησαν καὶ ἐπελύθησαν ὀρθῶς, χάρις εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ἐπιστημόνων τούτων².

6. Τὰ ὑπὸ τῶν νόμων ΓΩΝΓ'/1911 καὶ 138/1914 ληφθέντα μέτρα, διὰ τῶν ὁποίων ἐβελτιώθη ἡ θέσις τῶν μορτιτῶν καὶ κολλήγων, διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐξώσεως ἐκ τῶν κτημάτων καὶ τῆς ἀναστολῆς τῆς ἀναγκαστικῆς ἐκτελέσεως ἀποφάσεων πολιτικῶν δικαστηρίων κατ' αὐτῶν.

7. Τὰ κατὰ τὸ ἔτος 1911 ληφθέντα μέτρα ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, πρὸς ὀργάνωσιν ὑπηρεσίας γεωργικῆς στατιστικῆς, ἡ ὁποία κατὰ τὸ ἔτος 1912 ἀπετέλεσεν ἰδίαν διεύθυνσιν διὰ τοῦ νόμου ΔΡΟ', παρασχοῦσα τὰς πρώτας ὀργανωμένας περὶ τῆς γεωργίας πληροφορίας ἐκ μέρους τοῦ Κράτους. Οὕτω μετὰ πάροδον αἰῶνος ἐπληρώθη τὸ μέγα κενὸν τοῦ ὁποίου ἡ ὑπαρξίς ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἔλλειψις πολιτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι^{3,4,5}.

¹ Ἴδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἂν, σελ. 110.

² Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νομογεωπόνων καὶ τῶν πόλεων εἰς τὰς ὁποίας οὗτοι διωρίσθησαν ἴδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἂν σελ. 163 - 164.

³ Σχετικῶς ἡ «Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας» εἰς τὸ προοίμιον τῆς ἐκδόσεώς της ἐν ἔτει 1855 ἔγραφεν: «Ἡ ἔλλειψις στατιστικῆς ἢ στατιστικῆς πλήρους καὶ ἀκριβοῦς, εἶναι ἡ ἐναργεσττέρα ἀπόδειξις τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἥττον ἐλλείψεως πολιτισμοῦ» Ἴδε φ. ἀριθ. 1, ἔτους 1855.

⁴ Ἐνταῦθα δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι τὴν ὠφέλειαν τῆς στατιστικῆς δὲν εἶχεν ἀντιληφθῇ καὶ ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐδείκνυνον δυσπιστίαν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Κράτους συλλεγόμενα στοιχεῖα, ὡς τοῦτο ὑπογραμίζεται καὶ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐκδοθείσης γεωργικῆς ἀπογραφῆς τοῦ ἔτους 1911, καθ' ἣν διεπιστώθη «δυσπιστία τοῦ πληθυσμοῦ παρεξηγοῦντος τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον ἐπεδίωκε τὸ Κράτος διὰ τῆς συλλογῆς τῶν αἰτουμένων πληροφοριῶν...»

⁵ Κατὰ τὸν Δ. Βεζανῆν «ὡς μίαν τῶν σπουδαιοτέρων ἂν μὴ τὴν σπουδαιοτέραν ὑπη-

Ἐν τῷ μεταξὺ, τὸ κατὰ τὸ ἔτος 1911 ἰδρυθὲν Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας ἔλαβε διάφορα μέτρα ἀναγόμενα τόσον εἰς τὴν γεωργικὴν ἐκπαίδευσιν¹ ὅσον καὶ εἰς τὴν ἐπιστημονικωτέραν παρακολούθησιν τοῦ γεωργικοῦ τομέως², ἀρξαμένης οὕτω τῆς συστηματικωτέρας ἀντιμετωπίσεως τῶν προβλημάτων τῆς γεωργικῆς οἰκονομίας ἐν γένει ἐκ μέρους τοῦ Κράτους.

Μεταξὺ τῶν μέτρων τούτων σημειώνομεν :

α) Τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου 301/1914 ληφθέντα μέτρα «περὶ κατωτέρων γεωργικῶν σχολείων γενικῆς καὶ εἰδικῆς μορφώσεως», δι' ὧν κατεβλήθη προσπάθεια μεταφυτεύσεως θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν γνώσεων³ εἰς τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμόν, ἐπὶ θεμάτων ἀφορώντων τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν⁴.

β) Τὰ διὰ τοῦ νόμου 217/1914 «περὶ καταπολεμήσεως τῶν νόσων τῶν φυτῶν καὶ ὀργανώσεως τῆς φυτοπαθολογικῆς ὑπηρεσίας» ληφθέντα μέτρα πρὸς ἐπιστημονικωτέραν ἀντιμετώπισιν τῶν μετὰ τῆς φυτοπαθολογίας συνδεομένων ζητημάτων. Βραδύτερον τὰ καθήκοντα ταῦτα ἀνετέθησαν εἰς τὸν διὰ τοῦ νόμου 2488/1920 συσταθέντα Φυτοπαθολογικὸν Σταθμόν Ἀθηνῶν.

γ) Τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ΓΛΙΘ'/1911 μέτρα, δι' ὧν ἐπεδιώχθη ἡ προμήθεια ὑπὸ τοῦ Κράτους γεωργικῶν ἐφοδίων⁵ καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ παροχὴ τούτων εἰς τοὺς ἀγρότας.

δ) Τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου 214/1914 «περὶ μέτρων προστασίας κατὰ τῆς φυλοζήρας».

ε) Τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου 134/1913 ληφθέντα μέτρα, διὰ τῶν ὁποίων ἀπηλλάγησαν τῶν δημοτικῶν φόρων εἶδη τινὰ πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γεωργίας.

ρεσίαν Κράτους ἀναμιγνυομένου εἰς τὴν οἰκονομίαν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν κεντρικῶς ὀργανωμένην στατιστικὴν ὑπηρεσίαν» Ἰδε Πολιτικὴ καὶ Οἰκονομία, σελ 59

1 Περὶ τῶν ληφθέντων τούτων μέτρων, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἴδε Δ Στεφανίδου, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ 245 ἐπ

2. Ἰδε Δ. Στεφανίδου, ἔνθ' ἂν σελ 202 ἐπ

3 Ἦδη εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ 14/6-5-1911 Ἐγκύκλιόν του, ὃ ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Ὑπουργὸς Ἑμμ Μπενάκης, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπανεκδόσεως τοῦ «Γεωργικοῦ Δελτίου», ὑπεγράμμισε μεταξὺ ἄλλων : «Πεποιθότες, ὅτι μεταξὺ τῶν πολλῶν παρὰ τοῦ Κράτους ληφθέντων μέτρων πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς . ἔξέχουσιν κατέχει θέσιν ἡ μόνωσις τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, ἄνευ τῆς ὁποίας καὶ τὰ λοιπὰ μέτρα τυγχάνουσι δυσεφάρμοστα. . » Ἰδε ὡς ἄνω Ἐγκύκλιον εἰς «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1911, τεύχ Α, σελ 2 - 3

4. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1914 ἰδρύθησαν πλεῖστοι Γεωργικοὶ Σταθμοὶ εἰς διαφόρους πόλεις τῆς χώρας Περὶ τούτων ἴδε Α Σίδερι, ἔνθ' ἂν σελ. 122, 165.

5 Ἐπρόκειτο κυρίως περὶ λιπασμάτων, γεωργικῶν φαρμάκων καὶ ἐργαλείων Ἡ ἐκ μέρους ὅμως τοῦ Κράτους ἐπιδιωχθεῖσα διάδοσις τῶν ἐφοδίων τούτων δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἐκτεταμένη, διότι αὐτὸς οὗτος ὁ νόμος ἐν ἄρθρῳ 1 παρ 2 ὥριζεν ὅτι «τὰ γεωργικὰ ταῦτα εἶδη χορηγοῦνται εἰς τοὺς γεωργοὺς ἐπὶ ἀμέσῳ καταβολῇ τοῦ ἀντιτίμου αὐτῶν . . », γεγονὸς τὸ ὅποιον, λαμβανομένης ὑπ' ὅψιν τῆς ὑφισταμένης στενότητος χρήματος παρὰ τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ, ἡμπόδιζε τὴν προμήθειαν τούτων

στ) Τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου 248/1914 μέτρα «περὶ ὀργανώσεως τῆς ζωοτεχνικῆς καὶ κτηνιατρικῆς ὑπηρεσίας», ὡς καὶ τοῦ νόμου τοῦ 1911 «περὶ συστάσεως κτηνιατρικῶν περιφερειῶν καὶ διορισμοῦ δημοσίων κτηνιάτρων», δι' ὧν ἐπεδιώχθη ἡ διατήρησις καὶ βελτίωσις τοῦ ζωικοῦ κεφαλαίου τῆς χώρας. Ἐντὺς τοῦ κύκλου τῶν μέτρων τούτων ἐντάσσεται καὶ ὁ νόμος ΓΠΑ'/1911, διὰ τοῦ ὁποίου συνεστήθη ἐν Ἀθήναις κτηνιατρικὸν μικροβιολογικὸν ἐργαστήριον, ὡς καὶ τὸ ἀπὸ 28-5-1914 Β.Δ. «περὶ ἀποστολῆς ὑποτρόφων εἰς Ἑσπερίαν πρὸς σπουδὴν τῆς κτηνιατρικῆς».

ζ) Τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου 218/1914 ληφθέντα μέτρα πρὸς διάδοσιν τῶν χημικῶν λιπασμάτων.

8. Πάντα τὰ ὡς ἄνω μέτρα καταδεικνύουν, ὅτι τὸ Κράτος ἤρχισε πλέον νὰ ἐγκύπτῃ εἰς τὰ προβλήματα τῆς Ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καὶ νὰ ἐγκαταλείπῃ τὴν μέχρι τότε ἐπικρατοῦσαν ἐμπειρικὴν καὶ εὐκαιριακὴν ἀντιμετώπισιν των, ἀποκτῆσαν νέαν ἐποπτείαν καὶ νέαν νοοτροπίαν δράσεως, προσεγγίζον περισσότερον πρὸς τὴν ἐπιστήμην.

Πέραν τούτων, τὸ Κράτος, πιεζόμενον καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων, προβαίνει εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου¹ 281/1914 «περὶ Σωματείων» παρέχον οὕτως εἰς τοὺς ἐργαζομένους τῆς χώρας τὸν καταστατικὸν χάρτην τῆς σωματειακῆς συσσωματώσεως των, ἐνῶ διὰ τὴν ἀγροτικὴν τάξιν ψηφίζει τὸν νόμον 602/1914 «περὶ Συνεταιρισμῶν», διανοῖζαν οὕτω τὴν ὁδὸν τῆς πραγματώσεως τῆς συνεταιριστικῆς ιδέας, ἡ ὁποία ἀπὸ μακροῦ ἤδη χρόνου ὑφίστατο παρ' αὐτῇ.

1 Ὁ νόμος οὗτος ἐθεωρήθη ὡς ἐνέχων ἰδιόζουσαν σημασίαν, τόσοις διὰ τὴν συνεργατικὴν ὀργάνωσιν τῶν ἐργαζομένων τῆς χώρας, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐν γένει διαπαιδαγωγικὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο νὰ ἀσκήσῃ ἐπὶ τῆς καθ' ὅλου συνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν. Ἰδε Αἰτιολογικὴν Ἐκθεσιν τοῦ νόμου 602/1914 εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1934, τεύχ. 1, σελ. 17.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

Ὁ Νόμος 602 τοῦ 1914 «Περὶ Συνεταιρισμῶν»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

§ 15

Ὁ νόμος 602/1914 ὡς ἀφετηρία τῆς ὀργανωμένης συνεταιριστικῆς κινήσεως ἐν Ἑλλάδι^{1,2}

1. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι περὶ τὸ τέλος τοῦ 19ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν διανοουμένων τῆς ἐποχῆς, ἤρχισαν νὰ ἀναταράσσωνται τὰ λιμνάζοντα ὕδατα τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος τῆς χώρας καὶ νὰ προβάλλωνται τὰ ἀπασχολοῦντα ταύτην προβλήματα, ἀλλὰ καὶ νὰ προτείνεται ἡ λήψις τῶν ἐνδεικνυμένων μέτρων ὡς καὶ ἡ σύστασις τῶν ἀναγκαίων φορέων.

Ἡ κίνησις αὕτη, συνεπικουρουμένη καὶ ὑπὸ τῆς νέας νοοτροπίας, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1909 ἀντιμετώπιζε τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν τομέων τῆς χώρας, ὠδήγησεν εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου 602 τῆς 31-12-1914, δεδομένου ὅτι ἡ ἀπὸ 14ης Ἰουνίου 1911 γενομένη ἀπόπειρα ψηφίσεως τοῦ κατατεθέντος νομοσχεδίου «περὶ συστάσεως Κεντρικοῦ Ταμείου Γεωργικῆς Πίστεως, περὶ Γεωργικῶν Ἑταιρικῶν Ταμείων καὶ περὶ Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν» ἀπέτυχεν³.

1. Περὶ τῆς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ συνεταιρικῆς κινήσεως καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἴδε Ε. Grünfeld «Οἱ Συνεταιρισμοὶ» καὶ Ἑλληνικὴν μετάφρασιν ὑπὸ Ἰ. Χασαποπούλου 1932. Ἐπίσης διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τοῦ θεσμοῦ τῶν γεωργικῶν συν/σμῶν, παρελθοῦσαν καὶ πρόσφατον εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἴδε ἔκδοσιν τῆς Ε.Ο.Κ. ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ θεσμὸς τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα», 1967, ἔκδοσις ὑπὸ Α. Τ. Ε., 1971

2. Περὶ τῶν διαφορῶν ἀποχρώσεως προδρόμων τοῦ συνεταιρισμοῦ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ὡς καὶ περὶ συνεταιρικῆς κινήσεως, ἴδε Κ. Τσάκα, «Οἱ Συνεταιρισμοί»

3. Τὸ μὴ ψηφισθὲν τοῦτο νομοσχέδιον ἦτο ἀτελὲς ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν καλύψεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ὡς αὕτη ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ν. 602. Ἴδε «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1934, τεύχ. 1, σελ. 15

2. Ὁ νόμος οὗτος, στηριχθεὶς ἐπὶ τοῦ ἀναλόγου γερμανικοῦ ^{1·2·3} τοῦ 1889 καὶ αὐστριακοῦ ^{4·5·6·7} τοῦ 1911, ἀποτελεῖ σταθμὸν καὶ ἀφετηρίαν τῆς παρ' ἡμῶν συνεταιρικῆς νομοθεσίας καὶ συμπαραστάτην τῆς ἀγροτικῆς τάξεως, ἥ ὁποία δι' αὐτοῦ εὗρεν μίαν διέξοδον διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ζωῆς της, καὶ μίαν δυνατότητα νὰ ἐκφράζῃ ὑπευθύνως τὴν γνώμην της ἐπὶ τῶν ἀφορώντων αὐτὴν ζητημάτων, δεδομένου ὅτι ὁ Συνεταιρισμὸς «... καθιερώνει τὴν ὑπεύθυνον συμμετοχὴν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν διαχείρισιν τῆς οἰκονομίας μας...»⁸.

Ἐνταῦθα κρίνομεν σκόπιμον νὰ παραθέσωμεν σημεῖα τινὰ τῆς εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως τοῦ νόμου, εἰς ἣν μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρεται ὅτι : «... τὴν βελτίωσιν τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν ἐπιδιώκει ὁ συνεργατισμὸς, ὅστις οὕτω ἐμφανίζεται ὡς ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἀτομιστικῆς ὁργανώσεως τῆς παραγωγῆς διὰ τῆς συμπράξεως τῶν ἐχόντων κοινὰ συμφέροντα, ὡς μέσον κοινωνικῆς ἀμύνης τῶν ἀπορωτέρων τάξεων πρὸς πρόληψιν τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς αὐτῶν καταπτώσεως...

» ...Δυστυχῶς, τὸ Κράτος δὲν ἀνεμέτρησε μέχρι πρό τινας τὴν σπουδαιότητα τῶν συνεταιρισμῶν διὰ τὴν Ἑθνικὴν οἰκονομίαν, οὐδεμίαν ὑπὲρ τῆς διαδόσεως καὶ συστάσεως αὐτῶν λαβὼν νομοθετικὴν ἢ διοικητικὴν μέριμναν. Παρὰ τὴν ἀκηδὴν ταύτην ἀνεφάνη αὐθόρμητος, ἀλλὰ μικρὰ καὶ μεμονωμένη, ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, εἰς τὴν ὁποίαν ἂν μὴ τι ἄλλο, ὀφείλεται τοῦλάχιστον ὁ σημαντικὸς πειραματισμὸς καὶ ἡ ἔμπρακτος ἀπόδειξις ὅτι εἶναι κάλλιστα δυνατὴ, ὡς καὶ εἰς ἄλλας χώρας, ἡ εὐδοκίμησις τοῦ συνεργατισμοῦ ἐν Ἑλλάδι...

» ... Τὸ γεγονός ὅτι πλεῖστοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἰδρύθησαν καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ ἀγροτικοὶ πληθυσμοὶ διετέλουν εἰς ἀνωμάλους περιστάσεις ἕνεκα τῆς ἐμπολέμου καταστάσεως, καὶ ὅτι πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος ὑποβάλλονται ἡμῖν καταστατικὰ νεωστὶ ἰδρυομένων γεωργικῶν συνεταιρισμῶν πρὸς ἐγκρισιν καταδεικνύει ἄφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς ἀρχίζει νὰ κατανοῇ ἤδη

1. Ἰδε Π. Πέρδικα, ἐνθ' ἄν. σελ. 653

2. Συντάκτης καὶ εἰσηγητὴς τοῦ ν. 602 ὑπῆρξεν ὁ Σ. Ἰασεμίδης

3. Ἐν Γερμανίᾳ ὁ πρῶτος σχετικὸς νόμος ἐξεδόθη ἐν ἔτει 1868, ὠλοκληρωθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1889

4. Ἐν Αὐστρίᾳ ὁ πρῶτος νόμος περὶ συνεταιρισμῶν ἐξεδόθη ἐν ἔτει 1873, βελτιωθείς κατὰ τὸ ἔτος 1903.

5. Ἰδε Δ. Στεφανίδου, ἐνθ' ἄν. σελ. 301

6. Ἰδε Herkner - Καλιτσουνάκι, ἐνθ' ἄν. Τόμ. Α, σελ. 316

7. Ἐν Αὐστρίᾳ ὁ πρῶτος συνεταιρισμὸς συνεστήθη ἐν ἔτει 1852, ἐνῶ ἐν Γερμανίᾳ ὁ πρῶτος πιστωτικὸς γεωργικὸς συνεταιρισμὸς ἰδρύθη κατὰ τὸ ἔτος 1850. Ἰδε «Ὁ Συνεταιριστὴς» ἔτους 1933, τεύχ. 10, σελ. 134-135, ἐνθα καὶ πλείονα στοιχεῖα περὶ τῆς κινήσεως τῶν συνεταιρισμῶν εἰς τὰς χώρας ταύτας, παρεχόμενα ὑπὸ τῆς Αἰτιολογικῆς Ἐκθέσεως τοῦ νόμου 602

8. Ἰδε Θ. Τζωρτζάκη, Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, ἔκδ. 1971, σελ. 288

τὴν ὠφελιμότητα καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς συσσωματώσεως αὐτοῦ εἰς γεωργικοὺς συνεταιρισμούς...

» ... Εἶναι κατάδηλος ἡ ἀνάπτυξις¹ τῆς Ἑθνικῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία δύναται νὰ ἐπέλθῃ παρ' ἡμῖν διὰ τῆς συνεργατικῆς ὀργανώσεως. Βοῶσι τὰ καθ' ἅπαντα τὸν κόσμον παραδείγματα. Πιστωτικοὶ καὶ ἀποταμιευτικοὶ συνεταιρισμοί, μὲ κεντρικὸν ἰδίᾳ ταμεῖον, θὰ χειραφετήσουν τοὺς ἀγροτικούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀστικούς πληθυσμούς ἀπὸ τὴν πιεστικὴν ἐξάρτησιν τῶν κερδοσκοπῶν²...

» ... Ἐν συνδυασμῷ δὲ πρὸς τοὺς πιστωτικούς συνεταιρισμούς θὰ συμβάλῃ εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῶν γεωργῶν ἡ πώλησις τῶν προϊόντων τῶν παραγωγῶν καὶ ἡ προμήθεια τῶν ἀναγκαιούντων εἰς αὐτοὺς ἐργαλείων καὶ ἄλλων εἰδῶν, ὡς καὶ παροχὴ τῆς χρήσεως τῶν μηχανῶν, αἱ πράξεις δὲ αὗται θὰ διενεργοῦνται συνήθως διὰ τοῦ πιστωτικοῦ συνεταιρισμοῦ, ἢ καὶ δι' αὐτοτελῶν συνεταιρισμῶν ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως, ἐὰν αἱ ἐργασίαι αὗται λάβουν μεγάλην ἀνάπτυξιν, χάριν τῆς καλλιτέρας διαχειρίσεως ἐκάστης ἐπιχειρήσεως χωριστά...

» ... Συνεταιρικαὶ ἀποθήκαι γεωργικῶν προϊόντων, σίτου, ἀραβοσίτου κλπ. θὰ ἐξυπηρετήσουν τοὺς μικροπαραγωγούς, τοὺς μὴ δυναμένους νὰ ἔχουν καλὰς καὶ μεγάλας ἀποθήκας. Συνεταιρισμοὶ οἰνοποιητικοὶ θὰ χρησιμοποιήσουν τὸ θαυμάσιον Ἑλληνικὸν γλεῦκος πρὸς τεχνικωτέραν παραγωγὴν ἐκλεκτῶν καὶ σταθερῶν τύπων οἴνου καὶ διατήρησιν αὐτοῦ εἰς ἀποθήκας καὶ βυτίξ, διὰ τῶν οἰνοποιείων δὲ τούτων καὶ διὰ συνεταιριστικῆς πωλήσεως τῶν οἴνων θὰ πλουτισθοῦν οἱ ἀμπελοκτῆμονες, ἐκτιθέμενοι ἤδη εἰς τὴν ἀπομύζησιν τοῦ παρασιτικοῦ μικρεμπορίου...

» ... Οἱ σταφιδοπαραγωγοὶ θὰ ἐπιτύχουν καλλιτέρας τιμὰς ἐὰν θέσουν ἐκποδῶν τὸ διάμεσον σταφιδεμπόριον διὰ συνεταιρισμῶν πωλήσεως τῆς σταφίδος τῶν, ἀπ' εὐθείας εἰς τοὺς λιμένας τῆς ἐξαγωγῆς, ἢ βραδύτερον καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν...

» ... Ἐπίσης ἐλαιοκομικοὶ συνεταιρισμοὶ καὶ συνεταιρικὰ ἐλαιοτριβεῖα μὲ ἀποθήκας ἐλαίου θὰ ἀναπτύξουν σπουδαίως τὴν ἐλαιοπαραγωγὴν...

» ... Τέλος ἀσφαλιστικοὶ συνεταιρισμοὶ κατὰ θεομηνιῶν καὶ ἐπιζωστιῶν θὰ ἀποτρέψουν ἀπὸ τοὺς γεωργοὺς οἰκονομικὰς καταστροφάς. Ἀλλὰ καὶ τὰς ἐργατικὰς καὶ μεσαίας τάξεις τῶν πόλεων θ' ἀνακουφίσουν λαϊκαὶ τράπεζαι κατὰ τὸ

1 Τὴν συμβολὴν τῶν Συνεταιρισμῶν εἰς τὴν ἀνοδὸν τῆς παραγωγῆς ὑπεγράμμισεν ἐνωρίτερον ὁ Σ. Ἰασεμίδης γράφων : « . Οἱ Συνεταιρισμοὶ συντελοῦν εἰς τὴν ἐντατικωτέραν καλλιέργειαν τῆς γῆς, ἥτοι αὐξήσιν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ τὴν εὐημερίαν τοῦ Κράτους » Ἰδε « Γεωργικὸν Δελτίον » ἔτους 1913, σελ. 20

2 Ἦδη εἰς δημοσίευμα τῆς ἐφημερίδος « Νέα Ἡμέρα » τῆς 4ης Αὐγούστου 1912 ὁ ἐπὶ τῆς Γεωργίας Ὑπουργὸς Η. Μιχαλακόπουλος ἔγραφεν : « Οἱ γεωργοὶ μας δὲν ἀπεσπῶντο ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῶν τοκογλύφων παρὰ διὰ πωλήσεως ὅ,τι εἶχαν καὶ δὲν εἶχαν νὰ ἐξοικονομήσουν ἓνα εἰσιτήριον διὰ τὴν Ἀμερικὴν »

Ἰταλικὸν ὑπόδειγμα, συνεταιρισμοὶ καταναλώσεως, συνεταιρικά ἀρτοποιεῖα, παντοπωλεῖα, ὑποδηματοποιεῖα καὶ τὰ τοιαῦτα...

» ...Συνεπεία τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν διετίαν ἐνεργειῶν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἑθνικῆς Οἰκονομίας, διὰ τῆς δημοσιεύσεως τεύχους περὶ γεωργικῶν συνεταιρισμῶν, περιέχοντος καὶ πρότυπα καταστατικῶν, τῆς διανομῆς αὐτοῦ εἰς χιλιάδας ἀντιτύπων εἰς τοὺς δημοδιδασκάλους καὶ εἰς ἄλλα πρόσωπα, ἰδίᾳ δὲ τῆς ἐνεργηθείσης ἐκ μέρους ὑπαλλήλων τινῶν τῆς γεωργικῆς ὑπηρεσίας προπαγάνδας ὑπὲρ αὐτῶν, ἤρχισε νὰ εἰσχωρῇ ἡ συνεταιριστικὴ ἰδέα εἰς τοὺς ἀγροτικούς πληθυσμούς...

» ...Ἡ τιμὴ τῶν γεωργικῶν ἰδίᾳ ἀλλὰ καὶ τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων, ὑφίσταται δυσανάλογον ἐπαύξησιν ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς παραγωγῆς μέχρι τοῦ τόπου τῆς καταναλώσεως, ἐνῶ συνήθως ἐλάχιστον μόνον ποσοστὸν τῆς ἐπαυξήσεως ταύτης δικαιολογεῖται ἐκ τῶν ἐξόδων μεταφορᾶς καὶ ἄλλων πραγματικῶν ἐξόδων. Τὸ πλεῖστον τῆς ὑπερτιμῆσεως ἀποκερδαίνεται ὑπὸ διαφόρων προσώπων μεσαζόντων μεταξὺ τοῦ παραγωγοῦ καὶ τοῦ καταναλωτοῦ ἐπὶ προφανῇ ζημίᾳ ἀμφοτέρων. Οὕτω, ὁ γεωργὸς πωλεῖ τὰ προϊόντα του εἰς ταπεινὴν τιμὴν εἰς τὸν ἔμπορον, ὅστις μεταπωλεῖ αὐτὰ χονδρικῶς εἰς τὴν ἀγοράν, εἰς ἓνα ἢ καὶ πλείονας διαμέσους, ὁποῦθεν διάφοροι ἔμποροι καὶ μεταπράται τὰ προμηθεύονται καὶ μετοχετεύουσιν εἰς λιανικὴν κατανάλωσιν. Ἐπίσης ὁ παραγωγὸς προμηθεύεται συνήθως τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὴν γεωργικὴν ἢ βιοτεχνικὴν του ἐργασίαν ἐργαλεῖα ἢ ἄλλα ἀντικείμενα ἀπὸ οὐχὶ ἀφιλοκερδῶς μεσαζούσας χεῖρας. Ἡ τὰ διάφορα τρόφιμα καὶ εἶδη οἰκιακῆς χρήσεως πωλοῦνται διὰ τοῦ λιανικοῦ ἐμπορίου εἰς ὑψηλὰς τιμὰς καὶ μετρίαν ποιότητα. Ἐξ ἄλλου πολλὰ βιοτεχνικὰ ἢ ἄλλαι ἐπιχειρήσεις ἀποφέρουσι ἱκανὰ κέρδη εἰς τοὺς ἐνασχοῦντας αὐτὰς κεφαλαιούχους διὰ τῆς συμβολῆς τῆς οὐχὶ ἐπαρκῶς συνήθως μισθουμένης ἐργασίας τῶν ἐργατῶν, ἥτις θὰ ἡμείβετο καλλίτερον, ἂν ἡ ἐπιχείρησις διενεργεῖτο συνεργατικῶς. Τὸ ἔργον τῆς ἀποζημιώσεως τοῦ τε παραγωγοῦ καὶ τοῦ καταναλωτοῦ ὑπὸ τοῦ διαμέσου τούτου ἐμπορίου συμπληροῖ ἡ τοκογλυφία».

Ἐξ αὐτῆς λοιπὸν τῆς εἰσηγητικῆς¹ ἐκθέσεως τοῦ νόμου προκύπτει ὅτι τὸ Κράτος :

α) οὐδέποτε εἶχεν ἀντιμετωπίσει τὸ συνεταιριστικὸν κίνημα εἰς τὴν χώραν μας καὶ οὐδέποτε προσεπάθησε νὰ εὕρῃ ἓνα τρόπον ἀπαλλαγῆς τῆς ἀγροτικῆς τάξεως ἀπὸ τὴν ποικίλης μορφῆς ἐκμετάλλευσιν.

β) Πρὶν ἢ τοῦτο ἀποφασίσῃ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ σχετικοῦ νόμου, εἶχον ἰδρυθῇ τῇ πρωτοβουλίᾳ αὐτῶν τούτων τῶν ἀγροτῶν γεωργικοὶ συνεταιρισμοί, δηλαδὴ τὰ γεγονότα εἶχον προκαταλάβει τὴν ἀπόφασίν του.

γ) Ἀνεγνώρισε τὴν γενομένην ἐκμετάλλευσιν τῶν γεωργῶν καὶ τῶν κατα-

1 Ἴδε Εἰσηγητικὴν Ἐκθεσιν τοῦ νόμου 602 εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1933, τεύχῃ 8-12.

ναλωτῶν ἐκ μέρους τῶν διογκωθέντων μεσαζόντων στρωμάτων τῶν ἐμπόρων καὶ τοκογλύφων.

δ) Διεκήρυξε τὴν δυνατότητα βελτιώσεως τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν τῆς ἀγροτικῆς τάξεως διὰ τοῦ συνεργατισμοῦ, ἀναγνωρίσαν οὕτως ἐμμέσως τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀπολύτου ἀτομιστικῆς ὀργανώσεως τῆς παραγωγῆς, ἐπηρεασθὲν προφανῶς σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῆς ἀπολύτου ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ laissez faire, ἥτις ἐξεδηλώθη ἐπὶ διεθνοῦς πεδίου κατὰ τὸν Α' παγκόσμιον πόλεμον «ὁ ὁποῖος ἐπέφερε μεγάλας μεταβολάς, ἐξαφανίσας τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς φιλελευθέρας οἰκονομικῆς πολιτικῆς καὶ κλονίσας τὸν θεσμόν τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας»¹.

3. Οὕτω λοιπὸν ἡ ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου² γέννησις τοῦ νόμου^{3,4} 602 τροφοδοτεῖ μὲ προσδοκίας τὰ στρώματα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος εὐλόγως ἀνέμενεν ὅτι ὑπὸ τὴν νεαράν του σκέπην καὶ προστασίαν θὰ ἐπετύγχανε βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν διαβιώσεώς του καὶ θὰ ἐμετρίαζε τὰς ἐκ τοῦ πολέμου ἐπελθούσας συμφοράς^{5,6}.

Παρακάμπτοντες τὰς ἐνδεχομένας παραλείψεις ἢ ἀτελείας^{7,8,9} τοῦ νόμου τούτου, δέον νὰ τονίσωμεν αὐτὴν ταύτην τὴν ψήφισίν του διὰ τῆς ὁποίας ἐτέθη

1 Ἰδε Δ Στεφανίδου, ἐνθ' ἄν. σελ 90.

2 Ἡ Ἑλλάς, πέραν τοῦ αἵματος, ἐδαπάνησε διὰ τὸν πόλεμον τοῦτον ποσὸν 160 ἑκατομμυρίων χρυσῶν ἀγγλικῶν λιρῶν. Ἰδε Α Σμπαρούνη, Σκέψεις κλπ, σελ. 88

3 Κατὰ τὸν Θ. Τζωρτζάκη, τὸ κράτος ἐψήφισε τὸν νόμον αὐτὸν κάτω ἀπὸ τὴν διπλὴν ἐπίδρασιν τοῦ ρεύματος διὰ τὸν συνεταιρισμόν, ὀφειλομένου καὶ εἰς τὴν λαβοῦσαν χώραν μεταστροφὴν τοῦ λαοῦ, μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1909, πρὸς συγχρονισμένας οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς μεταρρυθμίσεις Ἰδε «Ὁ Συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων καὶ ἡ σύγχρονος συνεταιριστικὴ κίνησις εἰς τὴν χώραν μας», σελ 11.

4 Ἡ ψήφισις τοῦ νόμου 602, ὡς σημειώνει ὁ Π Δεκάζος, κατεπολεμήθη σφοδρῶς εἰς τὴν Βουλὴν Ἰδε σελ 3 τοῦ Προλόγου του εἰς Α Ἀγάθου «Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ τῆς Ἑλλάδος»

5 Ὁ G Gide, εἰς τὰ ἐν ἔτει 1921 συνεταιρικὰ του μαθήματα, ἔλεγεν ὅτι «...ὁ συνεταιρισμὸς ὑπῆρξε πάντοτε ἀποτέλεσμα τοῦ πόνου, τῆς δυστυχίας καὶ τῆς ἀδυναμίας» Ἰδε «Ὁ Συνεταιριστὴς» ἔτους 1926, τεύχ. 14, σελ. 213—217

6 Ὁ Θ Τζωρτζάκης ἀποδίδει τὰ αἷτια τῆς δημιουργίας τῶν συγχρόνων συνεταιρισμῶν εἰς τὴν δεινὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθησαν αἱ ἐργαζόμεναι τάξεις τῶν ἐργατῶν, γεωργῶν καὶ βιοτεχνῶν συνεπειὰ τῶν τεχνολογικῶν προόδων κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως Ἰδε Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, σελ 24-35

7 Μεταξὺ τῶν θεωρηθέντων ὡς τρωτῶν σημείων τοῦ νόμου σημειώνομεν τὴν ἀποψιν τοῦ Π Πέρδικα καθ' ὃν «...τὸ κοινοβουλευτικὸν σύστημα συγκροτήσεώς της—ἐννοεῖ τῆς Διοικήσεως τοῦ Συνεταιρισμοῦ— δὲν ἦτο διὰ τὰ καθ' ἡμᾶς κατὰλληλον Εἰσήγαγε τὴν πολιτικὴν οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν συμβουλίων τῶν συνεταιρισμῶν, ἀλλὰ καὶ διηκολύνη τὴν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν φατριῶν ἐκμετάλλευσιν τοῦ θεσμοῦ» Ἰδε ἐνθ' ἄν., σελ 653

8 Περὶ αὐτῶν ἴδε Herkner - Καλιτσουνάκι, ἐνθ' ἄν Τόμ. Α, σελ 318 ἐπ.

9 Περὶ τῶν προταθειῶν βελτιώσεων τοῦ νόμου ἴδε Εἰσήγησιν Α Σβώλου εἰς τὸ Α' Πανελλήνιον Συνεταιριστικὸν Συνέδριον, εἰς «Συνεταιριστὴν» ἔτους 1926, τεύχ. 12, σελ. 177.

τέρμα εις τὴν κρατικὴν ἀδιαφορίαν¹, ἔναντι τῆς παρὰ τῷ λαῷ ζώσης συνεταιριστικῆς ιδέας καὶ ἔλαβε σάρκα καὶ ὅσπ᾽ τὸ «ἀσύλληπτον ἰδεῶδες»^{2,3} κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν τοῦ καθηγητοῦ Π. Πέρδικα.

Οὕτω λοιπόν, κατὰ τὴν ἐκπνοὴν τοῦ ἔτους 1914 ἐκπνέει συγχρόνως καὶ ἡ σκιαγραφηθεῖσα ἀνωτέρω πρώτη περίοδος κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλάς καὶ ἰδιαίτερος ἡ ἀγροτικὴ τάξις αὐτῆς ἐστερήθησαν τῆς νομοθετικῆς κατοχυρώσεως τῆς συνεταιριστικῆς ιδέας «ἡ ὁποία πάσης ἄλλης συγκεντροῦ περισσοτέρας ἐλπίδας μελλοντικῆς ἐπιτυχίας»⁴.

Καὶ ἐνῷ ἡ ἐκπνοὴ τοῦ ἔτους 1914 συμπαρασύρει μεθ' ἑαυτῆς καὶ τὴν ἀπὸ μακροῦ ὑφισταμένην παντελῆ κρατικὴν ἀδιαφορίαν περὶ τὴν γεωργικὴν συνεταιριστικὴν κίνησιν τῆς χώρας, ἡ ἀνατολὴ τοῦ νέου ἔτους 1915 σημαδεύεται μὲ τὴν γένεσιν τοῦ νόμου 602 τῆς 31-12-1914 «Περὶ Συνεταιρισμῶν»⁵ καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀποτελεῖ τὸ ἔτος 1915 τὴν πραγματικὴν ἀφετηρίαν τῆς ὀργανωμένης συνεταιριστικῆς κινήσεως ἐν Ἑλλάδι⁶, εἰς τὸν χώρον τῆς γεωργίας, ἣτις ἀπεκρυσταλλώθη εἰς τὸν νόμον τοῦτον, ἀφοῦ διήνυσεν τὸ στάδιον τῆς ἐκκολλάψεώς της, διὰ τῆς ἐκασταχοῦ τῆς χώρας ἐκδηλώσεως συνεταιρικῶν τάσεων κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν περίοδον, ἀποκορύφωμα τῶν ὁποίων ἀπετέλεσεν ἡ σύστασις τοῦ «Μετοχικοῦ Γεωργικοῦ Ταμείου Ἀλμυροῦ» τὴν 12ην Δεκεμβρίου τοῦ 1900, ὡς καὶ ἡ σύστασις τῶν ἑπτὰ «Κοινοτικῶν Συνιδιοκτησιῶν» εἰς τὰ χωρία τῶν Μεσογείων Ἀττικῆς.

§ 16

Ἡ πρὸ τοῦ νόμου 602/1914 συνεταιριστικὴ κίνησις ἐν Ἑλλάδι

1. Ἀνεφέρθημεν ἀνωτέρω εἰς τὴν «Συντροφίαν» τῶν Ἀμπελακίων καὶ εἰς τοὺς Συνεταιρισμοὺς τῆς Τσαριτσάνης, οἱ ὅποιοι ἰδρύθησαν καὶ ἠνδρώθησαν ἄνευ οὐδεμιᾶς κρατικῆς συμπαραστάσεως.

1 Ἴδε Π. Κοντοῦ, ἐνθ' ἂν σελ. 203

2 Ἴδε Π. Πέρδικα, ἐνθ' ἂν σελ. 653

3. Ὁ Γ. Gide γράφει ὅτι «...τὸ κοινωνικὸν ἰδεῶδες θὰ τὸ ἀναζητήσωμεν εἰς ἓν συνεργατικὸν καθεστὼς ...» Ἴδε Ἀρχαὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας, μετάφρασις Θ. Παπακωνσταντίνου, 1943, Τόμ. Β, σελ. 177 καὶ σημ. 1.

4. Ἴδε Δ. Καλιτσονάκι, Περὶ Συνεταιρισμῶν κλπ., σελ. ν τοῦ προλόγου

5 Ἦδη εἰς τὸν χώρον τῶν ἀστικῶν συνεταιρισμῶν διὰ τοῦ νόμου 3932/1911 «Περὶ συστάσεως τμήματος ἐργασίας καὶ κοινωνικῆς προνοίας» συνεστήθη τμήμα «Συνεταιρισμῶν καὶ κοινωνικῆς προνοίας», εἰς τὸ ὁποῖον ὑπήγοντο ἡ ἐποπτεία καὶ ἡ ὀργάνωσις τῶν πάσης φύσεως λειτουργούντων ἀστικῶν συνεταιρισμῶν, ἡ μελέτη τῶν μέτρων τὰ ὁποῖα ἔδει νὰ ληφθοῦν διὰ τὴν προαγωγὴν τούτων καὶ ἡ διάδοσις τῆς συνεταιριστικῆς ιδέας διὰ τῆς διδασκαλίας, δημοσιευμάτων καὶ λοιπῶν μέσων

6 Κατὰ τὸν Θ. Τζωρτζάκη ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ «Μετοχικοῦ Συλλόγου Ἀλμυροῦ», κατὰ τὸ ἔτος 1900, ἄρχεται ἡ νεωτέρα συνεταιριστικὴ κίνησις παρ' ἡμῖν, διότι ἀπὸ τῆς συ-

Εἶδομεν ἐπίσης ὅτι ἡ ἐκ μέρους τοῦ Κράτους ἐπιχειρηθεῖσα ψήφισις σχετικού νομοσχεδίου, ὑποβληθέντος εἰς τὴν Βουλὴν ἐν ἔτει 1911 καὶ ἀφορῶντος καὶ τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμοὺς, ἀπέτυχεν.

Ἦδη, πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς παρ' ἡμῖν συνεταιριστικῆς κινήσεως, μετὰ τὴν ἰσχύιν τοῦ νόμου 602, θὰ προσπαθῶμεν νὰ σκιαγραφῶμεν τὰς συνεταιρικὰς ἐκδηλώσεις, τόσον ἐκ μέρους τοῦ Κράτους, ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, αἱ ὁποῖαι ἔλαβον χώραν πρὸ τοῦ νόμου τούτου.

Μεταξὺ τῶν ἐκδηλώσεων τούτων σημειώνομεν :

α) Τὴν σύστασιν τῶν «Κοινοτικῶν Συνιδιοκτησιῶν» τῶν ἐπτὰ χωρίων τῶν Μεσογείων Ἀττικῆς. Πρόκειται διὰ τὰς «Κοινοτικὰς Συνιδιοκτησίας» εἰς τὰ χωρία Λιόπеси, Κορωπί, Σπάτα, Μαρκόπουλο, Καλύβια, Κουβαράν καὶ Κερατέαν, αἱ ὁποῖαι, κατὰ μίαν ἀποψιν¹, προῆλθον ἐκ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας λειτουργοῦντος θεσμοῦ τῶν «Αὐτοδιοικουμένων Κοινοτήτων». Ἡ χρονικὴ ἀφετηρία τῶν «Κοινοτικῶν Συνιδιοκτησιῶν» εἶναι ἐγγράφως ἐξηκριβωμένη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1870, ὡς προκύπτει² ἐκ σχετικῆς συμβολαιογραφικῆς πράξεως, δυνάμει τῆς ὁποίας ἡ «Κοινοτικὴ Ἐπιτροπὴ», τουτέστιν τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον ἐκάστης τούτων, συνεκροτεῖτο ἀνὰ τριετίαν.

Πρὸ τοῦ ἔτους 1870 ἡ ἐκλογὴ τῆς «Κοινοτικῆς Ἐπιτροπῆς» ἐγίνετο διὰ τῆς χρήσεως τοῦ ἀρχαιοτάτου Ἑλληνικοῦ θεσμοῦ τῆς «Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου», ἥτοι διὰ βοῆς, ὑπὸ τῆς πλειοψηφίας τῆς συνελεύσεως τῶν ιδιοκτητῶν συνερχομένης πρὸς τοῦτο ἀνὰ τριετίαν ἐν ὑπαίθρῳ. Σπουδαιότερα πασῶν τῶν Κοινοτικῶν τούτων συνιδιοκτησιῶν ὑπῆρξεν ἡ «Κοινοτικὴ Συνιδιοκτησία Μαρκοπούλου», ἡ ὁποία πλὴν τῆς διατηρήσεως ἀγροφυλακῆς καὶ ἀγροτικῆς ὁδοποιίας, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1914 ἱδρυσεν ἐργοστάσιον οἰνοποιίας, ἀγροκήπιον διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς κοινότητος, προέβη εἰς τὴν ὕδρευσιν καὶ τὸν ἠλεκτροφωτισμὸν ταύτης δι' ιδιοκτήτου ἐργοστασίου παραγωγῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας καὶ ἐπρομήθευσεν εἰς τὰ μέλη τῆς γεωργικῆς ἐργαλεῖα καὶ λιπάσματα, ἐνῶ συγχρόνως ἥσκησε καὶ τὴν γεωργικὴν πίστιν. Ἐν ἄλλοις λόγοις, ἡ «Συνιδιοκτησία» αὕτη ἡσχολήθη μὲ ἀντιμετώπισιν προβλημάτων τὰ ὁποῖα ἐμπίπτουν³ εἰς τὰς ἀρμοδιότητας ἐνὸς Γεωργικοῦ Συνεταιρισμοῦ.

β) Τὴν ἐν ἔτει 1885 σύστασιν τοῦ «Σπαρτιατικοῦ Συνδέσμου» ἐν Σπάρτῃ, ὁ ὁποῖος ὅμως συνεπεῖα τῆς ἐπαγγελματικῆς ἀνομοιογενείας τῶν ἐταίρων (ἐμπόρων, κτηματιῶν, ἐπαγγελματιῶν, βιομηχάνων καὶ ἐργατῶν) καὶ τῆς παντελοῦς

στάσεως τῆς «Συντροφίας» τῶν Ἀμπελακίων κατὰ τὸ 1788, οὐδὲν ἕτερον ἀξιόλογον στοιχεῖον συνεταιρικῆς δράσεως παρουσιάζεται. Ἴδε, Ὁ Συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων κλπ, σελ. 9 καὶ ἰδίου, Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, ἔκδ. 1971, σελ. 263

1 Ἴδε Δ. Μαργέτη, ἐνθ' ἄν. σελ. 32

2 Ἴδε Δ. Μαργέτη, ἐνθ' ἄν. σελ. 32.

3 Ἴδε Δ. Μαργέτη, ἐνθ' ἄν. σελ. 38-39

ἐλλείψεως ἐνδιαφέροντος τοῦ Κράτους διὰ τὴν ὑπαρξίν του ἀπέτυχεν, ὁδηγηθεὶς εἰς τὴν διάλυσιν¹.

γ) Τὸ ἐν ἔτει 1879 συσταθὲν ἐν Κύμῃ Ταμεῖον Ἀλληλοβοηθείας καὶ Ἀποταμιεύσεως. Τοῦτο συνεστήθη ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Σωματεῖον ὁ Ἐργάτης» ἄνευ ἐγγράφου, περιβληθὲν τὸν συμβολαιογραφικὸν τύπον ἐν ἔτει 1880, τὴν δὲ 25ην Ἰανουαρίου 1883 ἐξεδόθη ἐγκριτικὸν Β.Δ. τοῦ καταστατικοῦ του. Τὰ μέλη τοῦ Ταμεῖου τούτου ἦσαν ἀρχικῶς μόνον ἀγρόται, βραδύτερον δὲ καὶ μικρέμποροι. Σκοπὸς δὲ ἦτο «... ἡ εὐημερία τοῦ ἐργατικοῦ λαοῦ διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἀποταμιεύσεως τῶν μικρῶν οἰκονομιῶν τῶν συνεταίρων, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐβελτιοῦντο αἱ ἠθικαὶ καὶ πραγματικαὶ αὐτῶν ἀνάγκαι...»².

δ) Τὴν ἐν ἔτει 1909 συσταθεῖσαν³ «Μεγαρικὴν Ἑταιρείαν Οἴνων καὶ Οἶνοπνευμάτων», τῆς ὁποίας σκοπὸς⁴ ἦτο ἡ ἐξασφάλισις⁵ τῶν παραγωγῶν, κατὰ τὰ ἔτη τῶν μεγάλων ἐσοδειῶν, διὰ τῆς ἐναποθηκεύσεως τοῦ γλεύκους καὶ τῆς παρασκευῆς οἶνοπνευματωδῶν ὑπὸ τῶν ἐταίρων.

ε) Τὸν ἐν ἔτει 1913 ἐν Κρανιᾷ τῆς Κεφαλληνίας συσταθέντα Μελισσοκομικὸν Συνεταιρισμὸν τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Νομογεωπόνου Γ. Μολφέτα καὶ τῇ συμμετοχῇ τῆς ἐκεῖ Βαλλικανείου Γεωργικῆς Σχολῆς.

Σκοπὸς⁶ τοῦ Συνεταιρισμοῦ τούτου ἦτο ἡ ἀπὸ κοινοῦ πώλησις τοῦ παραγομένου μέλιτος, ἡ παροχὴ δανείων εἰς εἶδος, ἡ παροχὴ κυψελῶν καὶ μελισσοκομικῶν ἐργαλείων εἰς τὰ μέλη τοῦ συνεταιρισμοῦ, ὡς καὶ ἡ παροχὴ προκαταβολῶν μέχρι τοῦ 50 % τῆς ἀξίας τοῦ προσκομιζομένου εἰς τὸν συνεταιρισμὸν προϊόντος.

στ) Τὸ ἐν ἔτει 1911 συσταθὲν Μετοχικὸν Ταμεῖον Ἀλληλοβοηθείας Παραχελωίτιδος ἐν Νεοχωρίῳ τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Νομογεωπόνου Γ. Μολφέτα, παρὰ τὰς ἀντιδράσεις τῶν ἐνδιαφερομένων τοκογλύφων. Τὰ ἰδρυτικὰ μέλη τούτου ἀνῆρχοντο εἰς πεντήκοντα, τὸ δὲ ἀρχικὸν κατατεθὲν κεφάλαιον εἰς δρχ. 900. Οἱ λόγοι οἱ ὅποιοι ὠδήγησαν εἰς τὴν σύστασιν τούτου ἦσαν κατὰ τὸν ἰδρυτὴν : 1) ἡ ἔλλειψις ἀγροτικῆς ἀσφαλείας καὶ 2) ἡ ὀργιάζουσα εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν τοκογλυφία, ἡ ὁποία «...ὠργίασε καὶ ὀργιάζει ἐν τῷ Δήμῳ τούτῳ ὡς δυστυχῶς συμβαίνει εἰς ὅλους τοῦ Γεωργικοῦς Δήμους τῆς χώρας. Ἐπὶ παραδείγματι : Εἰς χωρικὸς δανεῖζεται ἐν κοιλὸν σπόρου σίτου τὸν Ὀκτώβριον ἢ Νοέμβριον

1 Ἴδε περιοδ. «Ὁ Σύντροφος τοῦ Γεωργοῦ» ἔτους 1919, τευχ. 3, σελ. 37-39.

2 Ἴδε περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1926, τευχ. 19, σελ. 289-291.

3 Ἴδε «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1913, τευχ. Ζ, σελ. 798 - 803.

4 Ἴδε Καταστατικὸν τῆς «Ἑταιρείας» εἰς Φ.Ε.Κ. 152/28-9-1911.

5 Ἡ Ἑταιρεία αὕτη λειτουργήσασα ὑπὸ τύπον Α Ε (Ἴδε Β Δ. 5-6-1909 καὶ 28-9-1911) ἠδυνήθη (νὰ μετριάσῃ κατὰ πολὺ τὴν οἰκονομικὴν κρίσιν τῶν Μεγαρέων ἀμπελουργῶν...». Ἴδε Αἰτιολογ. Ἐκθεσιν Ν. 602/1914 εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1933, τευχ. 12, σελ. 165.

6 Ἴδε «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1913, τευχ. Ζ, σελ. 844.

ἀπὸ τὸν ἔμπορον τοκογλύφον καὶ ὑποχρεοῦται νὰ ἀποδώσῃ ἀντὶ τοῦ ἐνὸς δύο κοιλὰ τὸν Ἰούλιον μετὰ τὴν συγκομιδὴν, δηλαδὴ πληρώνει τόκον 138 - 150 % ἑτησίως. Πολλοὶ χωρικοὶ δανεισθέντες σπύρον νὰ σπεύρωσι τὸν ἀγρόν, ἔχασαν τὸν ἀγρόν, ὅστις ἔγινε κτῆμα τοῦ τοκογλύφου, μὴ δυνηθέντος τοῦ παραγωγοῦ νὰ ἐξοφλήσῃ τὸ χρέος, καὶ τὰ ἐπιτόκια ἔφαγαν τὸν ἀγρόν»¹.

ζ) Τὴν σύστασιν² τῶν «Γεωπονικῶν Συνδέσμων» εἰς τὸ χωρίον Ζευγολατιὸ (Κορινθίας) καὶ ἐν Ξυλοκάστρῳ, λειτουργούντων ὡς Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ὀλίγον πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602.

η) Τὴν ἐν Ἀσπροπύργῳ σύστασιν κατὰ τὸ ἔτος 1899 τῆς «Ἑταιρίας Συνδέσμου Γεωργοκτηματοκτηπουρῶν Φυλῆς».

θ) Τὴν ἐν Κριεκουκίῳ λειτουργίαν σωματείου ὑπὸ τὸν τίτλον «Κτηματικὴ Ἀδελφότης Κριεκουκίου», μετονομασθέντος, βραδύτερον, «Κτηματικὸς Σύνλογος Κριεκουκίου».

ι) Τὴν σύστασιν τοῦ Γεωργικοῦ Συνεταιρισμοῦ Βελεστίνου (Θεσσαλίας).

ια) Τὴν πρὸ τοῦ νόμου 602 λειτουργίαν τοῦ Τυροκομικοῦ Συνεταιρισμοῦ Μανωλάδος³.

ιβ) Τὴν ἱδρυσιν τοῦ πιστωτικοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ συνδέσμου τεχνεργατῶν Λαμίας (1906), καὶ τοῦ Σωματείου ὑποδηματοποιῶν⁴ ἐν Τριπόλει (1909), τὸν Συνεταιρισμὸν Πωλήσεως Ὀπωρῶν Λεχωνίων (Βόλου), ὡς καὶ μικρὸν ἀριθμὸν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν ἐν Θεσσαλίᾳ⁵. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι συνεταιρισμοὶ ἰδρύθησαν τῇ συνδρομῇ τοῦ Σ. Ἰασεμίδου, ἐνῶ ἤδη ἀπὸ τριῶν δεκαετιῶν ὁ Α. Οἰκονόμου διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδομένης «Οἰκονομικῆς Ἐπιθεωρήσεως» ἐκαλλιέργει τὴν συνεταιριστικὴν ιδέαν.

ιγ) Τὴν ἱδρυσιν, κατὰ τὸ ἔτος 1893, τοῦ Γεωργικοῦ Προμηθευτικοῦ Συλλόγου Βυτίνης.

Τέλος, κατὰ τὴν πρὸ τοῦ νόμου 602 περίοδον εἶχον ἰδρυθῇ οἱ κάτωθι συνεταιρισμοὶ⁶, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Καταστατικοῦ τοῦ «Μετοχικοῦ Συλλόγου Ἀλμυροῦ». Ἦτοι : Ὁ Μετοχικὸς Γεωργικὸς Σύνλογος Γκερλῆ, ὁ Γεωργικὸς Συνεταιρισμὸς Φερῶν, ὁ Γεωργικὸς Συνεταιρισμὸς Μπαίρακλῆ (Φαρσάλων), ὁ Μετοχικὸς Γεωργικὸς Συνεταιρισμὸς Φαρσάλων, τὸ Πιστω-

1 Ἰδε Ἐκθεσιν Γ. Μολφέτα ἐν τῷ Γεωργικῷ Δελτίῳ ἔτους 1913, τεύχ. Α, σελ. 216 - 220

2 Ἰδε Γεωργικὸν Δελτίον ἔτους 1913, τεύχ. Ζ, σελ. 846 - 848

3 Ἰδε Γεωργικὸν Δελτίον ἔτους 1913 τεύχ. Β, σελ. 515

4 Ἰδε Καταστατικὸν τοῦ Σωματείου Ὑποδηματοποιῶν Τριπόλεως εἰς ΦΕΚ 163/2-7-1911 τεύχ. Α. Σκοπὸς τούτου ἦτο «... ἡ ἀμοιβαία ὑποστήριξις πρὸς ἡθικὴν καὶ ὕλην ἀνάπτυξιν τῶν μελῶν του»

5 Περὶ ὧν ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, Ὁ Συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων κλπ, σελ. 11

6 Ἰδε Αἰτιολογικὴν Ἐκθεσιν τοῦ νόμου 602/1914 εἰς «Συνεταιριστήν» ἔτους 1933, τεύχ. 12, σελ. 166.

τικὸν Γεωργικὸν Ταμεῖον Πολιτικῶν (Εὐβοίας), ὁ Ἀγροτικὸς Σύλλογος Ἀχλαδίου (Εὐβοίας), ὁ Γεωργικὸς Συνεταιρισμὸς Ὁξυλίου (Εὐβοίας), ὁ Κτηματικὸς Συνεταιρισμὸς Ἀμαλιάδος, οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ Στρέφι, Βασιλικοῦ, Μούλας (Κορινθίας), Ἀλποχωρίου (Φθιώτιδος), ὁ Οἰκονομικὸς Συνεταιρισμὸς Ἀργούς, ὁ Μετοχικὸς Γεωργικὸς Σύλλογος Δομοκοῦ, ὁ Μελισσοκομικὸς Συνεταιρισμὸς Ἀργοστολίου, ὁ Μετοχικὸς Ἐλαιουργικὸς Συνεταιρισμὸς Σκιαθοῦ, ὁ Οἰνοποιητικὸς Συνεταιρισμὸς Μεσσηνικόλα (Καρδίτσης), ὁ Κτηματικὸς Σύλλογος Βυζίτσας¹, ὡς καὶ ἄλλοι τινὲς ἀλλαχοῦ καὶ ἐν Κρήτῃ.

2. Αὕτη ἦτο ἡ συνεταιριστικὴ κίνησις παρ' ἡμῖν² πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602/1914 «Περὶ Συνεταιρισμῶν», οἵτινες κατὰ τὸν Σ. Ἰασεμίδην, ὡς οὗτος ἀνέφερεν³ εἰς τὸ ἐν Γάνδῃ συνεληθὲν Διεθνὲς Συνεταιριστικὸν Συνέδριον κατὰ τὸ ἔτος 1913, ἀνήρχοντο εἰς 87.

Ἐπειδὴ δέ, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, πλεῖστοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ συνεστήθησαν βάσει τοῦ Καταστατικοῦ⁴ τοῦ «Μετοχικοῦ Συλλόγου Ἀλμυροῦ», δεδομένου ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι ψηφισθῇ ὁ νόμος 602, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ ἀναφέρωμεν τινὰ περὶ τούτου.

Κατ' ἀρχὴν δέον νὰ λεχθῇ ὅτι ἰδρυταὶ τούτου ὑπῆρξαν οἱ Ν. Μιχόπουλος⁵ (δημοδιδάσκαλος) καὶ Δ. Γρηγοριάδης (γεωπόνος). Σκοπὸς τούτου ἦτο ἡ ἐπὶ τόκῳ 8% χορήγησις δανείων (ἄρθρ. 23) πρὸς τὰ μέλη μέχρι τοῦ διπλασίου τῶν κατατεθεισῶν μερίδων (ἄρθρ. 24), ὡς καὶ ἡ διὰ διαλέξεων καὶ ὁδηγιῶν ἐκπαίδευσις τῶν μελῶν, ἡ ἀπόκτησις θεωρητικῶν καὶ ἀλωναριστικῶν⁶ μηχανῶν καὶ ἡ ἐν γένει ἠθικὴ διαπαιδαγώγησις τούτων⁷.

1 Ὁ «Κτηματικὸς Σύλλογος Βυζίτσης Χείρων ὁ Κένταυρος» συνεστήθη ἐν ἔτει 1911, μὲ σκοπὸν τὴν προαγωγὴν ἐν γένει τῆς γεωργίας, διὰ τῆς συστάσεως ἀγροκηπίου, τονώσεως τῆς κτηματικῆς πίστεως, τῆς ἐπιστημονικῆς γεωργικῆς μορφώσεως τῶν κτηματιῶν κλπ. Ἰδε Καταστατικὸν τούτου εἰς ΦΕΚ 163/2-7-1911, τεύχ. Α.

2 Ἦδη εἰς τὸ Α' Γεωργικὸν Συνέδριον τοῦ Ναυπλίου (1901), ὁ ἐκ τῶν εἰσηγητῶν Λ. Μελάς προβάλλων τὸ αἶτημα τῆς συστάσεως συνεταιρισμῶν ἔλεγε : «Τὰ γενόμενα παρ' ἡμῖν εἶναι δυστυχῶς κατώτερα καὶ αὐτῶν τῶν ἐκτελεσθέντων ἐν ταῖς χθρὲς ἔτι ἐλευθερωθείσας χώραις τοῦ Αἰῶνος» Ἰδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἀν. σελ. 116.

3 Ἰδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἀν. σελ. 117.

4 Τὸ Καταστατικὸν τούτου ὑπεγράφη ἀρχικῶς ὑπὸ 48 γεωργῶν τὴν 12-11-1900, τὰ δὲ μέλη κατὰ τὸ ἔτος 1901 ἦσαν 35 ἀνελθόντα εἰς 87 τὸ 1910.

5 Περὶ τῆς συνεταιρικῆς δράσεως τοῦ Ν. Μιχοπούλου ἴδε Δ. Πάνου, Συνεταιριστικὰ θέματα, σελ. 20 - 24.

6 Κατὰ τὸ ἔτος 1914 ὁ Συνεταιρισμὸς διέθετεν δύο ἀλωναριστικὰς μηχανάς, σιτοκαθαριστήριον, ἐκκοκιστήριον καὶ μηχανὴν ἀραβοσίτου. Ἰδε περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1933, τεύχ. 12, σελ. 165.

7 Διὰ πλείονα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ιδρύσεως καὶ τῆς δράσεως τούτου ἴδε μελέτην Ν. Μιχοπούλου εἰς «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1913, τεύχ. Α, σελ. 202-236, ἐνθα καὶ τὸ Καταστατικὸν τούτου.

3. Ὡς πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Κράτους σημειωθείσας ἐκδηλώσεις ἐπὶ τοῦ συνεταιρικοῦ πεδίου, πρὶν ἢ τοῦτο ὀδηγηθῇ εἰς τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου 602, λεκτέα τὰ ἑξῆς :

α) Ἡ πρώτη ἐπίσημος κρατικὴ ἐκδήλωσης, διὰ τὴν παρ' ἡμῖν συνεταιριστικὴν κίνησιν, λαμβάνει χώραν κατὰ τὸ ἔτος 1912 διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 36494 διαταγῆς¹ τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, ἀπευθυνθείσης πρὸς τὸν Μετοχικὸν Γεωργικὸν Σύλλογον Ἀλμυροῦ, διὰ τῆς ὁποίας ἡτεῖτο παρ' αὐτοῦ στοιχεῖα περὶ τῆς ἐν γένει δράσεως ἀπὸ τῆς συστάσεώς του.

β) Διὰ τῆς ἀπὸ 22-4-1913 ἐπιστολῆς του, ὁ ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας Ὑπουργός, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς διευθυντὰς τῶν δημοτικῶν Σχολείων τῆς χώρας, τοὺς παρεκάλει νὰ κινηθοῦν διὰ τὴν διάδοσιν τῆς συνεταιριστικῆς ιδέας μεταξὺ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ὑπογραμμίζων: «... πεποιθότες, ὅτι καὶ διὰ τοῦ ἐλαχίστου ἀκόμῃ πρὸς τοῦτο βήματος καὶ μόνον διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἀγορᾶς καὶ χρήσεως ἐνὸς σιτοκαθαριστηρίου... παρέχετε τὴν μεγίστην τῶν εὐεργεσιῶν εἰς τὸν τόπον σας...»².

γ) Τέλος, ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὴν προφορικὴν διαταγὴν τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Ἡπείρου, ἡ ὁποία ἀντιμετωπίσασα τὸ ζήτημα τῆς ἰδρύσεως Κτηνοτροφικῶν Συνεταιρισμῶν, διέταξε τὴν ἔρευναν τοῦ ζητήματος ὑπὸ εἰδικοῦ γαλακτοκόμου, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὑποβληθεῖσαν ἔκθεσιν ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων : «Εἰς τὰ περίχωρα τῶν Ἰωαννίνων καθὼς καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα χωρία τῶν διαμερισμάτων, ἰδίως Μαλακασίου καὶ Τσακορβίτσης εἰς τὰ ὁποῖα μετέβην πρὸς ἐξέτασιν τῆς καταστάσεως τῆς κτηνοτροφίας, ὑπάρχει ὡς παρατήρησα, ἀρκούντως ἀνεπτυγμένον τὸ πνεῦμα τοῦ Συνεταιρισμοῦ... Ἡ ἀπὸ κοινοῦ αὕτη πώλησις τοῦ γάλακτος γίνεται συνήθως ἀπὸ 1ης Μαρτίου μέχρι 10ης Ἰουνίου... Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγομεν, ὅτι δὲν ἀπαιτεῖται ἢ ἐν βῆμα ὅπως οἱ πρωτογενεῖς οὗτοι συνεταιρισμοὶ λάβωσι τὴν σφραγίδα τελείων ὀργανώσεων, ὡς ὑπάρχουσι τοιαῦται, εἰς ἄλλας πεπολιτισμένας χώρας...»³.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι διὰ τῶν ἀσθενῶν τούτων ἐκδηλώσεων τοῦ Κράτους ὑπὲρ τῆς συνεταιρικῆς ιδέας, σημειωθείσων λίαν καθυστερημένως καὶ δὴ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1909, ὡς καὶ τῆς παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ ὑφισταμένης διαχύτου τάσεως πρὸς αὐτήν, τὸ Κράτος ἀνῆλθεν ἐπὶ τέλους τὴν πεπολιτισμένην βαθμίδα τῶν ἄλλων Ἐθνῶν, διὰ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602, μολονότι ἡδύνατο καὶ ἔδει νὰ πράξῃ τοῦτο πολὺ ἐνωρίτερον, συνεπεῖα τοῦ ὀρίμου τῆς συνεταιριστικῆς ιδέας παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐστεροῦντο τὰ ἄλλα Ἕθνη, τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἰδίαν ἔκτασιν.

1. Ἰδε Διαταγὴν εἰς «Συνεταιριστὴν» ἔτους 1927, τευχ. 1, σελ. 4 - 5.

2. Ἰδε Ἐπιστολὴν εἰς «Συνεταιριστὴν» ἔτους 1927, τευχ. 1, σελ. 5 - 6.

3. Ἰδε σχετικῶς «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1913, τευχ. Ε, σελ. 511 - 513.

§ 17

Συνεταιρικά ἔθιμα ἰσχύσαντα παλαιόθεν ἐν Ἑλλάδι

1. Πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἐξελιζέως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἐν Ἑλλάδι ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ νόμου 602, θὰ ἀναφερθῶμεν ἐνταῦθα ἐν τάξει εἰς τὰ παρ' ἡμῖν λειτουργήσαντα καὶ λειτουργοῦντα συνεταιρικά ἔθιμα ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος.

Ταῦτα ἦσαν¹ :

α) Ἡ Βοῖδοκοματιά. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ τοῦ ἐστερημένου ζώων γεωργοῦ, διὰ ζώων ἀνηκόντων εἰς ἄλλον. Ἡ ἀμοιβὴ διὰ τὴν προσφορὰν τῶν ζώων εἶναι ἡ παραχώρησις ὀλοκλήρου τῆς ποσότητος τοῦ παραγομένου ἀχύρου. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ὑφίσταται εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ Φθιώτιδα.

β) Ἡ Συμμισιακὴ Ξυλοκαρπία. Τοῦτο λειτουργεῖ ἐν Κρήτῃ καὶ ἰσχύει εἰς περίπτωσιν ὑπάρξεως καρποφόρων δένδρων εἰς «μισιακὸν ἀγρόν».

γ) Τὸ Παρασπόρι. Τοῦτο συνίσταται εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν «μισιακῶν» καλλιεργητῶν νὰ καλλιεργῇ καὶ τὸν ἀγρόν τὸν ὁποῖον ὁ ἰδιοκτήτης τούτου ἀπεχώριζε μόνον διὰ τὸν ἑαυτὸν του.

δ) Αἱ Συνεργατικαὶ δασοκόμων.

ε) Τὰ Τσελιγκᾶτα (Ἐνωσις κτηνοτρόφων).

στ) Τὰ Μιτᾶτα (Ἐνωσις κτηνοτρόφων διακοῦσα μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς γαλακτοκομίας).

ζ) Τὰ Παραδιάρικα. Κατ' αὐτὰ ὁ κτηνοτρόφος ἠδύνατο νὰ συνάψῃ δάνειον βάσει τῆς τρεχούσης τιμῆς τοῦ ποιμνίου του καί, κατόπιν τῆς ἐξοφλήσεώς του, οἱ δύο συνεταῖροι ἐμοιράζοντο ἰσομερῶς τὰ ζῶα. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἔσχυσεν ἰδίᾳ ἐν Κρήτῃ.

η) Τὰ Κοινᾶτα. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἔσχυσεν εἰς Κρήτην καὶ συνίστατο εἰς τὴν παροχὴν δύο μερίδων ζώων ἐκ μέρους τοῦ δανειστοῦ καὶ μιᾶς τοῦ βοσκοῦ, ἐνῶ ἡ διανομὴ τούτων ἐγένετο ἰσομερῶς.

θ) Οἱ Συνεταιρισμοὶ Κτηνοτρόφων. Οὗτοι ἔχουν ὡς σκοπὸν τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐνοικίασιν τῶν λιβαδίων πρὸς κοινὴν χρῆσιν.

ι) Ἡ Βοσκὴ στὴν καλαμιά. Τὸ ἔθιμον τοῦτο συνίσταται εἰς τὴν ἐλευθέραν βόσκησιν τῶν ζώων μετὰ τὸν θερισμὸν εἰς τὸ κτῆμα οἰουδήποτε.

ια) Τὸ Ἀλλαξοβόιδισμα. Κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο λαμβάνει χώραν δανεισμὸς τοῦ κατόχου μοναδικοῦ ζώου, πρὸς τὸν ἐπίσης διαθέτοντα ἐν ζῶον πρὸς ὄργωσιν, μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁποίας μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ δανεισθέντος ἐδάνειζε καὶ τὸ ἰδικόν του πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν.

1. Διὰ πλείονα περὶ τούτων ἴδε «Ἐφημερίς Ἑλληνικῆς Γεωργίας» ἔτος 1855, Τόμ. Α, σελ 559.

ιβ) 'Η Δανεικαριά. Κατ' αὐτὴν παρέχεται ἐργασία ἄνευ ἀμοιβῆς εἰς τὸ κτῆμα τοῦ ἔχοντος ἀνάγκην αὐτῆς, πρὸς ἐκτέλεσιν ἐπείγοντων ἐργασιῶν, ὑποχρεομένου τούτου νὰ παράσχη καὶ τὴν ἰδικήν του ἐργασίαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς ἄλλην ἐποχὴν.

ιγ) 'Η Ξέλαση^{1,2}. Κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο, ἀπαντῶμενον κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς 'Ηλείας, παρεῖχετο ἐργατικὴ βοήθεια εἰς τὸν ἀδυνατοῦντα νὰ καλλιεργήσῃ τὸν ἀγρὸν τοῦ ἀγρότην, ὑπὸ ἄλλων ἀγροτῶν ἄνευ ἀμοιβῆς. Ὑπάρχει ἀνάλογον ἔθιμον εἰς τὴν Θράκην καλούμενον «γιαρντίμι» ἢ «μιτζί».

ιδ) Τέλος, μεταξὺ τῶν συνεταιρικῶν τούτων ἐθίμων ἀναφέρομεν τὴν ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν ἀγροτῶν ἐργασίαν, κυρίως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς 'Αμφίσσης, διὰ τὴν διοχέτευσιν τῶν χειμάρρων τῶν ὀμβρίων ὑδάτων πρὸς τοὺς ἐλαιῶνας τῶν καὶ δὴ μεταξὺ τῶν ἀγροτῶν τῶν ὁποίων οἱ ἀγροὶ εἶναι συνεχόμενοι³.

2. Τὰ ὡς ἄνω παλαιότατα Ἑλληνικὰ συνεταιρικά ἔθιμα, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων ἰσχύουν ἀκόμη μεταξὺ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ἐπιβεβαιώνουν, διὰ μίαν εἰσέτι φοράν, τὸ γεγονός ὅτι ἡ συνεταιριστικὴ ἰδέα ἐν Ἑλλάδι ἀπετέλει καὶ ἀποτελεῖ πηγαίαν Ἑθνικὴν λαϊκὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία ζυμωθεῖσα ἐπὶ αἰῶνας μὲ τὴν ζωὴν τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν καὶ μάλιστα κατὰ τρόπον αὐθόρμητον καὶ ἐθιμικόν, ἀπετέλεσε στοιχεῖον τῆς ζωῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγροῦ.

Ἡ πηγαία αὐτὴ λαϊκὴ παράδοσις εὔρε τελικῶς τὴν ἀποκρυστάλλωσίν της καὶ τὴν δικαίωσίν της, περιβληθεῖσα τὴν νομοθετικὴν προστασίαν διὰ τοῦ νόμου 602, ἀφοῦ ἡ Ἑλληνικὴ νομοθεσία ἐπὶ ὀλοκληροῦς δεκαετίας ἠγγόνησε καὶ τὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἐκκλῆσιν «... οἱ νέοι νόμοι πρέπει νὰ περιθάλψωσι καὶ ἀναπτύξωσι, ἀντὶ ν' ἀποξηράνωσι τὰ σπέρματα ταῦτα (τὰ συνεταιρικά)»⁴, ὡς καὶ τὴν ὑπόδειξιν τοῦ Fr. Boulanger, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἤδη μνημονευθὲν ὑπόμνημά του πρὸς τὸν Πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος ἐν ἔτει 1847 κατέληγε : «Διὰ νὰ ἐπιτελέσῃ ἡ Ἑλλὰς ὀλοκληρωτικῶς τὰ πεπρωμένα της πρέπει τὸ σύστημα τοῦ ναυτικοῦ συνεταιρισμοῦ νὰ ἐφαρμοσθῇ συγχρόνως καθ' ὅλας τὰς κατευθύνσεις τῆς δράσεώς της...»⁵.

1. Ἴδε πλείονα περὶ τῶν συνεταιρικῶν ἐθίμων παρ' ἡμῖν εἰς μελέτην Κ. Ρωμαίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀλληλοβοήθεια καὶ συνεργασία στὰ σημερινὰ ἔθιμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ», εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1948, τεύχ. 17 - 18 σελ. 4 - 5, τεύχ. 19 σελ. 29, τεύχ. 20 σελ. 41 - 43, τεύχ. 21 - 22 σελ. 60 - 63, τεύχ. 23 - 24 σελ. 85 - 86, τεύχ. 25 - 26 σελ. 102 - 104.

2. Ἴδε Α. Σίδερι, Ὁ χαρακτήρας τοῦ Ἑλλήνα καὶ ὁ συνεταιρισμός, εἰς «Συνεταιριστὴν» ἔτους 1946, τεύχ. 1, σελ. 3 - 4.

3. Ὁ Π. Γεννάδιος γράφει ὅτι «ἡ ἐργασία αὕτη γίνεται συνήθως διὰ συνεταιρισμοῦ, διὰ τῆς συνεργασίας πολλῶν γεωργῶν, τῶν ὁποίων οἱ ἀγροὶ συνεχόνται...». Ἴδε Γεωργικά Ἀνάλεκτα, σελ. 40.

4. Ἴδε «Ἐφημερίς Ἑλληνικῆς Γεωργίας» ἔτους 1855, τόμ. Α, σελ. 559.

5. Ἴδε Ὑπόμνημα Fr. Boulanger, «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεύχ. 11 - 12, σελ. 146.

§ 18

Συμπεράσματα ἐκ τῆς πορείας τῆς παρ' ἡμῶν συνεταιριστικῆς κινήσεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Α' περιόδου (1828 - 1915)

1. Συνοψίζοντες τὴν ἐπίπονον πορείαν, ἣν ἡκολούθησεν ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἰς τὴν προσπάθειαν ἀναπτύξεώς του, ὡς καὶ τὴν ἀγχώδη ἐξέλιξιν τῆς καθ' ὅλου ἀγροτικῆς οἰκονομίας, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι βραδέως καὶ ἀνεπαισθήτως ἐδημιουργεῖτο παρ' ἡμῶν εὐνοϊκώτερον ἔδαφος διὰ τὴν ἐδραίωσιν καὶ περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν. Βεβαίως ἡ πορεία αὕτη δὲν ὑπῆρξεν εὐθύγραμμος, διότι ποικίλοι παράγοντες, ὅτε μὲν ἐπέδρων ἀνασχετικῶς ὅτε δὲ παλινδρομικῶς, τοῦ Κράτους μὴ δυναμένου — καὶ πολλάκις μὴ στέργοντος — νὰ θέσῃ τὴν σφραγίδα τῆς ὑποστάσεώς του καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὰ ἐκάστοτε ἐνδεικνύμενα μέτρα διὰ τὴν ὑποβοήθησιν τῆς καθ' ὅλου ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Τοῦτο δὲ διότι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Α' περιόδου εὐρισκόμεθα πρὸς τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ δόγματος τοῦ *laissez faire*.

Γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι πρόοδος καὶ ἐξέλιξις ἐσημειώθη εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς Ἑθνικῆς δραστηριότητος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπεβοήθησε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καθ' ὅλου Ἑθνικῆς οἰκονομίας καὶ τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν.

Μεταξὺ τῶν στοιχείων τούτων, τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν εἰς τὴν σκιαγραφηθεῖσαν ἐξέλιξιν, σημειώνομεν :

Π ρ ὦ τ ο ν : Τὴν προϊόντος τοῦ χρόνου συγκρότησιν καὶ διάθρωσιν τῆς Κρατικῆς ὑποστάσεως καὶ τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ.

Δ ε ὑ τ ε ρ ο ν : Τὴν ἀρξαμένην, καὶ μερικῶς ἐπιτευχθεῖσαν, προσπάθειαν διανομῆς τῆς γῆς, ἥτις μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν εἶχε περιέλθει εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος, τὰς μονὰς καὶ εἰς τοὺς ἐπιτηδεῖους καταπατητάς.

Τ ρ ί τ ο ν : Τὴν ἔξοδον τῆς χώρας ἐκ τοῦ σταδίου τῆς κλειστῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας, συνεπείᾳ τῆς, ἔστω καὶ μικρᾶς, ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, ἥτις διηύρυνε τὰ πλαίσια τῆς ἀγορᾶς, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν προϊοῦσαν μείωσιν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν αὕξησιν τοῦ ἀστικοῦ καὶ τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων.

Τ έ τ α ρ τ ο ν : Τὴν ἔστω καὶ ὑποτυπωδῶς ἐπιτευχθεῖσαν ἀγροτικὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ὡς καὶ τὴν γενικωτέραν τοιαύτην, ἥτις σὺν τῷ χρόνῳ περιώριζε τὸ ποσοστὸν τῶν ἀγραμμάτων κατοίκων τῆς χώρας.

Π έ μ π τ ο ν : Τὴν ἵδρυσιν, ἔστω καὶ περὶ τὸ τέλος τῆς Α' περιόδου, τοῦ ἀπαραιτήτου Κεντρικοῦ Κρατικοῦ φορέως (Ἑπουργεῖον Ἑθνικῆς Οἰκονομίας), τὸ ὁποῖον ἤρchiσε συντονίζον τὴν ὅλην παραγωγικὴν προσπάθειαν τῆς χώρας καὶ συνεπῶς καὶ τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας.

Ἔ κ τ ο ν : Τὴν προϊοῦσαν ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, διὰ

τῆς ὁποίας κατέστη δυνατὴ ἡ εὐρυτέρα χρησιμοποίησις μηχανικῶν μέσων εἰς τὸν τομέα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας.

Ἔβδ ο ο ν : Τὴν αὐξήσιν τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου, τοῦ μήκους τοῦ ὁδικοῦ δικτύου, τὴν λειτουργίαν τοῦ σιδηροδρόμου, περὶ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος, ὡς καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν τηλεπικοινωνιακῶν καὶ ταχυδρομικῶν γραφείων, τὰ ὅποια διαρκῶς ἔβαινον αὐξανόμενα.

Ἦο γ δ ο ο ν : Τὴν ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς πρὸς τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1861 ἀρξάμενην, παροχὴν πιστώσεων, ἥτις παρὰ τὰ τρωτὰ σημεῖα τὰ ὅποια ἐνεφάνισε, μολαταῦτα, τῆς παρέσχεν ἔστω καὶ ὑποτυπωδῶς μικρὰν συνδρομήν.

Περατοῦντες τὴν ὥς ἄνω ἀνακεφαλαίωσιν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ βελτίωσις τῶν ὥς ἄνω προϋποθέσεων ἐδημιούργησε καταλληλότερον κλῖμα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καθ' ὅλου συνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

Ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου 602 μέχρι τῆς ἰδρύσεως
τῆς Α.Τ.Ε.

§ 19

Εἰσαγωγικά

1. Κατ' ἀρχὴν δέον ἐνταῦθα νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὠρισμένα γεγονότα λαβόντα χώραν κατὰ τὸ ἐρευνώμενον διάστημα¹ (1915 - 1940), ὡς καὶ ὠρισμένα νομοθετικά μέτρα, τὰ ὁποῖα ὑπεβोधήθησαν τόσον τὴν δημιουργίαν καταλληλοτέρου κλίματος διὰ τὴν συνεταιριστικὴν κίνησιν, ὅσον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐν γένει ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἡ ὁποία ὑπεβोधήθη καὶ ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψιν^{2,3} τοῦ δόγματος *laissez faire* τῆς φιλελευθέρας σχολῆς, διότι τὸ κράτος, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν σημειουμένων καὶ ἀναγκαίων κοινωνικοοικονομικῶν ἐξελίξεων, ἠναγκάσθη νὰ προβῇ εἰς τὴν λήψιν μέτρων, τὰ ὁποῖα κατέστησαν ἐντωτέρω μετὰ τὴν παγκόσμιον κρίσιν⁴ τοῦ 1929 - 1933. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον εὐρισκόμεθα εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ διακηρύσσεται ὑπὸ τοῦ Κράτους ὅτι «θεωρεῖ καθήκον τοῦ τὴν δημιουργίαν στενοτέρας ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ἐπαφῆς μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ»⁵.

2. Ἐθνικά γεγονότα. Ὡς τοιαῦτα ἀναφέρομεν :

α) Τὴν διεύρυνσιν τῶν ὁρίων τῆς χώρας καὶ τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ, κατόπιν τῶν βαλκανικῶν πολέμων, κατὰ 151.000 συνεπεῖχ τῆς προσαρτήσεως τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης.

1. Ὁ Θ. Τζωρτζάκης θεωρῶν τὴν ἱδρυσιν τοῦ πιστωτικοῦ συνεταιρισμοῦ Ἀλμυροῦ, κατὰ τὸ ἔτος 1900, ὡς ἀφετηρίαν τῆς νεωτέρας συνεταιριστικῆς κινήσεως, περατουμένης διὰ τῆς ψήφσεως τοῦ νόμου 602/1914, χαρακτηρίζει ταύτην ὡς πρώτην περίοδον, καὶ ὡς δευτέραν τὴν ἀρχομένην ἀμέσως μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου 602 Ἰδε Θ. Τζωρτζάκη, ἐνθ' ἂν, σελ. 12.

2. Ὁ Χ. Εὐελπίδης ἐξ ἀφορμῆς τῆς παγκοσμίου γεωργικῆς κρίσεως (1929 - 1933) γράφει : «Εἶναι εὐνόητον ὅτι ὅλα τὰ κράτη ἐγκατέλειψαν πλέον τὸ *laissez faire* καὶ ἔσπευσαν νὰ λάβουν μέτρα κατὰ τῆς τελευταίας κρίσεως». Ἰδε Χ. Εὐελπίδης, ἐνθ' ἂν, σελ. 88, 89.

3. Ἰδε Α. Σίδερν, ἐνθ' ἂν, σελ. 11.

4. Αἱ προηγηθεῖσαι παγκόσμιαι γεωργικαὶ κρίσεις ἐσημειώθησαν μετὰ τῶν ἐτῶν α) 1820 - 1827, β) 1880 - 1906 καὶ 1920 - 1924

5. Ἰδε «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1930, τευχ. Α, σελ. 4.

β) Τὴν ἐπακολουθήσασαν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν (1922), ἡ ὁποία εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ εἰσρεύσουν εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὸ 1.690.000 πρόσφυγες, γεγονὸς τὸ ὁποῖον μετέτρεψε τὴν χώραν εἰς ἓν ἀπέραντον στρατόπεδον συγκεντρώσεως λιμοκτονούντων ἀνθρώπων», κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν τοῦ Καθηγητοῦ Ξ. Ζολώτα^{1,2}.

γ) Τὴν ὑπὸ τὸν Ν. Πλαστήραν ἐκτραγεῖσαν ἐπανάστασιν τοῦ 1922, ἣτις ἔλαβε δραστικώτερα μέτρα, ὡς πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἀκτημόνων καὶ τὴν ἀπαλλοτρίωσιν τῆς γῆς, γεγονὸς τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς καὶ τῶν καλλιεργουμένων ἐκτάσεων³.

δ) Τὴν ὑπογραφὴν τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάνης (31-1-1923), περὶ ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν, διὰ τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλάς ἐδέχθη τριπλάσιον ἀριθμὸν προσώπων, ἀπὸ τοὺς ἐξεληθόντας Τούρκους.

3. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῶν κρατικῶν μέτρων, εἰς τὸν τομέα τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀκτημόνων προσφύγων, δεόν νὰ σημειώσωμεν τὸ ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν ὑπογραφέν Πρωτόκολλον, κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 1923, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλάς παρεχώρησε πρὸς τὴν συσταθεῖσαν Ἐπιτροπὴν Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων⁴ ἑκτασιν 5,5 ἑκατομμυρίων στρεμμάτων, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀκτημόνων. Ἡ ἑκτασις αὕτη ἀνῆκεν εἰς τοὺς, δυνάμει τῆς ὡς ἄνω Συνθήκης, ἀναχωρήσαντας 354.000 Μουσουλμάνους.

Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη διέθεσε⁵ διὰ μὲν τὴν ἀστικὴν ἀποκατάστασιν ποσὸν 7,5 περίπου δισεκατομμυρίων δρχ., διὰ δὲ τὴν ἀγροτικὴν 3,5 δισεκατομμυρίων, δηλαδὴ διὰ τὴν ἀγροτικὴν ἀποκατάστασιν διετέθη ὀλιγώτερον τοῦ ἡμίσεος τοῦ διατεθέντος διὰ τὴν ἀστικὴν ἀποκατάστασιν ποσοῦ, ἂν καὶ ὁ ἀγροτικὸς πρόσφυγικὸς πληθυσμὸς ἀνῆρχετο εἰς τὸ 55 % τοῦ συνόλου τοῦ προσφυγικοῦ πληθυσμοῦ. Ἐν προκειμένῳ δεόν νὰ ὑπογραμμισθῇ ὅτι ἡ ἐν λόγω ἐπιτροπὴ, ἐκ τοῦ ὡς ἄνω συνολικοῦ ποσοῦ τῶν 3,5 δισεκατομμυρίων ὑπερ διετέθη διὰ τὸν ἐποικισμὸν τῶν ἀγροτῶν προσφύγων, ποσὸν 15 % διέθεσε διὰ τὴν προμήθειαν γεωργικῶν ζώων, 4 % διὰ τὴν προμήθειαν γεωργικῶν ἐργαλείων, ἐνῶ τὸ ποσοστὸν δαπανῶν διοικήσεώς της ἀνῆλθεν εἰς 14 % τοῦ συνόλου⁶.

1. Ἰδε Ξ. Ζολώτα, Ἡ Ἑλλάς πρέπει νὰ γίνῃ βιώσιμος, σελ. 4 καὶ ἐπ.

2. Ἡ καταστροφὴ τοῦ 1922 ἐδημιούργησε τόσον ὀξὺ ἐδαφικὸν πρόβλημα εἰς τὴν χώραν μας, ὥστε ὁ Ξ. Ζολώτας γράφει : «Ὡς κυρία δυνατὴ λύσις ἀπομένει ἡ ἐξασφάλισις εἰς τὸν Ἑλληνικὸν πληθυσμὸν φυσιολογικοῦ ἐδαφικοῦ ὑποβάθρου καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀνατραπέψεως ἰσορροπίας μεταξὺ πληθυσμοῦ καὶ ἐδάφους», ἐνθ' ἄν., σελ. 13.

3. Ἰδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ. 145 ἐπ.

4. Αὕτη διελύθη τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1930, διὰ τῆς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ὑπογραφείσης Συμβάσεως ἐν Γενεύῃ.

5. Ἰδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἄν., σελ. 210, ὑποσ. 2.

6. Ἰδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἄν. σελ. 215.

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ὑπ' αὐτῆς διαχειρίσεως τῶν διὰ τοὺς πρόσφυγας προοριζομένων χρημάτων σημαίνει ὅτι αὕτη ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ἐνδιεφέρθη διὰ τὸν τεχνικὸν ἐξοπλισμὸν τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν ἔδειξε φειδῶ διὰ τὴν περιστολὴν τῶν ὑψηλῶν δαπανῶν διοικήσεως.

4. Τὸ προσφυγικὸν ζήτημα, τὸ δημιουργηθὲν συνεπείᾳ τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς, ἐπεβάρυνε τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος μὲ δαπάνας¹ 70 ἑκατομμυρίων χρυσῶν λιρῶν, εὐρεθέντος οὕτω τούτου εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ καταφύγῃ καὶ πάλιν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν δανεισμὸν², γεγονὸς τὸ ὅποῖον ἠῤῥξησε τὸ δημόσιον χρέος τῆς χώρας εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε ἀπὸ τοῦ ἔτους 1932, διὰ τοῦ νόμου 5456, νὰ ἀναστείλῃ³ τὰς πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν πληρωμὰς χρεωλυσίων μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ νόμου⁴ 18/1944 διὰ τοῦ ὁποῖου οὐσιαστικῶς διεγράφη⁵ τὸ εἰς δραχμὰς χρέος⁶ τῆς Ἑλλάδος. Ἐνταῦθα δέον νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ἐκ νέου προσφυγὴ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν δανεισμὸν εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν κατὰ κάτοικον μεγαλυτέραν ἀναλογικὴν αὔξησιν τοῦ δημοσίου χρέους, ἐξ ὧν τῶν βαλκανικῶν χωρῶν⁷.

Τούτου ἕνεκεν, δὲν δυνάμεθα τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς γεωργικῆς καὶ τῆς καθ' ὅλου Ἑθνικῆς οἰκονομίας, καθ' ὅλον τὸ ἐρευνώμενον χρονικὸν διάστημα, νὰ μὴ τὴν ἐξετάσωμεν ὑπὸ τὸ βάρος τῶν τεραστίων προσφυγικῶν δαπανῶν αἱ ὁποῖαι προεκάλεσαν γενικώτερον ἀντίκτυπον εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ δημοσίαν οἰκονομίαν τῆς χώρας, τῆς ὁποίας, κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν ἔκφρασιν τοῦ Π. Δερτιλῆ, «ἐκ βάθρων ἐπηρέασαν καὶ ἐκλόνισαν τὴν οἰκονομικὴν ἰσορροπίαν»⁸.

5. Πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Κράτους ληφθέντα μέτρα διὰ τὴν

1. Ἴδε Π. Δερτιλῆ, ἔνθ' ἄν σελ. 25

2. Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην συναφθέντα δάνεια ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ παραγωγικοὺς σκοποὺς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν τρόπον χρησιμοποίησεως τῶν προηγηθέντων δανείων Ἴδε Α. Ἀγγελόπουλου, Τὸ Οἰκονομικὸν Πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, σελ. 21

3. Ἡ ἀναστολὴ αὕτη ἐγένετο μολονότι ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὴν περίοδον 1929 -1931 εὐρίσκετο εἰς ἐποχὴν «ἀνετατέρας οἰκονομίας», ἀλλὰ συνεπείᾳ τῆς παγκοσμίου οἰκονομικῆς κρίσεως τοῦ 1929, ἡ ἀκολουθήσασα περίοδος 1932-1940 ἦτο ἡ «περίοδος τῆς πτωχεύσεως». Ἴδε Α. Συμπαροῦνη, ἔνθ' ἄν., σελ. 115, 122

4. Τὸ ἄρθρον 5 παρ. 2 τοῦ νόμου εἶχεν οὕτω : «Ὁφειλαὶ πάσης φύσεως εἰς δραχμὰς στηριζόμεναι εἰς γενεσιουργὸν αἰτίαν ὑφισταμένην πρὸ τῆς ἰσχύος τοῦ παρόντος νόμου ἐξαφλοῦνται δι' ἰσαριθμῶν δραχμῶν τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ τραπεζογραμμάτων ...».

5. Ἴδε Π. Δερτιλῆ, ἔνθ' ἄν σελ. 29 - 30.

6. Τὸ σύνολον τοῦ Δημοσίου χρέους (παγίου καὶ κυμαινομένου) τῆς Ἑλλάδος ὀλίγον πρὸ τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου ἀνῆρχετο εἰς 52 δις 746 ἑκατομμύρια. Ἴδε Μηνιαῖον Δελτίον Τραπεζῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1940, τεῦχ. Σεπτεμβρίου, σελ. 678-679

7. Ἡ ἀναλογία αὕτη ἀνῆρχετο εἰς λίρας Ἀγγλίας, κατὰ κάτοικον, διὰ τὴν Οὐγγαρίαν 12,4, Βουλγαρίαν 9,6, Ρουμανίαν 14, Νοτιοσλαβίαν 12,1 καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα 17,4. Ἴδε Α. Συμπαροῦνη, ἔνθ' ἄν., σελ. 123 σημ. 2.

8. Ἴδε Π. Δερτιλῆ, ἔνθ' ἄν. σελ. 93

υποβοήθησιν τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, δέον νὰ τονίσωμεν ὅτι ἡ ἐναρξίς τῆς δευτέρας περιόδου συμπίπτει μὲ τὴν λήψιν κρατικῶν μέτρων ἀναγομένων εἰς τὴν σφαῖραν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς καὶ προστασίας τῶν ἐργαζομένων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν ἀπόρροια τοῦ διαμορφωθέντος μεγαλοπρεποῦς¹ οἰκοδομήματος τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, τὸ ὁποῖον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος εἶχεν ἐξαπλωθῇ εἰς ὁλόκληρον τὸν πολιτισμένον κόσμον καὶ εἶχεν ἐδραιωθῇ διὰ τοῦ διεθνοῦς Γραφείου Ἐργασίας κατὰ τὸ μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου διάστημα, καὶ τοῦ ὁποίου φορεὺς ἐφαρμογῆς ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρξε τὸ κατὰ τὸ ἔτος 1910 συσταθὲν Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας. Μεταξὺ τῶν μέτρων τούτων μνημονεύομεν :

α) Τὸν νόμον ΓΠΛΔ'/1911 ἀφορῶντα εἰς τὴν προστασίαν τῆς υἱείας καὶ ἀσφαλείας τῶν ἐργατῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν μετὰ πλήρων ἀποδοχῶν χορήγησιν ἀδειῶν εἰς τούτους.

β) Τὸν νόμον 551/1914 ἀποσκοποῦντα εἰς τὴν προστασίαν τῶν ἐργαζομένων διὰ τῆς παροχῆς ἀποζημιώσεως λόγω ἀτυχήματος ἐν ὑπηρεσίᾳ.

γ) Τὸν νόμον ΔΚΘ'/1912 περὶ προστασίας τῶν ἐργαζομένων γυναικῶν καὶ ἀνηλίκων.

δ) Τὸν νόμον 2112/1920 ἀποσκοποῦντα εἰς τὴν προστασίαν τῶν ἀπολυομένων ἐκ τῆς ἐργασίας ἐργατῶν διὰ τῆς καταβολῆς ἀποζημιώσεως, ὡς καὶ τὴν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος ἀποδοχὴν τῆς ὀκταώρου ἐργασίας, ἥτις εἶχε καθιερωθῇ ὑπὸ τοῦ συνελθόντος ἐν Οὐάσιγκτὼν κατ' ἔτος 1919 Διεθνοῦς Γραφείου Ἐργασίας.

ε) Τέλος τὰ ἐπὶ μέρους ταῦτα μέτρα κοινωνικῆς πολιτικῆς ἀπέληξαν εἰς τὸν νόμον 6298/1934 διὰ τοῦ ὁποίου εἰσῆχθη ὁ θεσμὸς τῶν Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων, ὅστις ἐκάλυψε τὸ μέγιστον ποσοστὸν ἐργαζομένων τῆς χώρας, ἀπτελῶν ὡς ἐκ τούτου οὗτος τὴν κορωνίδα τῶν νομοθετικῶν μέτρων εἰς τὴν σφαῖραν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς καὶ μέγα βῆμα προόδου διὰ τὴν Ἑλλάδα^{2,3}.

Ἐν προκειμένῳ σημειοῦμεν ἐν παρόδῳ ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1922 εἶχε ψηφισθῇ ὁ ὑπ' ἀριθ. 2868 νόμος περὶ «κοινωνικῶν ασφαλίσεων», διὰ τοῦ ὁποίου ἤδη εἶχεν ἀναγνωρισθῇ «τὸ ἐκπολιτιστικὸν τοῦ θεσμοῦ καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ασφαλείας τῶν ἐργαζομένων ἐν Ἑλλάδι...»⁴, πλὴν ὅμως ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως

1 Ἰδε Δ Καλιτσονάκι, Ἐφηροσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 10

2. Ἰδε Α Σμπαρούνη, ἔνθ' ἂν σελ. 112

3 Ἡ εἰσηγηθεῖσα τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου τούτου κοινοβουλευτικὴ ἐπιτροπὴ ἐχαρακτήρισε τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ θεσμοῦ τῶν κοινωνικῶν ασφαλίσεων ὡς «μέγιστον κοινωνικὸν μεταρρυθμιστικὸν θεσμόν...». Ἰδε εἰσηγητικὴν ἔκθεσιν ὡς ἄνω νόμου εἰς Κ. Θέμ. ἔτους 1934, σελ. 72.

4 Ἰδε εἰσηγητικὴν ὑπουργικὴν ἔκθεσιν ἐπὶ τοῦ Ν 6298/1934 εἰς Κ. Θέμ. ἔτους 1934 (Παράρτημα Α'), σελ. 30 - 31.

τῆς παρεχομένης ἀσφαλίσεως εὐρίσκετο εἰς ἐμβρυώδη¹ κατάστασιν. Μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου τούτου καὶ μετὰ παρέλευσιν δεκαετίας, ἤτοι κατὰ τὸ ἔτος 1932, ἐψηφίσθη ἕτερος νόμος (ὑπ' ἀριθ. 5733/1933), «περὶ κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων», πλὴν ὅμως οὗτος δὲν ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν διότι, κατὰ τὴν εἰσηγητικὴν ἔκθεσιν, «... ἡ Κυβέρνησις εἰλικρινῶς πιστεύουσα ἐπὶ τῆς τεραστίας σημασίας, τὴν ὁποίαν κέκτηται διὰ τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν εὐρυθμίαν τῆς χώρας ἢ εἰσαγωγῇ... ἀρτίως παρασκευασμένου θεσμοῦ κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων...»² εἶχεν ἀναστῆλναι ταύτην. Τελικῶς, εἰσηγουμένης καὶ τῆς ἀρμοδίας Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐψηφίσθη ὁ νόμος 6298/1934, ἀναγνωρισθέντος ὑπὸ τῆς ὡς ἄνω Ἐπιτροπῆς ὅτι «... διὰ τῆς καλῆς ἐφαρμογῆς τοῦ θεσμοῦ τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων προάγεται σημαντικῶς ἡ κοινωνικὴ εἰρήνη καὶ ἐξυψοῦται εἰς ἀνώτερα ἐπίπεδα πολιτισμοῦ καὶ εὐημερίας ὁ Ἕλλην ἐργάτης»³.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συνοπτικῆς ταύτης ἀναφορᾶς μας εἰς τὸν θεσμόν τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων ἐν Ἑλλάδι, δεόν νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι τὸ σύγχρονον Ἑλληνικὸν Κράτος συνεπορεύθη μὲ ταχύτερον ρυθμὸν εἰς τὸ θέμα τοῦτο μετὰ τῶν προηγμένων χωρῶν, ἐν σχέσει πρὸς τὸ παρελθόν. Οὕτως, ἐνῶ διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ θεσμοῦ τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων τῶν μισθωτῶν παρ' ἡμῖν ἀπητήθη χρόνος ἡμίσεος αἰῶνος, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν εἰσαγωγὴν τούτου ἐν Γερμανίᾳ⁴ καὶ Αὐστρίᾳ⁵, διὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ θεσμοῦ τῶν γεωργικῶν ἀσφαλίσεων ἡ καθυστέρησις τῆς Ἑλλάδος διήρκεσε μόνον ἐπὶ μίαν τετραετίαν, δεδομένου ὅτι εἰς μὲν τὴν Γερμανίαν αὐταὶ ἔσχυσαν⁶ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1957, εἰς δὲ τὴν χώραν μας⁷⁻⁸ ἐθεσπίσθησαν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1961 διὰ τοῦ νόμου 4169 «περὶ Γεωργικῶν Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων»⁹.

1. Ἰδε ὁμοίως, ἐνθ' ἄν.

2. Ἰδε ὁμοίως, ἐνθ' ἄν.

3. Ἰδε Ἐκθεσιν Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐνθ. ἄν. σελ. 61.

4. Ἰδε Αἰτιολογικὴν Ἐκθεσιν ἐπὶ τοῦ νόμου 6298/1934, τοῦ βουλευτοῦ Γ. Πάλλη εἰς Κ. Θέμ. ἔτους 1934, σελ. 67.

5. Ἐν Αὐστρίᾳ καὶ Γερμανίᾳ ὁ θεσμός τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων εἰσῆχθη εἰς μὲν τὴν πρώτην κατὰ τὸ ἔτος 1887, εἰς δὲ τὴν δευτέραν κατὰ τὸ ἔτος 1883-1884. Ἰδε ἐνθ. ἄν. σελ. 67.

6. Ἰδε Ν. Ραζῆ, Ἀγροτικαὶ Κοινωνικαὶ Ἀσφαλίσεις, σελ. 49-50, ἔκδ. 1965.

7. Πλείονα περὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν γεωργικῶν ἀσφαλίσεων διὰ τὴν Γερμανίαν καὶ Γαλλίαν ἴδε εἰς Ν. Ραζῆ, ἐνθ' ἄν.

8. Διὰ πλείονα περὶ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ λειτουργίας τοῦ θεσμοῦ τούτου εἰς τὰς χώρας - μέλη τῆς Ε. Ο. Κ. ἴδε μελέτην Χ. Σύρια εἰς Ἐπιθεώρησιν Γεωργικῶν Ἀσφαλίσεων, ἔτους 1965, τεύχη 11 - 12 καὶ 13 - 14.

9. Ὁ Ο. Γ. Α. καλύπτει σήμερον τοὺς ἐξῆς κλάδους ἀσφαλίσεως : α) γήρατος, β) ἀναπηρίας, γ) ἀσθενείας, δ) τὴν ἀσφάλισιν τῆς παραγωγῆς κατὰ χαλάζης καὶ παγετῶν.

Ἐν παρόδῳ σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1970 ὁ Ο. Γ. Α. κατέβαλε τὰ ἐξῆς ποσὰ διὰ τοὺς ἐπὶ μέρους κλάδους :

α) διὰ παροχὰς συντάξεων (γήρατος, ἀναπηρίας κλπ.) δρχ. 2.350 000 000

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

§ 20

Δήμις γενικῶν κρατικῶν μέτρων ἀναγομένων ἀμέσως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Γεωργίας

1. Μεταξὺ τῶν εἰς τὸν τομέα τῆς ἀναπτύξεως τῆς γεωργίας ληφθέντων μέτρων ἀναφέρονται :

α) Τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1917 ἀρξαμένην σημαντικὴν ἀγροτικὴν μεταρρύθμισιν, ὑπὸ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἐλ. Βενιζέλου.

β) Τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1917 ἱδρυσιν τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας, δηλαδὴ τοῦ ἐπὶ δεκαετηρίδας ὁλοκλήρους ἐλλείποντος Ἐπιτελικοῦ Κέντρου διὰ τὴν χάραξιν καὶ ἄσκησιν συστηματικῆς Γεωργικῆς Πολιτικῆς. Τοῦτο συνεστήθη διὰ τοῦ ἀπὸ 14 - 6 - 1917 Ν. Δ. τῆς Ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως τῆς Θεσσαλονίκης, κυρωθέντος ὑπὸ τοῦ νόμου 853/1917.

Ἄμα τῇ ἱδρύσει τοῦ Ὑπουργείου τούτου ἄπασαι αἱ ὑπ' αὐτὸ τελοῦσαι ὑπηρεσίαι¹ ἐδραστηριοποιήθησαν συντόμως, διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς γεωργικῆς πολιτικῆς τοῦ Κράτους, ἡ ὁποία μέχρι τῆς συστάσεώς του ἦτο ἀνύπαρκτος² ἐν Ἑλλάδι.

γ) Ἐνταῦθα, μεταξὺ τῶν ληφθέντων μέτρων τὰ ὁποῖα συνετέλεσαν εἰς τὴν σύνολον ἀνάπτυξιν τῆς γεωργικῆς οἰκονομίας, δεόν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν οὐσιαστικωτέραν ἐργασίαν ἡ ὁποία ἤρχισεν ἅμα τῇ συστάσει τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς καταστρώσεως τοῦ Ἀγροτικοῦ Κτηματολογίου, διὰ τῆς ἱδρύσεως παρ' αὐτῷ Τοπογραφικῆς Ὑπηρεσίας, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἀγροτικῆς ιδιοκτησίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἄρσεως τῆς ἀμφισβήτησεως περὶ αὐτήν.

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι αἱ κατὰ τὸ παρελθὸν ἐπιχειρηθεῖσαι ἀπόπειραι πρὸς ρύθμισιν τοῦ ζητήματος τούτου παρέμενον ἄνευ ἀποτελέσματος. Τὴν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς Χ. Τρικούπη γενομένην ἀπόπειραν διεδέχθη περίοδος μακρᾶς κρατικῆς ἀπραξίας μέχρι τοῦ ἔτους 1907, ὁπότε ἤρχισαν αἱ πρῶται κτηματογραφικαὶ ἐρ-

β) διὰ κάλυψιν δαπανῶν κλάδου ἀσθενείας	δρχ.	225 000.000
γ) διὰ νοσοκομειακὴν περίθαλψιν ἀγροτῶν	»	630.000.000
δ) διὰ κάλυψιν ζημιῶν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς	»	360 000 000
Ἡ τ ο ι σ ύ ν ο λ ο ν	»	3 565 000 000

¹ Ἰδε Ἐτήσιον Γεωργικὸν Ὁδηγὸν 1972, σελ. 55 - 58

¹ Ἡ στροφή τοῦ Κράτους πρὸς τὴν παραγωγὴν ἐκδηλοῦται καὶ διὰ τῆς συστάσεως παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ Γεωργίας Τμήματος Γεωργικῆς Ὑδραυλικῆς καὶ Μηχανικῆς, ὡς καὶ Τμημάτων Ζωοτεχνικοῦ καὶ Κτηνιατρικοῦ.

² Ἰδε Δ. Ζωγράφου, Γεωργικαὶ Μελέται, τεύχ Α, σελ 176

γασία¹ ἐπὶ ἀγροτικῶν ἐκτάσεων, ἀκολουθηθεῖσαι ὑπὸ μεμονωμένων ἐφαρμογῶν ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος, κατόπιν τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου ΓΧΝΖ'/1910 «περὶ κτηματικοῦ χάρτου καὶ ὁροθεσίας τῶν ἀκινήτων κτημάτων».

Δεδομένου δὲ ὅτι τὸ ἔργον τῆς καταρτίσεως τοῦ Ἀγροτικοῦ Κτηματολογίου ἦτο συνδεδεμένον² μετὰ τοῦ ὅλου ἔργου τῆς Ἀγροτικῆς Μεταρρυθμίσεως, ἔπεται ὅτι τοῦτο ἐκινήθη ταχύτερον³ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς οὐσιαστικῆς Ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως, δηλονότι ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας. Οὕτω, μέχρι τοῦ ἔτους 1940 εἶχε καταρτισθῇ τὸ κτηματολόγιον διὰ 23.730.000 στρέμματα⁴.

2. Μεταξὺ τῶν μέτρων τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τὸν τομέα τῆς γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως^{5,6,7} ἀναφέρονται τὰ κάτωθι :

α) Τὴν διὰ τοῦ νόμου 1844/1920 ἱδρυσιν τῆς Ἀνωτέρας Γεωπονικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν.

β) Τὴν ἱδρυσιν Σχολῆς Συνεταιρισμῶν εἰς τὴν Ἀνωτάτην Γεωπονικὴν Σχολὴν Ἀθηνῶν διὰ τοῦ νόμου 4142/1929, ἥτις ὅμως κατηργήθη ὡς καὶ ἡ Γεωπονικὴ αὐτὴ Σχολή, δυνάμει τοῦ ἀπὸ 18-6-1937 Β.Δ. «περὶ καταργήσεως τῆς Ἀνωτάτης Γεωπονικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν»⁸. Ἡ καταργηθεῖσα Σχολὴ Συνεταιρισμῶν ἐπανδρύθη ὡς Γεωργικὴ Συνεταιριστικὴ Σχολή, δυνάμει⁹ τοῦ ἄρθρου 6 τοῦ Α.Ν. 1154/1938.

γ) Τὴν διὰ τοῦ Ν.Δ. τῆς 6-10-1927 σύστασιν τοῦ Γεωπονικοῦ Τμήματος εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης.

1 Ἰδε Α Βαρβαρέσου, Ὁ θεσμὸς τῶν κτηματικῶν βιβλίων κλπ , σελ 153

2 Ἰδε Α Βαρβαρέσου, ἐνθ' ἂν σελ. 153

3 Προφανῶς ὅμως ἡ ὅλη ἐργασία ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἔκτοτε δὲν ὑπῆρξε στοιχειωδῶς ἀνεκτὴ, τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως Γ Παπαδοπούλου δηλώσαντος ἐν ἔτει 1968 ὅτι : «Θὰ ἀρχίσωμεν ἐπὶ τέλους τὰς ἐργασίας διὰ τὴν σύνταξιν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀγροτικοῦ καὶ ἀστικοῦ κτηματολογίου ἴσως δὲν θὰ πρέπει νὰ εἰπω τίποτε περισσότερον ἐπ' αὐτοῦ, διότι διαφορετικὰ θὰ ὤφειλα νὰ προτάξω τὴν λέξιν «ἐ ν τ ρ ο π ή»

4 Ἰδε Α Βαρβαρέσου, ἐνθ' ἂν , σελ 163

5 Τὰ μέτρα ταῦτα ἀπετέλεσαν ἀντικείμενον μελέτης εἰδικῶς πρὸς τοῦτο συγκροτηθείσης Ἐπιτροπῆς, ἥς πορίσματα ἶδε εἰς ὑπομνήματα Σ Χασιώτου καὶ Α Μουλούλη πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Γεωργικῆς Ἐκπαιδεύσεως, ἔκδοσις Ὑπουργείου Γεωργίας 1920.

6 Ὁ Ξ Ζολώτας γράφει σχετικῶς: «Εἰς τὸ ζήτημα τῆς γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως ἡ Ἑλλὰς ὑστέρησε πολὺ ἐνῶ δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἐφ' ὅσον δὲν ἐξυψώνομεν μορφωτικῶς τὸν γεωργόν, οὐδέποτε θὰ κατορθώσωμεν νὰ αὐξήσωμεν τὴν παραγωγικότητα τῆς γεωργίας καὶ δι' αὐτῆς τὸ ἔθνικόν εἰσόδημα» Ἰδε Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ 158, 162

7 Ὁ Θ Τζωρτζάκης, ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς μορφώσεως διὰ τὸν συνεταιρισμόν, γράφει : «Ἡ μόρφωσις θεμελιώνει τὴν συνεταιριστικὴν πίστιν, καὶ ἡ φωτισμένη πίστις εἶναι διὰ τὸν συνεργατισμόν καὶ τὴν συνεταιριστικὴν ἰδέαν ζωτικὴ ἀνάγκη» Ἰδε Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, ἔκδ 1971, σελ. 9

8 Ἰδε ΦΕΚ 235/18-6-1937.

9 Ἰδε Β.Δ τῆς 10-10-1938 (ΦΕΚ 367, τεύχ Α', τῆς 11-10-1938)

δ) Τὴν δημιουργίαν, διὰ τοῦ νόμου 2203/1920, τῶν κατωτέρων γεωργικῶν σχολείων¹ γενικῆς καὶ εἰδικῆς ἐκπαιδεύσεως.

ε) Τὴν ἱδρυσιν τριάκοντα γεωργικῶν σχολείων κατωτέρας βαθμίδος, διὰ τῶν νόμων 4397/1929 καὶ 4836/1930, ἀποσκοπούντων εἰς τὴν πρακτικὴν μόρφωσιν τῶν ἀγροτοπαίδων.

στ) Τὴν διὰ τοῦ νόμου 246/1914, «περὶ ἀποστολῆς ὑποτρόφων πρὸς σπουδὴν τῆς γεωπονίας, γεωργικῆς μηχανικῆς κλπ.», λήψιν μέτρων πρὸς εἰσαγωγὴν τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιτεύξεων παρ' ἡμῖν.

ζ) Τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου 3600/1928 ἱδρυθέντα σχολεῖα στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, λειτουργήσαντα ἐκάστην Κυριακὴν καὶ μὴ ἐργάσιμον ἡμέραν, καὶ ἀποβλέψαντα εἰς τὴν παροχὴν στοιχειωδῶν γεωργικῶν γνώσεων εἰς τοὺς ἀγροτόπαιδας.

3. Μέτρα ἀποβλέψαντα εἰς τὴν προστασίαν καὶ ἐν γένει βελτίωσιν τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς. Μεταξὺ τούτων ἀναφέρονται :

α) Τὴν σύστασιν τοῦ «Ταμείου Προστασίας Ἑλαιοῦ» διὰ τοῦ νόμου 1366/1918.

β) Τὴν διὰ τοῦ νόμου 4652/1929 σύστασιν τοῦ «Γραφείου Προστασίας Σύκων»².

γ) Τὴν σύστασιν τοῦ «Ἰνστιτούτου Βάμβακος» ἐν Μακεδονίᾳ διὰ τοῦ νόμου 5211/1931.

δ) Τὴν διὰ τοῦ Ν.Δ. τῆς 31-10-1925 ἱδρυσιν «Γραφείων Προστασίας Καπνοῦ»³.

ε) Τὴν διὰ τοῦ νόμου 5211/1931 σύστασιν τοῦ «Ὁργανισμοῦ Βάμβακος».

στ) Τὴν ἱδρυσιν τοῦ «Αὐτονόμου Σταφιδικοῦ Ὁργανισμοῦ» διὰ τοῦ Ν.Δ. τῆς 10-8-1925. Ὁ Α.Σ.Ο. ἀπετέλεσε κρᾶμα τριτοβαθμίου συνεταιρικῆς

1 Παρὰ τὰ λαμβανόμενα μέτρα ὑπὲρ τῆς γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς δὲν ἠσθάνετο ἱκανοποιημένος ζητῶν εἰς τὰ Συνεδριά του ὅπως... «ἀρθῇ τὸ ὑφιστάμενον ἐκπαιδευτικὸν σύστημα, ρυθμιζομένης γενικῶς τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως ἐπὶ τῇ βάσει ἀγροτικῶν καὶ γεωργικῶν συνθηκῶν... ἐνισχυθούναι αἱ γεωργικαὶ σχολαὶ καὶ ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐν γένει ἐκπαίδευσις τοῦ γεωργοῦ...» Ἴδε περ «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1925, τεύχ Γ, σελ 45.

2 Ἐκπαιδευτικὸν τοῦ Γραφείου Προστασίας Σύκων ἦτο ἡ ἐπιμέλεια, ἡ μελέτη καὶ ἡ ἐφαρμογὴ ἐπιστημονικῶν μεθόδων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συκοπαραγωγῆς. Διὰ τοῦ ἐπακολουθήσαντος νόμου 5926 διηρυνήθη ὁ κύκλος τῆς δράσεως τοῦ Γραφείου, ἀνατεθεισῶν εἰς αὐτὸ καὶ ἐργασιῶν σχετικῶν μὲ τὴν συσκευασίαν, ἐναποθήκευσιν, ἐμπορίαν καὶ τὴν βιομηχανοποίησιν τῶν σύκων, καὶ γενικῶς ἀρμοδιοτήτων τεινουσῶν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ὅρων ἐπεξεργασίας καὶ ἐμπορίας αὐτῶν ἐπὶ σκοπῷ ἐπεκτάσεως τῆς καταναλώσεως.

3. Παρὰ τὴν ἱδρυσιν τῶν γραφείων τούτων, οἱ καπνοπαραγωγοὶ δὲν ἐθεώρουν τὴν ὑπ' αὐτῶν παρεχομένην προστασίαν ἱκανοποιητικὴν, διὰ τοῦτο εἰς τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ συνεληθὲν Ζ' Πανελλήνιον Καπνοπαραγωγικὸν Συνέδριον κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 1934,

δρργανώσεως καὶ Ἑταιρικῆς Ἐνώσεως¹ ὑποβοηθήσας τὴν διαχείρισιν τοῦ προϊόντος τῇ συμμετοχῇ καὶ τῶν παραγωγῶν, τοῦ εἰσηγητοῦ τοῦ σχετικοῦ νομοσχεδίου προτείναντος τὴν ἀποκλειστικὴν² διαχείρισιν τοῦ προϊόντος ὑπ' αὐτῶν, συνεπεία τῆς προηγουμένης δεκαετοῦς ἐπιτυχοῦς δράσεως τῶν συνεταιρισμῶν³. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1926 πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς προβολῆς τῆς Ἑλληνικῆς σταφίδος εἰς τὰς ἀγορὰς τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐλειτούργησεν ἐν Ἀμβούργῳ εἰδικὸν τμήμα τοῦ Α.Σ.Ο., τοῦ ὁποῦ ἡ ἀρμοδιότης ἐπεξετάθη κατὰ τὸ ἔτος 1940 εἰς δέκα τρεῖς εὐρωπαϊκὰς χώρας⁴.

ζ) Τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1926 ἱδρυσιν τοῦ «Κεντρικοῦ Ταμεῖου Ἀσφαλείας» κατὰ χαλάζης καὶ παγετῶν, ὅπερ βραδύτερον μετωνομάσθη εἰς «Ταμεῖον Γεωργικῶν Ἀσφαλειῶν», ἐπεκτεῖναν ἐν ἔτει 1933 τὰς ἐργασίας του καὶ εἰς τὴν κτηνασφάλισιν καὶ ὑπαχθὲν τελικῶς ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος.

η) Τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1927 εἰσαγωγὴν τοῦ θεσμοῦ τῆς συγκεντρώσεως τοῦ σίτου, κατόπιν συμβάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου, τῶν Γενικῶν Ἀποθηκῶν καὶ τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς. Σκοπὸς τῆς συγκεντρώσεως ταύτης ἦτο ἡ ἐξίσωσις τῆς τιμῆς τοῦ ἐγχωρίου σίτου πρὸς τὴν τοιαύτην τοῦ εἰσαγομένου ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς, πρῶγμα τὸ ὁποῖον ἐπετεύχθη διὰ τῆς παραλλήλου λήψεως καὶ δύο ἐτέρων μέτρων. Πρῶτον, διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἐπὶ τοῦ σίτου ἐπιβαλλομένου δασμοῦ⁵ καί, δεύτερον, διὰ τῆς ἐξαγορᾶς καὶ ἐναποθηκεύσεως τούτου.

4. Μέτρα ἀναγόμενα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Γεωργίας. Μεταξὺ τούτων μνημονεύομεν :

α) Τὴν διὰ τῶν νόμων 4142/1929, 4161/1929 ἐπιδιωχθεῖσαν ἀναδιάρθρωσιν τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Ὑπουργείου τούτου, διαιρεθείσης ὁλοκλήρου τῆς Ἐπικρατείας εἰς τεσσαράκοντα γεωργικὰς περιφερείας, εἰς ἑκάστην τῶν ὁποίων ἐτοποθετήθη ὡς ἐπικεφαλῆς γεωπόνος, ἐνῶ παραλλήλως ἐδημιουργήθησαν δώδεκα ἐπιθεωρήσεις γεωργίας, ἐπιτευχθείσης οὕτω μερικῶς τῆς ἀπαραιτήτου διοικητικῆς ἀποκεντρώσεως, διὰ τὴν ἐκ τοῦ σύνεγγυς παρακολούθησιν τῶν γεωργικῶν ζητημάτων ἐκ μέρους τοῦ Κράτους.

β) Τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου 5006/1931 ληφθέντὰ ἀναδιαρθρωτικὰ μέτρα ἐπὶ

μεταξὺ τῶν ἀποφάσεων των, περιέλαβον καὶ ἀπόφασιν διὰ τὴν ἱδρυσιν Αὐτονόμου Καπνικοῦ Ὁργανισμοῦ δημοσίου δικαίου. Ἴδε «Ὁ Συνεταιριστὴς» ἔτους 1934, τεύχ. 2, σελ. 24 - 25.

1. Ἴδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἄν. σελ. 233.

2. Ἐκ τῶν συνδυαζομένων διατάξεων τῶν ἀρθρῶν 7 καὶ 9 τοῦ ὡς ἄνω Ν.Δ. προκύπτει ὅτι ἐκ τῶν 13 μελῶν τοῦ Δ.Σ. τοῦ Α.Σ.Ο. τὰ 5 προήρχοντο ἐκ τῆς τάξεως τῶν σταφιδοπαραγωγῶν ἐκλεγόμενα ὑπὸ ἐκλεκτῶν ὀριζομένων ὑπὸ τῶν Ἐνώσεων τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν Ἴδε ΦΕΚ 210, τεύχ. Α' τῆς 12-8-1925.

3. Ἴδε Β. Σιμωνίδου, Ὁ Αὐτόνομος Σταφιδικὸς Ὁργανισμός, σελ. 17.

4. Ἴδε Δ. Πάνου, Συνεταιριστικὰ Θέματα, σελ. 325 ἐπ.

5. Ἴδε Οἰκονομικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1933, σελ. 47.

τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας, τὰ ὅποια ἀποβλέψαντα εἰς τὴν καθολικωτέραν καὶ ἐπιστημονικωτέραν παρακολούθησιν τῶν τὴν γεωργίαν ἀφορῶντων ζητημάτων, ἐπεφόρτισαν τὰς τρεῖς διευθύνσεις Γεωργίας, Γεωργικῶν Ἐφαρμογῶν καὶ Τεχνικῶν Ἔργων διὰ πλείστων καὶ ἐκτεταμένων ἀρμοδιότητων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν : Τὴν γεωργικὴν ἔρευναν τῆς χώρας, τὸν ἔλεγχον τῶν χρησιμοποιουμένων εἰς τὴν γεωργίαν χημικῶν ὑλῶν, τὴν γεωργικὴν ἐκπαίδευσιν, τὴν γεωργικὴν πίστιν, τὴν βελτίωσιν τῆς κτηνοτροφίας, τὴν ὀργάνωσιν ἀποδεικτικῶν ἀγρῶν καὶ προτύπων ἀγροκτημάτων, τὴν μέριμναν διὰ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ διάδοσιν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν γεωργικῶν μηχανῶν, τὴν σύστασιν καὶ ὀργάνωσιν Κέντρων Μηχανικῆς Καλλιεργείας, τὴν μελέτην καὶ ἐκτέλεσιν ὑδραυλικῶν ἔργων ἀποξηράνσεως, ἀποστραγγίσεως, ἀρδεύσεως κλπ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι τὸ ἐπιστημονικὸν φῶς καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος¹, τὰ ὅποια ἐπὶ ὁλόκληρον σχεδὸν αἰῶνα ἦσαν ξένα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν γεωργίαν, ἤρχισαν νὰ διαρρηγνύουν τὸ ἀποστεωμένον τῆς κέλυφος καὶ διὰ τῆς ζωοποιῶς ἐπιδράσεώς των νὰ ἀποδεσμεύουν ἔτι περαιτέρω τὰς δυνάμεις τοῦ «ναρκωμένου γίγαντος», τουτέστιν τὴν τροφὸν τῆς Ἑλλάδος, τὴν Ἑλληνικὴν γεωργίαν. Τοῦτο ὀφείλεται πρωτίστως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, ἔστω καὶ καθυστερημένως, ἀκολουθοῦν τὴν ἐν προκειμένῳ διεθνῇ πρακτικὴν τοῦ παρεμβατισμοῦ, ἤρχισε νὰ ἐνστερνίζεται τὴν ἰδέαν καὶ τὴν πράξιν, πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργων ἀπτομένων τῆς ἐθνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ τοῦτου τοῦ Ἔθνους.

Βεβαίως, μέχρις ὅτου πραγματοποιηθῇ ἡ στροφή αὕτη, ἀπωλέσθη εἰς ὁλόκληρος αἰὼν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ θέτῃ ἐκάστοτε τὴν σφραγίδα του εἰς τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας γενικώτερον. Καὶ ἡ ἐν προκειμένῳ εὐθύνη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταλογισθῇ εἰ μὴ μόνον εἰς «πάντα τὰ κυβερνήσαντα τὴν χώραν πολιτικά κόμματα»².

5. Ἐτερα μέτρα συντελέσαντα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας ὑπῆρξαν :

α) Ἡ διὰ τοῦ νόμου 1651/1919 κύρωσις τοῦ νόμου 218/1914 «περὶ συστάσεως καὶ ὀργανώσεως τῆς φυτοπαθολογικῆς ὑπηρεσίας».

1. Παρὰ τὰς ἀναμφισβητήτους προόδους τὰς ὁποίας ἐπραγματοποίησεν ἡ Ἑλληνικὴ γεωργία ἐν σχέσει πρὸς τὸ παρελθόν, ἐν τούτοις τὰ παρουσιαζόμενα κενὰ ἦσαν τοιαύτης ἐκτάσεως, ὥστε ὁ Εὐ Κυπριάδης, εἰς ἑκθεσίᾳ του πρὸς τὴν Κυβέρνησιν διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς σιτοπαραγωγῆς, ἔγραφεν: «Ἡ τεχνικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἡ προαπαιτουμένη διὰ μίαν ἐργασίαν πολυσύνθετον καὶ διαφέρουσαν ἀπὸ περιφερείας εἰς περιφέρειαν, εἶναι ἐντελῶς ἐλλιπής. . . ἀνάγκη ὅθεν ὅπως δοθῇ . . . τὸ σύνθημα τῆς ἐπιστημονικωτέρας καὶ μεθοδικωτέρας ἐργασίας . . . ἀπομένει ἡ ἀπόφασις τῆς Κυβερνήσεως » Ἰδε «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1931, τεύχ. Ε, σελ. 27, 29

2 Ἰδε Α Σίδερι, ἐνθ' ἂν σελ. 370.

β) Ἡ διὰ τοῦ νόμου 2204/1920 ἱδρυσις τῆς ὑπηρεσίας μηχανικῆς καλλιεργείας.

γ) Ἡ διὰ τοῦ Α.Ν. 825/1937, «περὶ ὀργανώσεως σποροπαραγωγῆς, βελτιωμένων σπόρων κλπ.», ἐπιτευχθεῖσα χρησιμοποίησις βελτιωμένων σπόρων, ἡ ὁποία εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν αὐξήσιν τῆς στρεμματικῆς ἀποδόσεως. Οὕτω, μετὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν βελτιωμένων σπόρων, ἡ μέση ἐτήσια στρεμματικὴ ἀπόδοσις σίτου εἰς χλγρ. κατὰ τὴν πενταετίαν 1935 - 1939 ἀνῆλθεν εἰς 93,8 ἐνῷ κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν δεκαετίαν αὕτη ἦτο 58,4 χλγρ.

δ) Ἡ ρύθμισις τῆς ὑδατικῆς νομοθεσίας διὰ τοῦ Α.Ν. 485/1937 «περὶ ἐγκρίσεως δαπανῶν διὰ τὴν χαριστικὴν ἐπιχορήγησιν τῶν ὑπὸ τῆς ΑΤΕ ἐκτελουμένων μικρῶν καὶ μέσων ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων».

ε) Τὰ ὑπὸ τῶν νόμων 5496/1932, 5875/1933, 6448/1935 ληφθέντα μέτρα, τὰ ὁποῖα ἐπετάχυναν τὴν ἀγροτικὴν μεταρρύθμισιν καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν πλεονόλοκληρωμένην ἀποκατάστασιν τῶν ἀκτημόνων ἀγροτῶν, γηγενῶν καὶ προσφύγων.

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν μέτρων τούτων δεόν νὰ κατατάξωμεν καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 Προεδρικὸν Διάταγμα¹ τῆς 23-7-1932, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετράπη ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἀπαλλοτριώσις καὶ παραχώρησις γαιῶν εἰς τοὺς ἀκτῆμονας ἀγρότας.

στ) Ἡ ἔκδοσις τῶν ἀναγκαίων Διαταγμάτων διὰ τὴν λειτουργίαν καὶ ἐτέρων 28 Γεωργικῶν Ἐπιμελητηρίων, τὰ ὁποῖα εἶχον συσταθῇ διὰ τοῦ νόμου 280/1914.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ἀρμοδιοτήτων καὶ καθηκόντων διὰ τῶν ὁποίων εἶχον ἐπιφορτισθῇ τὰ ἐν λόγῳ Ἐπιμελητήρια μνημονεύομεν² : Τὴν μελέτην παντὸς ζητήματος ἀφορῶντος τὴν γεωργίαν· τὴν μέριμναν διὰ τὴν ἐπιτυχήν λειτουργίαν γεωργικῶν σωματείων ἢ συνεταιρισμῶν· τὴν μέριμναν διὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν μόρφωσιν τῆς γεωργικῆς τάξεως· τὴν ὀργάνωσιν γεωργικῶν καὶ κτηνοτροφικῶν ἐκθέσεων· τὴν γνωμοδότησιν ἐπὶ νομοσχεδίων ἢ Βασιλικῶν Διαταγμάτων σχετιζομένων πρὸς τὴν γεωργίαν κλπ. Αἱ τοιαῦται ἐκτεταμέναι ἀρμοδιότητες τῶν Ἐπιμελητηρίων τούτων ὡδήγησαν εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν «ὡς τοπικῶν γεωργικῶν βουλῶν ἄνευ τοῦ δικαιώματος τοῦ νομοθετεῖν».

6. Μέτρα ἀναγόμενα εἰς τὴν βελτίωσιν καὶ αὐξήσιν τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως.

1 Τὸ ἄρθρον 2 τοῦ Διατάγματος τούτου ὠρίζεν ὅτι «ὠπόκεινται εἰς ὀλοκληρωτικὴν ἀπαλλοτριώσιν καὶ παραχώρησιν α) τὰ εἰς τὸ Δημόσιον καὶ δήμους καὶ μονὰς καὶ πάσης κατηγορίας θρησκευτικὰ ἱδρύματα καὶ πάντα ἐν γένει τὰ νομικὰ πρόσωπα ἀνήκοντα κτήματα, ἀνεξαρτήτως ἐκτάσεως, εἶδους γεωργικῆς καλλιεργείας, καὶ καλλιεργητικῆς σχέσεως . .».

2 Ἴδε πλεονα εἰς ἄρθρον 3 τοῦ νόμου 280 /1914.

α) Κατά την δευτέραν περίοδον τὸ ἐνδιαφέρον¹ τοῦ Κράτους διὰ τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων ηὐξήθη, γεγονὸς τὸ ὅποιον εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ πραγματοποιηθοῦν σοβαραὶ βελτιώσεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

Οὕτω : αα) Ἐνῶ ἡ ὑπὸ τῶν ἐλῶν κατεχομένη ἔκτασις ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸ ἔτος 1923 ἀνῆρχετο εἰς 3.000.000 στρέμματα, κατὰ τὸ 1939 αὕτη εἶχε περιορισθῇ εἰς 650.000.

ββ) Ἡ ἐκτέλεσις τῶν γενομένων ὑδραυλικῶν ἔργων εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὐξήσιν² τῆς γεωργικῆς ἐκτάσεως τῆς χώρας κατὰ 7,5 %.

γγ) Κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα ηὐξήθη ἡ ἐν Ἑλλάδι ἀρδευομένη ἔκτασις ἀνεληθοῦσα πρὸ τοῦ 1940 εἰς 2.600.000 στρέμματα, ἐνῶ ἡ προστασία κτημάτων ἐκ τῶν πλημμυρῶν ἐκάλυπεν ἔκτασιν 1.200.000 στρεμμάτων.

β) Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειώσωμεν ἐπίσης ὅτι, τῇ συνδρομῇ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς, κατὰ τὴν δεκαετίαν 1930 - 1939 ἐξετελέσθησαν: αα) ἀποξηραντικὰ ἔργα 47.200 στρεμμάτων, ββ) ἀποστραγγιστικὰ καὶ προστασίας τῶν γαιῶν ἔργα 417.431 στρεμμάτων, γγ) ἀρδεύσεις κτημάτων 65.732 στρεμμάτων.

7. Μέτρα ἀναγόμενα εἰς τὴν διάδοσιν καὶ χρησιμοποίησιν παρ' ἡμῖν τῶν χημικῶν λιπασμάτων. Μεταξὺ τούτων σημειοῦμεν :

α) Τὸν νόμον 218/1914 «περὶ προαγωγῆς τῆς γεωργίας διὰ διαδόσεως τῶν χημικῶν λιπασμάτων», διὰ τοῦ ὁποίου ἐπεδιώχθη ἡ διάδοσις τούτων ἐν Ἑλλάδι, διὰ μέσου τῶν ἀποδεικτικῶν κρατικῶν ἀγρῶν.

β) Τὴν ἔδρυσιν ἐν ἔτει 1909 τῆς Ἀνωνύμου Ἑταιρείας Χημικῶν Προϊόντων καὶ Λιπασμάτων.

γ) Τὸ ἀπὸ 5-3-1925 Ν. Δ. «περὶ κυρώσεως τῆς συμβάσεως πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς παραγωγῆς χημικῶν λιπασμάτων»³, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετράπη ἡ σύναψις ὁμολογιούχων δανείων ὑπὸ τῆς Α.Ε. Χημικῶν Προϊόντων καὶ Λιπασμάτων.

Ἐνταῦθα ὁμῶς δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι παρ' ὅλην τὴν ἀρξαμένην προσπάθειαν διαδόσεως καὶ παρ' ἡμῖν τῶν χημικῶν λιπασμάτων, ὁ Ἕλλην γεωργὸς δὲν ἐχρησιμοποιεῖ ταῦτα εὐρέως, δεδομένου ὅτι διὰ τὴν προηγηθεῖσαν παράδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ 19ου αἰῶνος, ἡ χρησιμοποίησις λιπασμάτων ἦτο ἀγνωστος^{4,5}. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὰ χρησιμο-

1. Περὶ τῆς μεγάλης συζητήσεως ἡ ὁποία εἶχε προκληθῇ ἐπὶ τῶν ἔργων τούτων ἴδε περ. «Τεχνικὰ χρονικά» ἔτους 1933, εἰδικὴν ἔκδοσιν ὑπὸ τὸν τίτλον : «Ἡ οἰκονομικὴ ἔρευνα τῶν μεγάλων τεχνικῶν ζητημάτων».

2. Ἴδε Χ. Εὐελπίδην, Ἡ Γεωργία τῆς Ἑλλάδος κλπ, σελ. 13, 14, 28

3. Ἴδε ΦΕΚ 80, τευχ. Α τῆς 5-3-1925.

4. Ὁ Γρ Παλαιολόγος ἀναφέρει ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους μεταπελευθερωτικούς χρόνους τὸ «κομποπάχειμα» τῶν γαιῶν ἦτο ἀγνωστον εἰς τοὺς ἀγρότας μας. Ἴδε Γ Παλαιολόγου, ἐνθ' ἂν σελ. 99.

5 Ἡ μόνη γνωστὴ ἐμπορεύσιμος κόπρος κατὰ τοὺς πρώτους μεταπελευθερωτικούς

ποιούμενα λιπάσματα ἦσαν¹ : ἡ κόπρος τῶν ζώων καὶ πτηνῶν, διαφόρων φυτῶν, τὰ φύκια τῆς θαλάσσης, τὰ στέμφυλα (τσίπουρα), ἡ ἄσβεστος, ἡ ἄργιλος, ἡ στάκτη, ἡ ἄμμος καὶ ἡ στάκτη τῶν σαπωνουργείων. Τοῦτου ἕνεκεν ὁ Ἑλληὺν ἀγρότης δὲν εἶχεν ἐθισθῆ εἰς τὴν χρησιμοποίησιν συγχρόνων λιπασμάτων, τοῦ Σ. Χασιώτου γράφοντος² σχετικῶς : « Ἡ διάδοσις τῶν νεωτέρων καὶ προοδευτικωτέρων γνώσεων τῆς γεωργίας... ἀνὰ τὸν γεωργικὸν λαὸν... δὲν εἶναι βεβαίως ἔργον ἀπλοῦν οὐδ' εὐχερὲς... ἡ γενίκευσις τῆς χρήσεως μετὰ τῶν κοινῶν καὶ τῶν τεχνικῶν λιπασμάτων... ἐπετεύχθησαν ἐν ταῖς ἄγαν πεπολιτισμέναις χώραις... διὰ τῆς ἐν τῷ χρόνῳ ἐπιμόνου ἐνεργείας τῆς πολιτείας καὶ διὰ τῶν μεγάλων προσπαθειῶν, ἃς καταβάλλουσι πρὸς τοῦτο οὔτε τῆς ἐπιστήμης μύσται... ».

Εἰς τὴν νοοτροπίαν ταύτην τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν δέον νὰ προστεθῇ ἅψ' ἐνὸς μὲν ἡ ἀδυναμία³ ἀγορᾶς λιπασμάτων ἐκ μέρους τούτων, ἅψ' ἑτέρου δὲ τὸ γεγονός τῆς ἐπιβαρύνσεως τοῦ κόστους αὐτῶν κατὰ 100 %, διὰ τὴν μεταφοράν⁴ των, συνεπιὰ τῶν ὑφισταμένων ἀτελῶν συγκοινωνιακῶν μέσων παρ' ἡμῖν.

Πάντα ταῦτα εἶχον ἐπακόλουθον τὴν κατ' ἐξαίρεσιν⁵ παρ' ἡμῖν λίπανσιν τῶν ἀγρῶν, παρὰ τὰ πρὸς τοῦτο ἀρξάμενα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1914 εὐεργετικὰ μέτρα, γεγονός τὸ ὁποῖον κατέτασσε τὴν Ἑλλάδα τελευταίαν εἰς τὸν πίνακα τῶν χωρῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς χρησιμοποίησεως λιπαντικῶν μονάδων ἀνὰ στρέμμα, κατὰ τὸ ἔτος 1930^{6,7}.

Οὕτω, κατὰ τὸ ἔτος 1930 τὰ Εὐρωπαϊκὰ κράτη ἐνεφάνιζον⁸ τὴν ἐξῆς εἰκόνα, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς χρησιμοποίησεως λιπαντικῶν μονάδων.

χρόνους ἦτο ἡ προβάτειος καὶ ἡ γνωστὴ μέθοδος λιπάνσεως ἦτο ἡ τῆς «κοιμῆσεως τῶν προβάτων», συνισταμένη εἰς τὴν λίπανσιν τοῦ ἀγροῦ διὰ τῆς εἰς αὐτὸν κοιμῆσεως τῶν προβάτων, τὰ ὁποῖα κατέλειπον εἰς τοῦτον τὴν κόπρον Ἰδε «Ἐφημερίς Ἑλληνικῆς Γεωργίας», ἔτους 1885, τόμ. Α, σελ. 71 - 72

1. Ἰδε «Δελτίον» Ἐπιτροπῆς Ἐμψυχώσεως τῆς Βιομηχανίας, ἔτους 1880, τόμ. Γ, τεύχ. 8', σελ. 166 - 170

2. Ἰδε Κ. Λευκιάδου, Γεωργικὴ Νομοθεσία, σελ. 214 - 215

3. Ἰδε Ἐκθεσιν Νομογεωπόνου Ζακύνθου εἰς «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1931, σελ. 182.

4. Ἰδε «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1932, τεύχ. Θ, σελ. 38.

5. Ἰδε «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1931, τεύχ. Ε, σελ. 50

6. Κατὰ τὸ ἔτος 1939 ἡ συνολικὴ κατανάλωσις χημικῶν λιπασμάτων παρ' ἡμῖν ἀνῆλθεν εἰς 115 000 τόννους. Ἰδε τεύχος ἐξηκονταετηρίδος τῆς Α Ε Χημικῶν Προϊόντων καὶ Λιπασμάτων

7. Ἡ ἀνάγκη τῆς χρησιμοποίησεως περισσοτέρων λιπασμάτων ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας πρὸς αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς ἐτονίζετο καὶ μεταπολεμικῶς Ἰδε Κ Βαρβαρέσου, Ἐκθεσις ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος τῆς Ἑλλάδος, σελ. 235.

8. Ἰδε Ξ Ζολώτα, Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ, σελ. 205.

Χῶραι	Ἀναλογοῦσαι μονάδες κατὰ στρέμμα
Ἑλλάς	0,20
Γαλλία	2,6
Ἰταλία	2,8
Γερμανία	5,4
Βέλγιον	10,8
Ὁλλανδία	19,0

Ἐκ τῶν στοιχείων τούτων προκύπτει ὅτι ἡ Ἑλλάς ὑστέρει καταφανέστατα ἔναντι τῶν ἄλλων χωρῶν εἰς τὴν χρησιμοποίησιν χημικῶν λιπασμάτων, μολονότι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1930 ἡ εἰσαγωγή λιπασμάτων ἐν Ἑλλάδι ηὐξήθη αἰσθητῶς.

Οὕτω, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1930 - 1939 ἡ συνολικὴ εἰσαγωγή τῶν πάσης φύσεως χημικῶν λιπασμάτων καὶ γεωργικῶν φαρμάκων ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐνεφάνισε τὴν κάτωθι ἀνοδικὴν πορείαν¹ :

Ἔτη	Τόννοι	Ἔτη	Τόννοι
1930	24.305	1935	69.923
1931	32.225	1936	100.763
1932	22.288	1937	96.473
1933	26.211	1938	133.429
1934	75.580	1939	139.584

Ἦτοι, ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι ἡ χρησιμοποιηθεῖσα ποσότης ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας τῶν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς εἰσαχθέντων γεωργικῶν λιπασμάτων καὶ φαρμάκων σχεδὸν ἐξαπλασιάσθη ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας.

Τοῦτο, ὡς εἶναι εὐνόητον, εἶχεν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν, ὡς πρὸς τὴν αὐξήσιν τῆς στρεμματικῆς ἀποδόσεως τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, συνεπικουρούσης πρὸς τοῦτο καὶ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ λαμβανούσης χώραν αὐξήσεως τῶν γεωργικῶν μηχανημάτων ἐν αὐτῇ.

Τοιοιτοτρόπως, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐνῶ ἡ στρεμματικὴ ἀπόδοσις τοῦ σίτου παρ' ἡμῖν κατὰ τὸ ἔτος 1930 ἀνῆρχετο εἰς 47 χλγρ., κατὰ τὸ 1939 αὕτη ηὐξήθη, ἀνελθοῦσα εἰς 109 χλγρ., δηλ. ὑπερεδιπλασιάσθη.

8. Μέτρα ἀναγόμενα εἰς τὴν διανομὴν τῆς γῆς καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀκτημόνων. Ἦτοι :

α) Τὰ ὑπὸ τῆς ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου ἐν ἔτει

1. Ἰδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 81.

1917 έκδοθέντα Ν.Δ. υπ' αριθ. 2466, 2467, 2468, 2469, 2470 κυρωθέντα τελικώς διὰ τοῦ νόμου 1072/1917. Διὰ τῶν διαταγμάτων τούτων ἤρχισεν ἡ ριζικωτέρα ἀντιμετώπισις τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος, τοῦ ὁποῖου διὰ πρώτην φοράν πραγματικῶς ἐπεδιώχθη ἡ λύσις ἐκ μέρους τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως τῆς Θεσσαλονίκης.

Διὰ τῶν ἐν λόγῳ διαταγμάτων κατεβλήθη προσπάθεια ἀποκαταστάσεως ἀκτημόνων καλλιεργητῶν, τόσον ἐπὶ τῶν κτημάτων τοῦ κράτους καὶ τῶν νομικῶν προσώπων, ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ τὰ 2/3 ἀπαλλοτριουμένων ιδιωτικῶν μεγάλων ἀγροκτημάτων, προβλεφθείσης τῆς ἐκ μέρους τῶν ἀποκαθισταμένων συστάσεως ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν, οἵτινες ἐκρίθησαν ἀναπόφευκτοι διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου τῆς ἀποκαταστάσεως².

β) Τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου 1686/1919 ληφθέντα μέτρα, διὰ τῶν ὁποίων ἐμειώθη ἡ ὑπὸ τοῦ νόμου 1072/1917 ἀπαλλασσομένη τῆς ἀπαλλοτριώσεως ἔκτασις τῶν τσιφυλικίων, ἤτις ἀνῆρχετο εἰς τὸ 1/3.

γ) Τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου 2052/1920 κατάργησιν τῶν δύο προηγουμένων, δι' οὓς ἠπλοποιήθη ἡ διαδικασία τῆς ἀπαλλοτριώσεως καὶ συνεστήθησαν αἱ «Ἐπιτροπαὶ Ἀπαλλοτριώσεων» κατὰ Πρωτοδικεῖα.

Τὰ ἀνωτέρω νομοθετικὰ μέτρα δὲν ἀπέβλεψαν εἰς τὴν ὀλοσχερῇ ἐξαφάνισιν τῆς μεγάλης ἐγγείου ιδιοκτησίας, ἀλλ' ἀπλῶς ἐπεδίωξαν τὴν ἐνίσχυσιν τῆς νανώδους καὶ τὴν μετατροπὴν τῶν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν εἰς μικροῖδιοκτητῆς³, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὑπεβोधήθη καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν συνεταιρισμῶν, διότι ἠὔξησαν τοὺς μικροπαραγωγούς καὶ ἐδημιούργησαν καλλιτέρας προϋποθέσεις διὰ τὴν συνεταιριστικὴν ὀργάνωσιν⁴.

Ἐνταῦθα κρίνομεν σκόπιμον νὰ ἀναφέρωμεν περικοπὴν ἐξ ὑπομνήματος τὸ ὁποῖον ἀπέστειλε πρὸς τὴν Βουλὴν καὶ τὴν Κυβέρνησιν ἡ «Ἐνωσις τῶν Συνεταιρισμῶν Γεωργικῆς Ἀποκαταστάσεως Καλλιεργητῶν Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας», κατὰ μῆνα Νοέμβριον τοῦ ἔτους 1919, ἔχουσαν οὕτω: «Βάσις τῆς γεωργικῆς πολιτικῆς τῆς Κυβερνήσεως τῶν Φιλελευθέρων εἶναι «ἡ γῆ εἰς τὸν καλλιεργητὴν της». Ἀλλὰ ποῖος ἄλλος ἔχει δικαίωμα μεγαλύτερον ν' ἀποκτήσῃ τὴ γῆ πού καλλιεργεῖ, ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἐμφυτευτάς τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας, ποῦ ἐπαραλάβαμεν, ἐμεῖς καὶ οἱ πατέρες μας, ἀπὸ καλογέρους καὶ ἀπὸ γαιοκτημόνας, ποῦ οἱ περισσότεροι δὲν ἔκαναν μόνον τοὺς ποτὲ καμμίαν καλλιέργειαν, γῆ ἄγρια, γεμάτη θάμνους, ἀγκάθια, βράχια ἢ βούρκους καί, μὲ τὸν ἰδρώτα μας καὶ μὲ τίς οἰκονομίες μας, ἀπὸ 60 χρόνια ἢ 40 ἢ 20 ἢ καὶ 10, τὴν ἐκάμαμε ὀλοπράσινα ἀμπέλια, ἢ παραγωγικὰ κτήματα, καμάρι καὶ πλοῦτο τοῦ τόπου;...».

1. Ἰδε Ξ Ζολώτα, Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ, σελ. 82

2. Ἰδε Α. Μυλωνᾶ, Ἡ ἀγροτικὴ νομοθεσία κλπ., Ἀνάτυπον, Ἀθ. 1922, σελ. 86.

3. Ἰδε Δ. Στεφανίδου, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ. 99.

4. Ἰδε Θ. Τζωρτζάκη, ἔνθ' ἀν. σελ. 18

Ταῦτα δὲ ἐγράφοντο διότι ὡς προκύπτει ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὑπομνήματος, κατὰ τὸ ἔτος 1919, ὑφίσταντο ἐν τῇ Ἀττικῇ 50 χωρία - κτήματα ἐκτάσεως 870.000 στρεμμάτων τὰ ὅποια ἀνῆκον εἰς δύο μονὰς καὶ τριάκοντα τρεῖς ἰδιώτας¹, οἵτινες εἶχον ὑπὸ τὴν κυριότητά των ἑκτασιν κυμαινομένην ἀπὸ 1.000 ἕως 85.000 στρεμμάτων ἑκαστος.

Ἡ προσπάθεια ὅμως αὕτη, πρὸς ρύθμισιν τοῦ ὀξυτάτου προβλήματος τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, ἀτυχῶς ἀνεκόπη ὑπὸ τῶν διαδόχων κυβερνήσεων, αἱ ὅποισι οὐχὶ μόνον δὲν ἔλαβον μέτρα ἐπιλύσεως του, ἀλλὰ προέβησαν καὶ εἰς τὴν ἀνάκλησιν² 150 διαταγμάτων, ἀφορώντων τὴν ἀπαλλοτριώσιν τσιφλικίων ἐν ἔτει 1921. Τελικῶς ἡ κυβέρνησις Δ. Γούναρη ψηφίζει τὸν νόμον 2922/1922, διὰ τοῦ ὁποίου κατεβλήθη προσπάθεια νὰ προστατευθοῦν τὰ μεγάλα κτήματα ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς ἀπαλλοτριώσεως, ἐνῶ παραλλήλως ηὔξησε τὴν καταβαλλομένην εἰς τοὺς γαιοκτῆμονας ἀποζημίωσιν, καταστήσασα συγχρόνως τὴν ἑλλην διαδικασίαν βραδυκίνητον καὶ μὴ ἀρκεσθεῖσα εἰς ταῦτα προέβη εἰς τὴν κατάργησιν τῶν ἀναγκαστικῶν συνεταρισμῶν ἀποκαταστάσεως ἀκτημόνων, ἀναθέσασα τὸ ἔργον αὐτῶν εἰς πενταμελεῖς ἐπιτροπὰς³. Ἡ κατάργησις τῶν συνεταρισμῶν ἐγένετο παρὰ τὰς ἐντόνους ἀντιδράσεις τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος διεκήρυξεν ὅτι «...οἱ ἀγρόται ἀποκροῦν διαρρήδην τὴν πρότασιν περὶ καταργήσεως τῶν συνεταρισμῶν, οἵτινες κρίνονται ἀπαραίτητοι διὰ τὴν εὐδοκίμησιν τῆς γεωργίας»⁴.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, τὰ νέα μέτρα, διακωλύσαντα τὴν ἐκκρεμότητα περὶ τὴν διανομὴν τῆς γῆς, ἐζημίωσαν καὶ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν Ἑθνικὴν Οἰκονομίαν γενικώτερον⁵.

9. Ἡ διάρκεια ὅμως τῶν ὀπισθοδρομικῶν τούτων μέτρων ὑπῆρξε βραχεῖα, διότι ἔλαβε χώραν ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1922 Ἐπανάστασις ὑπὸ τὸν Ν. Πλαστήραν, τοῦ ὁποῦ ἡ κυβέρνησις ἔλαβε δραστικώτερα μέτρα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 3473/15.2. 1923 ἐπαναστατικῆς πράξεως. Διὰ τῆς ἐν λόγω ἐπαναστατικῆς πράξεως ἡ κυβέρνησις ἀνέστειλε τὴν ἰσχὺν τοῦ ἄρθρου 17 τοῦ συντάγματος, περὶ προηγουμένης ἀποζημιώσεως τῆς ἰδιοκτησίας, ἐπαναφέρουσα ἐν ἰσχύϊ τὸν νόμον 2052/1920 «Περὶ συνεταρισμῶν ἀποκαταστάσεως ἀκτημόνων» καί, ἀπλοποιήσασα

1. Ἴδε Κατάλογον ὀνομαστικῶν τῶν ὡς ἄνω ἰδιωτῶν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ὑπομνήματι σελ 9 - 10 (Α).

2. Ἴδε Α Μυλωνᾶ, ἐνθ' ἀν. σελ 74

3. Ὁ Ξ. Ζολώτας γράφει σχετικῶς: «ὁ νόμος οὗτος ἀποτελεῖ ὀπισθοδρόμησιν τοῦ ἔργου τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως ἐν Ἑλλάδι, ἡ ὀλιγοχρόνιος ὅμως ἐφαρμογὴ του δὲν ἀφῆκε νὰ παρουσιασθοῦν ἐμφανέστερον ἐν τῇ πράξει τὰ σκιερὰ σημεῖα τῆς νέας πολιτικῆς». Ἴδε Ἀγροτικὴ Πολιτική, σελ. 83.

4. Ἴδε Α. Μυλωνᾶ, Ἡ ἀγροτικὴ νομοθεσία, Ἀθ. 1922, σελ. 90

5. Ἴδε Α Μυλωνᾶ, ἐνθ' ἀν σελ 106.

τὴν διαδικασίαν τῆς ἀπαλλοτριώσεως, κατέστησε ταύτην πραγματοποιήσιμον διὰ μόνης τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ὑπουργοῦ Γεωργίας.

Εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀποκαταστάσεως καὶ εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ταχυτέραν περάτωσίν του ἐτέθη ὁλόκληρον τὸ ὑπάρχον ἐπιστημονικὸν δυναμικὸν τῶν γεωπόνων καὶ τοπογράφων μηχανικῶν¹. Τοσοῦτον σύντονον ὑπῆρξε τὸ ἔργον τῆς ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως, ὥστε ἐνῶ μέχρι τὰς ἀρχὰς τοῦ 1923 εἶχον ἀπαλλοτριωθῆ 76 κτῆματα, ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους συνεπεία τῶν ἐνεργειῶν τῆς εἶχον ἀπαλλοτριωθῆ² 642 κτῆματα καὶ ἐντὸς τῶν ἐτῶν 1924 καὶ 1925 ταῦτα ἀνῆλθον εἰς 1.203.

10. Τὰ μέχρι τοῦ ἔτους 1930 ἀποτελέσματα τῆς ἀγροτικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν προσφύγων ἔχουν οὕτω^{3,4}:

Διαμερίσματα εἰς τὰ ὁποῖα ἐγένετο ὁ ἀγροτικὸς ἐποικισμὸς	Διατεθεῖσαι γαῖαι πρὸς ἐποικισμὸν εἰς στρέμματα	Καλλιεργούμεναι καὶ καλλιεργήσιμοι ἐκτάσεις	Ἀριθμὸς ἀποκατασταθέντων	
			οἰκογενειῶν	ἀτόμων
Μακεδονία	5.487.865	3.350.700	87.170	339.094
Θράκη	2.260.190	1.250.514	42.790	179.060
Ἡπειρος	80.838	44.598	1.337	4.232
Θεσσαλία	—	—	2.551	7.630
Νῆσοι καὶ Κρήτη	561.551	390.193	5.552	22.034
Ὑπόλοιπος Ἑλλάς	—	—	4.491	18.106
Σύνολον Ἑλλάδος	8.390.444	5.035.379	143.891	570.156

Μέχρι τοῦ ἔτους 1940 εἶχον ἀποκατασταθῇ γεωργικῶς 303.793 οἰκογένειαι ἐπὶ συνολικῆς ἀπαλλοτριωθείσης ἐκτάσεως 23.280.000 στρεμμάτων. Ταύτη δὲ ἦτο ἡ σημασία καὶ ἡ ἐκτασίς τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως, ὥστε νὰ λεχθῇ ὅτι «ἡ Ἑλλάς διεκδικεῖ τὴν τιμὴν μεταξὺ τῶν χωρῶν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, διότι ἀποκατέστησε ὁλόκληρα στρώματα μεμψιμοίρων δουλοπαροίκων εἰς σφριγῶντας ἰδιοκτητίας γεωργούς»⁵.

1 Ἐν ἔτει 1918 συνεστήθη ἡ Ἀνωτάτη Σχολὴ Ἀγρονόμων καὶ Τοπογράφων Μηχανικῶν, οἱ ἀπόφοιτοι τῆς ὁποίας ἐβοήθησαν, διὰ τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεών των, εἰς τὸ ἔργον τῆς διανομῆς τῆς γῆς

2 Ἰδε Α Σίδερι, ἐνθ' ἄν. σελ 181

3. Ἰδε Δ. Καλιτσουνάκι, ἐνθ' ἄν. σελ 109

4 Ὁ Α Βαρβαρέσος ὑποστηρίζει ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1917 μέχρι τοῦ 1932 ἀπηλλοτριώθησαν τελικῶς 8 291 000 στρέμματα καὶ ὅτι μέσῳ τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων διανεμήθησαν εἰς τοὺς ἀγρότας 9 350 000 στρέμματα. Ἰδε «Ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως», σελ 6, 8

5. Ἰδε Α Συμπαρόννη, ἐνθ' ἄν. σελ 83.

Κατὰ τὸν Χρ. Εὐελπίδην¹ εἰς τὸ μεταξὺ τῶν δύο πολέμων διάστημα (1914 - 1940) ἀπηλλοτριώθησαν 1.724 ἀγροκτήματα, ἐκτὸς τῶν ἐμφυτευτικῶν καὶ ἀγροληπτικῶν, συνολικῆς ἐκτάσεως 8.291.710 στρεμμ. Ἐξ αὐτῶν 4.945.450 διενεμήθησαν εἰς ἀγρότας διὰ καλλιέργειαν καὶ 3.346.260 στρέμματα παρεχωρήθησαν ἐξ ἀδιαιρέτου ὡς βοσκαί. Εἰς τὰς γαίας ταύτας ἀποκατεστάθησαν περίπου 130.000 οἰκογένειαι ἀκτημόνων ἢ ἐχόντων ἀνεπαρκῆ κλήρον πρὸς συμπλήρωσιν. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἐπίσης διάστημα διετέθησαν εἰς τοὺς ἐκ Τουρκίας καὶ Βουλγαρίας πρόσφυγας 9.350.000 στρέμματα, ἐκ τῶν ὁποίων 5.353.000 καλλιεργήσιμα, ἀποκατασταθέντων ἐτέρων 147.500 προσφυγικῶν οἰκογενειῶν.

Ὁ Δ. Στεφανίδης, ἀνασκοπῶν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐποικιστικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους ἀπὸ τὸ 1917 μέχρι τοῦ 1936, ὑποστηρίζει ὅτι κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐπωκίσθησαν 305.000 ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν γηγενῶν καὶ προσφύγων, ἀντιπροσωπεύουσαι 1.400.000 ἀτόμων ἐπὶ συνολικῆς ἐκτάσεως 17.000.000 στρεμμάτων ἐκ τῶν ὁποίων 11.000.000 καλλιεργήσιμα. Ἦτοι, εἰς ἐκάστην ἀγροτικὴν οἰκογένειαν παρεχωρήθη ἑκτασίς καλλιεργουμένης καὶ καλλιεργησίμου γῆς ἐκ 36 περίπου στρεμμάτων καὶ εἰς ἕκαστον μέλος τῆς οἰκογενείας ἀντεστοίχει ἑκτασίς 8 περίπου στρεμμάτων, δεδομένου ὅτι ἐκάστη οἰκογένεια ἀπετελεῖτο τοῦλάχιστον ἐκ τεσσάρων μελῶν².

Ὡς πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν γηγενῶν ἀκτημόνων ἡ ἀντιστοιχοῦσα κατ' οἰκογένειαν μέση στρεμματικὴ ἑκτασίς κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα τῆς χώρας ἦτο ἡ ἐξῆς³ : Θεσσαλία 82,8, Μακεδονία 60,1, Ἡπειρος 28,2 καὶ λοιπὴ Ἑλλάς 46,4. Ἄρα, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν γηγενῶν ἀκτημόνων, ὅπως καὶ προκειμένου ἐπὶ τῶν προσφύγων, ὁ μέσος κλῆρος ἦτο μικρός⁴, μὴ δυνάμενος νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν συντήρησιν τῶν μελῶν μιᾶς ἀγροτικῆς οἰκογενείας, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ δυναμικότης ἐνὸς κλήρου δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὴν ἑκτασίαν του ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ κληροῦχος τιθέμενα καλλιεργητικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα, ἰδίᾳ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν γηγενῶν ἀκτημόνων, δὲν παρεχωρήθησαν ἐκ μέρους τοῦ κράτους. Ἡ μικρὰ αὕτη δυναμικότης τοῦ γεωργικοῦ κλήρου κατέστη μικροτέρα ἀπὸ τὴν τακτικὴν τῶν Ἑλληνικῶν δικαστηρίων, τὰ ὁποῖα ἀγνοοῦντα τὰς προτάσεις τῶν ἀρμοδίων ἐπιτροπῶν ἀποζημιώσεων⁵ ὥριζον ἀποζημίωσιν 146 δραχμὰς κατὰ στρέμμα, ἔναντι τῶν 83 δρχ. ὡς προέτεινον αἱ ὡς ἄνω ἐπιτροπαί, ἐνῶ παραλλήλως οἱ ἀποκαθιστάμενοι ἐπεβαρύνοντο ἐξ ὀλοκλήρου καὶ διὰ τῶν δαπανῶν ἀποκαταστάσεως.

1 Ἰδε Χ. Εὐελπίδης, ἐνθ' ἄν. σελ. 47

2 Ἰδε Δ. Στεφανίδου, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ. 107.

3 Ἰδε Ξ. Ζολώτα, ἐνθ' ἄν. σελ. 89.

4 Ἰδε Γ. Κυριακοῦ, ἐνθ' ἄν. σελ. 12.

5 Ἰδε Ξ. Ζολώτα, ἐνθ' ἄν. σελ. 91.

Ὡς πρὸς τὸν μέσον στρεμματικὸν ὅρον καλλιεργησίμου γῆς ἐκάστης προσφυγικῆς οἰκογενείας, οὗτος ἦτο κατὰ περιοχὰς τῆς χώρας ὁ ἐξῆς¹, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1930 συνταχθείσης ἐκθέσεως τῆς Ἐπιτροπῆς ἀποκαταστάσεως προσφύγων.

Παλαιὰ Ἑλλάς 30, Ἡπειρος 30, Μακεδονία 38,46, Θράκη 29,90.

Συνεπῶς καὶ ὡς πρὸς τοὺς πρόσφυγας ὁ κλῆρος οὗτος δὲν ἦτο ἱκανοποιητικὸς ἀπὸ ἀπόψεως ἐκτάσεως, μὴ δυνάμενος νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν μιᾶς οἰκογενείας. Δεδομένου δὲ ὅτι, ὡς ἀνεφέρετο, αἱ στοιχειώδεις δαπάναι συντηρήσεως μιᾶς τετραμελοῦς ἢ πενταμελοῦς ἀγροτικῆς οἰκογενείας δὲν ἠδύναντο νὰ κατέλθουν κάτω τῶν 20 - 16 χιλιάδων δραχμῶν ἑτησίως, ἐνῶ ἡ ἑτησία ἀκαθάριστος πρόσσόδος, ἥτις ἀντεπροσώπευε τὴν ἐργασίαν ὅλων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν δαπανῶν συντηρήσεως τῶν ζώων, τῆς ἀξίας τοῦ σπόρου κλπ. ὅχι μόνον δὲν ὑπερέβαινε τὰς 20 χιλιάδας δρχ. ἀλλὰ ἀντιθέτως κατῆρχετο καὶ μέχρι τὰς 10 χιλιάδας, συνήγετο ἀβιάστως ὁ ὑποσιτισμὸς τῆς ἀγροτικῆς οἰκογενείας.

Ἡ σμικρότης αὕτη τοῦ κλήρου ὠδήγησεν εἰς τὴν δημιουργίαν οὐχὶ μικροῦ διοικησιῶν, ἀλλὰ «παθολογικῶν μορφῶν νανώδους ἐγγείου ἰδιοκτησίας»², τοῦ μειονεκτήματος τούτου ὅμως μὴ ὀφειλομένου εἰς τὴν ἀγροτικὴν μεταρρυθμισιν ὡς πολιτικὴν, ἀλλὰ εἰς τὴν τεχνικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου, τὸ ὁποῖον δὲν ἐχορήγησε συνεχόμενους κλήρους³.

Ἡ σμικρότης τοῦ κλήρου συνδυαζομένη καὶ μὲ τὸ ἄγονον⁴ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους, τὴν πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἔλλειψιν καλλιεργητικῶν μέσων^{5,6} τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ εἶχεν ὡς συνέπειαν ἢ Ἑλλάς νὰ κατέχῃ τὴν τελευταίαν θέσιν εἰς τὴν παραγωγήν. Οὕτως αἱ κατὰ τὸ ἔτος 1938 ἀποδόσεις κατὰ στρέμμα εἰς σῖτον τῶν διαφόρων χωρῶν ἦσαν αἱ ἐξῆς εἰς χιλιόγραμμα :

Χ ὥ ρ α ι	Ἀπόδοσις	Χῶραι	Ἀπόδοσις	Χῶραι	Ἀπόδοσις
Ἀλβανία	118	Γαλλία	185	Νορβηγία	205
Βουλγαρία	154	Γερμανία	273	Οὐγγαρία	166

1 Ἰδε Δ. Στεφανίδου, ἐνθ' ἄν. σελ. 91

2 Ἰδε Δ. Στεφανίδου, ἐνθ' ἄν. σελ. 117 ἐπ.

3 Ἰδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἄν. σελ. 190

4 Ὁ Κ. Βαρβαρέσος ἐν ἔτει 1952 ἔγραφεν ὅτι « .. ἡ πτωχεία τῆς Ἑλλάδος ὀφείλεται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὸ ἄγονον τοῦ ἐδάφους τῆς ... πλέον δὲ τοῦ ἐνὸς τρίτου τῆς χώρας δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸν οἰασθῆποτε ἐκμεταλλεύσεως » Ἰδε Ἐκθεσις κλπ., σελ. 9.

5. Μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1928 εἶχον παραχωρηθῇ εἰς τοὺς πρόσφυγας ὑπὸ τοῦ κράτους καὶ τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων 151.940 μεγάλα ζῶα καὶ 132.130 μικρά. Ἰδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ. 168.

6. Σχετικῶς ὁ Ε. Κυπριάδης ἔγραφε : «Σιδηραὶ σβάρναι, ἄροτρα...σπαρτικάι μηχαναί, σιτοκαθαριστήρια, λιχνιστικάι μηχαναί, ἵπποσκαλιστήρια κλπ. ὅργανα πρωτεύοντα

Γιουγκοσλαβία	142	Δανία	351	Πολωνία	123
Ρουμανία	126	Έλβετία	268	Σουηδία	267
Τουρκία	110	Άγγλία	225	Τσεχοσλοβακία	199
Αυστρία	176	Ιταλία	160	Φιλανδία	183
Βέλγιον	314	Όλλανδία	316	Έλλάς	113

Έκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι ἡ Έλλάς, πλὴν τῆς Τουρκίας, κατεῖχε τὴν τελευταίαν θέσιν εἰς τὴν στρεμματικὴν ἀπόδοσιν κατὰ τὸ ἔτος 1938, τούτου ὀφειλομένου σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ Έλλάς ἐχρησιμοποιοῖ ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἄλλας χώρας, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τὰς μικροτέρας ποσότητας χημικῶν λιπασμάτων, τῆς διαφορᾶς ἀνερχομένης συγκριτικῶς εἰς τὸ δεκαπλάσιον καὶ ἐξηκονταπλάσιον¹ τῶν ὑπὸ τῆς Έλλάδος χρησιμοποιουμένων, παρὰ τοῦ ὅτι, ὡς ἤδη ἐσημειώσαμεν, ἡ Έλλάς, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1930, κατέβαλε προσπάθειάς πρὸς διάδοσιν τούτων.

11. Ἡ ἐτησία στρεμματικὴ ἀπόδοσις σίτου παρ' ἡμῖν ἦτο ἡ ἐξῆς² εἰς χιλιόγραμμα, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1915 - 1939.

Έτη	Στρεμμ. ἀπόδοσις εἰς χλγρ.	Έτη	Στρεμμ. ἀπόδοσις εἰς χλγρ.
1915	66	1928	66
1916	61	1929	62
1917	74	1930	47
1918	85	1931	50
1919	62	1932	77
1920	70	1933	111
1921	73	1934	88
1922	57	1935	87
1923	56	1936	64
1924	45	1937	95
1925	66	1938	113
1926	64	1939 ³	109
1927	71		

¹ Ἡτοι, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915 μέχρι τοῦ ἔτους 1939 ἡ στρεμματικὴ ἀπόδοσις

εἶναι ἐλάχιστα ἢ οὐδὲν εἰσέτι διαδεδομένα... ». Ἰδε «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1931, τεύχ. Ε, σελ. 15

¹ Ἰδε Γ. Κυριακοῦ, ἐνθ. ἀν. σελ. 110

² Ἰδε Δ. Στεφανίδου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἀγροτικὴν πολιτικὴν, σελ. 114.

³ Ἰδε «Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1930 - 1939», σελ. 222 σημ. 2.

σίτου ἐσημείωσεν αὐξήσιν περίπου 65 %, γεγονός τὸ ὁποῖον — διὰ τῆς ἀναλόγου στρεμματικῆς αὐξήσεως τῆς σημειωθείσης καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν ἀγροτικῶν προϊόντων — ἀφ' ἐνὸς μὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἐξοικονόμησιν συναλλάγματος τῆς χώρας, ἥτις, ὡς θὰ ἴδωμεν, κατέβαλε τεράστια ποσὰ διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἀναγκαιοῦντος διὰ τὴν χώραν σίτου, γεγονός τὸ ὁποῖον ἐχαρακτηρίζετο ὡς «μνημειώδης γεωργικὴ κατὰπτωσις»^{1·2}.

12. Ἡ συνολικῶς καλλιεργηθεῖσα ἔκτασις ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν περίοδον 1915 - 1939 ἦτο ἡ ἑξῆς³ (εἰς στρέμματα) :

Ἔτη	Καλλιεργηθεῖσαι ἐκτάσεις	Ἔτη	Καλλιεργηθεῖσαι ἐκτάσεις
1915	10.739.792	1928	15.446.291
1916	12.214.573	1929	15.446.291
1917	13.618.343	1930	17.789.307
1918	14.156.360	1931	19.319.054
1919	13.894.998	1932	19.209.716
1920	13.192.545	1933	20.810.898
1921	12.323.680	1934	21.444.947
1922	12.452.980	1935	21.905.500
1923	12.690.281	1936	23.156.025
1924	14.670.741	1937	24.154.900
1925	14.655.260	1938	24.095.600
1926	16.232.471	1939	25.891.400
1927	15.200.471		

Ἦτοι, ἐντὸς τῆς ὥς ἄνω εἰκοσαετίας τὸ σύνολον τῶν καλλιεργηθεισῶν ἐκτάσεων ηὐξήθη κατὰ 150 %.

Παρὰ τὸ γεγονός τῆς ἐπελθούσης σημαντικῆς αὐξήσεως τῶν καλλιεργηθεισῶν ἐκτάσεων παρ' ἡμῖν, ἡ Ἑλλὰς ἐξηκολούθει νὰ διαθέτῃ τὰς ὀλιγωτέρας καλλιεργησίμους γαίας ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης, ὡς τοῦτο προκύπτει

1. Ἰδε Δ. Ζωγράφου, Γεωργικαὶ Μελέται, τεύχ. Α, σελ. 60.

2. Παρ' ὅλα ταῦτα ἡ βελτίωσις τῆς παραγωγῆς παρ' ἡμῖν καθίσταται ἐκδηλὸς ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ χαμηλὴ ἀπόδοσις τῆς παραγωγῆς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος κατὰ τὸν ὁποῖον «πολλὰς διὰ τὴν παραγωγὴν 100 κοιλῶν δημητριακῶν ἐκαλλιεργοῦντο καὶ ἐσπεύροντο 50 - 100 στρεμμάτων». Ἰδε «Ἐφημερίς Ἑλληνικῆς Γεωργίας», ἔτους 1855, Τόμ. Α, σελ. 73.

3. Ἰδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930 σελ. 145 καὶ ἔτους 1937, σελ. 110.

ἐκ τῆς ὑποβληθείσης ἐκθέσεως τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐμπειρογνομόνων τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν, ἀφικθείσης ἐν Ἑλλάδι τὸ 1933, ἥτις μεταξὺ ἄλλων ἔγραφεν : «...Ὡς χώρα γεωργική, ἡ Ἑλλὰς διαθέτει σχετικῶς ὀλιγωτέρας καλλιεργησίμους γαίας ἢ οἰαδήποτε ἄλλη χώρα τῆς Εὐρώπης, καὶ ἡ ἀναλογικὴ κατὰ μονάδα ἀπόδοσις τῶν σιτηρῶν καὶ τῶν λοιπῶν εἰδῶν διατροφῆς, ἅτινα παράγονται ἐν τῇ χώρᾳ, εἶναι μικροτέρα ἢ εἰς οἰοδήποτε ἄλλο τμήμα τῆς Εὐρώπης...»¹.

Οὕτω, συγκριτικῶς πρὸς τὰ ἄλλα βαλκανικὰ κράτη, ἡ καλλιεργήσιμος γῆ ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὴν πρὸ τοῦ πολέμου περίοδον, ἦτο ἡ ἐξῆς², ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἑκτασιν διατροφῆς 100 κατοίκων (εἰς στρέμματα).

Χῶραι	Γεωργικὴ ἑκτασις	Ἄγροϊ
Βουλγαρία	620	570
Τουρκία	550	470
Νοτιοσλαβία	930	490
Ρουμανία	930	710
Ἑλλὰς	450	280

Ἡ τοιαύτη σμικρότης τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως ἐν Ἑλλάδι, συγκριτικῶς πρὸς τὰς ἄλλας χώρας καὶ πρὸς τὴν συνολικὴν ἑκτασίν της, προκύπτει καὶ ἐκ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1939, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ εἰς τὰ διαμερίσματα τῆς χώρας καλλιεργηθεῖσα ἑκτασις ἐνεφανίζετο οὕτω :

Διαμερίσματα	Καλλιεργούμενον ποσοστὸν ἐπὶ τοῖς %	Διαμερίσματα	Καλλιεργούμενον ποσοστὸν ἐπὶ τοῖς %
Θεσσαλία	30,77	Δυτ. Θράκη	23,66
Ἰόνιοι Νῆσοι	30,51	Μακεδονία	23,63
Πελοπόννησος	29,70	Στερεὰ Ἑλλὰς	22,76
Κρήτη	29,22	Κυκλάδες	18,04
Νῆσοι Αἰγαίου	26,43	Ἠπειρος	14,07

Ἦτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀπογραφικῶν στοιχείων προκύπτει ὅτι, κατὰ τὸ ἔτος 1939, τὸ σύνολον τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως τῆς χώρας κατὰ μέσον ὅρον ἐκάλυπτε ποσοστὸν 25 %.

Ἐνταῦθα σημειώνομεν ὅτι, κατὰ τὰ ὑπὸ τῆς ὥς ἄνω ἀπογραφῆς παρεχόμενα στοιχεῖα ἀφορῶντα τὸ ἔτος 1939, τὸ σύνολον τῶν παραγωγικῶν ἐκτάσεων τῆς χώρας ἀνῆλθεν εἰς 80.038.000 στρέμματα, ἐναντι συνολικῆς ἐπιφανείας 130.199.000 στρεμμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ καλλιεργούμενα καὶ καλλιεργήσιμα ἀνῆρχοντο εἰς 32.741.000. Μολονότι ἡ ἐξέλιξις αὕτη, ἐν σχέσει πρὸς τὸ

1. Ἰδε Α Σμπαρούνη, ἐνθ' ἂν σελ 128

2. Ἰδε Χ Εὐελπίδη, Ἡ Γεωργία τῆς Ἑλλάδος κλπ., σελ 20 - 21

παρελθόν, ἐμφανίζει σημαντικὴν αὐξήσιν τῶν καλλιεργουμένων ἐκτάσεων, τὸ πρόβλημα, ἐν τούτοις, τῆς καλλιεργησίμου γῆς ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ διὰ τὴν Ἑλληνικὴν γεωργίαν καὶ μεταπολεμικῶς¹.

13. Ἡ αὐξήσις τῶν καλλιεργηθεισῶν ἐκτάσεων κατὰ τὴν ὥς ἂνω περίοδον εἶχεν ὡς συνέπειαν καὶ τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς τῶν βασικῶν ἀγροτικῶν προϊόντων. Οὕτως, ἡ πορεία τῆς παραγωγῆς τοῦ σίτου καὶ τοῦ καπνοῦ ἐμφανίζεται ὡς ἑξῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915.

Ἔτη	Σίτου	Παραγωγή εἰς τόννους		Ἔτη	Σίτου	Καπνοῦ
		Καπνοῦ	Ἔτη			
1915	565.616	12.702	1932 ²	464.500	27.600	
1917	709.576	27.775	1933	772.500	50.200	
1920	769.958	31.684	1934	698.900	40.000	
1923	624.124	57.773	1935	739.700	45.300	
1926	850.568	61.380	1936	531.700	82.100	
1929	712.646	68.738	1937	817.800	68.700	
1930	759.389	65.869	1938	980.300	48.100	
1931	775.386	43.215	1939	1.042.100	56.800	

Παρά τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς σίτου, ἥτις ἐσημειοῦτο ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος, αὕτη δὲν ἐπῆρκει διὰ τὴν κάλυψιν³ τῶν ἐσωτερικῶν ἀναγκῶν, αἱ ὁποῖαι ικανοποιοῦντο διὰ τῶν εἰσαγωγῶν⁴, μὲ συνέπειαν νὰ βαρύνεται ἡ χώρα μὲ τὴν πληρωμὴν σημαντικοῦ ποσοῦ συναλλάγματος ἀνερχομένου καὶ μέχρις ὀκτῶ ἐκατομμυρίων χρυσῶν λιρῶν ἐτησίως⁵. Παρὰ ταῦτα, γεγονὸς παραμένει ὅτι εἰς τὸ ζήτημα τῆς σιταρκείας ἡ ἐξάρτησις τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἔβαινε διαρκῶς μειουμένη.

Κατὰ τὴν δεκαετίαν 1924 - 1933 ἡ σχέσις τῆς παραγωγῆς πρὸς τὴν κατανάλωσιν σίτου παρ' ἡμῖν ἦτο κατὰ μέσον ὅρον 42 % περίπου.

Κατωτέρω παραθέτομεν πίνακα⁶, ἐξ οὗ προκύπτει ἡ ἀξία τῶν εἰσαχθέντων σιτηρῶν.

1 Ἰδε Ἐκθεσιν Κ. Βαρβαρέσου, σελ 9

2. Τὰ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1932 καὶ ἐφεξῆς στοιχεῖα εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῆς Α Τ Ε «Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας», σελ 222

3. Ἡ αὐξήσις τῆς παραγωγῆς σίτου, εἶχεν ὡς συνέπειαν ἡ ἐγχωρία παραγωγή νὰ καλύπτῃ, κατὰ τὸ ἔτος 1938, ποσοστὸν 75% τῶν ἐσωτερικῶν ἀναγκῶν, ἐνῶ τὸ ἔτος 1928 ἡ ἐγχωρία παραγωγή ἐκάλυπτε τὸ 57% τούτων Ἰδε Α Ἀγγελοπούλου, Τὸ οἰκονομικὸν πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, σελ 23

4 Ἰδε Γ Κυριακοῦ, ἔνθ' ἂν σελ 37

5 Ἰδε Α. Διομήδους, Μετὰ τὴν κρίσιν, σελ 191

6. Ἰδε Ξ Ζολώτα, ἔνθ' ἂν σελ 104 καὶ «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1937, σελ. 114.

Έτη	Άξια εισαχθέντων σιτηρών εἰς χιλιάδας δραχμᾶς
1914	36.531
1920	416.596
1925	2.420.273
1930	2.173.750
1931	1.481.096
1932	1.694.902
1934	739.726
1935	1.399.592
1936	2.012.764
1937 ¹	2.766.900
1938	2.157.300
1939	1.168.800

Ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἐξαχθέντων γεωργικῶν προϊόντων, σημειοῦμεν ὅτι αὕτη κατὰ τὸ ἔτος 1930 ἦτο 5.028 ἑκατ. δρχ., ἐνῶ τὸ ἔτος 1938 ἀνῆλθεν εἰς 8.352 ἑκατ. καὶ τὸ 1939 κατῆλθεν εἰς 7.402 ἑκατ. δρχ.

14. Παραλλήλως πρὸς τὴν αὐξήσιν τῶν καλλιεργουμένων ἐκτάσεων καὶ τῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία σημειοῦται κατὰ τὴν περίοδον 1915 - 1940, λαμβάνει χώραν καὶ αὐξήσις τῶν ἐξαγομένων γεωργικῶν προϊόντων, γεγονόςς τὸ ὁποῖον διηύρυνε τὰ πλαίσια τῆς ἀγορᾶς, ἥτις συνιστᾷ—ὡς ἐλέχθη—ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν παραγομένων προϊόντων.

Ἡ διεύρυνσις αὕτη τῆς ἀγορᾶς τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων ὠφείλετο καὶ εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ γενικῶς, μετὰ προϋποθέσιν μείωσιν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ αὐξήσιν τοῦ ἀστικοῦ. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν περίοδον 1915 - 1940 ἐμφανίζεται οὕτω :

Έτη	Σύνολον Πληθυσμοῦ	Πληθ. Πόλ. ἄνω τῶν 5.000 κατ.	Πληθ. Κωμ. 2000 - 5000 κατοίκων	Πληθυσμὸς Χωρίων	Ἀναλογία ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν		
					Πληθ. Πόλ.	Πληθ. Κωμ.	Πληθ. Χωρ.
1920	5.016.889	1.432.809	488.923	3.095.151	28	10	62
1928	6.204.684	2.177.372	617.252	3.410.055	35	10	55
1940	7.344.860	2.618.075	850.755	3.076.030	36	11	53

1. Τὰ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1937 καὶ ἐφεξῆς στοιχεῖα εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῆς Α Τ Ε. «Τὸ ἔργον κλπ », σελ 222

Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου συνάγεται ὅτι κατὰ τὸ διερευνώμενον δεύτερον στάδιον (1915 - 1940) ἐπέρχονται ἀλλοιώσεις εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, αἱ ὁποῖαι ἦσαν προσφορώτεραι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γεωργικῶν συνεταυρισμῶν.

Ἡτοι, κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο σημειοῦται ἐλάττωσις τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ κατὰ 9 % πρὸς ὄφελος τοῦ ἀστικοῦ. Ἐνῶ παραλλήλως ἡ πυκνότης τοῦ πληθυσμοῦ ἡυξήθη, γεγονόςς τὸ ὅποῖον ἐπετάχυνε τὴν ὅλην οἰκονομικὴν ἐξέλιξιν τῆς χώρας, δεδομένου ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ ἀναγκαῖον ὅρον τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως¹.

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1920 - 1928 λαμβάνει χώραν αἰσθητὴ διόγκωσις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων. Οὕτως, ἡ πληθυσμιακὴ αὐξήσις τῶν μεγάλων πόλεων ἐξεπλίχθη ὡς ἐξῆς κατὰ τὸ ὥς ἄνω διάστημα.

Πόλεις	Πληθυσμός 1920	Πληθυσμός 1928	Ἑκατοστιαία αὕξησις
Ἀθῆναι	299.000	452.000	54
Πειραιεὺς	133.000	251.000	85
Θεσσαλονίκη	170.000	231.500	39
Καβάλα	23.000	50.000	118
Βόλος	30.000	41.500	38
Πάτραι	52.000	61.000	17
Λάρισα	21.000	24.000	13

Ἐκ τῆς ὥς ἄνω αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων συνάγεται ὅτι κατὰ τὴν Β' περίοδον ἐδημιουργοῦντο ταχύτερον τὰ μεγάλα ἀστικά καταναλωτικὰ κέντρα, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τοὺς πόλους τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ἀπορροφήσεως τῶν γεωργικῶν προϊόντων.

Ἐν τῷ μεταξὺ πραγματοποιεῖται καὶ ἐδαφικὴ ἐπέκτασις τῆς χώρας, ἥτις, ὡς εἶδομεν, ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει ἀνήρχετο εἰς 47.516 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα, ἀνελθοῦσα κατὰ τὸ ἔτος 1913 εἰς 121.794 καὶ εἰς 129.880 τετρ. χλμ. κατὰ τὸ 1927.

15. Ἡ αὕξησις τοῦ ζωικοῦ κεφαλαίου τῆς χώρας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1916 - 1936 δίδεται εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα².

1. Ἴδε Δ. Καλιτσουάνι, Ἐφαρμοσμένη πολιτικὴ οἰκονομία, σελ. 722.
2. Ἴδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930 σελ. 164, ἔτους 1933 σελ. 137 καὶ ἔτους 1937 σελ. 123.

Έτη	Ἀριθμοὶ			ζώων		
	Βόες	Ἀγελάδες	Βούβαλοι	Ἴπποι	Ἡμίονοι	ὄνοι
1916	298.285	136.571	24.639	131.491	123.985	298.640
1917	380.129	191.200	7.006	121.476	119.509	275.470
1918	441.408	207.821	11.422	131.436	111.979	242.700
1920	373.830	285.568	8.091	152.826	129.083	235.154
1921	341.645	333.882	8.716	132.965	127.276	243.582
1922	375.246	379.206	13.625	159.242	127.441	249.557
1923	352.793	318.256	31.087	142.622	117.762	236.946
1924	440.621	403.831	30.230	193.116	128.037	282.851
1925	452.389	401.841	19.283	201.466	138.037	299.233
1926	468.428	456.324	36.233	214.040	147.601	318.861
1927	462.405	446.180	38.762	210.803	135.299	328.152
1928	473.092	437.111	44.680	220.718	159.610	342.870
1929	481.084	349.975	43.001	176.756	147.817	380.648
1930	439.055	398.120	43.732	241.722	153.870	343.729
1831	457.555	410.057	45.885	250.096	159.507	352.862
1932	462.946	412.329	45.782	249.520	160.388	363.705
1933	477.185	436.228	50.471	263.289	161.473	374.480
1834	482.361	467.909	52.980	267.566	171.308	380.114
1935	483.988	473.245	58.995	279.807	178.207	377.691
1936	486.266	499.242	63.451	278.174	181.502	407.030

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγεται ὅτι τὸ ζωικὸν κεφάλαιον τῆς χώρας κατὰ τὴν ὥς ἄνω περίοδον ἐσημείωσε περίπου τὴν ἐξῆς αὔξησιν :

α) Βόες¹ 63 %, β) Ἀγελάδες 365 %, γ) Βούβαλοι 257 %, δ) Ἴπποι 241 %, ε) Ἡμίονοι 50 % καὶ στ) ὄνοι 30 %.

Συνεπῶς αἱ παραγωγικαὶ δυνάμεις τῆς χώρας —ἐν προκειμένῳ τὸ ζωικὸν τῆς κεφάλαιον— ἠϋξάνον διαρκῶς καὶ παρείχον εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν εὐρυτέρας δυνατότητας δράσεως καὶ ἀναπτύξεώς της.

16. Ἀλλὰ καὶ ἡ βελτίωσις τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου τῆς Ἑλλάδος μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1925 - 1939 εἶναι ἐμφανής, ὡς τοῦτο δεικνύεται εἰς τὸν κατωτέρω πίνακα.

1. Ἡ γεωργικὴ ἀπογραφὴ τοῦ ἔτους 1929 παρέχει τοὺς ἐξῆς ἀριθμοὺς διὰ τοὺς Ἴππους καὶ βόας : Ἴπποι 323 339 καὶ βόες 831.059. Ἴδε Ἀπογραφὴν ἔτους 1929, σελ. 106 - 107

Έτη	Είσαγωγαι (έκατομ. δρχ.)	Εξαγωγαι (έκατομ. δρχ.)	Έλλειμμα (έκατομ. δρχ.)	Αναλογία των εξα- γωγών επί των εισα- γωγών εκατοστιαίως
1925	10.209,5	4.541,3	5.668,2	45
1926	9.967,2	5.439,6	4.527,6	54,6
1927	12.600,2	6.040,0	6.560,2	48
1928	12.416,9	6.331,0	6.085,9	51
1929	13.276,1	6.960,4	6.315,7	52,5
1930	10.525,2	5.985,7	4.539,5	56,9
1931	8.763,3	4.202,2	4.560,9	47,6
1932	7.870,8	4.759,2	3.111,6	53,5
1933	8.431,5	5.141,0	3.290,5	60,9
1934	8.792,4	5.474,2	3.318,2	62,2
1935	10.681,4	7.101,3	3.580,1	66,5
1936	11.962,6	7.378,8	4.583,8	61,7
1937	15.204,3	9.555,3	5.649,0	62,8
1938	14.761,4	10.149,2	4.612,2	68,7
1939	12.275,4	9.199,9	3.375,5	74,9

Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνωτέρω πίνακος εἶναι ἡ μεγαλυτέρα ποσοστιαία κάλυψις (περίπου 30 %) τῶν εισαγωγῶν ὑπὸ τῶν εξαγωγῶν μὲ συνέπειαν τὴν αἰσθητὴν βελτίωσιν τοῦ ἐλλειμματικοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου τῆς χώρας ἐντὸς τῆς δεκαπενταετίας 1925 - 1939.

17. Ἡ προοῦσα αὐξήσις τῶν καλλιεργουμένων ἐκτάσεων καὶ τῆς παραγωγῆς ἐν Ἑλλάδι ὠφείλετο καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ μεταξύ χρησιμοποίησιν μηχανῶν εἰς τὴν γεωργίαν, εἰσαγομένων ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς.

Ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος¹ προκύπτει ἡ αὐξανόμενη χρησιμοποίησις μηχανῶν, ἥτις συμπέπτει σχεδὸν μὲ τὴν ἑναρξιν τῆς Β' περιόδου, ἣν ἐρευνῶμεν ἐνταῦθα.

Εἰσαγωγή² γεωργικῶν μηχανῶν εἰς χιλιόγραμμα

Έτη	Εἶδος μηχανῶν				Σύνολον ποσότητος εἰς χιλγρ.
	Θεριστικά	Άλωνιστικά	Άροτρα	Λοιπαὶ μηχαναὶ	
1913	—	—	—	184.653	184.653
1924	27.075	4.413	5.978	483.513	517.979

1 Ἰδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ. 161

2 Ἡ εἰσαγωγή αὐτὴ ὑπεβοηθήθη καὶ ὑπὸ τῶν ληφθέντων κρατικῶν μέτρων, καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ Β.Δ. τῆς 31-12-1935 καὶ τὸν νόμον 4055/1929, δι' ὧν καθιερώθησαν φορολογικαὶ ἀπαλλαγαὶ διὰ τὰς εἰσαγωγὰς γεωργικῶν ἐργαλείων καὶ μηχανῶν

1925	204.530	11.418	5.344	807.217	1.028.509
1926	410.010	121.927	189.542	781.695	1.503.174
1927	463.289	390.051	324.691	660.216	1.838.250
1928	730.269	860.134	412.396	1.008.980	3.011.779
1929	579.789	444.299	572.342	832.865	2.432.295
1930	247.177	277.262	475.589	584.274	1.584.302
1932	11.375	18.440	292.090	299.919	621.824
1933	58.612	31.229	218.221	169.591	477.653
1934	26.212	221.119	309.951	326.218	922.500
1935	142.851	579.348	701.222	498.758	1.892.182
1936	160.870	430.986	762.580	428.138	1.782.274

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1913 μέχρι τοῦ 1936 ἡ εἰσαγωγή γεωργικῶν μηχανῶν χρησιμοποιουμένων ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας ἠϋξήθη κατὰ 965 % ἢ ἄλλως ἐπολλαπλασιάσθη κατὰ 9 1/2 φορές, γεγονός ὅπερ ἐπέδρασεν εὐεργετικῶς ἐπὶ τῆς καθ' ὅλου αὐξήσεως τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς.

Ἡ περίοδος αὕτη χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν^{1,2} τοῦ Κράτους νὰ διαδώσῃ εἰς τὰς ἀγροτικὰς περιφερείας τελειότερα καλλιεργητικὰ μέσα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπετεύχθη μερικῶς, ὥς τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν στοιχείων τῶν παρατιθεμένων γεωργικῶν ἀπογραφῶν τῶν ἐτῶν 1929, 1939.

Οὕτω, κατὰ τὰς ἀπογραφὰς τῶν ἐτῶν 1929 καὶ 1939, ἡ χρησιμοποίησις καλλιεργητικῶν μέσων ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας ἔχει ὥς ἑξῆς (εἰς τεμάχια) :

Εἶδος καλλιεργητικοῦ μέσου	1929	1930
Μηχανάρωτρα (πολύωνα)	700	1.578
ῥΑρωτρα σιδηρᾶ	241.548	333.775
ῥΑρωτρα ξύλινα	286.534	270.198
Σβάρναι σιδηραῖ	20.321	42.700

1 Εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1931 ὑποβληθεῖσαν Ἐκθεσιν τοῦ Γρ. Γεωργικῆς Περιφερείας Ἀττικοβοιωτίας ἀναφέρεται: « αἱ σιδηραὶ σβάρναι, τὰ ἱπποσκαλιστήρια, οἱ ψευκαστήρες ἀμπέλων .. οἱ ἐπώμιοι θειαφυστήρες, αἱ σπαρτικαὶ μηχαναὶ βάμβακος ὑπῆρξαν ἐκεῖνα, ἅτινα . προσεπαθήσαμεν νὰ διαδώσωμεν εἰς τὰς διαφόρους περιφερείας τοῦ Νομοῦ. .. ». Ἰδε «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1932, τεύχ. ΙΑ', σελ. 130

2 Τοιαύτης σπουδαιότητος ἐθεωρεῖτο ἐκ μέρους τῶν γεωργικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Κράτους ἡ ἀπόκτησις ἐνὸς γεωργικοῦ ἐργαλείου, ὥστε ὁ Νομογεωπόνος Ζακύνθου εἰς Ἐκθεσίν του διὰ τὸ ἔτος 1930 ἔγραφεν: « .. ἐπετύχομεν καὶ τὴν εἰσαγωγὴν ἐνὸς εἰσέτι σιτοκαθαριστήριου. . οὕτως εἰς τὰ τρία κυριώτερα σημεῖα τῆς νήσου ἔχουσι στηθῇ τρεῖς σιτοδιαλογεῖς ... ». Ἰδε «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1931, σελ. 181.

Σπαρτικά	μηχανα	181	9.500
Χορτοκοπτικά	»	454	910
Χορτοπιεστικά	»	1.061	3.635
Άλωνιστικά	»	606	1.070
Θερίζοαλωνιστικά	» (combines)	—	42
Λιχνιστικά	»	123	5.810
Έκκοκκιστικά	» άραβοσίτου	75	3.109
Σιτοκαθαριστήρια		1.562	4.800
Ψεκαστήρες		83.691	145.000

Ἡτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι : α) ἄφ' ἑνὸς μὲν ὁ μηχανικός ἐξοπλισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, κατὰ τὸ ὥς ἄνω διάστημα, κατέστη πλουσιώτερος σημαντικώτατα καὶ β) ἡ Ἑλληνικὴ γεωργία ἐνεφάνισε τάσεις ἐξοπλισμοῦ αὐτῆς διὰ τελειοτέρων καὶ συγχρονωτέρων γεωργικῶν ἐργαλείων (combines, σιδηρᾶ ἄροτρα κλπ.).

Εἰς τὴν τοιαύτην αὐξήσιν τοῦ τεχνολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας συνετέλεσαν καὶ οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, δεδομένου ὅτι οὗτοι ἀποτελοῦν παράγοντας προωθητικοὺς¹ τῆς τεχνολογικῆς προόδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

§ 21

Ἡ ἐξέλιξις τῶν συγκοινωνιακῶν καὶ τηλεπικοινωνιακῶν μέσων κατὰ τὴν περίοδον 1915 - 1936

1. Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι τὰ συγκοινωνιακὰ μέσα ἀποτελοῦν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν, τόσον τῶν συνεταιρισμῶν, ὅσον καὶ τῆς ἐν γένει Ἑθνικῆς οἰκονομίας.

Εἶδομεν ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ἐρευνηθεῖσαν περίοδον, πλὴν τῆς ναυτιλίας, τὰ λοιπὰ μέσα ἦσαν ἀνύπαρκτα μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος. Εἶδομεν ἐπίσης ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν κράτος διέθετε μέχρι τὸ 1915 σιδηροδρομικὰς γραμμὰς μήκους 1.160 χλμ. Ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου μέχρι τὸ 1936 ἡ ἐξέλιξις τοῦ Κρατικοῦ Σιδηροδρομικοῦ δικτύου, ὑπῆρξεν ἡ ἐξῆς εἰς χλμ.

1. Ἴδε Συμπεράσματα Ἐπιτροπῆς Ἐμπειρογνομόνων τῆς Ε.Ο.Κ., εἰς τὸ ἐν ἔτει 1967 ἐκδοθὲν ὑπ' αὐτῆς σύγγραμμα: «Ὁ θεσμὸς τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα», ἐκδοθὲν ἐν Ἑλλάδι τὸ 1971 ὑπὸ τῆς Α Τ Ε, σελ. 370

Έτη	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1936
Χλμ.	1.185	1.203	1.230	1.240	1.253	1.320	1.320	1.326

Εἰς τὸ ἀνωτέρω σιδηροδρομικὸν δίκτυον δὲν περιλαμβάνεται τὸ ἀνήκον εἰς διαφόρους ἐταιρίας. Τὸ σύνολον¹ τοῦ ἐν Ἑλλάδι σιδηροδρομικοῦ δικτύου περιλαμβάνομένου καὶ τοῦ ἀνήκοντος εἰς διαφόρους ἐταιρίας ἀνῆλθε κατὰ τὸ 1936 εἰς 3.032 χλμ. καὶ παρέμεινε ἕκτοτε σχεδὸν τὸ αὐτό.

Κατωτέρω παραθέτομεν συγκριτικὸν πίνακα² τοῦ ὑπάρχοντος σιδηροδρομικοῦ δικτύου κατὰ τὸ ἔτος 1924.

Χῶραι	Ἑκτασις ἐδάφους εἰς τετρ. χλμ.	Μήκος σιδηρ. γραμ. εἰς χλμ.	Ἀναλογία σιδηρ. γραμ. ἐπὶ 100 τετρ. χλμ.
Ἑλλάς	140.000	2.514	1,7
Γιουγκοσλαβία	236.000	9.163	3,6
Βουλγαρία	110.000	2.616	2,5
Ρουμανία	292.000	11.200	3,6

Ἐκ τοῦ προηγουμένου πίνακος προκύπτει ὅτι ἡ Ἑλλάς διέθετε τὸ μικρότερον σιδηροδρομικὸν δίκτυον ἐξ ὅλων τῶν βαλκανικῶν χωρῶν. Δέον ἐπίσης νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ Ἑλλάς συνεδέθη μὲ τὸ Εὐρωπαϊκὸν σιδηροδρομικὸν δίκτυον ἀπὸ τοῦ ἔτους 1916.

Κατωτέρω παραθέτομεν πίνακα ἐξ οὗ προκύπτει ἡ εἰς χιλιάδας τόννων διακίνησις ἐμπορευμάτων διὰ τῶν Ἑλληνικῶν σιδηροδρόμων μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1915 - 1933.

Έτη	Τόννοι εἰς χιλ.	Έτη	Τόννοι εἰς χιλ.	Έτη	Τόννοι εἰς χιλ.
1915	747	1922	1.030	1928	1.701
1916	788	1923	1.156	1929	2.047
1917	613	1924	1.622	1930	2.532
1918	756	1925	1.753	1931	2.390
1919	756	1926	1.837	1932	2.128
1920	738	1927	1.737	1933	1.895
1921	1.128				

1. Ἴδε Γ. Χαριτάκη, Φυσικὸν Περιβάλλον καὶ Οἰκονομία, σελ. 77.

2. Ἴδε Ξ Ζολώτα, Ἡ Ἑλλάς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως, σελ. 62.

Ἦτοι, κατὰ τὴν ὥς ἄνω περίοδον τὸ βάρος τῶν διακινηθέντων ἐμπορευμάτων διὰ τῶν Ἑλληνικῶν σιδηροδρόμων περίπου ἐτριπλασιάσθη, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1889 (διακινηθέν βάρος ἐμπορευμάτων 130 τόννοι) τὸ βάρος τοῦτο ἐπολλαπλασιάσθη κατὰ 16 φορές.

2. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κυκλοφορίαν τῶν αὐτοκινήτων ἐν Ἑλλάδι, ἐμφανίζεται ἡ ἐξῆς εἰκὼν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1924, δεικνύουσα τὸ σύνολον τῶν κυκλοφορησάντων αὐτοκινήτων¹.

Ἔτος	Αὐτοκίνητα	Ἔτος	Αὐτοκίνητα	Ἔτος	Αὐτοκίνητα
1924	8.369	1928	20.817	1932	31.562
1925	11.931	1929	25.143 ²	1933	32.020
1926	14.285	1930	28.053	1934	33.062
1927	17.225	1931	30.956		

3. Κατὰ τὸν Γ. Πόγγην³, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1925 - 1939 εἰσῆχθησαν ἐν Ἑλλάδι τὰ κάτωθι αὐτοκίνητα.

Εἶδος αὐτοκινήτων	Κυκλοφοροῦντα τὸ 1936	Εἰσαχθέντα ἀπὸ τοῦ 1925 - 1939
Ἐπιβατηγὰ	8.000	17.231
Φορτηγὰ	4.700	10.009
Λεωφορεῖα	3.100	4.140
Σύνολον	15.800	31.380

Κατὰ τὸν Γ. Χαριτάκη⁴, τὰ ἐν Ἑλλάδι κυκλοφοροῦντα ἐπιβατηγὰ αὐτοκίνητα κατὰ τὸ ἔτος 1936 ἀνῆρχοντο εἰς 6.700, τῆς ἀναλογίας μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ πληθυσμοῦ ἀνερχομένης εἰς 1 : 1000.

4. Τὸ τὴν κυκλοφορίαν κυρίως τοῦ αὐτοκινήτου καὶ τὰ ἀγροτικά μεταφο-

¹ Διὰ τὴν περίοδον 1935-1940 δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀνέυρωμεν στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀρμοδίαν στατιστικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου Συγκοινωνιῶν.

² Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Π. Κοντοῦ παρεχόμενα στοιχεῖα, ἐκ τῶν 25.143 αὐτοκινήτων τοῦ ἔτους 1929, τὰ 10.300 ἦσαν ἐπιβατικά καὶ 3.080 φορτηγὰ Ὅδε Π. Κοντοῦ, Δασικὴ Πολιτικὴ κλπ., Τόμ. Β, σελ. 308.

³ Ὅδε Μελέτην Γ. Πόγγη ἐν τῇ Οἰκονομικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Ἑλλάδος ἔτους 1939, Τόμ. 2, σελ. 92.

⁴ Ὅδε Γ. Χαριτάκη, ἐνθ' ἀν. σελ. 77

ρικά μέσα εξυπηρετοῦν ὁδικὸν δίκτυον ἐμφανίζεται ὡς κάτωθι¹, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1927 - 1940.

Ἔτη	Πληθυσμὸς	Ἐπιφάνεια εἰς τ. χλμ.	Μῆκος ὁδῶν εἰς μέτρα	Ἀναλογία ὁδῶν εἰς μέτρα	
				Ἀνά κάτ.	Ἀνά τ. χλμ.
1927	6.163.000	129.960	10.309.000	1,67	79,18
1933	6.630.000	129.960	11.714.000	1,76	89,97
1934	6.746.000	129.960	11.926.000	1,76	91,59
1935	6.839.000	129.960	11.926.000	1,74	91,59
1936	6.937.000	129.960	12.410.000	—	—
1940	7.344.860	129.960	17.227.000	—	—

Ἦτοι κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα τὸ ὁδικὸν δίκτυον τῆς χώρας ηὐξήθη κατὰ 70 % περίπου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον διευκόλυνε τὴν ταχυτέραν διακίνησιν τῶν γεωργικῶν προϊόντων καὶ τῶν γεωργικῶν προμηθειῶν, χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ σημαίνει ὅτι τὰ συγκοινωνιακὰ μέσα δὲν ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι ἀνεπαρκέστατα ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς χώρας καὶ μάλιστα κατὰ τὸ ἔτος 1927 νὰ χαρακτηρίζονται ὡς ἀνὺπαρκτα².

Κατὰ ἐτέραν μελέτην³, ἡ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1909 ἐξέλιξις τοῦ ὁδικοῦ δικτύου τῆς χώρας ἦτο ἡ κάτωθι μέχρι τοῦ ἔτους 1939.

Ἔτη	Μῆκος ὁδῶν εἰς χλμ.	Μῆκος μέτρων ὁδῶν ἀνά κάτ.	Μῆκος μέτρων ὁδῶν ἀνά τ. χλμ.
1909	4.014	1,50	63,50
1927	10.309	1,67	79,18
1933	11.714	1,76	89,97
1936	12.410	1,78	95,14
1939	15.757	2,18	121,02

5. Ἡ αὐξήσις τῶν ταχυδρομικῶν καὶ τηλεγραφικῶν - τηλεφωνικῶν Γραφείων ὑπῆρξεν ἡ ἐξῆς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1915 - 1936.

¹ Ἰδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος», ἔτος 1937

² Ἰδε εἰσῆγησιν Δ. Σάντη πρὸς τὸ Ἀνώτατον Συμβούλιον Γεωργίας, εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1927, τεύχ. 19 - 20, σελ. 296 - 298

³ Ἰδε Γ. Πόγγη, Οἰκονομικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος ἔτους 1939, Τόμ. 2ος, σελ. 97 ἐπ.

Έτος	Ταχυδρ. Γραφ. ἀριθμ. Γραφ.	Ἀναλογία κατοίκων κατὰ Γραφ.	Τηλεγρ. τηλεφ. Γραφ. ἀριθμὸς Γραφείων	Ἀναλογία κατοίκων κατὰ Γραφ.
1915	916	5.193	895	5.315
1918	925	5.189	918	5.322
1920	1.019	5.432	1.212	4.570
1925	1.023	6.402	1.698	3.876
1928	1.146	5.443	2.638	2.345
1930	1.230	5.044	3.452	1.802
1931	1.284	5.026	3.830	1.697
1932	1.296	5.003	4.298	1.508
1933	1.308	4.935	4.560	1.416
1934	1.345	4.980	4.967	1.350
1935	1.356	4.975	5.160	1.307
1936	1.360	4.968	5.246	1.296

Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου προκύπτει ὅτι :

α) Ἐνῶ ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεώς της διέθετε πέντε ἐν συνόλῳ ταχυδρομικὰ γραφεῖα, ἀναλογούντων εἰς ἕκαστον τούτων 150.680 κατοίκων, κατὰ τὸ ἔτος 1936 ταῦτα ἀνῆλθον εἰς 1.360 μὲ ἀναλογίαν ἐνὸς γραφείου πρὸς 4.968 κατοίκους, ἂν καὶ ἔκτοτε ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἐδεκαπλασιάσθη.

β) Ἐνῶ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως λειτουργίας τῶν τηλεγραφικῶν - τηλεφωνικῶν γραμμῶν ἐν ἔτει 1859 ἡ Ἑλλάς διέθετε τρία γραφεῖα διὰ τὴν διεκπεραίωσιν τῆς τηλεγραφικῆς - τηλεφωνικῆς ἐπικοινωνίας, μὲ ἀναλογίαν ἐκάστου γραφείου πρὸς 361.045 κατοίκους, τὸ 1915 ταῦτα ἀνῆλθον εἰς 895 καὶ κατὰ τὸ 1936 εἰς 5.246 τῆς ἀναλογίας γραφείου πρὸς κατοίκους κατελθούσης εἰς τὸ 1 1.296.

6. Ἡ δύναμις τοῦ ἐμπορικοῦ στόλου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1915 - 1936 ἐμφανίζεται¹ οὕτω :

Ἔτη	Ἀτμόπλοια		Ἰστιοφόρα		Σύνολον	
	Ἀριθμ.	Χωρητικὸς εἰς τόνν	Ἀριθμ.	Χωρητικὸς εἰς τόνν	Ἀριθμ.	Χωρητικὸς εἰς τόνν
1915	475	893.650	884	107.466	1.359	1.001.116
1918	205	290.793	700	120.000	905	410.793
1919	282	430.237	1.056	133.116	1.338	563.353
1920	335	494.269	1.079	138.315	1.414	632.584

1. Ἴδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ. 298 καὶ 1937

1921	440	685.000	1.093	152.000	1.533	837.000
1922	418	737.450	1.089	132.600	1.507	870.050
1923	432	762.358	1.060	122.354	1.492	884.712
1924	437	828.635	1.018	113.707	1.455	942.405
1925	467	912.609	814	67.796	1.281	989.275
1926	472	929.619	735	59.656	1.207	1.169.736
1927	504	1.111.052	726	58.684	1.230	1.315.473
1928	528	1.256.965	729	58.508	1.257	1.408.082
1929	547	1.350.157	718	57.925	1.265	1.460.013
1930	559	1.413.020	708	55.993	1.267	1.469.000
1931	575	1.487.623	698	55.753	1.273	1.543.376
1932	558	1.431.256	697	55.709	1.255	1.486.965
1933	565	1.572.159	699	56.061	1.264	1.618.220
1934	600	1.755.223	709	56.267	1.309	1.811.490
1935	600	1.758.731	700	54.161	1.300	1.812.892
1936	605	1.793.659	714	55.491	1.319	1.849.150

Ἦτοι, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1915 - 1936 ἡ δύναμις τῶν Ἑλληνικῶν ἀτμοπλοίων ἠϋξήθη κατὰ 25 % περίπου, ἐνῶ ἐσημειώθη ἀνάλογος μείωσις τῶν ἱστιοφόρων. Παραλλήλως τὸ τοννάζ χωρητικότητος ἐσημείωσεν αὔξησιν 85 % περίπου.

7. α) Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1922 - 1936 κατέπλευσε καὶ ἀπέπλευσεν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν λιμένων ὁ ἐξῆς ἀριθμὸς πλοίων ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἢ πρὸς τὴν ἀλλοδαπήν.

Ἔτη	Πλοῖα	Ἔτη	Πλοῖα
1922	8.766	1930	18.061
1923	7.563	1931	18.684
1924	11.714	1932	22.976
1925	12.271	1933	40.175
1926	12.012	1934	41.074
1927	12.402	1935	48.265
1928	13.474	1936	49.495
1929	16.412		

Ἦτοι, κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων, τὰ ὅποια εἰσέπλευσαν καὶ ἀπέπλευσαν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν λιμένων ὑπερεπενταπλασιάσθη, γεγονός δὲ περ καταδεικνύει τὴν ὁσημέραι ἀνάπτυξιν τῆς ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῆς ἀλλοδαπῆς καὶ συνεπῶς τὴν διεύρυνσιν τῶν ὁρίων τῆς ἀγορᾶς τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων.

β) Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1914 συσταθεῖσα Ἐλευθέρα Ζώνη Θεσσαλονίκης ἐσημείωσε τὴν ἐξῆς κίνησιν εἰς τὴν διακίνησιν ἐμπορευμάτων¹.

Ἔτη	Εἰσαγωγὰ εἰς χιλιάδας τόνν.	Ἐξαγωγὰ εἰς χιλιάδας τόνν.
1926	548	81
1938	361	342

γ) Ἡ κίνησις τῶν κυριωτέρων λιμένων τῆς χώρας κατὰ τὸ ἔτος 1938 ἦτο ἡ ἐξῆς, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν φορτωθέντων καὶ ἐκφορτωθέντων ἐμπορευμάτων².

Λιμὴν	Χιλιάδες τόνων	Λιμὴν	Χιλιάδες τόνων
Πειραιῶς	2.907	Ἡρακλείου	91
Θεσσαλονίκης	880	Καβάλλας	86
Πατρῶν	244	Μυτιλήνης	44
Βόλου	308	Ἀλεξανδρουπόλεως	69
Καλαμῶν	188		

Ἦτοι, σύνολον διακινηθέντων ἐμπορευμάτων κατὰ τὸ ἔτος 1938 διὰ τῶν ὡς ἄνω λιμένων 4.807.000 τόννων.

§ 22

Ἡ ἐξέλιξις τῆς βιομηχανίας, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργοστασίων κατὰ τὴν Β' περίοδον, καὶ τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ

1. Εἶδομεν ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1917 ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι 2.213³ ἐργοστάσια. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1921 ὁ ἀριθμὸς τῶν κατ' ἔτος ἰδρυθέντων ἐργοστασίων ἔχει ὡς ἀκολουθῶς :

Ἔτη	Ἀριθμὸς	Ἔτη	Ἀριθμὸς
1921	56	1923	41
1922	46	1924	107

1. Ἰδε Α. Σμπαρούννη, ἔνθ' ἂν σελ 111 σημ 2.

2. Ἰδε Α. Σμπαρούννη, ἔνθ' ἂν σελ 111 σημ. 3

3. Ἰδε Γ. Ἀναστασοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Βιομηχανίας, Τόμ. Β, σελ 951.

1925	132	1931	93
1926	124	1932	50
1927	214	1933	37
1928	192	1934	67
1929	40	1935	115
1930	45	1936	124

Κατά την απογραφήν τοῦ 1920 τὸ σύνολον τῶν ἐργοστασίων τῆς χώρας ἀνῆλθεν εἰς 33.811¹ καὶ κατὰ τὴν απογραφήν τοῦ 1930 ὁ ἀριθμὸς οὗτος ὑπερδιπλασιάσθη ἀνελθὼν εἰς 76.591².

Μολονότι ὁμοῦς ὁ ἀριθμὸς τῶν βιομηχανικῶν μονάδων καὶ ἡ βιομηχανικὴ παραγωγή αὐξάνουν, ἐν τούτοις «ἡ βιομηχανία τῆς Ἑλλάδος εἶναι νεκρά, ἀσθενὴς καὶ ὀλίγον ἀνεπτυγμένη... Μέχρι τῆς ἐκρήξεως τοῦ πολέμου³ ἡ βιομηχανικὴ μας ἀνάπτυξις δὲν ὑπερέβη, οὔτε ἠδύνατο αἰσθητῶς νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τῆς δασμοφράκτου ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς⁴, πᾶσχουσα σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἀπὸ ἑλλειψίν κεφαλαίων καὶ εἰδικευμένων ἐργατικῶν χειρῶν⁵.

2. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ὅγκου τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς ἐν Ἑλλάδι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1921 - 1936, ὁ σταθμικὸς δείκτης αὐτῆς παρουσιάζει τὴν κάτωθι ἐξέλιξιν, συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος παρεχόμενα στοιχεῖα. (Ἔτος βάσεως τὸ 1928 = 100)⁶.

Ἔτη	Γενικὸς δείκτης	Ἔτη	Γενικὸς δείκτης	Ἔτη	Γενικὸς δείκτης
1921	61,34	1927	94,41	1933	111,79
1922	70,52	1928	100	1934	127,48
1923	62,71	1929	101,79	1935	143,17
1924	80,70	1930	105,28	1936	141,72
1925	88,89	1931	108,88	1937	153,87
1926	84,56	1932	102,67	1938	168,08

1 Ἰδε Γ. Ἀναστασοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Βιομηχανίας, Τόμ. Β, σελ. 103.

2 Ἰδε Γ. Ἀναστασοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Βιομηχανίας, Τόμ. Γ, σελ. 1259.

3 Τὴν πρὸ τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου περίοδον ὁ Π. Κοντὸς (ἐνθ' ἂν σελ. 345) τὴν χαρακτηρίζει ὡς εὐρισκομένην εἰς τὴν ἐντονωτέραν γεωργικὴν καὶ χαλαρὰν βιομηχανικὴν βαθμίδα.

4 Ἰδε Ξ. Ζολώτα, Ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ γίνῃ βιώσιμος, σελ. 9.

5 Ἰδε Α. Συμπαροῦνη, ἐνθ' ἂν σελ. 128, ἐνθα καὶ σχετικὴ Ἐκθεσις Ἐμπειρογνομόνων τῆς Κ.Τ.Ε., συνταχθεῖσα ἐν ἔτει 1933.

6 Ἰδε στοιχεῖα Ἀνωτάτου Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου εἰς Μηνιαῖον Δελτίον Τραπεζῆς Ἑλλάδος ἔτους 1940, τεύχ. Σεπτεμβρίου, σελ. 650.

Ἦτοι, ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγεται ὅτι, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ συνόλου τοῦ ὄγκου τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, αὕτη, κατὰ τὸ ὥς ἄνω διάστημα, ἠϋξήθη κατὰ 132 % περίπου.

3. Ἡ προϊοῦσα αὔξησις¹ τῆς ἀξίας τοῦ συνόλου τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1921 - 1936 (εἰς ἑκατομμ. δρχ.) ἔχει ὡς ἑξῆς :

Ἔτη	Ποσὸν	Ἔτη	Ποσὸν
1921	1.077	1929	7.158
1922	1.958	1930	6.631
1923	3.189	1931	6.062
1924	3.883	1932	6.749
1925	4.977	1933	8.548
1926	5.427	1934	9.913
1927	6.655	1935	10.177
1928	7.115	1936	11.841

Ἦτοι, ἡ ἀξία τοῦ συνόλου τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1921 μέχρι τοῦ ἔτους 1936, φαινομενικῶς μὲν ἑνδεκαπλασιάσθη, πραγματικῶς ὅμως μόνον ἐδιπλασιάσθη, ἐὰν γίνῃ ἡ τιμαριθμικὴ ἀναγωγὴ² τῆς ἀξίας τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία ἐνῶ τὸ ἔτος 1923 ἀνήρχετο³ εἰς 3.191 ἑκατ., κατὰ τὸ ἔτος 1939 αὕτη ἀνῆλθεν εἰς 14.114 ἑκατ. δρχ. «...αἵτινες τιμαριθμικῶς ἀναγόμεναι ἰσοδυναμοῦν μὲ 6.898 ἑκατ. δρχ.»⁴.

Γεγονὸς πάντως παραμένει ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀνήρχετο ἡ βιομηχανικὴ παραγωγὴ καὶ κατ' ὄγκον καὶ κατ' ἀξίαν, ἀφ' ἑτέρου δέ, καὶ συνεπείᾳ τούτου, διηυρύνοντο τὰ ὅρια τῆς ἀγορᾶς τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, δεδομένου ὅτι ἡ ἠϋξημένη βιομηχανικὴ παραγωγὴ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἠϋξημένην ἀπασχόλησιν ἐργαζομένων εἰς τὴν βιομηχανίαν καὶ συνεπῶς τὴν δημιουργίαν μεγάλων ἀστικῶν καὶ βιομηχανικῶν κέντρων, τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμός, ὡς εἶδομεν, μεταξὺ τοῦ 1920 - 1928 ἐσημείωσεν αὔξησιν ἀπὸ 7,5% (Λάρισα) μέχρι 270 % (Ἀθήναι).

1. Ὁ δείκτης τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, βάσει στοιχείων τοῦ Ἀνωτάτου Οἰκονομικοῦ Συμβουλίου, μὲ βάσιν τὸ 1928 = 100, ἀνῆλθεν εἰς 179 διὰ τὸ ἔτος 1939, δηλαδὴ ἐσημείωσεν αὔξησιν κατὰ 79%, ἡ δὲ ἐγχωρία βιομηχανικὴ παραγωγὴ ἠδύνατο νὰ καλύψῃ τὰ 80% τῶν ἀναγκῶν τῆς χώρας εἰς βιομηχανικὰ προϊόντα κατὰ τὸ 1939 Ἰδε Α Ἀγγελόπουλου, ἐνθ' ἄν. σελ. 24

2 Ἰδε Α. Συμπαρόνη, ἐνθ' ἄν. σελ. 105.

3 Ἰδε Α Συμπαρόνη, ἐνθ' ἄν σελ. 105.

4 Ἰδε Α Συμπαρόνη, ἐνθ' ἄν σελ. 105

4. Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ὕψους τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ ἐσόδων^{1,2,3}, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1916 - 1938 (εἰς ἑκατομμύρια δρχ.) ἐμφανίζει τὴν ἐξῆς ἀνοδικὴν πορείαν :

Ἔτη	Ἔσοδα εἰς ἑκατομμ. δρχ.	Ἔτη	Ἔσοδα εἰς ἑκατομμ. δρχ.
1916	316	1929	18.700
1917	434	1930	11.400
1918	1.250	1931	10.800
1919	1.128	1932	9.100
1920	1.653	1933	9.747
1925	5.757	1934	10.391
1926	9.500	1937	16.093
1927	9.000	1938	14.519
1928	10.500	1939 ⁴	13.846

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι, κατὰ τὸ ὥς ἄνω χρονικὸν διάστημα, τὸ ὕψος τῶν ἐσόδων τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ ἐπολλαπλασιάσθη κατὰ 46 φορές, πλὴν ὅμως ἡ αὔξησις αὕτη εἶναι μερικὴ, συνεπεὶ αὕτης προΐουσης μειώσεως τῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς ἐν σχέσει πρὸς τὸν χρυσόν, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ κάτωθι πίνακος⁵, κατὰ τὸν ὅποιον ἡ ἑκατοστιαία ἀναλογία τῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς πρὸς τὴν χρυσὴν τῆς βάσιν τοῦ ἔτους 1929, ἐμφανίζει τὴν ἐξῆς σχέσιν :

Ἔτη	Ἑκατοστ. ἀναλογία πρὸς τὴν χρυσὴν βάσιν ἔτος 1929 = 100	Ἔτη	Ἑκατοστ. ἀναλογία πρὸς τὴν χρυσὴν βάσιν ἔτος 1929 = 100
1932	41,8	1936	40,8
1933	43,7	1937	41,7
1934	42,9	1938	39,0
1935	42,9	1939	34,5

Ἦτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων συνάγεται ὅτι ἡ μείωσις τῆς ἀξίας τῆς

1. Ἴδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ. 372.
2. Ἴδε Γενικοὺς Προϋπολογισμοὺς τοῦ Κράτους ἐτῶν 1930 - 1938.
3. Ἴδε Α. Σμπαρούνη, ἔνθ' ἀν. σελ. 120.
4. Ἴδε Μηνιαῖον Δελτίον Τραπεζῆς Ἑλλάδος ἔτους 1940, τευχ. Σεπτεμβρίου, σελ. 669.
5. Ἴδε Μηνιαῖον Δελτίον τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, μηνὸς Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1940, σελ. 628, πίναξ ἀριθ. 8.

δραχμῆς, κατὰ τὸ ὡς ἄνω χρονικὸν διάστημα, ἐν σχέσει πρὸς τὸν χρυσὸν ἀνῆλθεν εἰς 65,5 %. Συνεπῶς εἰς τὰ αὐτὰ ἐπίπεδα θὰ πρέπει νὰ ὑπολογισθοῦν καὶ τὰ κατ' ἔτος ἔσοδα τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ. Γεγονὸς πάντως παραμένει ὅτι, ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος, ἡ οἰκονομικὴ δυναμικότης τοῦ κράτους ηὐξάνετο, ἐν σχέσει πρὸς τὸ παρελθὸν αἰσθητῶς, γεγονὸς τὸ ὅποιον παρεῖχεν εἰς αὐτὸ μεγαλυτέραν δυνατότητα νὰ προβαίνει εἰς τὴν διάθεσιν πόρων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἑθνικῆς οἰκονομίας γενικώτερον καὶ τὴν ἀσκήσιν ἐπιτυχεστέρας ἀγροτικῆς πολιτικῆς εἰδικώτερον.

§ 23

Ἡ βαθμιαία μείωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγραμμάτων ἐν Ἑλλάδι

1. Εἶδομεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγραμμάτων Ἑλλήνων κατὰ τὴν Α' περίοδον ἀπὸ 82,20 % κατὰ τὸ 1870 κατῆλθεν εἰς 66,27 % κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1907. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐμειώθη κατὰ τὴν Β' περίοδον ὡς ἑξῆς¹ :

Ἔτος ἀπογραφῆς	Σύνολον πληθυσμοῦ	Ἀριθμὸς ἀγραμμάτων	Ἑκατοστιαία ἀναλογία ἀγραμμάτων
1920	4.816.025	2.803.678	58,22
1928	6.039.380	3.031.729	50,20
1940	7.344.860	—	—

Διὰ τὸ ποσοστὸν τῶν ἀγραμμάτων ἐκ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1940 δὲν κατέστη δυνατόν νὰ εὐρεθῶσιν ἀπογραφικὰ στοιχεῖα.

Θὰ ἡδυνάμεθα ὅμως νὰ ὑπολογίσωμεν τὸ ποσοστὸν τοῦτο λαμβάνοντες ὡς βάσιν τὴν ἀπογραφὴν τοῦ ἔτους 1928 καὶ τὴν τοιαύτην τοῦ 1951, καθ' ἣν τὸ σύνολον τῶν ἀγραμμάτων τῆς χώρας ἀνῆρχετο εἰς 32 %². Συνεπῶς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1940 τὸ ποσοστὸν τοῦτο ἐκυμαίνετο περὶ τὸ 40 %, ἥτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1870 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγραμμάτων τῆς χώρας ἐμειώθη εἰς τὸ ἥμισυ.

Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ μορφωτικοῦ παράγοντος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν, ἐδημιουργήθησαν εὐνοϊκότεραι προϋποθέσεις.

1. Ἴδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ. 70.

2. Ἴδε Ἐκδοσὶν τμήματος λαϊκῆς ἐπιμορφώσεως Ὑπουργείου Ἑθνικῆς Παιδείας ἔτους 1956, σελ. 9.

2. Ἐκ τοῦ παρατιθεμένου πίνακος¹ προκύπτει ἡ αὔξησις² τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φοιτητῶν τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν καὶ τῶν ἐτέρων Ἀνωτάτων Σχολῶν, ἀφ' ἧς ἰδρύθησαν αὗται, κατὰ τὸ διάστημα 1915 - 1940.

Ἔτη	Παν/μιον Ἀθ. ἀριθ. φοιτητ.	Α.Σ.Ο.&Ε.Ε. ἀριθ. φοιτητ.	Π.Α.Σ.Π.Ε. ἀριθ. φοιτητ.	Ε.Μ.Π. ἀριθ. φοιτητ.
1915	1.055	—	—	—
1916	1.308	—	—	—
1917	2.478	—	—	—
1918	1.059	—	—	—
1919	1.928	—	—	—
1920	1.629	170	—	—
1921	2.307	157	—	—
1922	2.836	149	—	—
1923	3.891	197	—	—
1924	3.297	250	—	—
1925	4.685	269	—	—
1926	2.120	380	—	—
1927	1.451	483	—	—
1928	1.889	453	—	—
1929	1.992	465	—	—
1930	—	468	—	—
1931	—	498	—	—
1932	—	586	—	—
1933	—	703	—	—
1934	—	794	—	—
1935	—	960	—	589
1936	—	1.379	—	519
1937	—	982	1.118	496
1938	—	1.200	1.795	563
1939	—	1.209	2.080	677

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν ἐν Ἑλλάδι —πλὴν τοῦ Παν/μίου Θεσ/νίκης— ἀνῆλθεν εἰς 6.166, ἐὰν προστεθῇ διὰ τὸ Παν/μιον Ἀθηνῶν ἀριθμὸς φοιτητῶν 2.200 διὰ τὸ ἔτος 1939, δηλαδὴ ὁ ἀρι-

1. Ἰδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1930, σελ. 439.

2. Διὰ τὴν δεκαετίαν 1930 - 1940 δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀνεύρωμεν στοιχεῖα. Διὰ τὰς ἐτέρας Σχολὰς παρατίθενται ὅσα στοιχεῖα ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν. Ἐπίσης δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν στοιχεῖα διὰ τὸ Παν/μιον Θεσ/νίκης.

θμός οὗτος ἐξαπλάσιασθη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἔτους 1915, μὴ ὑπολογιζομένων καὶ τῶν φοιτητῶν τοῦ Παν/μίου Θεσ/νίκης.

§ 24

Ἡ κατάτμησις τῆς γῆς ἐν Ἑλλάδι

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ ζήτημα τοῦ κατατεμαχισμοῦ τῆς γῆς ἐν Ἑλλάδι — εἰς ἣν, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω, ἐπεκράτει ὁ μικρὸς γεωργικὸς κλῆρος — δεόν νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι ὁ κατατεμαχισμὸς οὗτος εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ ἐκλείψουν μέχρις ἐνὸς σημείου τὰ πλεονεκτήματα τῆς μεγάλης καλλιεργείας, ἐνθ' αὕτη σποραδικῶς ἐλάμβανε χώραν, καὶ τῶν βελτιωμένων¹ μεθόδων αὐτῆς. Τὸ μειονέκτημα τοῦτο θὰ ἀνεπληροῦτο ἐκ τῆς δημιουργίας συνεταιρισμῶν^{2,3}, οἱ ὅποιοι θὰ ἐπέτρεπον τὴν χρησιμοποίησιν τῶν πλεονεκτημάτων τῆς μεγάλης καλλιεργείας, ἂν καί, ὡς ἐλέχθη ἄνωτέρω, τὰ τσιφλίκια δὲν ἐχρησιμοποίησαν, ὡς θὰ ἔδει, τὰ πλεονεκτήματα⁴ ταῦτα, ἐνῶ διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως «δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀπλοῦ τεμαχισμοῦ καὶ μετατοπίσεως τῆς γῆς ἀπὸ τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων εἰς μικροὺς, ἀλλὰ περὶ ἀπελευθερώσεως δούλων καὶ ἀνυψώσεως αὐτῶν εἰς ἀνεξαρτήτους ἰδιοκτήτας»⁵.

Μίαν εἰκόνα περὶ τῶν γαιοκτητικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκράτουν ἐν Ἑλλάδι, μᾶς δίδει ἡ κατωτέρω γεωργικὴ ἀπογραφὴ τοῦ ἔτους 1928, ἐξ ἧς προκύπτει ὅτι ἡ μικρὰ ἰδιοκτησία κατεῖχε τὰ σκῆπτρα.

Ἀριθμὸς στρεμμάτων	Ἀριθμὸς γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων
1 - 10	358.718
11 - 20	207.065
21 - 30	127.553
31 - 40	84.991
41 - 50	52.027
51 - 80	67.223
81 - 100	17.627
101 - 200	27.013

1. Ἴδε Σ. Χασιώτη, Αἱ κυριώτεραι βάσεις μιᾶς ἀληθοῦς γεωργικῆς πολιτικῆς, σελ. 12.

2. Ἴδε Σ. Χασιώτη, Ἡ Γεωργία ἐν Ἑλλάδι, Ἀθ. 1921, σελ. 7.

3. Ὁ Μ. Ἀλιβιζᾶτος ἔγραφε σχετικῶς: «Ἡ μεγάλη κατάτμησις τῆς ἀγροτικῆς μας ἰδιοκτησίας... κατέστησε τὴν συνεταιριστικὴν ὀργάνωσιν, ὅχι μόνον ἀπαραίτητον ἀνάγκην διὰ τὸν Γεωργόν, ἀλλὰ καὶ ἕνα ἀπαραίτητον συνεργάτην τοῦ Κράτους διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς Γεωργικῆς του Πολιτικῆς...». Ἴδε Ἡ Γεωργικὴ Ἑλλάς κλπ., σελ. 72.

4. Ἴδε Α. Μυλωνᾶ, ἐνθ' ἄν. σελ. 97.

5. Ἴδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἄν. σελ. 182.

201 - 500	8.297
501 - 1000	1.415
1001 - 5000	1.041
5000 και ἄνω	397

Ἡ τοιαύτη κατανομή τῆς γῆς ἐν Ἑλλάδι συνηγόρει ὑπὲρ τῆς συνεταιριστικῆς ἐκμεταλλεύσεώς της, ἵνα οὕτω οἱ Ἕλληνες ἀγρόται χρησιμοποιοῦντες τὰ πλεονεκτήματα τῆς μεγάλης γεωργικῆς ἐκμεταλλεύσεως καταστήσουν τὴν Ἑλληνικὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν περισσότερον συναγωνιστικὴν, πρὸς τὰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς χώρας, διότι ἀπὸ πλευρᾶς ἀποδόσεως κατὰ κάτοικον, ὁ Ἕλλην γεωργὸς κατεῖχε τὴν τελευταίαν θέσιν. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ παρατιθεμένου πίνακος τῆς Οἰκονομικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑλλάδος¹ τοῦ ἔτους 1933.

Συγκριτικὴ ἀπόδοσις κατὰ κάτοικον τῆς ἑλληνικῆς γεωργικῆς παραγωγῆς

Χῶραι	Ἀπόδοσις κατὰ κάτοικον τ.χμ. εἰς χιλιόγραμμα ²						Σύγκρισις πρὸς ἑλληνικὴν τοῖς %		
	Σίτος		Καπνὸς		Ἀμπέλος		Σίτος	Καπνὸς	Ἀμπέλος
Ἑλλάς	$\frac{62.000}{336}$	185	$\frac{68.000}{336}$	202	$\frac{231.000}{336}$	688	100	100	100
Βουλγαρία	$\frac{106.000}{140}$	757	$\frac{83.000}{140}$	593	$\frac{196.000}{140}$	1.400	410	293	203
Ρουμανία	$\frac{98.000}{128}$	766	$\frac{67.000}{128}$	523	—	—	415	529	—
Γιουγκοσλ.	$\frac{115.000}{181}$	630	$\frac{74.000}{181}$	409	—	—	342	202	—
Οὐγγαρία	$\frac{139.000}{147}$	945	—	—	—	—	513	—	—

Ἐὰν εἰς τὰ μειονεκτήματα ταῦτα τῆς Ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας προστεθῇ καὶ τὸ μειονέκτημα τοῦ ἀγόνου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους (καλλιεργουμένη ἑκτασις 20 % ἐπὶ τῆς συνολικῆς ἐπιφανείας), ὡς καὶ τῆς μεγάλης πυκνότη-

1. Ἴδε «Οἰκονομικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1933, σελ. 53.

2. Ὁ ἀριθμὸς τῶν κλασμάτων τοῦ πίνακος δεικνύει τὴν κατὰ χμ² ἀπόδοσιν, ὁ δὲ παρονομαστὴς τὴν κατὰ χμ² καλλιεργουμένης ἑκτάσεως πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ.

τητος τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν καλλιεργουμένην ἔκτασιν, καθίσταται πρόδηλος ἡ δυσμενεστάτη θέσις τοῦ Ἑλλήνος γεωργοῦ¹. Πράγματι ἐκ τοῦ παρατιθεμένου πίνακος τῆς Δημοσιονομικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν εἰς ἕκαστον τετρ. χιλιόμετρον καλλιεργουμένης γῆς ἀντεστοίχει εἰς τὰς διαφόρους εὐρωπαϊκὰς χώρας ὁ ἐξῆς ἀριθμὸς κατοίκων²:

Ἔτη	Χῶραι	Πυκνότης κατοίκων ἀνὰ καλλιεργήσιμον τετραγ. χιλιόμετρον
1931	Ἑλλάς	336
1926	Πορτογαλία	183
1930	Γιουγκοσλαβία	181
1931	Οὐγγαρία	147
1927	Βουλγαρία	140
1931	Ρουμανία	128

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι, ἐνῶ ἡ Ἑλλάς ἤρχετο πρώτη μετὰ τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ὡς πρὸς τὴν πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς καλλιεργουμένης ἐκτάσεως ἤρχετο τελευταία.

Οὕτω, τὸ ποσοστὸν τοῦ καλλιεργουμένου ἐδάφους, εἰς τὰς ὡς ἄνω χώρας, ἐπὶ τοῦ συνόλου τῆς ἐπιφανείας των ἀνῆρχετο³ εἰς: Ἑλλάς 20 %, Ρουμανία 50 %, Βουλγαρία 40 % καὶ Γιουγκοσλαβία 30%. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, συνάγεται ὅτι ἡ πυκνότης τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀνὰ καλλιεργήσιμον τετρ. χλμ. ἦτο ὑπερδιπλασία τῆς Ρουμανίας, διπλασία τῆς Βουλγαρίας καὶ 50 % ἀνωτέρα τῆς Γιουγκοσλαβίας, γεγονόςς τὸ ὅποῖον καθίστα ἔτι δξύτερον τὸ πρόβλημα τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ πλέον δυσκολωτέραν τὴν κάλυψιν τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν τοῦ Ἑλλήνος ἀγρότου.

Αἱ δυσμενεῖς αὗται συνθῆκαι ἐξηκολούθουν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1938, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ κάτωθι πίνακος, δεικνύοντος τὴν καλλιεργουμένην

1. Πέραν τούτου ἡ θέσις αὕτη τοῦ Ἑλλήνος ἀγρότου καθίστατο ἔτι δυσμενεστέρα, ἀν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ποσοστὸν τοῦ Ἑθνικοῦ εἰσοδήματος, τὸ ὅποῖον ἀπερρόφα ἡ φορολογία ἐν Ἑλλάδι, ἦτο συγκριτικῶς τὸ ὑψηλότερον ἐξ ὅλων τῶν βαλκανικῶν κρατῶν. Οὕτω διὰ τὸ ἔτος 1930-1931 τὸ ποσοστὸν τοῦτο ἦτο διὰ τὴν Ἑλλάδα 21,9%, Βουλγαρίαν 10,3%, Ρουμανίαν 11,4% καὶ Γιουγκοσλαβίαν 12,4%. Ἡ δὲ φορολογικὴ ἐπιβάρυνσις κατὰ κάτοικον κατὰ τὸ ἔτος 1931-1932 ἦτο τετραπλασία σχεδὸν τῆς Τουρκικῆς, σχεδὸν τριπλασία τῆς Γιουγκοσλαβικῆς, ὑπερδιπλασία τῆς Βουλγαρικῆς καὶ περίπου 40% ἀνωτέρα τῆς Ρουμανικῆς.

¹Ἰδε «Οἰκονομικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1932, σελ. 477 καὶ 479 καὶ Α. Διομήδους, ἐνθ' ἀν. σελ. 212.

²Ἰδε «Οἰκονομικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1933.

³Ἰδε Γ. Κυριακοῦ, Ἡ ἀγροτικὴ Πολιτικὴ τοῦ Κράτους, σελ. 9 - 10.

ἔκτασιν κατὰ χώραν, τὴν πυκνότητα τῶν κατοίκων ἀνὰ καλλιεργούμενον τετραγωνικὸν χιλιόμετρον καὶ τὴν ἀναλογία τῆς καλλιεργουμένης ἐπιφανείας πρὸς τὴν ὅλικήν ἐπιφάνειαν¹.

Χῶραι	Πληθυσμὸς 1938	Καλλιεργου- μένη ἔκτασις εἰς τετραγω- νικά χιλιάμ.	Κάτοικοι ἀνὰ καλλιερ- γούμενον χλμ. ²	Ἀναλογία ἐπὶ τοῖς % καλλιεργου- μένης πρὸς ὅλικήν ἐπιφάνειαν
Ἑλλάς	7.108.000	28.520	249	21,16
Βουλγαρία	6.371.000	33.460	190	32,44
Γιουγκοσλαβία	15.630.000	73.840	212	29,83
Ρουμανία	19.852.000	131.310	151	44,50
Τουρκία	16.800.000	72.870	231	9,55
Ἰταλία	43.378.000	142.960	305	46,09

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγομεν — συγκριτικῶς — δύο δυσμενῆ συμπεράσματα ἀφορῶντα τὴν χώραν μας : Ὡτοι α) ἡ πυκνότης τῶν κατοίκων ἐν Ἑλλάδι ἀνὰ καλλιεργούμενον τετρ. χλμ. ἦτο μεγαλύτερα ἐξ ὅλων τῶν βαλκανικῶν χωρῶν καὶ β) ἡ καλλιεργουμένη ἐν Ἑλλάδι ἐπιφάνεια ἦτο αἰσθητῶς μικροτέρα πάσης ἄλλης χώρας, ἐξαιρουμένης τῆς Τουρκίας.

Καὶ ναὶ μὲν ἐμειώθη ἡ σχέσις αὕτη, ἐν σχέσει πρὸς τὸ 1931 (ἴδε προηγηθέντα πίνακα), πλὴν ὅμως ἡ δυσμενὴς ἀναλογία ἐξηκολούθει παραμένουσα καὶ κατὰ τὸ 1938.

Καὶ ἐνῶ τοιαῦται δυσμενεῖς συνθῆκαι ἐπεκράτουν εἰς τὴν γαιοκτησίαν παρ' ἡμῖν, διὰ τὴν μεγίστην πλειοψηφίαν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, εἰς τὰς μετὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους προσαρτηθείσας νέας περιοχὰς ἐξηκολούθει ἡ ὑπαρξίς τῶν τσιφλικίων, ἀνερχομένων² λ.χ. εἰς μὲν τὴν Μακεδονίαν εἰς 609, εἰς δὲ τὴν Ἠπειρον εἰς 324.

Περατοῦντες τὴν ἀνασκόπησιν τοῦ ἐπιτελεσθέντος ἐποικιστικοῦ ἔργου παρ' ἡμῖν, τὸ ὅποῖον, ὡς εἶδομεν, κατὰ τὰς διαφόρους φάσεις ἐπιλύσεώς του παρουσίασεν ἄλλοτε μὲν βραδύτητα, ταλαντεύσεις καὶ ἀδράνεια, ἄλλοτε δὲ ἐπιτάχυνσιν καὶ πρόθεσιν πραγματικῆς καὶ ριζικῆς ρυθμίσεώς του, δέον, παρὰ τὰς ἐκτεθείσας δυσχερείας, νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι : «τὸ ὀξύτατον πληθυσμικὸν πρόβλημα, ὅπερ παρουσίασεν ἡ Ἑλλάς μετὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν, ἠδυνήθη παρὰ τὰς δυσχερείας νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἐπιτυχῶς, διότι κατώρθω-

1. Ἰδε Γ. Χαριτάκη, ἐνθ' ἀν. σελ. 130 - 131.

2. Ἰδε Ε. Ζολώτα, ἐνθ' ἀν. σελ. 81.

σεν εἰς διάστημα ἐλαχίστων ἐτῶν νὰ ἀφομοιώσῃ ἐθνικῶς, κοινωνικῶς καὶ οἰκονομικῶς ὁλόκληρον τὸν τεράστιον τοῦτον πληθυσμὸν καὶ νὰ παρουσιάσῃ ἄξιον ἀληθινοῦ θαυμασμοῦ ἔργον»¹.

Ὁ Α. Συμπαρούνης ἀναφερόμενος εἰς τὸ ἐπιτελεσθὲν ἐποικιστικὸν ἔργον, τοῦ ὁποῦ τὰς διαφορὰς φάσεις ἀνωτέρω προσεπαθήσαμεν νὰ σκιαγραφήσωμεν, ἔγραφεν² : «Ὑπὲρ πᾶσαν ὁμῶς πρόοδον, συντελεσθεῖσαν ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ 1923 μέχρι τοῦ 1940, πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ὁ ἡ ρ α κ λ ε ι ο ς ἄ θ λ ο ς τ ῆ ς ἀ π ο - κ τ α σ τ ᾱ σ ε ω ς τ ῶ ν π ρ ο σ φ ῦ γ ω ν ... κατὰ τὸ βραχύτατον τοῦτο χρονικὸν διάστημα καὶ μὲ τὰ πενιχρὰ μέσα, τὰ ὅποια διέθετεν, ἡ Ἑλλάς ἀπερρόφησε νέον πληθυσμὸν ἴσον πρὸς τὰ 25 % τοῦ παλαιοῦ πληθυσμοῦ καί, ὅπερ σπουδαιότατον, τὸν γυμνητεύοντα καὶ ἔμφοβον ἐκ τῶν διωγμῶν προσφυγικὸν πληθυσμὸν μετεμύρωσεν εἰς θαρραλέους πατριώτας καὶ σφριγῶντα συντελεστὴν προόδου ἐν τῇ οἰκονομίᾳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ». Οὕτω λοιπὸν εἰς τὸ ζήτημα τῆς διανομῆς τῆς γῆς, μετὰ πάροδον ὁλοκλήρου αἰῶνος, τείνει σχεδὸν πρὸς πραγμάτωσιν τὸ ὄνειρον τοῦ Καποδίστρια, ὁ ὁποῖος ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ προσκληθέντας γερουσιαστάς, συνεπεία τῆς μὴ ἐγκαίρου συντάξεως ὑπ' αὐτῶν τοῦ σχεδίου διανομῆς τῆς γῆς, ἔλεγεν : «Ἐγὼ ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς παραδώσω εἰς αὐτὸν ὑπενόει τὸν Βασιλέα (Ὁθωνα), ὡς λογικὰ ὄντα, ἐλευθέρους, μὲ τὴν ἐνδυμασίαν τῆς ιδιοκτησίας...»³.

§ 25

Ληφθέντα μέτρα ἀναγόμενα εἰς τὸν τομέα τῆς ἀγροτικῆς ἀσφαλίσεως

1. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλαὶ περιφέρειαι τῆς Ἑλλάδος ὑφίσταντο συχνάκις ζημίας ἐκ τῆς χαλάζης καὶ τῶν παγετῶν, ἐν τούτοις οὐσιαστικῶς δὲν εἶχον ληφθῇ μέχρι τοῦ ἔτους 1926 τὰ ἐνδεικνύμενα μέτρα, ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον εἰς μεμονωμένας περιπτώσεις παρεῖχεν οἰκονομικὴν βοήθειαν εἰς τοὺς ὑποστάντας ζημίας ἀγρότας.

2. Κατὰ τὸ ἔτος 1926 διὰ τοῦ ἀπὸ 2/7 Ν.Δ. συνεστήθη ὡς νομικὸν πρόσωπον δημοσίου δικαίου τὸ «Κεντρικὸν Ταμεῖον Ἀσφαλείας κατὰ Χαλάζης καὶ Παγετῶν», μὲ σκοπὸν τὴν ἐν αὐτῷ ἀντασφάλισιν τοπικῶν συνεταιρισμῶν ἀλληλασφαλείας. Ἐπειδὴ ὁμῶς τὸ ὡς ἄνω Ταμεῖον δὲν ἀνταπεκρίθη εἰς τὰς προσδοκίας, ἀκολουθεῖ ὁ κυρωτικὸς νόμος 4402/1929 τοῦ ἀπὸ 13 - 11 - 1927 Ν.Δ., ὅπερ εἶχε τροποποιήσῃ τὸ ἀρχικὸν Ν.Δ. τοῦ 1926, ἐπιτρέψας τὴν ἀπ' εὐθείας

1. Ἴδε Α. Καλιτσούνκι, Ἐφηρμοσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 106 - 109.

2. Ἴδε Α. Συμπαρούνη, ἔνθ' ἀν. σελ. 113.

3. Ἴδε Γ. Βαλέτα, Τερτσέτη Ἀπαντα, Τόμ. Β, σελ. 280.

ασφάλισιν¹ τῶν ἐπιθυμούντων γεωργῶν εἰς τὸ ὥς ἄνω Ταμεῖον, πέραν τῶν περιπτώσεων τῆς ἀντασφαλίσεως τοπικῶν γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἀλληλασφαλείας, ἢ τῶν τυχόν Ταμεῖων Ἀλληλασφαλείας, Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἢ Ἑνώσεων αὐτῶν κατὰ τῶν κινδύνων ἐκ χαλάζης καὶ παγετῶν τῶν ἀμπέλων, σταφιδαμπέλων, καπνοῦ καὶ λοιπῶν γεωργικῶν προϊόντων...»², αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνοντο καὶ προγενεστέρως εἰς τὴν ἀντασφάλισιν.

Τὸ Ταμεῖον τοῦτο διὰ τοῦ νόμου 5219/1931 μετωνομάσθη εἰς «Ταμεῖον Γεωργικῶν Ἀσφαλειῶν»³ ἐπεκτεῖναν ἅμα τὴν ἀσφάλισίν⁴ του ἐπὶ τῶν ζώων⁵, εἴτε ἀπ' εὐθείας, εἴτε διὰ μέσου τῶν συνεταιρισμῶν, μὲ δικαιοδοσίαν ἐφ' ὁλοκλήρου⁶ τῆς χώρας καὶ μὲ δυνατότητα νὰ προβάλῃ εἰς τὴν σύναψιν δανείων παρὰ Τραπεζαίς, ἐν περιπτώσει ἀδυναμίας καλύψεως τῶν ζημιῶν, ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τοῦ Κράτους.

Ἐνταῦθα σημειοῦμεν⁷ ὅτι κατὰ τὴν τετραετίαν λειτουργίας τοῦ Ταμεῖου, (1930 - 1933), τοῦτο εἶχε συνάψει 51.351 ἀσφαλιστήρια συμβόλαια ἀντιπροσωπεύοντα 65.557 παραγωγούς, καταβαλὼν δι' ἀποζημιώσεις ποσὸν 41.517.000 δραχμᾶς.

§ 26

Ληφθέντα μέτρα εἰς τὸν τομέα τῆς ἀγροτικῆς πίστεως

1. Κατ' ἀρχὴν δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ὀργανωμένη⁸ ἀγροτική πίστις παρ' ἡμῖν ἐνεφανίσθη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915⁹ ὁπότε ἡ Ἑθνικὴ Τρά-

1. Κατὰ τὸ ἄρθρον 6 τοῦ νόμου τὸ ἀνώτατον ὅριον ἀποζημιώσεως ὠρίζετο εἰς 90% τῆς ἀσφαλιζομένης ἀξίας.

2. Ἴδε ἄρθρον 1 τοῦ νόμου 4402/1929.

3. Ἡ περίοδος 1925 - 1935, συνεπεία τῆς πληθώρας τῶν κατ' αὐτὴν ἰδρυθέντων ποιικλωνύμων αὐτοδιοικουμένων Γεωργικῶν Ὁργανισμῶν, Γραφείων καὶ Ταμεῖων, θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς χρυσὴ ἐποχὴ τούτων. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἀγροτικὴν Πολιτικὴν, σελ. 193.

4. Διὰ τοῦ νόμου τούτου ὑπῆχθη ὑπὸ ἀναγκαστικὴν ἀσφάλισιν ἅπανα ἡ συκοπαραγωγὴ τῆς Πελοποννήσου.

5. Κατὰ τὸ ἄρθρον 2 παρ. 2 τοῦ νόμου ἐξηροῦντο τῆς ἀσφαλίσεως τὰ ζῶα τὰ ἀγορασθέντα πρὸς πᾶχυνσιν καὶ μεταπώλησιν ἢ ὅπωςδήποτε πρὸς ἐμπορίαν...».

6. Κατὰ τὸ ἄρθρον 9 ἐξηρέθησαν τῶν διατάξεων τοῦ νόμου ἡ Κρήτη καὶ ἑτερεὶς τρεῖς ἐπαρχίαι.

7. Ἴδε «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1934, τεύχ. 7 - 8, σελ. 107.

8. Ὁ Ε. Ζολώτας γράφει σχετικῶς: «Καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην—ὑπονοῶν τὴν ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς χώρας μέχρι τοῦ 1915—δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἀγροτικὴ πίστις ὀργανωμένη μὲ κατεύθυνσιν τὴν ἐνίσχυσιν καὶ προαγωγὴν τῆς γεωργίας τῆς χώρας οὐδέποτε ὑπῆρξεν». Ἴδε Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ, σελ. 171.

9. Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1875 συναφθεῖσα σύμβασις μεταξὺ Κράτους καὶ Ἑθνικῆς Τραπεζῆς «περὶ συστάσεως Τραπεζῆς Κτηματικῆς καὶ Γεωργικῆς Πίστεως» τῇ συνδρομῇ τῆς δευτέρας,

πεζα¹ υπεχρεώθη νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς πιστώσεις καὶ πρὸς τὴν γεωργίαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπεβοηθήθη μετὰ τὴν νομοθετικὴν κατοχύρωσιν τοῦ συνεταιριστικοῦ ἀγροτικοῦ κινήματος, κατόπιν τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602/1914.

Ἐνταῦθα δεόν νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἤδη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 105/2-2-1828 Διατάγματος εἶχε συσταθῇ ἡ Ἐθνικὴ Κτηματικὴ Τράπεζα, τῇ συνδρομῇ τοῦ Ι. Καποδιστρίου, πρὸς ἣν δούς πρῶτος παράδειγμα κατέθηκε χίλια τάλληρα καὶ παρέσχεν συγχρόνως εἰς τὴν Ἐθνικὴν ἐπιχείρησιν μέρος τῶν χρηματικῶν ποσῶν, ἅτινα τῷ εἶχον ἐμπιστευθῇ Εὐρωπαῖοι Εὐεργέται»^{2,3}. Μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς βραχυβίου ταύτης Κτηματικῆς Τραπεζῆς, ἡ Ἑλληνικὴ γεωργία ἐπὶ ὁλόκληρον αἰῶνα παρέμεινεν ἄνευ τῆς συνδρομῆς τοῦ ἀπαραιτήτου τούτου ἰδρύματος διὰ τὴν ὑποβοηθήσιν της. Οὕτω, μετὰ πάροδον αἰῶνος, σχεδόν, καὶ κατόπιν τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602 δυνάμει τοῦ ὁποῦ ἤρχισεν ἡ σύστασις ἐν Ἑλλάδι Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἤρχισεν νὰ ρέῃ εἰς τὸ μαρασμῶδες σῶμα τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας τὸ ζωοποιὸν αἶμα τῶν οἰκονομικῶν πιστώσεων διὰ τὴν συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν της. Τοσοῦτον δὲ σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τῶν συνεταιρισμῶν εἰς τὴν διάδοσιν, ἐπέκτασιν καὶ διεύρυνσιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως παρ' ἡμῖν, ὥστε νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ συνεταιρισμοὶ ἐγέννησαν τὴν πίστιν⁴, δεδομένου ὅτι ἡ ἀσφαλεστέρα ὁδὸς διὰ τὴν ἐδραίωσιν ταύτης εἶναι ἡ συνεταιρικοποίησις τῶν γεωργῶν οἱ ὁποῖοι οὕτως ἐμφανίζουσιν οἰκονομικὴν ὀντότητα, μετὰ τῆς ὁποίας δύνανται νὰ συναλλαχθοῦν εὐχερέστερον καὶ ἀσφαλέστερον οἱ ἀνώτεροι πιστωτικοὶ ὀργανισμοί. Τοῦτο δὲ διότι τὰ ἀνώτερα πιστωτικὰ ἰδρύματα δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ παρακολουθοῦν τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν ἐνὸς ἐκάστου ἀτόμου⁵, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ⁶, ἀποτελοῦντος τὴν μόνην διέξοδον πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως^{7,8}.

2. Ἡ παρακίνησις τῶν κρατικῶν ὀργάνων πρὸς τοὺς ἀγρότας διὰ τὴν συνεταιρικοποίησιν των, ἵνα ἐπιτύχουν δανειοδότησιν ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπε-

δὲν ἐτελεσφόρησε, δεδομένου ὅτι δὲν ἐψηφίσθη, ὡς ἔδει, ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς ἰσχύος τῆς ἐν λόγῳ συμβάσεως, ὁ προβλεπόμενος σχετικὸς νόμος.

1. Ἰδε Γ. Τρακάκη, Ἡ συνεταιριστικὴ ὀργάνωσις ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα.

2. Ἰδε «Γενικὴ Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1828, σελ. 48.

3. Πλείονα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ ταύτης ἴδε εἰς Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, Τόμ. Β', σελ. 247 - 274.

4. Ἰδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἄν. σελ. 121.

5. Ἰδε Α. Μυλωνᾶ, Γεωργικὴ καὶ κτηματικὴ πίστις, σελ. 34.

6. Ἰδε Α. Μυλωνᾶ, εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1925, τεύχ. Α', σελ. 2.

7. Ἰδε Ἐκθεσὶν Ἐπιθεωρητοῦ Γεωργίας Ἀνατολικῆς Μακεδονίας εἰς «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1931, τεύχ. Ε', σελ. 44.

8. Ἰδε Εἰσήγησιν Θ. Τζωρτζάκη εἰς Γ' Συνέδριον Πανελληνίου Συνομοσπονδίας Ἐνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, τὸ ὁποῖον συνήλθεν ἐν Ἀθήναις κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον 1937, εἰς «Συνεταιριστὴν» ἔτους 1937, τεύχ. 4 - 5, σελ. 72 - 73.

ζης, ή ύφισταμένη στενότης χρήματος παρά τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ, ή ἐπεκταθεῖσα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915 ὑποχρέωσις τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς ὅπως παρέχῃ δάνεια καὶ πρὸς τοὺς ἀγρότας καὶ ή ὑπὸ τοῦ νόμου 602 κατοχυρωθεῖσα ἰδρυσις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, συνετέλεσεν εἰς τὴν ταχεῖαν ἐξάπλωσιν τούτων.

Σχετικῶς ὁ Σ. Ἰασεμίδης ἔγραψεν : « Ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου 602 ή Ἐθνική Τράπεζα συνετέλεσεν εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν διὰ τῆς παροχῆς πρὸς αὐτοὺς αὐξανομένων δανείων καὶ μάλιστα ἐπὶ πλεονεκτικῷ τόκῳ καὶ ἀπέναντι ἄλλων δανείων καὶ ἀπέναντι μὴ συνεταιρισμένων»¹.

Πρὸς τούτοις, εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῶν συνεταιρισμῶν συνετέλεσε καὶ ή ἀπλουστάτη διαδικασία τῆς συστάσεώς των, δεδομένου ὅτι ή σύστασις ἐπερατοῦτο διὰ τῆς συγκεντρώσεως τῶν χωρικῶν εἰς τὸ σχολεῖον καὶ τὴν ἄμεσον² ὑπογραφὴν τοῦ καταστατικοῦ ἄνευ τῆς ἀναγνώσεώς του³. Τοῦτο δὲν ἔδιδε τὴν δυνατότητα εἰς πάντας τοὺς ἀγρότας νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν σημασίαν τοῦ συνεταιρισμοῦ, πρᾶγμα ὅπερ ἐπέδρα δυσμενῶς ἐπὶ τῆς ὅλης λειτουργίας τούτου, συνεπικουρούσης καὶ τῆς ἀδυναμίας⁴ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰς σχετικὰς διατάξεις τοῦ νόμου.

3. Μεταξὺ τῶν μέτρων τῶν ἀναγομένων εἰς τὸν τομέα τῆς ἀγροτικῆς πίστεως κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον (1915 - 1940) ἀναφέρομεν :

α) Τὴν ἤδη μνημονευθεῖσαν ὑποχρέωσιν τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς⁵ διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν πιστώσεών της καὶ πρὸς τὴν γεωργίαν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915.

β) Τὴν ἰδρυσιν διὰ τοῦ νόμου 603/1915 τῆς Γεωργικῆς Τραπεζῆς Μακεδονίας, Ἡπείρου καὶ Θράκης, ὡς καὶ τῆς Γεωργικῆς Τραπεζῆς τῶν Νήσων τοῦ Αἰγαίου, τῶν ὁποίων ή λειτουργία ἐρρυθμίσθη βραδύτερον διὰ τοῦ Ν.Δ. τῆς 28-9-1925.

Ἐνταῦθα δεόν νὰ λεχθῇ ὅτι «ἐπὶ Τουρκοκρατίας συνεστήθη ἀπὸ ἐτῶν ἐν Μυτιλήνῃ τράπεζα γεωργική, ἥτις σκοπὸν εἶχε νὰ παρέχῃ δάνεια εἰς τοὺς γεωργοὺς καὶ κτηματίας ἐπὶ ὑποθήκῃ πρὸς 6 %. Δυστυχῶς ή τοσοῦτον εὐφύμως ἡχοῦσα γεωργική αὕτη τράπεζα, τῆς ὁποίας τὰ κεφάλαια ἀπετελοῦντο ἐκ τῶν χρημάτων αὐτῶν τῶν γεωργῶν... διὰ τὸ πλεῖστον... μέρος τῶν γεωργοκτηματιῶν ἦτο παντελῶς ἄχρηστος, καθόσον ἵνα κτηματίας λάβῃ δάνειον παρὰ τῆς εἰρημένης τραπεζῆς ἔδει νὰ καταφύγῃ πρότερον εἰς τὴν μέθοδον τῶν παρα-

1. Ἰδε περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1927, τεύχ. 19 - 20, σελ. 295.

2. Ἰδε Γ. Τρακάκη, ἔνθ' ἄν. σελ. 10.

3. Ἰδε Σ. Ἰασεμίδης, Ἀνάγκη Ἑνώσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, σελ. 23 - 24.

4. Ἰδε Σ. Ἰασεμίδης, ἔνθ' ἄν. σελ. 24, 28.

5. Ἦδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1910 ή ἐφημερίς «ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ» εἰς κύριον ἄρθρον τῆς 3ης Μαρτίου ἔγραφε: «...Δὲν ἐννοοῦμεν δὲ δικτῖ... δὲν ἐπεβλήθη καὶ ή προικοδότησις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ή Γεωργικῶν Τραπεζῶν...».

σκηνίων, τῶν ρουσφετίων καὶ τῶν δώρων, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον δὲν ἦτο διὰ τοὺς πάντας κατορθωτόν...»¹.

γ) Τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ θεσμοῦ τοῦ γεωργικοῦ ἐνεχυρογράφου, διὰ τοῦ νόμου 2184/1920, ἀποβλέψαντος εἰς τὴν βραχυπρόθεσμον πίστιν τόσον τῶν συνεταιρισμῶν, ὅσον καὶ τῶν μελῶν των, συντελέσαντος οὕτω τοῦ θεσμοῦ τοῦτου εἰς τὴν πιστωτικὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγρότου καὶ τὴν ἐπαύξησιν τῆς κυκλοφορίας τῶν πιστώσεων^{2,3}.

δ) Τὴν εἰσαγωγὴν διὰ τοῦ Ν.Δ. τοῦ 1919 τοῦ θεσμοῦ τοῦ πλασματικοῦ ἐνεχυροῦ καπνῶν, δι' οὗ ἀπεσκοπήθη ἡ ἐκ μέρους τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς χορήγησις δανείων πρὸς τοὺς καπνοπαραγωγούς.

ε) Τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου 487/1914 τεθεῖσαν ὑποχρέωσιν εἰς τὸ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1901 λειτουργοῦν Κοινοφελὲς Ταμεῖον Κρήτης, ὅπως τοῦτο παρέχῃ δάνεια εἰς τοὺς γεωργικοὺς συνεταιρισμοὺς μέχρι τοῦ 1/2 τῶν κεφαλαίων των.

στ) Τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ θεσμοῦ τῶν Συνεταιρισμῶν Κτηματικῆς Πίστεως διὰ τοῦ Ν.Δ. τῆς 28-11-1925. Οἱ συνεταιρισμοὶ οὗτοι συνεκροτοῦντο ὑπὸ ἰδιοκτητῶν ἀγροτικῶν κτημάτων πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς λήψεως μακροπροθέσμων πιστώσεων διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων καὶ παγίων ἐγκαταστάσεων, ἐπὶ παροχῇ ὑποθήκης ἐφ' ὧν τῶν κτημάτων τῶν συνεταίρων.

ζ) Τέλος, τὸ ἐπιστέγασμα τῶν μέτρων εἰς τὸν τομέα τῆς ἀγροτικῆς πίστεως, κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον, ὑπῆρξεν ἡ ἰδρυσις τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, ἐν ἔτει 1929, κατόπιν ἐπιμόνων προσπαθειῶν τοῦ σκαπανέως τῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν Σ. Ἰασεμίδης⁴, ὁ ὅποιος συνεπέλα τῆς ἀκαμάτου συνεταιριστικῆς δράσεώς του ἀπεκλήθη «ὁ Ἑλλήν Ραϊφφάιζεν»^{5,7}, ὡς καὶ τῶν προσπαθειῶν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ⁸ καὶ διαφόρων ὑπηρεσιακῶν παραγόντων⁹ καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν. Πράγματι ὁ Σ. Ἰασεμίδης, ὅπως ὁ ἴδιος

1. Ἰδε Ἐκθεσιν Νομογεωπόνου Μεσσηνίας συνταχθεῖσαν κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ ἔτους 1913 εἰς «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1913, τεύχ. Δ', σελ. 432.

2. Ἰδε Δ. Καλιτσούναι, Ἐφημεροσμένη Πολιτικὴ Οἰκονομία, σελ. 124.

3. Ἰδε καὶ σχετικὸν Ν.Δ. τῆς 29-5-1923.

4. Ἰδε ἄρθρον 1 τοῦ Ν.Δ. τῆς 28-11-1925.

5. Σ. Ἰασεμίδης (1878 - 1929). Οὗτος εἰς ἐπιμνημόσυνον ἄρθρον ἀπεκλήθη «Πατὴρ τῶν Συνεταιρισμῶν ἐν Ἑλλάδι». Ἰδε περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1934, τεύχ. Β', σελ. 22.

6. Ἰδε ἄρθρον Β. Γαβριηλίδου εἰς ἑφημερ. «ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ» τῆς 13-5-1913.

7. Σημ. Συγγ. Ὁ Ραϊφφάιζεν ὑπῆρξεν ἐν Γερμανίᾳ ὁ ἐμψυχωτὴς τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως καὶ ἱδρυτὴς τοῦ πρώτου πιστωτικοῦ συνεταιρισμοῦ ἐν αὐτῇ κατὰ τὸ ἔτος 1847.

8. Τὸ Γ' Καπνοπαραγωγικὸν Συνέδριον Μακεδονίας - Θράκης, συνελθὸν ἐν Ξάνθῃ τὴν 27ην Νοεμβρίου 1927, μεταξὺ τῶν ψήφισμάτων του περιέλαβε καὶ ψήφισμα ἀφορῶν τὴν ἄμεσον ἰδρυσιν Πανελληνίου Γεωργικῆς Τραπεζῆς. Ἰδε περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1927, τεύχ. 19 - 20, σελ. 355 - 356.

9. Ἰδε Γ. Κυριακοῦ, ἐνθ' ἀν. σελ. 56.

γράφει, «ἀπὸ τοῦ 1904» εἶχε «τὴν ἔμμονον ἰδέαν τῆς συστάσεως καὶ ἐξαπλώσεως γεωργικῶν συνεταιρισμῶν»¹.

Οὗτος λοιπόν, ὅστις ἀπὸ τοῦ ἔτους 1904 εἶχε τὴν «ἔμμονον ἰδέαν» τῆς συστάσεως γεωργικῶν συνεταιρισμῶν ἐν Ἑλλάδι, ἀναφερόμενος εἰς τὴν σύστασιν Γεωργικῆς Τραπεζῆς, εἰς ὁμιλίαν τοῦ γενομένην εἰς τὴν Ἑταιρείαν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, κατὰ μῆνα Δεκέμβριον τοῦ ἔτους 1924 ἔλεγε : «Πρέπει δὲ νὰ συσταθῇ Ἀγροτικὴ Τράπεζα διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους : Διότι ὁ Ὅργανισμός τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς δὲν εἶναι ὁ ἀρμόζων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀληθοῦς συνεταιρικῆς ὁργανώσεως καὶ τῆς συνεταιρικῆς ἀλληλεγγύης. Διότι ὁ τρόπος τῆς χορηγήσεως τῶν δανείων, συναφῆς πρὸς τὸν Ὅργανισμόν τῆς, ἐμποδίζει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συνεταιρικῆς συνειδήσεως... Διότι θὰ διευκολύνῃ τὴν ἀπὸ κοινοῦ πώλησιν γεωργικῶν προϊόντων... καὶ τὴν ἀπὸ κοινοῦ προμήθειαν αὐτῶν... Διότι ἡ γεωργικὴ Τράπεζα θὰ καταστήσῃ τοὺς γεωργοὺς ἱκανοὺς νὰ ἐφαρμόσουν τελειότερας τεχνικὰς μεθόδους... καὶ διὰ τῆς αὐτοδιοικήσεως θὰ ἀπορρεῦσῃ βαθμηδὸν ἡ πλήρης τοῦ γεωργοῦ οἰκονομικὴ καὶ ἡθικὴ ἀνεξαρτησία...».

Οὕτω λοιπόν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀνωτέρω παραγόντων καὶ τῆς ἐγκαταλείψεως ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἀρχῆς τῆς μὴ ἀναμίξεως εἰς τὰ κοινωνικοοικονομικὰ προβλήματα τῆς χώρας, τὸ Κράτος ὠδηγήθη εἰς τὴν σύστασιν τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς, περὶ τῆς ὁποίας, λόγῳ τῆς σπουδαιότητός της εἰς τὴν ὅλην κίνησιν τῆς γεωργικῆς μας οἰκονομίας, θὰ ἀσχοληθῶμεν κατωτέρω.

Ἐνταῦθα καὶ πρὶν ἢ περατώσωμεν τὴν προσπάθειάν μας ὡς πρὸς τὴν ἀνασκόπησιν τῶν πάσης φύσεως κρατικῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα ἐλήφθησαν κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον καὶ τὰ ὁποῖα ἐπέδρασαν εὐμενῶς ἐπὶ τῆς ὅλης πορείας τῆς γεωργικῆς καὶ γενικώτερον τῆς Ἐθνικῆς μας οἰκονομίας, ἐπιθυμοῦμεν νὰ σημειώσωμεν εἰσέτι τὰ ἐξῆς :

α) Τὴν ἀπὸ 18-3-1926 Συντακτικὴν² Πρᾶξιν «περὶ ὁργανισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», ἥτις ἐν προοιμίῳ τονίζει : «Θεωροῦντες ὅτι ἡ ἐπιστήμη, ὅπλον πανίσχυρον καὶ συντελεστής τῆς νίκης ἐν πολέμῳ, εἶναι συγχρόνως ἐν εἰρήνῃ ὄργανον ἀπαραίτητον προαγωγῆς τῆς Γεωργίας...», ἐν δὲ τῷ ἄρθρῳ 1 ὅτι «Ἡ Ἀκαδημία ἔχουσα σκοπὸν... α) ... β) τὴν ἔρευναν τῶν στοιχείων καὶ τῶν προϊόντων τῆς Ἑλληνικῆς γῆς καὶ τὴν καθ' ὅλου μελέτην τῆς φύσεως τῆς χώρας, τὴν ἐπιστημονικὴν ὑποστήριξιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς γεωργίας...». Οὕτω λοιπόν, τὸ Κράτος, τὸ ὁποῖον ἐπὶ ἓνα αἰῶνα ἔζησε μακρὰν τῶν ἐπιστημονικῶν ἀναζητήσεων καὶ τῶν φροντίδων τῆς γεωργίας τῆς χώρας, ἔρχεται καὶ ἐντάσσει τὴν γεωργίαν καὶ τὰ προβλήματα τῆς ὑπὸ τὴν στοργικὴν φροντίδα τοῦ ἐπιστημονικοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον ὡς «ὅπλον πανίσχυρον» θὰ τῆς διανοίξῃ τοὺς ὁρίζοντας διὰ μίαν ταχυτέραν πρόοδον. Τοῦ λοιποῦ, «ὁ ναρκωμένος γίγας» θὰ ἀπο-

1. Ἴδε «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1926, τεύχ. 1, σελ.4.

2. Αὕτη ἐκυρώθη ὑπὸ τοῦ νόμου 4398/1929.

ναρκοῦται βαθμὴδὸν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐρεύνης τοῦ κορυφαίου ἐπιστημονικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἰδρύματος¹ τῆς Ἑλλάδος.

β) Τὰ ὑπὸ τοῦ Α.Ν. 677/1937 «περὶ ρυθμίσεως χρεῶν» ληφθέντα μέτρα, διὰ τῶν ὁποίων ἀπεσβέσθησαν ἀγροτικὰ χρέη² ἀνερχόμενα εἰς 9 δισεκατομμύρια 363 ἐκατομμύρια δραχμὰς, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἀπεδέσμευσε τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμὸν καὶ τοῦ παρέσχε μεγαλυτέραν αἰσιοδοξίαν καὶ ζῆλον πρὸς καλλιέργειαν τῆς γῆς. Ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τοῦ ὡς ἄνω μέτρου ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς Ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καθίσταται περισσότερον ἐκδηλὸς ἐὰν ἀναφερθῇ ὅτι ἐπὶ συνόλου 953.637 γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων ἐβαρύνοντο δι' ἀγροτικῶν χρεῶν αἱ 643.616, διὰ τοῦ ὡς ἄνω ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὸ 45-80% τοῦ γεωργικοῦ εἰσοδήματος τῆς χώρας, ἀναλόγως τῶν γεωγραφικῶν διαμερισμάτων. Τελικῶς³ διὰ τῶν ὡς ἄνω μέτρων ἀπεσβέσθησαν ἀγροτικὰ χρέη συνολικοῦ ποσοῦ 7,2 δις ἀφορῶντα 650.000 ἀγρότας, ἥτοι τὰ 68,4 % τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων.

γ) Ἐν προκειμένῳ ἐπιθυμοῦμεν νὰ ὑπογραμμίσωμεν ἐν τρωτὸν σημεῖον τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν, διὰ τὸ ὁποῖον ὅμως δυνατόν νὰ μὴ εὐθύνωνται οὗτοι ἐξ ὁλοκλήρου, καὶ τὸ ὁποῖον ἐπέδρα δυσμενῶς ἐπὶ τοῦ ὅλου ρυθμοῦ ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ συνεπῶς, κατ' ἐπέκτασιν, ἐπὶ τῆς Ἑθνικῆς μας οἰκονομίας.

Πρόκειται διὰ τὴν παλαιότητα παρ' ἡμῖν ὑφισταμένην συνήθειαν, ἣ ὁποία συμπορευομένη μὲ τὸ Ἑλληνικὸν ἐορτολόγιον, ὁδηγεῖ τοὺς ἀγρότας εἰς τὸ νὰ ἀπέχουν τῶν ἀγροτικῶν τῶν ἐργασιῶν, ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα τοῦ ἔτους. Οὕτως ὑπελογίσθη⁴ ὅτι συνεπεία τῶν διαφορῶν ἀργιῶν τοῦ ἐορτολογίου μας οἱ ἀγρόται ἀπέχον τῶν ἐργασιῶν τῶν ἐπὶ 120 (περιφέρεια Λαρίσης) μέχρι 180 ἡμέρας (περιφέρεια Καρδίτσας). Ὡς εἶναι εὐνόητον, μὲ τὴν ἀξιοποίησιν τού-

1. Σχετικῶς ὁ Δ. Ζωγράφος ἔγραψεν, ἀναφερόμενος εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν: «Αὕτη ἀπὸ τῆς συστάσεώς της προέβη εἰς μεγαλειώδεις ὑποσχέσεις διὰ τὸ μέλλον τῆς γεωργίας.... οὕτως ἀπὸ τῆς ἀποκαταστάσεώς μας ὡς Κράτος, ἥτοι ἀπὸ μιᾶς ὁλοκλήρου ἐκατονταετηρίδος ἢ γεωργία τῆς Ἑλλάδος διὰ πρώτην φορὰν ἀντιμετωπίζει ἐπίσημον κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ὑπὲρ αὐτῆς μέριμναν....». Ἰδε Γεωργικαὶ Μελέται, τεύχ. Α' (1932), σελ. 219.

2. Πρὸ τῆς διαγραφῆς τῶν ἀγροτικῶν χρεῶν, καὶ συνεπεία τῶν σκληρῶν μέτρων τὰ ὁποῖα ἔλαβεν ἡ Α.Τ.Ε. διὰ τὴν εἰσπραξίν τῶν ὀφειλῶν καὶ τοῦ προκληθέντος ἐκ τούτων θορύβου, ὁ Κ. Τσάκας ἔγραψε: «Τὰ χρήματα τῆς Τραπεζῆς δὲν δίδονται ὡς δωρεά, οὔτε διὰ νὰ καταναλωθοῦν ἀσκοπῶς, ἀλλὰ διὰ νὰ συμβάλουν εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν ἐντατικὴν καλλιέργειαν.... Τὰ χρήματα αὐτὰ πρέπει νὰ ἐξυπηρετήσουν οὐχὶ μόνον τὰς νῦν γενεάς, ἀλλὰ καὶ τὰς μελλούσας. Ἀλλοίμονον λοιπὸν ἂν ἡ Τράπεζα χαρίζῃ ἐκάστοτε τὰ δάνεια... Οἱ ἀγρόται συνηθίζοντες εἰς τὴν κατανάλωσιν δανείων, ἅτινα εἶναι βέβαιοι ὅτι οὐδέποτε θέλουν ἐξοφλήσει, καθίστανται ὀκνηροὶ καὶ κατὰ κανόνα ἀποφεύγουν νὰ ἐργασθοῦν». Ἰδε Κ. Τσάκας, Οἱ Συνεταιρισμοί, σελ. 181.

3. Ἰδε Μ. Ἀλιβιζάτου, Ἡ Γεωργικὴ Ἑλλάς καὶ ἡ ἐξέλιξις της, σελ. 61.

4. Ἰδε Δ. Ζωγράφου, Γεωργικαὶ Μελέται, τεύχ. Α', σελ. 41 - 42.

ένος δευτέρου τοῦ ἐργασίμου χρόνου δὲν ἦτο ἱκανοποιητικὴ ἢ συμβολὴ τοῦ συντελεστοῦ τῆς ἐργασίας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ δὴ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθεισῶν καὶ συρρεουσῶν ἐλλείψεων καὶ παραλείψεων.

Τέλος, ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Κράτους ἀκολουθηθεῖσαν φορολογικὴν πολιτικὴν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, λεκτέα ἐν πάσῃ συντομίᾳ τὰ ἐξῆς¹ : Διὰ τοῦ νόμου 1640/1919, καταργηθείσης τῆς φορολογίας τῆς δεκάτης καὶ τῶν ἀροτριῶντων κτηνῶν, ἰσχυοῦσης ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, εἰσῆχθη ἡ φορολογία τῆς καθαρᾶς προσόδου, ἐπακολουθησασῶν ὅμως ἐτέρων τροποποιήσεων, ἡ Ἑλληνικὴ νομοθεσία ἀπεμακρύνθη ἐκ τοῦ δικαίου συστήματος τῆς καθαρᾶς προσόδου², πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἤρχετο εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὰς ἐπιδιώξεις³ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει, παρὰ τὰς ἐκασταχοῦ καὶ ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων ἐμφανιζόμενας παραλείψεις, ἀτελείας καὶ ἀναποφασιστικότητος τῆς νομοθετικῆς ἐργασίας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δευτέρας περιόδου (1915 - 1940), εἶναι γεγονός, ὡς ἐξετέθη καὶ ἀνωτέρω, ὅτι «περὶ τὸ τέλος τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ αἰῶνος μας τὸ Ὑπουργεῖον Γεωργίας, κατόπιν τοῦ ἀφθόνου ζωογόνου χυμοῦ ὅστις διὰ τῆς νομοθετικῆς ὁδοῦ μετωχέτευθη εἰς τὸ κυκλοφοριακὸν τοῦ συστήματος, κατόπιν τῆς συμπεκνώσεως ἐκλεκτοῦ ὕλικου εἰς πρόσωπα, εἰς ἐνθουσιασμόν καὶ δημιουργικότητα, δυνάμεθα νὰ τονίσωμεν ὅτι δὲν ἀπέχει ἡ στιγμή καθ' ἣν θὰ δύναται νὰ παρέχῃ ὅλας τὰς ἐγγυήσεις ὅτι ἡ γεωργικὴ ζωὴ τοῦ τόπου θέλει χειραγωγηθῇ πρὸς νέας κατευθύνσεις, πρὸς νέας ἀντιλήψεις, πρὸς νέας ἀπόψεις θετικῆς καὶ ἀποτελεσματικῆς δράσεως...»⁴.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

§ 27

Μέτρα ληφθέντα κατὰ τὴν Β' περίοδον καὶ ἀναγόμενα εἰδικῶς εἰς τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμοὺς

1. Μεταξὺ τῶν μέτρων τῆς εἰδικῆς συνεταιριστικῆς νομοθεσίας τῆς ὡς ἄνω περιόδου σημειώνομεν :

1. Ἴδε νόμους 3338/1925, 3408/1927 καὶ Ν.Δ. 18-4-1926.

2. Ἴδε Α. Σίδερι, ἐνθ' ἀν. σελ. 203 - 204, καὶ Γεωργικὴ φορολογία, σελ. 14 ἐπ.

3. Εἰς σχετικὸν ψήφισμά του, τὸ ἐν Ἀθήναις συνελθόν Α' Πανελλήνιον Ἀγροτικὸν Συνέδριον, κατὰ τὸ ἔτος 1926 ἐτόνιζεν ὅτι «...τὸ Συνέδριον λαβὼν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ φορολογία τῆς δεκάτης ἀποτελεῖ σύστημα φορολογίας ἀναχρονιστικόν, ἀντιπροοδευτικὸν καὶ τυραννικόν... ἀποκρούει μετ' ἀγανακτήσεως τὴν ἐπιβολὴν τῆς φορολογίας τῆς δεκάτης... διαμαρτύρεται διὰ τὴν ἀβασάνιστον ἐπιβολὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ τούτου φόρου...». Ἴδε σχετικῶς «Συνεταιριστὴν» ἔτους 1926, σελ. 165 - 168.

4. Ἴδε Δ. Ζωγράφου, Γεωργικαὶ Μελέται, τευχ. Α', σελ. 223.

α) Τὸ ἀπὸ 15 - 7 - 1915 Β.Δ. «περὶ παροχῆς γεωργικῶν εἰδῶν εἰς συνεταιρισμοὺς ἐπὶ πιστώσει», δυνάμει τοῦ ὁποῦ ἐχορηγήθησαν εἰς τοὺς συνεταιρισμοὺς γεωργικὰ ἐφόδια.

β) Τὸ ἀπὸ 18 - 10 - 1915 Β.Δ. «περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ παντὸς φόρου τῶν ὑπὸ τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν εἰσαγομένων ἐργαλείων κ.τ.λ.», διὰ τοῦ ὁποῦ οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ διηκολύνθησαν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τούτων.

γ) Τὸ ἀπὸ 15 - 7 - 1915 Β.Δ. «περὶ τῶν βιβλίων τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς τηρήσεως αὐτῶν».

δ) Τὸ ἀπὸ 31 - 5 - 1919 Ν.Δ. «περὶ Ἐποπτείας καὶ ἐλέγχου τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν»¹.

ε) Τὸ ἀπὸ 6 - 7 - 1923 Ν.Δ. «περὶ ἀγροτικῆς ἐγκαταστάσεως προσφύγων»².

στ) Τὸν νόμον 2522/1920 «περὶ πιστωτικῆς ἐνισχύσεως ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν».

ζ) Τὴν διὰ τοῦ νόμου 2521/1920 καὶ τοῦ Ν.Δ. τῆς 15-2-1923 σύστασιν ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν ἀποκαταστάσεως ἀκτημόνων καλλιεργητῶν. Ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου τούτου μέχρι τοῦ ἔτους 1930 ἰδρύθησαν³ οἱ κάτωθι ἀναγκαστικοὶ συνεταιρισμοὶ εἰς τὰ διάφορα διαμερίσματα τῆς χώρας. Ἦτοι, εἰς : Πελοπόννησον 1, Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ Εὐβοίαν 236, Θεσσαλίαν 432, Μακεδονίαν 383, Θράκην 7, Ἡπειρον 520 καὶ εἰς Νήσους τοῦ Αἰγαίου 6, δηλαδὴ συνολικῶς ἰδρύθησαν 1.585 τοιοῦτοι συνεταιρισμοὶ περιλαμβάνοντες 93.000 μέλη. Εἰς τοὺς συνεταιρισμοὺς τούτους καὶ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀκτημόνων μελῶν παρεχωρήθησαν 6.112.000 στρέμματα.

Κατὰ τὸ 1931 οἱ συνεταιρισμοὶ οὗτοι ἠϋξήθησαν⁴ ἀνελθόντες εἰς 1.641 μὲ 124.491 μέλη, παραχωρηθέντων εἰς τούτους συνολικῶς 7.650.000 στρεμμάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀπεκατεστάθησαν 104.000 μελῶν καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1934 ἠϋξήθησαν περαιτέρω ἀνελθόντες εἰς 1.671.

η) Τὸ ἀπὸ 11 - 7 - 1923 Ν.Δ. «περὶ ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν διαχειρίσεως ἀκινήτου συνιδιοκτησίας καὶ κοινῆς χορτονομῆς», ἀξ ἀφορμῆς μάλιστα τῶν ὁποίων ἐδόθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν δικαιοσύνην⁵ ἡ εὐκαιρία νά ταχθῇ.

1. Διὰ τοῦ ἀκολουθήσαντος Ν.Δ. τῆς 28-10-1925 «περὶ ἐποπτείας καὶ ἐλέγχου τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν», ἠϋξήθησαν αἱ θέσεις τῶν ἐποπτῶν τῶν συνεταιρισμῶν.

2. Κατὰ τὸ ἄρθρον 8 τοῦ ἐν λόγῳ Ν.Δ. ἐπετρέπη ἡ ἐκ μέρους τοῦ Κράτους παροχὴ ἐγγυήσεως πρὸς τοὺς συνεταιρισμοὺς ἀποκαταστάσεως, διὰ τὴν λήψιν δανείων ὑπ' αὐτῶν.

3. Ἰδε περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστὴς» ἔτους 1930, τεύχ. 2, σελ. 17.

4. Ἰδε Θ. Τζωρτζάκη, Οἱ Συνεταιρισμοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, σελ. 287.

5. Οὕτως, ὅταν ἀνέκυψε διαφωνία μεταξὺ τῶν ἀναγκαστικῶν τούτων συνεταιρισμῶν διαχειρίσεως ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν Ἐπιτροπῶν διαχειρίσεως τῶν συνιδιοκτησιῶν ἐκπροσωπουσῶν τοὺς μὴ προσχωρήσαντας εἰς τούτους συνιδιοκτῆτας καὶ ἀχθείσης τῆς διαφωνίας ταύτης ἐνώπιον τῶν ἐν Ἀθήναις δικαστηρίων, ἐξεδόθη ἡ ὑπ' ἀριθ. 3202/1919 Πρωτ. Ἀθηνῶν καὶ ἡ 425/1920 Ἐφετείου, ἡ ὁποία τέμνουσα τὴν διαφορὰν ὑπὲρ τῶν συνεταιρισμῶν, ἀνέθεσε τὴν.

ὑπὲρ τῶν συνεταιρισμῶν ἐπὶ ἀνακυψάσης διαφορᾶς μεταξὺ τούτων καὶ τῶν μὴ προσχωρησάντων εἰς αὐτοὺς συνιδιοκτητῶν.

θ) Τὸ ἀπὸ 19 - 6 - 1926 Ν.Δ. «περὶ ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν ἐξευγενισμοῦ δένδρων»¹.

ι) Τὸ ἀπὸ 13 - 11 - 1927 Ν.Δ. διὰ τοῦ ὁποίου ἐκυρώθη τὸ ἀπὸ 2 - 7 - 1925 Ν.Δ. «περὶ Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν Ἀλληλασφαλείας».

ια) Τὴν λειτουργίαν διὰ τοῦ κυρωτικοῦ νόμου 3501/1928 τοῦ «Ἐθνικοῦ Συνδέσμου Ἀμπελοκτημόνων», εἰς τὸν ὁποῖον μετέσχον τοπικοὶ σύνδεσμοι ἀμπελοκτημόνων, οἰνοποιητικοὶ συνεταιρισμοὶ καὶ τὰ ὑφιστάμενα Ταμεῖα Προνοίας Οἰνοπαραγωγῆς.

ιβ) Τὴν διὰ τοῦ νόμου 4055/1929 παρασχεθεῖσαν φορολογικὴν ἢ δασμολογικὴν ἀπαλλαγὴν εἰς τοὺς γεωργικοὺς συνεταιρισμούς... ἐν ὧν ἢ ἐν μέρει ἐπὶ τῶν ἐξαγομένων ἢ εἰσαγομένων ὑπ' αὐτῶν προϊόντων... ἐφ' ὅσον βεβαιοῦται... ὅτι πρόκειται περὶ μηχανημάτων καὶ ἐργαλείων ἀπολύτου χρησιμότητος, θείου, θειικοῦ χαλκοῦ καὶ λιπασμάτων ἐν γένει προοριζομένων ἀποκλειστικῶς δι' ἀνάγκας τῶν ἐν λόγῳ Συνεταιρισμῶν...»².

ιγ) Τὴν διὰ τοῦ νόμου 4639/1930 «περὶ ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν ἐγγείων βελτιώσεων» σύστασιν³ τούτων ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου. Οἱ διὰ τοῦ νόμου τούτου ταχθέντες σκοποὶ ἦσαν : ἡ ἀποξήρανσις, ἀποστράγγισις ὑγρῶν ἐδαφῶν ἢ ἐλωδῶν ἐκτάσεων ἢ διευθέτησις τῶν χειμάρρων ἢ διοχέτευσις καὶ ἐκμετάλλευσις ρεόντων ἢ ὑπογείων ὑδάτων κλπ.^{4,5}.

Τὸ Κράτος ἤχθη εἰς τὴν θέσπισιν τοῦ ἀναγκαστικοῦ τούτου μέτρου, διότι ὡς ἐν τῇ αἰτιολογικῇ ἐκθέσει τοῦ νόμου ἀνεφέρετο «ἐπανειλημμέναι ἀπόπειραι πρὸς Ἱδρυσιν συνεταιρισμῶν ἐγγείων βελτιώσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσχυροῦς νομοθεσίας «περὶ συνεταιρισμῶν» ἀπέτυχον λόγῳ τῆς φύσεως τῶν συνεταιρισμῶν τούτων».

διαχείρισιν εἰς τούτους, «...διότι εἶναι εὐκατὶον νὰ ἐθισθῶσιν αἱ ομάδες αἱ κοινὰ συμφέροντα ἔχουσαι νὰ διοικῶσι ταῦτα διὰ συνεταιρισμῶν, ἀναπτυσσομένου παρ' αὐταῖς τοῦ τοιούτου πνεύματος...». Ἴδε ὡς ἄνω ἀποφάσεις, ἐν Θέμιδι, Τόμ. ΛΑ', ἔτους 1920 - 1921, σελ. 610 ἐπ.

1. Κατὰ τὸ ἄρθρον 1 τοῦ Ν.Δ. διὰ τὴν σύστασιν ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν ἀπηγεῖτο ἡ συναίνεσις τοῦ ἡμίσεος τοῦλάχιστον τῶν κατοίκων τῆς κοινότητος.

2. Ἴδε ἄρθρον μόνον τοῦ ὡς ἄνω νόμου.

3. Κατὰ τὸ ἄρθρον 3 τοῦ νόμου ἐπετρέπετο ἡ σύστασις τοιούτων ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν, διὰ τῆς συγκαταθέσεως τῶν δύο πέμπτων τῶν ἐνδιαφερομένων ιδιοκτητῶν.

4. Ἴδε ἄρθρον 1 τοῦ νόμου.

5. Διὰ τῶν ἁρθρῶν 63 - 65 τοῦ νόμου τούτου προεβλέφθη εἰσφορὰ τοῦ Δημοσίου εἰς τούτους ἄνευ ἐπιστροφῆς ἢ ὑπὸ τύπον δανείων, ἐπὶ ἐλαχίστῳ τόκῳ, ὡς καὶ φορολογικαὶ καὶ δασμολογικαὶ ἀπαλλαγαὶ ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων παρ' αὐτῶν ἐργαλείων διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων.

Ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ ὡς ἄνω νόμου μέχρι τοῦ ἔτους 1934 οἱ συσταθέντες συνεταιρισμοὶ ἐγγείων βελτιώσεων ἀνῆλθον εἰς 34.

ιδ) Τὸν νόμον 4878/1931 «περὶ Ἑνώσεως Κιτροπαραγωγῶν Κρήτης», διὰ τοῦ ὁποῖου κατέστη ὑποχρεωτικὴ ἡ συμμετοχὴ τῶν κιτροπαραγωγῶν ἢ καλλιεργητῶν εἰς τοὺς «Συνδέσμους κιτροπαραγωγῶν»¹.

Ἡ σύστασις τῶν Ἑνώσεων τούτων εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν αὐξήσιν τῶν ἐξαγωγῶν τοῦ προϊόντος καὶ τὴν ἐπίτευξιν ὑψηλοτέρων εἰσοδημάτων ὑπὲρ τῶν παραγωγῶν ἐκ τῆς πραγματοποιηθείσης ὑψηλοτέρας μέσης τιμῆς. Οὕτω κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 1931 - 1935 ἡ προκύψασα ἐπὶ πλεόν διαφορὰ ὑπὲρ τῶν κιτροπαραγωγῶν ἀνῆλθεν εἰς 30 ἑκατομμύρια δραχμᾶς. Τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὴν ἐκ μέρους τῆς Ἑνώσεως πραγματοποιηθεῖσαν βελτίωσιν τοῦ προϊόντος εἰς ἅπαντα τὰ στάδια, γεγονὸς τὸ ὅποῖον ἐδράκωσε² τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν καταναλωτῶν πρὸς τὴν Ἑνωσιν.

Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ βελτίωσις τῶν εἰσοδημάτων³ τῶν κιτροπαραγωγῶν ὥστε οὗτοι νὰ χαρακτηρίζουν τὸν ἰδρυτικὸν νόμον τῆς Ἑνώσεως ὡς «σωτήριον»⁴, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου οἱ θιγόμενοι ἐξωσυνεταιρικοὶ παράγοντες ἐπολέμουν⁵ παντοιοτρόπως τὴν Ἑνωσιν.

ιε) Τὸν νόμον 5220/1931 «περὶ ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν Χαλκίδος»⁶. Κύριος σκοπὸς τῶν ἀμπελουργικῶν τούτων συνεταιρισμῶν ἦτο ἡ ὑποστήριξις

1. Οἱ Σύνδεσμοι οὗτοι ἀπελάμβανον πάντων τῶν προνομίων τῶν δυνάμει τοῦ νόμου 602 συσταθέντων συνεταιρισμῶν (ἄρθρον 1), τὰ μέλη δὲ τούτων εἶχον τὴν ὑποχρέωσιν (ἄρθρον 7) νὰ παραδίδουν ὁλόκληρον τὴν ἐτησίαν παραγωγὴν αὐτῶν εἰς τοὺς Συνδέσμους εἰς τοὺς ὁποίους ὑπῆγοντο.

2. Ἴδε Ἐκθεσιν Ἑμπορικῆς ἀκολουθίας τῆς ἐν Λονδίνῳ Ἑλληνικῆς Πρεσβείας ἀπὸ 7-10-1935 εἰς περιόδ. «Ὁ Συνεταιριστὴς» ἔτους 1937, τεύχ. 1 - 2, σελ. 23.

3. Τὸ γεγονός ἐστὶν οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ συμβάλλουν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν διαβιώσεως τῶν ἀγροτῶν διὰ τῆς πραγματοποιουμένης αὐξήσεως τῶν εἰσοδημάτων των ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς Ἑμπειρογνομόνων τῆς Ε.Ο.Κ. Ἴδε ἐνθ' ἀν., σελ. 371.

4. Οὕτως ἡ Δ' Γενικὴ Συνέλευσις τῆς Ἑνώσεως κιτροπαραγωγῶν, συνελθοῦσα κατὰ μῆνα Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1933, εἰς τὸ ὑπ' αὐτῆς ἐγκριθέν ψήφισμα ἐτόνιζε: «Τετάρτη γενικὴ συνέλευσις κιτροπαραγωγῶν Κρήτης ἀντιπροσωπεύουσα ἑπτακισχιλίους παραγωγούς... θεωρεῖ ὑποχρέωσιν της νὰ εὐχαριστήσῃ Σεβαστὴν Κυβέρνησιν διὰ ψηφισθέντα σωτήριον νόμον 4878 καὶ νὰ γνωρίσῃ ὑμῖν ὅτι παρουσιαζομένη ἀντίδρασις κατὰ Ἑνώσεως δὲν προέρχεται ἀπὸ τὰς τάξεις της, ἀλλὰ ἀπὸ ἄτομα ὧν τὰ συμφέροντα ἐθίγησαν...». Ἴδε Ψήφισμα εἰς «Συνεταιριστὴν» ἔτους 1933, τεύχ. 4, σελ. 58.

5. Ὁ πόλεμος οὗτος κατὰ τῆς Ἑνώσεως προήρχετο ἐκ τῶν θιγόμενων ἐμπόρων τοῦ προϊόντος, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐν Ρεθύμνῳ συνελθόντος Β' Παγκρητίου Γεωργοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου, κατὰ μῆνα Ἰούλιον 1934, τὸ ὅποῖον μεταξὺ τῶν διαπιστώσεων του ἀνέφερεν ὅτι («... β) ἦτο κακόβουλος καὶ συκοφαντικὴ ἡ γινομένη κατὰ τῆς Ἑνώσεως Κιτροπαραγωγῶν Κρήτης ἐκστρατεία ὑπὸ ὁμάδος, εὐτυχῶς ἐλαχίστων, ἐμπόρων». Ἴδε Πρακτικὰ Συνεδρίου εἰς «Συνεταιριστὴν», ἔτους 1934, τεύχ. 7 - 8, σελ. 119.

6. Πρὸ τῆς συστάσεως τούτων ἐλειτούργει ἐν Χαλκίδι ὁ ὀνόποιητικὸς συνεταιρισμὸς ἀμπελοκτημόνων περιλαμβάνων 320 μέλη.

τῶν τιμῶν τοῦ γλεύκους καὶ τοῦ οἴνου, διὰ τῆς ιδρύσεως συνεταιρικῶν οἰνοποιείων καὶ δεξαμενῶν, πρὸς συγκέντρωσιν τοῦ γλεύκους τῶν συνεταίρων.

ιστ) Τὸν νόμον 5845/1933 «περὶ ὁργανώσεως ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν Ἀττικοβοιωτίας καὶ ὁργανισμοῦ¹ προστασίας Ἀττικοβοιωτίας». Σκοπὸς τῶν συνεταιρισμῶν τούτων ἦτο ἡ προστασία τοῦ γλεύκους καὶ ἡ προαγωγή τῆς ἐμπορίας καὶ καταναλώσεως τοῦ οἴνου καὶ ἐν γένει ἡ λήψις παντὸς μέτρου πρὸς προστασίαν τῶν ἀμπελουργῶν^{2,3,4,5}.

ιζ) Τὸν νόμον 6085/1934 «περὶ ὁργανώσεως τῆς οἰνοπαραγωγῆς Σάμου», διὰ τοῦ ὁποίου κατέστη ὑποχρεωτικὴ ἡ σύστασις οἰνοποιητικῶν συνεταιρισμῶν⁶, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς συστηματοποιήσεως τῆς παραγωγῆς, ἐπεξεργασίας καὶ καταναλώσεως τῆς οἰνοπαραγωγῆς.

ιη) Τὸ ἀπὸ 31 - 1 - 1934 Ν.Δ. «περὶ συγχωνεύσεως γεωργικῶν συνεταιρισμῶν τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ», διὰ τοῦ ὁποίου κατέστη δυνατὴ ἡ δημιουργία εὐρωστοτέρων συνεταιρισμῶν, ἀποφευχθείσης τῆς αὐτοδιαλύσεως τῶν ἀσθενῶν τοιούτων.

ιθ) Τοὺς νόμους 6440/1930 καὶ 5289/1931, διὰ τῶν ὁποίων ἀπεκλείσθη τῆς διοικήσεως τοῦ συνεταιρισμοῦ εὐρὺς κύκλος προσώπων, στερηθέντων οὕτω τῶν συνεταιρισμῶν τῆς δυνατότητος νὰ ἐκλέγουσι εἰς τὴν διοίκησιν πρόσωπα χρήσιμα εἰς τοὺς. Διὰ τῆς νέας ταύτης νομοθετικῆς ἐνεργείας τοῦ Κράτους ἐναντι τῆς διοικητικῆς αὐτοτελείας τῆς καθιερωθείσης εἰς τοὺς συνεταιρισμούς, τοῦτο εἶχεν ἀπομακρυνθῇ ἐκ τῶν μέχρι τότε παραδεδεγμένων συνεταιρικῶν ἀρχῶν περὶ τῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ αὐτευθύνης⁷ τούτων. Ἐν προκειμένῳ

1. Μέλη τοῦ «Ὁργανισμοῦ Προστασίας Ἀμπελουργῶν Ἀττικοβοιωτίας» ἦσαν οἱ ιδρυόμενοι ἀναγκαστικοὶ συνεταιρισμοὶ (ἄρθρον 11).

2. Ἴδε ἄρθρον 3 τοῦ νόμου.

3. Οἱ παραγωγοὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ παραδίδουν εἰς τὸν Συνεταιρισμὸν ποσοστὸν 5-20% τῆς παραγομένης ὑπ' αὐτῶν ποσότητος γλεύκους.

4. Οἱ συνεταιρισμοὶ οὗτοι ὡς καὶ ὁ «Ὁργανισμὸς Προστασίας» ἐτύγγανον δασμολογικῶν ἀπαλλαγῶν ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν εἰσαγομένων ἐργαλείων καὶ μηχανημάτων (ἄρθρον 17).

5. Διὰ τοῦ τροποποιητικοῦ νόμου 6084/1933, ἕκαστος συνεταῖρος ὑπεχρεοῦτο νὰ παράδῃ εἰς τὸν συνεταιρισμὸν μέχρι 400 ὀκάδας γλεύκους ἐκ τῆς ἐτήσιας παραγωγῆς.

6. Διὰ τοῦ ἄρθρου 5 συνεστήθη «Ἐνωσις Οἰνοποιητικῶν Συνεταιρισμῶν Σάμου», τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτο ἡ προστασία τῆς οἰνοπαραγωγῆς τῆς νήσου, ἡ συγκέντρωσις αὐτῆς, ἡ ἐπεξεργασία, ἡ οἰνοποίησις, ὡς καὶ ἡ ἐνίσχυσις ἥθικῶς καὶ ὕλικῶς τῶν μελῶν τῶν συνεταιρισμῶν.

7. Χαρακτηριστικῶς ὁ Θ. Τζωρτζάκης γράφει σχετικῶς: «Ἡ τακτικὴ ἔμωσ αὕτη τοῦ Κράτους ἠλλαξε διὰ τοῦ νέου νομικοῦ πλαισίου τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη διὰ τοὺς συνεταιρισμοὺς κατόπιν τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 5289/1931, δι' οὗ ἐθίγη ἡ διοικητικὴ αὐτοτέλεια τούτων διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν διοίκησιν ἐξωσυνεταιρικῶν παραγόντων, θιγείσης οὕτω τῆς θεμελιώδους τούτων ἀρχῆς τῆς αὐτοδιοικήσεως». Ἴδε Οἱ Συνεταιρισμοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. σελ. 316.

δὲ ἐξεφράσθη ἡ ἄποψις¹ ὅτι οἱ νόμοι οὗτοι ἀπέβλεψαν τελικῶς εἰς τὴν ὑπαγωγὴν τῶν συνεταιρικῶν ὁργανώσεων εἰς τὸ κυβερνῶν κόμμα καὶ εἰς τὴν μέσφ τούτου ἄσκησιν ἐπιρροῶν ἐπ' αὐτῶν².

κ) Τὸν Ἀναγκαστικὸν Νόμον 1154/1938 «περὶ κεντρικῆς ὁργανώσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν τῆς Ἑλλάδος», διὰ τοῦ ὁποίου κατηργήθη ἡ ὑφισταμένη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1935 «Πανελλήνιος Συνομοσπονδία τῶν Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν τῆς Ἑλλάδος» καὶ ἀντ' αὐτῆς ιδρύθη ἡ «Ἐθνικὴ Συνομοσπονδία Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν τῆς Ἑλλάδος». Κατὰ τὸ ἄρθρον 1 παράγραφος 2 τοῦ ὡς ἄνω νόμου ἡ Ἐθνικὴ Συνομοσπονδία ἦτο τριτοβάθμιος συνεταιρικὴ ὁργάνωσις τελοῦσα ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτεῖαν τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως³ ἀσκουμένην διὰ τῶν εἰς τὸ ἀνώτατον συμβούλιον γεωργικῶν συνεταιρισμῶν διοριζομένων ἀντιπροσώπων αὐτοῦ.

Ὁ σκοπὸς τῆς συσταθείσης Ἐθνικῆς Συνομοσπονδίας Συνεταιρισμῶν ἦτο, κατὰ τὸ ἄρθρον 2 παράγρ. 1 τοῦ νόμου :

1. Ἡ ἐνιαίᾳ διοίκησις, ὁργάνωσις, κατεύθυνσις καὶ ἐκπροσώπησις τῶν γεωργικῶν συνεταιρικῶν ὁργανώσεων, ἡ μετὰ τοῦ Κράτους στενὴ συνεργασία διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας χαρασσομένης γεωργικῆς πολιτικῆς^{4,5}.

1. Ὁ Α. Σίδερης ἐν προκειμένῳ παρατηρεῖ ὅτι «ἡ πολιτικὴ αὕτη τῶν φιλελευθέρων ἔναντι τῶν συνεταιρισμῶν ἐάν δὲν ἔτεινε εἰς τὸ νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς συνεταιρισμοὺς ἀπὸ πολιτικῶν ἐπιρροῶν τῶν ἄλλων κομμάτων, ἵνα ὑποτάξῃ αὐτοὺς εἰς τὸ κυβερνῶν κόμμα, ἀσκοῦν ἠθικὴν καὶ διοικητικὴν πίεσιν, πάντως κατ' ἀποτέλεσμα ἔτεινε εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τούτους ὄχι αὐτοδιοικουμένους καὶ μὲ πρόβλεψιν ἀναπτύξεως ὁργανισμοῦ, ἀλλὰ διεκπεραιωτικὰ γραφεῖα τῆς πιστωτικῆς δράσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς....». Ἰδε ἐνθ' ἀν. σελ. 311.

2. Τὰ μέτρα ὅμως ταῦτα ἐλήφθησαν, διότι κατὰ τὴν αἰτιολογικὴν Ἐκθεσιν τῆς κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς «.... εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη αἱ συνεταιριστικαὶ ὁργανώσεις τῆς χώρας, καὶ ἰδίᾳ οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ καὶ αἱ Ἑνώσεις αὐτῶν, παρεξέκλιναν τελείως τοῦ προορισμοῦ των, ἠγνόησαν τὸν σκοπὸν τῆς ιδρύσεώς των καὶ κατέστησαν, πλεῖσται ἐξ αὐτῶν, ὅργανα ἐξυπηρετήσεως προσωπικῶν καὶ κομματικῶν συμφερόντων... πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς διαταραχθείσης ὁμαλῆς λειτουργίας τῶν ὁργανώσεων τούτων καὶ τὴν προστασίαν τῶν οἰκονομικῶν αὐτῶν συμφερόντων... Συνιστᾷ ὅθεν ἡ Ἐπιτροπὴ τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ ὡς ἄνω νόμου...».

3. Κατὰ τὴν αἰτιολογικὴν Ἐκθεσιν τοῦ νόμου, τοῦτο «... ὅχι μόνον θὰ ἐνισχύσῃ τὸ ἠθικὸν κῦρος αὐτῆς—ὑπονοεῖ τὴν Συνομοσπονδίαν—ἀλλὰ καὶ θὰ συντελέσῃ ὅπως εὐχερέστερον ἀποκατασταθῇ ἡ ἐνότης καὶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως καὶ εἰς τὰς ἐπὶ μέρους διοικητικὰς ὑπηρεσίας...».

4. Κύριος φορεὺς τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς εἶναι τὸ Κράτος. Ἰδε Δ. Στεφανίδου, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἀγροτικὴν Πολιτικὴν, σελ. 205, 206.

5. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἐμπειρογνομόνων τῆς Ε.Ο.Κ., εἰς τὰ συμπεράσματά της σχετικῶς μὲ τὸν ρόλον τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν, καταλήγει γράφουσα: «...Ἐξ ἄλλου δύναται τις νὰ παραδεχθῇ ὅτι αἱ κυβερνήσεις δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχουν τοὺς στόχους τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς των ἄνευ τῆς ὑποστηρίξεως τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν....». Ἰδε Ἐκδοσιν Ε.Ο.Κ., Ὁ Θεσμὸς τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν κλπ., μετάφρασις Α.Τ.Ε., 1971, σελ. 340.

2. Ὁ συντονισμὸς τῆς δράσεως τῶν γεωργικῶν συνεταιρικῶν ὁργανώσεων διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ βελτίωσιν τῶν ὄρων τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς καὶ διὰ τὴν καλλιτέραν ἐπεξεργασίαν, συντήρησιν καὶ κυκλοφορίαν τῶν γεωργικῶν προϊόντων...

3. Ἡ προαγωγή καὶ διάδοσις τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν, ἡ ἐξυπηρέτησις τῶν συμφερόντων τῶν συνεταιρικῶν ὁργανώσεων καὶ ἡ... παρακολούθησις καὶ μελέτη πάντων τῶν ἀφορώντων τὴν ἐν γένει συνεταιριστικὴν κίνησιν ζητημάτων καὶ γενικώτερον ἡ λήψις παντὸς μέτρου, δυναμένου νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐξύψωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς συνεταιριστικῆς ιδέας καὶ ὁργανώσεως εἰς τὴν ὑπαιθρον.

Μεταξὺ ἄλλων, διὰ τοῦ νόμου τούτου ιδρύθη γεωργικὴ συνεταιριστικὴ σχολὴ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μορφώσεως καὶ κατάρτισεως ὑπαλληλικῶν στελεχῶν διὰ τοὺς γεωργικοὺς συνεταιρισμοὺς καὶ τὴν ὑπηρεσίαν ἐποπτῶν τῶν συνεταιρισμῶν τῆς Α.Τ.Ε., ὡς καὶ τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας τῆς συνεταιριστικῆς ιδέας καὶ τῆς δημιουργίας κέντρου γεωργικῶν συνεταιρικῶν μελετῶν.

Ἐπίσης προεβλέφθη ἡ αὔξησις τῶν ἐποπτῶν συνεταιρισμῶν κατὰ ἑκάτον, ἐντὸς τριετίας ἀπὸ τῆς ἰσχύος του, καὶ ἡ μονιμοποίησις ὁλοκλήρου τοῦ ὑπηρετούντος προσωπικοῦ τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν. Ἐνταῦθα δεόν νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι τὸ τρωτὸν σημεῖον τοῦ νόμου τούτου εἶναι ὅτι καὶ οὗτος, ἀκολουθῶν τὸ πρόσφατον παρελθόν, κατήργησε τὴν διοικητικὴν αὐτοτέλειαν τῶν συνεταιρισμῶν ἔτι περαιτέρω, διότι «ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἀνάμιξις τῶν συνεταιρισμῶν εἰς ἔργα ἐντελῶς ἀλλότρια πρὸς τοὺς πραγματικοὺς σκοποὺς των... εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργήσουν περὶ τὸ γεωργικὸν συνεταιριστικὸν μας κίνημα ἰδιαιτέρως δυσμενῆ ἀτμοσφαῖραν καχυποψίας καὶ νὰ κλονίσουν τὴν πρὸς αὐτὸ πίστιν μεγάλων γεωργικῶν μαζῶν...»¹. Διὰ τοῦ ἄρθρου 3 τοῦ νόμου συνεστήθη Ἀνώτατον Συμβούλιον Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, τοῦ ὁποῖου ἡ πλειοψηφία ἀπηρτίζετο ἀπὸ διοριζόμενα ἐξωσυνεταιρικὰ πρόσωπα.

κα) Τὸν Α.Ν. 1929/1939 «περὶ συστάσεως Ὑφυπουργείου Συνεταιρισμῶν παρὰ τῷ Προέδρῳ τῆς Κυβερνήσεως κ.τ.λ.», εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ὁποῖου ὑπῆχθησαν ἅπαντα τὰ ζητήματα τὰ ὁποῖα ἀφείρων τὰς συνεταιριστικὰς ὁργανώσεις πάσης φύσεως καὶ πάσης μορφῆς (ἐλευθέρας ἢ ἀναγκαστικῆς).

κβ) Τέλος τὸν Α.Ν. 2385/1940 «περὶ κοινοπραξίας Συνεταιριστικῶν ὁργανώσεων», δι' οὗ παρεσχέθη ἡ δυνατότης εἰς συνεταιριστικὰς ὁργανώσεις πρώτου ἢ δευτέρου βαθμοῦ νὰ συνιστῶσι κοινοπραξίας, διὰ τὴν ἀπὸ κοινοῦ, διὰ κοινὸν λογαριασμὸν καὶ ὑπὸ κοινὴν εὐθύνην ἀνάληψιν καὶ ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν ἐμπιπτουσῶν εἰς τοὺς σκοποὺς τῶν γεωργικῶν συνεταιρικῶν ὁργανώσεων.

1. Ἴδε Αἰτιολογικὴν Ἑκθέσιν τοῦ νόμου εἰς Κώδ. Θεμίδος ἔτους 1938, σελ. 165 καὶ ἐν τῷ περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1938, τευχ. 4 - 5, σελ. 51 ἐπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

§ 28

Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα καὶ ἡ ἀγροτικὴ πίστις ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915 μέχρι τοῦ ἔτους 1929

1. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915, συνεπεία τῆς μὴ ὑπάρξεως εἰδικοῦ πιστωτικοῦ γεωργικοῦ ἰδρύματος¹, ὑπεχρεώθη^{2,3} νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς πιστώσεις τῆς καὶ πρὸς τὴν γεωργίαν, ἣ ὅποια ἐστερεῖτο τῶν στοιχειωδῶν μέσων διὰ τὴν συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν δημιουργηθεισῶν ἀναιμικῶν μικροεκμεταλλεύσεών τῆς, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ παρετείνετο διὰ τῶν «οἰονομει ἐνέσεων»⁴ ὑπὸ μορφὴν διευκολύνσεων ἐκ μέρους τοῦ Κράτους.

Πρόεκυψε λοιπὸν ἡ ἀδήριτος ἀνάγκη νὰ ἐνισχυθοῦν αἱ ἀγροτικαὶ μικροεκμεταλλεύσεις, πρὸς ἀναπροσαρμογὴν τῶν καλλιεργητικῶν τῶν μεθόδων, διὰ πιστώσεων, προκειμένου νὰ δυνηθοῦν νὰ διεξέλθουν τὸ στάδιον «τῆς βρεφικῆς ἡλικίας, ἀπὸ γεωργικῆς τεχνικῆς»⁵, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον διευκολύνθη καὶ ἀπὸ τὴν ἀθρόαν ἐμφάνισιν τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου 602.

2. Μέχρι τῆς συστάσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς διὰ τοῦ νόμου 4432/1929, τὸ ὥς ἄνω ἔργον εἶχεν ἀναληφθῇ ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, διὰ τὴν ὁποίαν, ἀνεξαρτήτως τῶν ποσῶν τὰ ὅποια διέθεσεν εἰς τὴν γεωργίαν, ἐξεφράσθη ἡ ἄποψις, ὅτι δὲν παρέσχεν οὐσιαστικὴν βοήθειαν εἰς τὴν γεωργίαν, διότι «παρ' ὅλα τὰ μεγάλα ποσὰ ποὺ διέθεσεν ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον διὰ τὴν ἀγροτικὴν πίστιν, ὁ κόσμος τῆς ὑπαίθρου καὶ ἰδίως οἱ σπουδαιότεροι ἐκπρόσωποι τῶν συμφερόντων τοῦ δὲν ἔμενον εὐχαριστημένοι. Διάφοροι μομφαὶ προσήπτοντο εἰς τὸ τραπεζικὸν τοῦτο ἴδρυμα καὶ δὴ ὅτι τὸ μέγιστον μέρος τῶν εἰρημένων πιστώσεων παρείχοντο ὑπὸ μορφὴν βραχυπροθέσμων καλλιεργητικῶν δανείων, ἐνῶ ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία ἐχρειάζετο καὶ μακρο-

1. Τὴν γεωργικὴν πίστιν ἤσκησαν παρ' ἡμῖν ἀπὸ τοῦ 1915 μέχρι τοῦ ἔτους 1929 καὶ αἱ συστάθεισαι Τράπεζαι τῶν νέων χωρῶν (Μακεδονίας, Θράκης καὶ Ἡπείρου), αἱ ὁποῖαι συνεπεία τῶν περιορισμένων κεφαλαίων τὰ ὅποια διέθετον, συνέβαλλον εἰς τὴν ἀγροτικὴν πίστιν διὰ ποσοῦ 10-15 ἑκατομμ. δρχ. ἑτησίως. Ἰδε Θ. Τζωρτζάκη, Οἱ Συνεταιρισμοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, σελ. 231.

2. Δυνάμει τῆς ἀπὸ 6-12-1914 Συμβάσεως μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ Κράτους, κυρωθείσης ὑπὸ τοῦ νόμου 656/1915.

3. Σ.τ.Σ. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς Γ. Σταύρου, ἥδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1842, ἐζήτει τὴν χορήγησιν πιστώσεων πρὸς τὴν γεωργίαν ἐκ μέρους τῆς Τραπεζῆς. Ἰδε Δ. Ζωγράφου, Ἱστορία Ἰδρύσεως τῆς Ε.Τ.Ε., σελ. 46 - 51.

4. Ἰδε Γ. Κυριακοῦ, ἐνθ' ἄν. σελ. 56.

5. Ἰδε Ἐκδοσιν Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας, 1930-1939, σελ. 29.

πρόθεσμα τοιαῦτα... ὅτι διὰ τῆς πιστωτικῆς πολιτικῆς μετέβαλε τοὺς συνεταιρισμοὺς εἰς ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένους εἰς μαρασμώδη κατάστασιν ὀργανισμοὺς... ὅτι ἀναβιβάζουσα διηγετικῶς τὰ ἐπιτόκια¹ τῶν ἀγροτικῶν δανείων τῆς ἔφευρεν αὐτὰ εἰς τὸ διπλάσιον τῶν ἀρχικῶν, πρᾶγμα ποῦ ἐπληττε τὴν παραγωγὴν καὶ ἀφήρει ὑπὸ μορφὴν τόκου δυσαναλόγως μέγα μέρος τοῦ πενιχροῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος...»². Ἀντιθέτως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, ἡ ἐν ἔτει 1926 συνελθοῦσα Γενικὴ Συνέλευσις τῆς Πανελληνίου Ὁμοσπονδίας Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, εἰς τὴν ληφθεῖσαν ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἀπόφασίν της, ἀνεγνώριζεν ὅτι: «Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα μετὰ στοργῆς υἱοθέτησε τὴν συνεταιριστικὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὴν ἀρωγὴν ταύτης ὀφείλεται κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος ἡ πρόοδος τοῦ συνεταιριστικοῦ ἔργου τῆς χώρας μας...»^{3,4,5}. Ἐπίσης ὁ Π. Δεκάζος ἐπὶ τοῦ τρόπου ἀσκήσεως τῆς ἀγροτικῆς πίστεως ἐκ μέρους τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς γράφει ὅτι αὕτη «... ἔδωκεν ὥθησιν κατὰ τρόπον κολακεύοντα καὶ αὐτὴν τὴν Ἑλληνικὴν φιλοτιμίαν καὶ ἐν τῇ διεθνῇ ἀκόμῃ εἰδικῇ κονίστρᾳ ἀπὸ ἀπόψεως τραπεζικῆς πρωτοβουλίας καὶ εὐστοχίας...»^{6,7}.

3. Ἐνταῦθα δεόν νὰ σημειώσωμεν ὅτι δυνάμει τῆς μετὰ τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς Συμβάσεως (τῆς 6 - 12 - 1914), αὕτη ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ δανείσῃ πρὸς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμοὺς μέχρις 25 ἑκατομμύρια δραχμῶν πρὸς 5%, ποσὸν τὸ ὅποῖον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὑπερέβη κατὰ πολὺ τὴν ἀρχικὴν ὑποχρέωσιν τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς.

4. Δυνάμει τοῦ ἀπὸ 16 - 11 - 1925 Ν.Δ., ὁ τόκος τῶν γεωργικῶν δανείων δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερβαίῃ τὸν ἐπίσημον προεξοφλητικὸν τόκον. Εἰδικῶς δὲ διὰ τοὺς συνεταιρισμοὺς ἐλήφθη πρόνοια ὥστε ὁ τόκος νὰ εἶναι ὑποχρεωτικῶς κατώ-

1. Ὁ Ξ. Ζολώτας ἔγραφε σχετικῶς: «... ὁ ἐπίσημος προεξοφλητικὸς τόκος τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς ἐκυμάνθη μετὰ 8% (τὸ 1841) καὶ 9,04% (τὸ 1925), μὲ τὰς νὰ ὑπερβαίῃ μονίμως τὰ 6,5%, καθ' ἣν ἐποχὴν εἰς ὅλας τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, ὁ τόκος σπανίως καὶ ὅλως ἐξαιρετικῶς καὶ παροδικῶς ἀνῆλθε πέραν τῶν 6%». Ἰδε Ξ. Ζολώτας, Ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως, σελ. 93.

2. Ἰδε Δ. Στεφανίδου, Μαθήματα Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς, σελ. 285 ἐπ.

3. Ἰδε ἀπόφασιν ὡς ἄνω Συνελεύσεως εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1926, τεύχ. 4, σελ. 73.

4. Περὶ τῶν εὐεργετικῶν ἐπιδράσεων τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ἐπὶ τῆς παρ' ἡμῖν συνεταιρικῆς κινήσεως, ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Πίστις, σελ. 44 - 45.

5. Ἰδε καὶ Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 68, 86.

6. Ἰδε Πρόλογον τοῦ Π. Δεκάζου εἰς Α. Ἀγάθου, Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ τῆς Ἑλλάδος, σελ. 6.

7. Ὁ Π. Δεκάζος ὡς Ὑπουργὸς τῆς Γεωργίας ἔγραψεν, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως ἐκ μέρους τῆς Ἐθνικῆς καὶ Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς, ἐν ἔτει 1935 ὅτι: «... εἰς τὰς Τραπεζὰς ταύτας... χρεωστεῖ ὁ τόπος μας γενικῶς καὶ ἰδίᾳ ὁ ἀγροτικὸς κόσμος χάριτας καὶ εὐγνωμοσύνην, παρ' ὅλας τὰς κατ' αὐτῶν ἀδίκους ἐπιθέσεις καὶ κατακρίσεις...». Ἰδε περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1935, τεύχ. 1, σελ. 8.

τερος κατὰ 1 % τουλάχιστον τοῦ προεξοφλητικοῦ τόκου, καὶ ὡς πρὸς τὰς Ἑνώσεις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, οὗτος ἔδει νὰ εἶναι κατώτερος κατὰ 1 1/2 % τουλάχιστον τοῦ ἐπιτοκίου τῶν πρὸς τοὺς συνεταιρισμοὺς δανείων.

Παρατηρητέον ὅμως, ἐν προκειμένῳ, ὅτι ἐξαρτηθέντος τοῦ ὕψους τοῦ ἐπιτοκίου τῶν γεωργικῶν δανείων ἐκ τοῦ ἰσχύοντος προεξοφλητικοῦ τόκου, τὸν ὁποῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερβῇ καὶ ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ 1925 ἀνῆλθεν¹ εἰς 9,04 % συνάγεται ὅτι ὁ τόκος τῶν πρὸς τὴν γεωργίαν πιστώσεων ἐκ μέρους τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς ἐκυμαίνετο εἰς τὰ αὐτὰ ἐπίπεδα (9,04 %) καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Α.Τ.Ε. οὗτος ἀνῆλθεν² εἰς 10 %, δηλαδὴ εἰς τὸ διπλάσιον³ τοῦ ἀρχικῶς διὰ τῆς Συμβάσεως καθορισθέντος ὕψους (5 %), γεγονόςς τὸ ὁποῖον ὠδήγησε τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμὸν εἰς τὴν διατύπωσιν αἰτημάτων^{4,5} μειώσεως τούτου.

Τὸ ὅτι τὸ γεγονός τοῦτο, τουτέστιν τῆς προσθέσεως τοῦ τόκου τῶν πρὸς τὴν γεωργίαν δανείων πρὸς τὸν ἐπίσημον προεξοφλητικὸν τόκον, εἶχεν ὡς συνέπειαν νὰ ἀναβιάζῃ διαρκῶς τὸ ὕψος τοῦ τόκου τῶν πρὸς τὴν γεωργίαν χορηγούμενων ὑπὸ τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς πιστώσεων, προκύπτει ἐκ τοῦ κάτωθι πίνακος, ὅστις φέρει τὴν Ἑλλάδα πρῶτην μεταξὺ τῶν χωρῶν ὡς πρὸς τὸ ὕψος τοῦ προεξοφλητικοῦ τόκου. Οὕτως εἰς τὰς διαφόρους χώρας τὸ ὕψος τοῦ προεξοφλητικοῦ τόκου ἐκυμάνθη ὡς κάτωθι⁶:

Χ ὥ ρ α ι	Ἔ τ η	Ὑψος προεξοφλητικοῦ τόκου
Ἑλλάς	1928 - 1937	12 % - 6 %
Ἀγγλία	1932 - 1939	4 % - 2 1/2 %
Βέλγιον	1938 - 1939	4 % - 3 %
Βουλγαρία	1931 - 1935	9 1/2 % - 6 %
Γαλλία	1937 - 1938	3 1/2 % - 2 %
Γερμανία	1932	6 % - 4 %
Γιουγκοσλαβία	1931 - 1935	7 1/2 % - 5 %
Ἰταλία	1934 - 1936	5 % - 3 1/2 %
Τουρκία	1932 - 1938	7 % - 4 %

1. Ἰδε σελ. 164 σημ. 1.

2. Ἰδε Ε. Παπαγεωργίου, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 202.

3. Κατὰ τὸ ἔτος 1928 ὁ τόκος τῶν δανείων τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς ἀνῆλθεν εἰς 8,5% διὰ τὰς Ἑνώσεις καὶ 9% διὰ τοὺς Συνεταιρισμοὺς. Ἰδε περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1930, τεύχ. 1, σελ. 5.

4. Ἰδε Ἀποφάσεις Β' Παγκρητίου Γεωργοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου, συνελθόντος ἐν ἔτει 1934, εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1934, τεύχ. 7 - 8, σελ. 119.

5. Ἰδε Ἀποφάσεις Γ' Παγκρητίου Γεωργοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου, συνελθόντος ἐν Ἡρακλείῳ κατὰ μῆνα Ἰούλιον 1936, εἰς «Συνεταιριστὴν» ἔτους 1936, τεύχ. 8, σελ. 129.

6. Ἰδε Μηνιαῖον Δελτίον Τραπεζῆς Ἑλλάδος ἔτους 1940, τεύχ. Σεπτεμβρίου, σελ. 687.

5. Αί υπό τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς χορηγήσεις πρὸς τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμοὺς καὶ μεμονωμένους ἀγρότας, παρουσιάζουν τὴν ἐξῆς ἐξέλιξιν^{1,2} μεταξύ τῶν ἐτῶν 1915 - 1929.

Ἔτη	Εἰς Συνεταιρισμοὺς	Εἰς μεμονωμένους	Σύνολον εἰς δρχ.
1915	223.000	4.462.000	4.685.000
1916	979.000	6.717.000	7.696.000
1917	1.495.000	6.796.000	8.291.000
1918	7.432.000	13.132.000	20.564.000
1919	13.443.000	13.831.000	27.274.000
1920	24.907.000	54.655.000	79.562.000
1921	27.493.000	44.772.000	72.265.000
1922	75.557.000	75.744.000	151.301.000
1923	114.971.000	105.048.000	220.019.000
1924	299.281.000	378.788.000	678.069.000
1925	536.571.000	396.076.000	932.647.000
1926	465.747.000	—	—
1927	789.298.000	—	—
1928 ^{3,4}	1.069.784.000	335.691.000	1.405.475.000
1929	1.164.793.000	448.540.000	1.613.333.000

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει⁵ ὅτι : α) Τὰ ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς χορηγηθέντα ποσὰ πρὸς τὴν γεωργίαν ἠϋζανον ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος, ἀν καὶ ἡ σημειωθείσα αὐξησης εἰς χρηματικὰς μονάδας δὲν ἦτο ἐξ ὁλοκλήρου πραγματική, ἀφ' ἑνὸς μὲν λόγῳ τῆς σημειουμένης μειώσεως τῆς ἀξίας τῆς δραχμῆς, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, καὶ ἀφ' ἑτέρου λόγῳ τῆς ἐπελθούσης σημαντικῆς νομισματικῆς ὑποτιμῆσεως κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἀναγκαστικοῦ κρατικοῦ δανείου τοῦ ἔτους 1922. Συγκριτικῶς, βάσει τῆς ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλιβιζάτου γενομένης ἀναγω-

1. Ἴδε Π. Δεκάζου, Οἱ Ἑλληνικοὶ Συνεταιρισμοί, Πρόλογός του εἰς τὴν ὑπὸ Α. Ἀγάθου ἐκδοθεῖσαν ἐν ἔτει 1926 μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ τῆς Ἑλλάδος».

2. Διὰ τὰ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1926 ποσὰ ἴδε καὶ περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1930, τεύχ. 1, σελ. 5.

3. Τὰ στοιχεῖα τῶν ἐτῶν 1928 καὶ 1929 ἔχουν ληφθῇ ἀπὸ τὰ ὑπὸ τοῦ Ζολώτα διδόμενα εἰς τὴν Ἀγροτικὴν Πολιτικὴν, σελ. 173.

4. Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ περιοδικοῦ «Ὁ Συνεταιριστής» δημοσιευόμενα στοιχεῖα, τὸ ὕψος τῶν πρὸς τοὺς Συνεταιρισμοὺς πιστώσεων κατὰ τὸ ἔτος 1928 ἀνῆλθεν εἰς 968.196.000. Ἴδε «Συνεταιριστὴν» ἔτους 1930, τεύχ. 1, σελ. 5.

5. Ἀναλυτικὴν παράθεσιν τῶν ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς χορηγηθεισῶν πιστώσεων πρὸς τὴν γεωργίαν, κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα, ἴδε καὶ εἰς Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 66, 70-71.

γῆς τῆς δραχμῆς πρὸς τὸ ἐλβετικὸν φράγκον, αἱ πρὸς τὴν γεωργίαν πιστώσεις τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἐμφανίζονται ὡς κάτωθι :

Ἔτη	Γεωργικαὶ χορηγήσεις εἰς :		Τιμὴ ἐλβετικοῦ φράγκου εἰς τὸ Χρηματιστήριον Ἀθηνῶν
	χιλιάδας δρχ.	χιλιάδας ἐλβετ. φρ.	
1919	27.300	25.754	1,06
1920	79.600	49.750	1,60
1925	905.800	72.290	12,53
1926	723.800	46.969	15,41
1927	1.144.400	78.116	14,65
1928	1.345.000	90.450	14,87
1929	1.642.000	110.275	14,89
1930	1.935.700	129.391	14,96

Συνεπῶς, βάσει τῶν στοιχείων τῆς ἀνωτέρω ἀναγωγῆς τῆς δραχμῆς πρὸς τὴν τιμὴν τοῦ ἐλβετικοῦ φράγκου, προκύπτει ὅτι, ἐντὸς τῆς ὡς ἄνω ὁικταετίας, αἱ πρὸς τὴν γεωργίαν χορηγήσεις τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς ἐξαπλασιάσθησαν.

β) Αἱ πρὸς τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμοὺς χορηγηθεῖσαι πιστώσεις ηὔξανον ταχύτερον τῶν πρὸς τοὺς μεμονωμένους ἀγρότας χορηγηθεισῶν τοιούτων. Οὕτως, ἐνῶ αἱ πρὸς τοὺς συνεταιρισμοὺς πιστώσεις ἀνῆλθον κατὰ τὸ 1915 εἰς ποσοστὸν 4,8 % τοῦ συνόλου των, κατὰ τὸ 1929 αὐταὶ ἀνῆλθον εἰς 75 % τοῦ συνόλου, γεγονός δὲ τὸ ὅποῖον ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἀλλαχού ἐκτεθεῖσαν ἄποψιν, ὅτι οἱ συνεταιρισμοὶ ἐγέννησαν τὴν ἀγροτικὴν πίστιν. Ἡ Τράπεζα, κατανοήσασα τὸν ἀποφασιστικὸν ρόλον τῶν συνεταιρισμῶν ὡς διοχετευτικῶν ἀγωγῶν τῶν πρὸς τὴν γεωργίαν τῆς χώρας πιστώσεων, ἔγραψεν, ἀπευθυνομένη πρὸς αὐτούς : «... Αἱ σημεριναὶ οἰκονομικαὶ συνθῆκαι ἐκμηδενίσασαι πᾶσαν ἀτομικὴν, κάθε μεμονωμένην ἐνέργειαν, ἐπιβάλλουσιν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν, ὡς βάσιν ἐνεργείας τὸ «Ἡ ἰσχὺς μου ἐν τῇ Ἐνώσει» καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, τὸ Κράτος καὶ ἡ Ἑθνικὴ Τράπεζα προσβλέπουν πρὸς τοὺς Συνεταιρισμοὺς σας ὡς τὴν πρωτίστην καὶ μόνην ἀρτηρίαν δι' ἧς θὰ διοχετευθῶσι τὰ ἀναγκαῖα κεφάλαια διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πλουτοπαραγωγικῶν τοῦ τόπου πόρων... εἰς τὸ ἔργον σας τοῦτο εἶναι εὐτύχημα ὅτι ἔχετε ἐν λευκῷ τὴν ὑποστήριξιν τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, ἡ ὁποία... ἐνεκολπώθη τὴν συνεταιριστικὴν ἰδέαν μετὰ ψυχώσεως...»^{2,3}.

1. Ἰδε Μ. Ἀλιβιζάτου, Τὸ πρόβλημα τῆς ἀγροτικῆς πίστεως, σελ. 88.

2. Ἰδε Ἑγκύκλιον Ἑθνικῆς Τραπεζῆς εἰς περιόδ. «Ὁ Σύντροφος τοῦ Γεωργοῦ» ἔτους 1919, τεύχ. 4, σελ. 65.

3. Περὶ τῶν εὐεργετικῶν ἐπιδράσεων τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς Ἑθνικῆς Οἰκονομίας ἴδε Ε. Κυριακίδου, Ἱστορία τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ, Τόμ. Α, σελ. 366 - 367.

6. Ἐν τούτοις, παρὰ τὴν συμβολὴν ταύτην τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως, ἡ δρᾶσις των δὲν ὑπῆρξεν ἱκανοποιητική, τόσον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἐργασιῶν των, ὅσον καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ ἀριθμοῦ των καὶ τῆς συνθέσεώς των, γεγονός τὸ ὁποῖον ὠδήγησε τὴν Ἀγροτικὴν Τράπεζαν νὰ περιλάβῃ μεταξὺ τῶν σκοπῶν της καὶ τὴν τόνωσιν τοῦ συνεργατικοῦ πνεύματος διὰ τῆς προπαγάνδας καὶ τῆς διαπαιδαγωγήσεως, ἀσκουμένης παρὰ τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ.

Ἡ συνεταιριστικὴ ἰδέα ἦτο πλέον γεγονός πανεθνικῆς σημασίας, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀγνοήσῃ¹ τὸ Κράτος, ἐὰν ἐσκόπει τὴν ἐπίτευξιν ὑψηλοτέρων στόχων ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας.

Προφανῶς ὅμως ἡ ἐνταξίς καὶ τοῦ σκοποῦ τούτου ἐντὸς τοῦ κύκλου δράσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς καὶ δὴ δέκα πέντε ἔτη μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου 602/1914, ἐσήμεινε τὴν ἔλλειψιν ἀνεπτυγμένου συνεταιρικοῦ πνεύματος ἀφ' ἐνὸς ὡς καὶ ἡῤυξημένου αἰσθήματος² εὐθύνης ἀφ' ἐτέρου ἐκ μέρους τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, γεγονός τὸ ὁποῖον ὠφείλετο εἰς τὸ ἀρτισύστατον τοῦ θεσμοῦ, δεδομένου ὅτι, κατὰ μίαν ἐκφρασθεῖσαν ἄποψιν³, «εἶναι εὐτύχημα διὰ τὸν τόπον μας, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ συνεταιρισμοῦ κατενοήθη πλέον καὶ κατέκτησεν ἔδαφος ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας».

Ἡ ἔλλειψις αὕτη τῆς ἀνεπτυγμένης συνεταιρικῆς συνειδήσεως⁴ παρ' ἡμῖν, κατὰ τὰς ἀρχὰς λειτουργίας τοῦ θεσμοῦ, ἐδικαιολογεῖτο ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ συνεταιριστικὴ ὀργάνωσις, ὡς μία τοιαύτη ἀνωτέρα καὶ συνετεωτέρα μορφῆς κοινωνικοοικονομικῆς δράσεως, προϋποθέτει ἀνεπτυγμένα τὰ αἰσθήματα τῆς ἀλληλοβοηθείας, τῆς ἀμοιβαίας συνεργασίας, τῆς εὐθύνης καὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ καταβολῆς προσπαθείας καὶ θυσιῶν διὰ τὴν εὐόδωσιν τοῦ ἀπωτέρου κοινοῦ σκοποῦ, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἀμέσως προσιτὸς εἰς τὸ μὴ μορφωμένον ἄτομον, τὸ ὁποῖον δρᾷ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἐξυπηρετήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ ἀμέσου προσωπικοῦ του συμφέροντος.

Ἀλλὰ δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ δημιουργία τῶν προϋποθέσεων τούτων

1. Ὁ Δ. Στεφανίδης γράφει σχετικῶς: «Ὅντως θὰ ἤντλει τοῦτο (ὑπονοῶν τὸ Κράτος) ἐκ τοῦ πίθου τῶν Δαναΐδων, ἂν δὲν ἔτασσε πρὸ τῶν προσπαθειῶν του πρὸς ἐντελεστέραν καλλιέργειαν τῆς γῆς, τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν καλλιεργητῶν ἀπὸ τὰ οἶονεῖ φεουδαρχικὰ δεσμὰ τῆς μεγάλης ἐγγείου ιδιοκτησίας, τὸν περιορισμὸν τῆς δράσεως τῶν τοκογλύφων τῶν χωρίων, τὴν ἐξοικείωσιν τῶν ἀγροτῶν πρὸς τὴν συνεταιριστικὴν ἰδέαν». Ἰδε «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἀγροτικὴν Πολιτικὴν», σελ. 190.

2. Σχετικῶς ὁ Σ. Ἰασεμίδης ἔγραφε κατὰ τὸ ἔτος 1927 ὅτι «ἡ ἐδραίωσις τῆς συνεταιριστικῆς συνειδήσεως δὲν ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν μεγάλην ἔκτασιν καὶ πρὸς τὴν χρηματικὴν διὰ δανείων ἐνίσχυσιν τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν.....». Ἰδε περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1927, τεύχ. 19 - 20, σελ. 295.

3. Ἰδε Α. Μυλωνᾶ «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1925, τεύχ. Α', σελ. 1.

4. ὁ Α. Σβῶλος, εἰς ἄρθρον του δημοσιευθὲν εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἐλεύθερον Βῆμα» τῆς 29 - 30 Ὀκτωβρίου 1927, ἐχαρακτήριζε τὴν συνεταιρικὴν συνείδησιν ὡς ἀραχνούφαντον.

παρὰ τῷ ἀγροτικῷ πληθυσμῷ ἀπῆται ἀπαρεγκλίτως τὴν ὑπαρξίν μιᾶς ἄλλης προϋποθέσεως, τουτέστιν τῆς μορφώσεως¹ καὶ τῆς ἐν γένει πνευματικῆς καλλιιεργείας, ἥ ὁποία, ὡς ἐλέχθη, δὲν ὑφίστατο παρ' αὐτῷ σχεδὸν παντάπασιν, ἀν' ληφθῇ ὑπ' ὅψιν τὸ γεγονός, ὅτι δυσκόλως ἐξευρίσκοντο οἱ ἀπαιτούμενοι, διὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ συνεταιρισμοῦ, ἐπτά ἐγγράμματοι καὶ ἱκανοὶ συνεταῖροι².

Συνεπῶς, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μορφώσεως τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, ἔλειπε τὸ θεμέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ οἰκοδομεῖτο ἡ συνεταιριστικὴ πίστις, διότι «... ἡ φωτισμένη πίστις εἶναι διὰ τὸν συνεργατισμὸν καὶ τὴν συνεταιριστικὴν ἰδέαν ζωτικὴ ἀνάγκη...»^{3,4}.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

§ 29

Ἡ πορεία τῆς συστάσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος⁵ τοῦ νόμου 602/1914 (περὶ Συνεταιρισμῶν) μέχρι τῆς συστάσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς (1929)

1. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915, ἀφ' οὗ ἔσχυσεν ὁ νόμος 602, ἰδρύθησαν κατ' ἔτος οἱ κάτωθι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί⁶.

Ἔτη	Ἀριθμὸς συνεταιρισμῶν	Ἔτη	Ἀριθμὸς συνεταιρισμῶν
1915	150	1919	124
1916	197	1920	257
1917	275	1921	327
1918	168	1922	317

1. Ἰδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 88.

2. Ἰδε Γ. Τρακάκη, ἐνθ' ἀν. σελ. 17.

3. Ἰδε Θ. Τζωρτζάκη, Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία (1971), σελ. 9.

4. Ἡ σημασία τῆς μορφώσεως τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, διὰ τὴν ἐξάπλωσιν καὶ ἐδραίωσιν τῶν συνεταιριστικῶν ἀρχῶν, ὑπεγραμμίζετο καὶ εἰς τὸ ἐν ἔτει 1927 συνελθὸν Συνέδριον τῆς Διδασκαλικῆς Ὁμοσπονδίας. Ἰδε Εἰσήγησιν, εἰς τὸ Συνέδριον τοῦτο, ὑπὸ Β. Σιμωνίδου ἐν τῷ περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1927, τεύχ. 19 - 20, σελ. 324 - 325.

5. Ἡ σύστασις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν δυνάμει τοῦ ὡς ἄνω νόμου ἤρξατο ἀπὸ τῆς 15ης Ἀπριλίου 1915, δεδομένου ὅτι ἀπητήθη χρόνος τεσσάρων μηνῶν διὰ τὴν ἐκπόνησιν τῶν καταστατικῶν, προσαρμοσθέντων παραλλήλως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ νόμου καὶ τῶν ἤδη λειτουργούντων Συνεταιρισμῶν.

6. Τὰ στοιχεῖα ἔχουν ληφθῇ ἀπὸ τὸν «Συνεταιριστὴν» τῶν ἐτῶν 1925 - 1940.

Ἦτοι, κατὰ τὸ ὥς ἄνω χρονικὸν διάστημα ἰδρύθησαν συνολικῶς 1815 Συνεταιρισμοί, ἐκ τῶν ὁποίων τὴν συντριπτικὴν πλειοψηφίαν, ποσοστὸν δηλ. περίπου 74 %, κατεῖχον οἱ πιστωτικοὶ συνεταιρισμοί.

2. Κατὰ τὸ ἔτος 1923 οἱ ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατενέμοντο ὡς κάτωθι εἰς τὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα τῆς χώρας κατ' εἶδος.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ Διαμέρισμα
	Πιστ.	Προμ.	Πωλ.	Παραγ.	Διάφ.	
Πελοπόννησος	601	84	129	28	15	857
Στερεὰ Ἑλλάς	151	41	13	21	75	301
Εὐβοία	11	1	1	18	8	39
Θεσσαλία	63	1	12	13	10	99
Ἑπτάνησα	148	10	5	15	1	179
Κυκλάδες	19	—	2	—	—	21
Ἠπειρος	182	2	1	1	1	187
Κεντρ. - Δυτ. Μακεδονία	191	4	3	1	3	202
Ἀνατολικὴ Μακεδονία	84	1	—	—	2	87
Δυτικὴ Θράκη	66	—	—	—	—	66
Κρήτη	109	27	1	1	—	138
Νῆσοι Αἰγαίου	38	4	5	5	1	48
Σύνολον Ἑλλάδος	1663	175	172	103	116	2224

Ἐνταῦθα δεόν νὰ λεχθῇ ὅτι, ἐκ τῶν ὑφισταμένων στοιχείων ἐπὶ 1.819 συνεταιρισμῶν διὰ τὸ ἔτος 1923, ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταίρων ἀνήρχετο εἰς 114.500, ἀναλογούντων 65 συνεταίρων κατὰ συνεταιρισμόν.

3. Κατὰ τὸ ἔτος 1924 οἱ ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατενέμοντο ὡς κάτωθι κατ' εἶδος καὶ κατὰ περιφέρειαν.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ Δια- μέρισμα
	Πιστ.	Προμ.	Πωλῆς.	Παραγ.	Διάφ.	
Πελοπόννησος	664	95	144	31	27	961
Στερεὰ Ἑλλάς	193	45	17	23	139	417
Εὐβοία	14	2	1	18	16	51
Θεσσαλία	98	1	12	13	12	136
Ἑπτάνησα	182	12	6	42	1	243
Κυκλάδες	23	—	2	—	—	25
Ἠπειρος	188	2	1	1	13	205

Κεντρ. - Δυτ. Μακεδονία	253	4	3	3	4	267
Ἀνατολική Μακεδονία	135	1	1	—	2	139
Δυτική Θράκη	145	—	—	—	—	145
Κρήτη	119	27	1	1	—	148
Νῆσοι Αἰγαίου	50	4	—	6	4	64
Σύνολον Ἑλλάδος	2264	197	188	138	218	2801

Ἡ εἰδικωτέρα κατανομή τῶν ὑφισταμένων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν κατὰ τὸ ὥς ἄνω ἔτος, ἦτο ἡ ἐξῆς¹ :

α) Οἱ Συνεταιρισμοὶ πωλήσεως κατενέμοντο ὡς κάτωθι, κατὰ γεωργικὰ προϊόντα :

Πωλήσεως Σταφιδοκάρπου	133
» Καπνοῦ	30
» Κηπουρικῶν εἰδῶν	4
» Κουκουλίων	4
» Γεωργικῶν προϊόντων	4
» Σύκων	2
» Ὀπωρῶν	2
» Λοιποὶ	5
Σύνολον	188

β) Οἱ Γεωργικοὶ Παραγωγικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατενέμοντο κατ' εἶδος προϊόντων ὡς ἐξῆς :

Ἐλαιουργικοὶ	61
Οἰνοποιητικοὶ	48
Γαλακτοκομικοὶ	16
Σηροτροφικοὶ	3
Παραγωγῆς κονσερβῶν (ἐξ ὀπωρῶν)	2
Λοιποὶ	28
Σύνολον	138

γ) Οἱ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν «Διαφόρων» ἀνήκοντες Συνεταιρισμοὶ κατενέμοντο ὡς κάτωθι:

1. Ἴδε περιόδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1925, τεύχ. 6, σελ. 90.

Ἑνοικιάσεως γαιῶν καὶ λειβαθίων	184
Διαχειρίσεως Συνιδιοκτησίας καὶ κοινῆς χορτονομῆς	20
Ἀρδεύσεως Κτημάτων	7
Κτηνασφαλιστικοὶ	7
Σύνολον	218

4. Κατὰ τὸ ἔτος 1925 οἱ ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατενέμοντο ὡς κάτωθι κατ' εἶδος καὶ κατὰ περιφέρειαν.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ Δια- μέρισμα
	Πιστ.	Προμ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφ.	
Πελοπόννησος	765	104	163	33	40	1105
Στερεὰ Ἑλλάς	318	40	27	35	175	595
Εὐβοία	22	2	1	18	26	69
Θεσσαλία	150	1	10	17	19	197
Ἑπτάνησα	227	11	7	66	1	312
Κυκλάδες	37	—	3	5	—	45
Ἥπειρος	184	4	2	—	32	222
Κεντρ. - Δυτ. Μακεδονία	601	5	4	3	4	617
Ἀνατολική Μακεδονία	218	1	2	—	2	223
Δυτικὴ Θράκη	193	—	—	—	—	193
Κρήτη	137	25	1	1	1	165
Νῆσοι Αἰγαίου	67	5	3	8	8	91
Σύνολον Ἑλλάδος	2919	198	223	178	316	3834

5. Λήγοντος τοῦ ἔτους 1926 οἱ ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατενέμοντο ὡς κάτωθι κατ' εἶδος καὶ κατὰ περιφέρειαν.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ Δια- μέρισμα
	Πιστ.	Προμ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφ.	
Πελοπόννησος	797	106	178	35	43	1159
Στερεὰ Ἑλλάς	365	41	36	34	200	676
Εὐβοία	24	2	1	18	31	76
Θεσσαλία	197	1	20	21	25	264
Ἑπτάνησα	224	11	8	68	1	312
Κυκλάδες	38	—	3	5	—	46

Ἡπειρος	169	4	2	—	33	208
Κεντρ. - Δυτ. Μακεδονία	668	5	4	3	4	684
Ἀνατολική Μακεδονία	238	1	2	—	2	243
Δυτική Θράκη	208	—	—	—	—	208
Κρήτη	143	25	2	1	1	172
Νῆσοι Αἰγαίου	72	5	3	11	10	101
Σύνολον Ἑλλάδος	3143	201	259	196	350	4149

6. Κατὰ τὸ ἔτος 1927 οἱ ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατενέμοντο ὡς κάτωθι κατ' εἶδος καὶ κατὰ περιφέρειαν.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ Δια- μέρισμα
	Πιστ.	Προμ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφ.	
Πελοπόννησος	808	107	186	36	45	1182
Στερεὰ Ἑλλάς	400	42	42	36	211	731
Εὐβοία	25	3	3	20	33	84
Θεσσαλία	234	1	23	21	30	309
Ἑπτάνησα	212	11	26	68	1	318
Κυκλάδες	44	—	3	5	—	52
Ἡπειρος	172	4	2	—	37	215
Κεντρ. - Δυτ. Μακεδονία	738	5	6	7	3	759
Ἀνατολική Μακεδονία	279	1	3	—	6	289
Δυτική Θράκη	245	—	1	—	—	246
Κρήτη	151	25	2	1	1	180
Νῆσοι Αἰγαίου	84	4	4	11	13	116
Σύνολον Ἑλλάδος	3392	203	301	205	380	4481

7. Κατὰ τὸ ἔτος 1928 οἱ ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατενέμοντο ὡς κάτωθι κατ' εἶδος καὶ κατὰ περιφέρειαν.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ Δια- μέρισμα
	Πιστ.	Προμ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφ.	
Πελοπόννησος	851	105	190	43	49	1238
Στερεὰ Ἑλλάς	434	42	48	42	229	795
Εὐβοία	26	3	5	21	34	89
Θεσσαλία	275	1	24	25	35	360
Ἑπτάνησα	212	11	28	68	1	320

Κυκλάδες	49	—	3	11	—	63
Ἡπειρος	191	4	2	2	39	238
Κεντρ. - Δυτ. Μακεδονία	827	3	12	5	5	852
Ἀνατολική Μακεδονία	340	1	7	—	5	353
Δυτική Θράκη	265	—	3	—	—	268
Κρήτη	187	25	2	1	1	216
Νῆσοι Αἰγαίου	83	4	3	32	13	135
Σύνολον Ἑλλάδος	3740	199	327	250	411	4927

Ἐνταῦθα λεκτέα τὰ ἐξῆς ὡς πρὸς τὴν ἐν γένει κατάστασιν τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν τοῦ ἔτους τούτου, ἥτις ἐνεφανίζετο¹ οὕτω, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν μελῶν, τῶν δανείων καὶ κεφαλαίων (εἰς ἑκατομύρια δραχμᾶς).

Ἀριθμὸς μελῶν	226.300
Συνεταιρικὰ κεφάλαια	158.000
— ἐξ ὧν καταβεβλημένα	96.400
— Ἀποθεματικὰ κεφάλαια	26.600
Καταθέσεις παρὰ Συνεταιρισμοῖς	30.000
Δάνεια ληφθέντα ὑπὸ Συνεταιρισμῶν	1.080.000
— Καλλιεργητικὰ	550.000
— Ἐπ' ἐνεχύρῳ προϊόντων	530.000
Δάνεια χορηγηθέντα εἰς μέλη	1.160.000
— Καλλιεργητικὰ	610.000
— Ἐπ' ἐνεχύρῳ προϊόντων	550.000
Προμήθειαι γεωργικῶν εἰδῶν	170.000
Πωλήσεις προϊόντων	235.000

Ὡς πρὸς τὴν ἀναλογίαν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν εἰς ἕκαστον συνεταιρισμόν, αὕτη ἀνήρχετο μεταξὺ 40 - 50 μελῶν, εἰς τὰ ὅποια ἀντεστοίχει συνεταιρική μερίδα ἀνερχομένη εἰς 700 δρχ. κατὰ συνεταῖρον καὶ εἰς ἕκαστον συνεταιρισμόν ἀντεστοίχει μέσος ὅρος συνεταιρικῶν κεφαλαίων 32.000 δρχ.

8. Τέλος, κατὰ τὸ ἔτος 1929 οἱ ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατενέμοντο ὡς ἐξῆς κατ' εἶδος καὶ κατὰ περιφέρειαν.

1. Ἴδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1929, σελ. 286, καὶ περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστὴς» ἔτους 1930, τευχ. 1, σελ. 4.

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Είδος Συνεταιρισμών					Σύνολον κατά Δια- μέρισμα
	Πιστ.	Προμ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφ.	
Πελοπόννησος	886	103	198	46	56	1289
Στερεά Έλλάς	454	39	47	45	245	830
Εύβοια	27	3	5	20	36	91
Θεσσαλία	320	1	27	25	37	410
Έπτάνησα	67	4	26	26	—	123
Κυκλάδες	52	—	3	11	—	66
Ήπειρος	200	3	3	3	38	247
Κεντρ. - Δυτ. Μακεδονία	939	4	17	5	8	973
Ανατολική Μακεδονία	384	2	7	—	5	398
Δυτική Θράκη	280	1	3	—	—	284
Κρήτη	214	26	55	31	1	327
Νήσοι Αιγαίου	84	4	3	35	17	148
Σύνολον Ελλάδος	3912	190	247	394	443	5186

Ένταῦθα δέον νά λεχθῇ ὅτι ἐκ τοῦ συνόλου τῶν συνεταιρισμῶν ἐλειτουργοῦν πράγματι 2.800, τῶν ὑπολοίπων τελούντων ἐν ἀδρανείᾳ. Ἦτοι, τὸ ποσοστὸν τῶν λειτουργούντων συνεταιρισμῶν ἀνῆρχετο εἰς 54 % καὶ τῶν ἀδρανούντων εἰς 46 %. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, οὗτος ἀνῆλθεν εἰς 238.200, ἐναντι 226.300 τοῦ προηγούμενου ἔτους.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς συνθέσεως τῶν συνεταιρισμῶν, τὸ ποσοστὸν ἐκάστου εἵδους ἦτο τὸ ἐξῆς : Πιστωτικοὶ 75,43 %, Προμηθευτικοὶ 4,66 %, Παραγωγικοὶ 4,76 %, Πωλήσεως 7,59 % καὶ Διάφοροι 8,56 %.

Ἡ εἰδικωτέρα κατανομὴ τῶν ὑφισταμένων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἦτο ἡ ἐξῆς :

α) Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ Πωλήσεως κατενέμοντο ὡς κάτωθι κατὰ γεωργικά προϊόντα.

Σταφιδοκάρπου	244
Καπνοῦ	83
Ἐλαιοκάρπου, κουκουλίων μετάξης	49
Σύκων	8
Ὀπωρῶν	1
Ρητίνης	4
Ἄλλοι	5
Σύνολον	394

β) Οἱ Παραγωγικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατενέμοντο κατ' εἶδος προϊόντων ὡς κάτωθι :

Ἐλαιουργικοὶ	60
Οἰνοποιητικοὶ	122
Γαλακτοκομικοὶ	45
Σηροτροφικοὶ	2
Παραγωγῆς κονσερβῶν	2
Ἐπεξεργασίας προϊόντων	6
Ὀρυζοκαλλιεργείας	2
Παραγωγῆς μέλιτος	1
Πτηνοτροφικοὶ	3
Ἐκμεταλλεύσεως δασῶν	1
Ἐργασίας	3
Σύνολον	247

γ) Οἱ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν «Διαφόρων» ἀνήκοντες κατενέμοντο ὡς ἑξῆς :

Ἐνοικιάσεως καὶ ἐξαγορᾶς γαιῶν καὶ λειβαθίων	279
Διαχειρίσεως Συνιδιοκτησίας	124
Ἀρδεύσεως	13
Κτηνασφαλιστικοὶ	8
Ἐργασίας	2
Ἀλληλασφαλιστικοὶ	3
Ἐξημερώσεως καὶ ἐξευγενισμοῦ δένδρων	2
Ἐκμεταλλεύσεως δασῶν	1
Χρήσεως μηχανῶν	1
Δενδροκομικοὶ	1
Κτηματικῆς Πίστεως	3
Ἄλλοι	6
Σύνολον	443

9. Ἐκ τῆς προηγηθείσης ἀνασκοπήσεως ὡς πρὸς τὴν πορείαν τῆς συστάσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν παρ' ἡμῶν ἀπὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602, προκύπτουν οἱ ἑξῆς ἀριθμοὶ μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1929.

Έτη	Αριθμός Συνεταιρισμῶν	Έτη	Αριθμός Συνεταιρισμῶν
1915	150	1923	2.223
1916	347	1924	2.800
1917	622	1925	3.833
1918	790	1926	4.148
1919	914	1927	4.481
1920	1.171	1928	4.927
1921	1.498	1929	5.186
1922	1.815		

Ἦτοι, κατὰ τὸ ὥς ἄνω δεκαπενταετὲς διάστημα ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Ἑλλάδι Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἐπολλαπλασιάσθη κατὰ 35 φορές περίπου, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὠφείλετο εἰς τὸν νόμον 602 ὁ ὁποῖος «συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκπληκτικῶς ραγδαίαν διάδοσιν αὐτῶν, μοναδικὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς διαδόσεως τῶν συνεταιρισμῶν ἀνὰ τὴν ὑφήλιον», ὥς ἐτονίσθη ὑπὸ τοῦ ἐκπροσώπου¹ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ ἐν Ρώμῃ συνελθὸν Διεθνὲς Συνέδριον τῆς Γεωργίας.

Συνεπεία τῆς μεγίστης ἐξαπλώσεως τούτων ἀλλαχοῦ καὶ παρ' ἡμῖν, τοιαύτη ἦτο ἡ σημασία τὴν ὁποίαν εἶχον ἀποκτήσει οὗτοι γενικῶς², ὥστε εἰς τὴν ἐν Παρισίοις συνελθοῦσαν 24ην Κοινοβουλευτικὴν Εὐρωπαϊκὴν Συνδιάσκεψιν ἐγένετο ἀποδεκτὴ πρότασις τοῦ ἐκπροσώπου³ τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία μετὰξὺ ἄλλων διελάμβανεν ὅτι «... διὰ τῆς προοδευτικῆς ἐξελιξέως τῶν συνεταιρισμῶν οἱ ὁποῖοι ἀπέκτησαν ἤδη τεραστίαν σημασίαν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν καὶ διὰ τῆς διεθνοῦς συνεννόησεως τῶν Ἐθνικῶν τῶν ἐνώσεων, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ φθάσωμεν ταχύτερον εἰς οἰκονομικὴν συνεννόησιν τῶν λαῶν καὶ πρωτίστως τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης...».

1. Ἴδε Εἰσήγησιν «περὶ τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἐν Ἑλλάδι» τοῦ ἐκπροσώπου τῆς Ἑλλάδος Σ. Ἰασεμίδου, εἰς τὸ ἐν ἔτει 1927 συνελθὸν ἐν Ρώμῃ Διεθνὲς Συνέδριον τῆς Γεωργίας, εἰς περιόδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1927, τεύχ. 17 - 18, σελ. 262.

2. Εἰς τὸ κατὰ μῆνα Φεβρουάριον τοῦ 1919 ἐν Παρισίοις συνελθὸν διεθνὲς συνέδριον τῶν συνεταιρισμῶν καταναλώσεως, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ Ἑλλὰς ἐξεπροσωπήθη ὑπὸ τοῦ Α. Μυλωνᾶ, υἱοθετήθη γαλλικὴ πρότασις, ἥτις μετὰξὺ ἄλλων διελάμβανεν ὅτι «...ὁ συνεργατισμὸς ἦτο, εἶναι καὶ θὰ εἶναι εἰς τὸν κόσμον ἓνα μέσον ἐνισχύσεως τῆς ὀριστικῆς ὁργανώσεως τῆς εἰρήνης ὑπὸ τὴν διττὴν αὐτοῦ μορφήν, τῆς συνεργασίας τῶν ὁργανωμένων καταναλωτῶν καὶ τῆς οἰκονομικῆς συμπράξεως τῶν λαῶν...».

Ἴδε σχετικὴν Ἐκθεσιν Α. Μυλωνᾶ εἰς περιόδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1926, τεύχ. 12, σελ. 181 - 183.

3. Ἴδε ὡς ἄνω πρότασιν ἐκπροσώπου τῆς Ἑλλάδος Α. Μυλωνᾶ εἰς τὴν ὡς ἄνω Συνδιάσκεψιν εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1927, τεύχ. 17 - 18, σελ. 272 - 273.

§ 30

1. Ἡ πορεία τῆς συστάσεως Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἀπὸ τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου 602 μέχρι τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τράπεζας Ἑλλάδος, ὑπῆρξεν ἡ ἐξῆς^{1,2} :

α/α	Ἐπωνυμία Ἑνώσεως	Ἔτος ἰδρύσεως τῆς Ἑνώ- σεως	Ἀριθμὸς Συνεται- ρισμῶν	Ἀριθμὸς μελῶν
1.	Κεντρικὴ Ἀγροτικὴ Τράπεζα Καλαμῶν	1917	58	4.390
2.	Γεωργικὴ Συνεταιρικὴ Τράπεζα Πατρῶν	1918	33	1.888
3.	Ἑνώσεις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν Ζακύν- θου	1920	30	1.870
4.	Ἑνώσεις Γ.Σ. Τριφυλίας - Πυλίας	1921	18	1.007
5.	Ἑνώσεις Γ.Σ. Νομοῦ Δράμας	1923	73	4.295
6.	Ἑνώσεις Γ.Σ. Νομοῦ Σερρῶν	1923	112	10.182
7.	Ἑνώσεις Γ.Σ. Νομοῦ Αἰτωλοακαρνανίας	1924	30	1.992
8.	Κεντρικὴ Σταφιδοκτηματικὴ Τράπεζα Ἀ- μαλιάδος	1924	23	997
9.	Ἑνώσεις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν Λιδυ- μοτείχου - Ὀρεστιάδος	1924	89	7.951
10.	Κτηματικὴ Συνεταιριστικὴ Τράπεζα Ἡλι- δος	1924	21	895
11.	Ὁμοσπονδία Γ.Σ. Θεσσαλονίκης	1924	91	6.254
12.	Ἑνώσεις Γ.Σ. Ἐπαρχίας Κατερίνης	1924	50	4.050
13.	Προμηθευτικὴ καὶ Πωλήσεως Ἑνώσεις Ἄνω Μεσσηνίας	1924	25	700
14.	Ἑνώσεις Γ.Σ. Βόλου	1925	17	692
15.	Ἑνώσεις Γ.Π.Σ. Λαρίσης - Τυρνάβου	1925	60	2.538
16.	Κεντρικὴ Γεωργοκτηματικὴ Τράπεζα Ὀλυμπίας	1925	30	1.452
17.	Κεντρικὴ Ἀγροτικὴ Τράπεζα Ἀρηνοφυλίας	1926	18	630
18.	Ἑνώσεις Γ.Σ. Ἐπαρχίας Κιλκίς	1926	50	2.828
19.	Ἑνώσεις Γ.Σ. Λεβαδείας - Λοκρίδος	1926	49	3.538

1. Τὰ στοιχεῖα ἔχουν σταχυολογηθῆ ἐκ τοῦ περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1937, τεύχ. 1 - 2, σελ. 24 - 27.

2. Κατὰ τὰ ὑπὸ τῆς ΑΤΕ παρεχόμενα στοιχεῖα αἱ Ἑνώσεις Συνεταιρισμῶν ἀνήρχοντο κατὰ τὸ ἔτος 1930 εἰς 71, ἐξ ὧν ἐλειτούργουν 64, τῶν ὑπολοίπων ἀδρανούντων. Ἴδε ἐκδ. ΑΤΕ, Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας, σελ. 163.

20. Γεωργική Συνετ. Τράπεζα Ξάνθης	1926	43	2.127
21. Κεντρική 'Αγροτική Τράπ. 'Αξιουπόλεως	1927	19	630
22. 'Ενωσις Γ.Σ. Φθιωτιδοφωκίδος	1927	60	3.545
23. 'Ενωσις Γ.Σ. Νομοῦ 'Ηρακλείου	1927	60	4.989
24. 'Ενωσις Γ.Σ. Βεροίας	1928	73	3.841
25. Προμ/κή Πωλήσεως 'Ενωσις Συν. Γαργα- λιάνων	1928	7	618
26. Περιφερειακή Τράπ. Χωρικῶν Γιαννιτσῶν	1928	38	2.115
27. 'Ενωσις Γ.Σ. 'Εορδαίας	1928	36	3.047
28. 'Ενωσις Γ.Σ. 'Επαρχίας Θηβῶν	1928	37	2.981
29. Πιστωτική 'Ενωσις Γ.Σ. 'Ιωαννίνων	1928	43	3.213
30. 'Ενωσις Συν/μῶν Κιάτου	1928	20	880
31. Πιστωτική 'Ενωσις Γ.Σ. Λεχαινῶν	1928	16	1.084
32. 'Ενωσις Γ.Σ. Ροδόπης	1928	40	2.540
33. 'Ενωσις Γ.Σ. Φλωρίνης	1928	39	2.645
34. 'Ενωσις Γ.Σ. Χαλκιδικῆς	1928	34	2.690
35. 'Ενωσις Γ.Σ. Καστοριᾶς	1928	39	1.907
36. 'Ενωσις Γ.Σ. Καρδίτσης	1928	99	7.169
37. 'Ενωσις Γ.Σ. 'Αλεξανδρουπόλεως	1929	36	1.979
Σύνολον		1.616	107.451

Πλὴν τῶν 'Ενώσεων τούτων εἶχον ἰδρυθῆ καὶ ἄλλαι 'Ενώσεις, τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τούτων ἀνελθόντος κατὰ τὴν λήξιν τοῦ ἔτους 1929 εἰς 71 καὶ καταμετρηθέντος ὡς κάτωθι εἰς τὰς διαφόρους Περιφέρειας τῆς Χώρας¹: Πελοπόννησος 23, Στερεὰ 'Ελλάς 7, Θεσσαλία 4, 'Επτάνησα 2, Κυκλάδες 4, 'Ηπειρος 2, Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία 17, 'Ανατολικὴ Μακεδονία 3, Δυτικὴ Θράκη 4, Κρήτη 4 καὶ Νῆσοι Αἰγαίου 1.

2. 'Η τοιαύτη ἐξάπλωσις ὡς καὶ ἡ προϊοῦσα ἰσχυροποίησις τῶν 'Ενώσεων τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ὠφέιλετο σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν ἀλλαγὴν νοοτροπίας τοῦ Κράτους ἔναντι τῆς καθ' ὅλου συνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν ἐπιδιωξάσης καὶ τὸ ἐνδυνάμωμα τούτων καὶ ἐκδηλωθείσης ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1919 διὰ σχετικῆς 'Εγκυκλίου² τοῦ 'Υπουργείου Γεωργίας, ἡ ὁποία μεταξὺ ἄλλων, ὑπεγράμμιζεν: «ὅπως τὰ ἄτομα, διὰ τὴν ἐπιτύχουσαν τὴν αὐξήσιν τῆς ἰδιωτικῆς οἰκονομίας, ἔχουν ἀνάγκην κοινῆς συνεργασίας, ἥτις ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς ὁργανώσεως αὐτῶν εἰς συνεταιρισμούς, οὕτω καὶ αἱ συνεταιρικαὶ αὐτῶν

1. 'Ιδε περιοδ. «'Ο Συνεταιριστής», ἔτους 1930, τεύχ. 9 - 10, σελ. 129.

2. 'Ιδε σχετικὴν ὑπ' ἀριθ. 13/8-5-1919 'Εγκύκλιον 'Υπουργείου Γεωργίας εἰς περιοδ. «'Ο Σύντροφος τοῦ Γεωργοῦ», ἔτους 1919, τεύχ. Β, σελ. 1.

ὀργανώσεις... ἔχουν ἀνάγκην κοινῆς ἐπίσης μεταξύ των συνεννόσεως καὶ συνεργασίας, ἥτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ὀργανώσεως καὶ ὑπαγωγῆς αὐτῶν εἰς μίαν 'Ομοσπονδίαν...».

Διὰ τῆς θέσεώς του ταύτης τὸ Κράτος ἐτάσσετο ἤδη, ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἰσχύος τοῦ νόμου 602, ὑπὲρ ἀνωτέρας μορφῆς ὀργανώσεως τῆς ἐν 'Ελλάδι ἀγροτοσυνεταιριστικῆς κινήσεως.

§ 31

Εἰδικώτερα συμπεράσματα ἐκ τῆς πορείας ἰδρύσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἀπὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ νόμου 602 μέχρι τῆς συστάσεως τῆς 'Αγροτικῆς Τραπεζῆς (1929)

Ἐκ προοιμίου δεόν νὰ ὑπογραμμίσωμεν ἐνταῦθα ὅτι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς παρ' ἡμῖν συνεταιρικῆς κινήσεως, καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὑπῆρξεν ἡ ἱδρυσις Πιστωτικῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ὑπεδήλου τὴν δίψαν τῆς 'Ελληνικῆς γεωργίας διὰ τὴν ἀπόκτησιν κεφαλαίων.

1. Οὕτω, συνοψίζοντες τὴν προηγηθεῖσαν συνεταιρικὴν ἐξέλιξιν μεταξύ τῶν ἐτῶν 1923 - 1929, διαπιστοῦμεν τὴν ἐξῆς πορείαν ἐπὶ τοῦ εἵδους τῶν συσταθέντων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν.

Ἔτη	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατ' ἔτος
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγωγ.	Διάφοροι	
1923	1.663	175	172	103	116	2.224
1924	2.264	197	188	138	218	2.801
1925	2.919	198	223	178	316	3.834
1926	3.143	201	259	196	350	4.149
1927	3.392	203	301	205	380	4.481
1928	3.740	199	327	250	411	4.927
1929	3.912	190	247	394	443	5.186

Ἦτοι, ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι ἡ ἑκατοστιαία ἀναλογία τῶν συνεταιρισμῶν κατ' ἔτος καὶ εἶδος ὑπῆρξεν ἡ κάτωθι :

Ἔτη	Εἶδος Συνεταιρισμῶν				
	Πιστωτικοὶ	Προμηθευτικοὶ	Πωλήσεως	Παραγωγικοὶ	Διάφοροι
1923	74,78	7,87	7,73	4,63	5,22
1924	73,55	7,03	6,71	4,93	7,78

1925	76,13	5,16	5,82	4,64	8,24
1926	75,75	4,84	6,24	4,72	8,44
1927	75,70	4,53	6,72	4,57	8,48
1928	75,91	4,04	6,64	5,07	8,34
1929	75,43	3,66	4,76	7,60	8,54

2. Συνεπώς, τὸ ἐξαγόμενον συμπέρασμα ἐκ τῆς πορείας συστάσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν παρ' ἡμῖν, μέχρι τῆς ιδρύσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τράπεζας, εἶναι ὅτι τὰ 3/4 σχεδὸν τῶν ιδρυθέντων συνεταιρισμῶν ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τῶν Πιστωτικῶν, γεγονόςς τὸ ὁποῖον ἐπιβεβαιοῖ τὸ ἀνωτέρω λεχθὲν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Γεωργία ἀντιμετώπιζε πρωτίστως τὴν ἑλλειψιν κεφαλαίων. Πέραν τούτου, τὸ ἀρτισύστατον τοῦ θεσμοῦ, δὲν εἶχεν ἐθίσει τοὺς ἀγρότας εἰς τὰ λοιπὰ εἶδη τῶν συνεταιρισμῶν, διὰ τοῦτο τόσον ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα, ὅσον καὶ τὸ Κράτος¹ ἐπεδίωξαν νὰ ἐλαττώσουν τὸν ὑπερβολικὸν ἀριθμὸν τῶν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν διὰ τῆς παραλλήλου αὐξήσεως τῶν λοιπῶν εἰδῶν.

3. Πράγματι, ἡ προσπάθεια αὕτη ἐπέτυχε μετὰ τινα ἔτη περιορισμένως, ὥς τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν κατωτέρω στοιχείων.

Οὕτω, κατὰ τὰ ὑπὸ τῆς ΑΤΕ παρεχόμενα στοιχεῖα ἡ σύνθεσις τῶν κατὰ τὸ διάστημα τῆς δεκαετίας (1930 - 1939) ιδρυθέντων συνεταιρισμῶν τῇ βοήθειᾳ καὶ τῇ καθοδηγήσει αὐτῆς, ἐμφανίζεται² ὡς ἀκολούθως : (κατὰ μέσον ὄρον) :

Εἶδος Συνεταιρισμῶν	Ἀριθμὸς	Ποσοστὸν ἐπὶ τοῖς %
Πιστωτικοὶ	1.906	56,72
Προμηθευτικοὶ	17	0,50
Παραγωγικοὶ	652	19,41
Πωλήσεως	294	8,75
Διάφοροι	491	14,62
Σύνολον	3.360	100 %

Οὕτω λοιπὸν συνάγεται ὅτι —συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ΑΤΕ παρεχόμενα στοιχεῖα—, διὰ τῆς καταβληθείσης ἐκ μέρους τῆς ΑΤΕ προσπάθειας, ἐπετεύχθη μείωσις τῶν πιστωτικῶν συν/σμῶν κατὰ 18,71 % μὲ παράλληλον αὐξήσιν τῶν μὲν «διαφόρων» κατὰ 6,08 %, τῶν δὲ παραγωγικῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν καὶ τὴν σημαντικωτέραν κατηγορίαν συνεταιρισμῶν, κατὰ 11,81 %.

1. Ἰδε Εἰσηγητικὴν Ἑκθεσιν ἐπὶ τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου «περὶ Κεντρικῆς Ὄργανώσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν τῆς Ἑλλάδος» τῆς 22-2-1938 εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1938, τεύχ. 4 - 5, σελ. 50 - 52.

2. Ἰδε ἔκδοσιν Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1930 - 1939, σελ. 165.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΕΤΑΡΤΗ

Ἡ συνεταιριστικὴ κίνησις παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως
τῆς Α.Τ.Ε. μέχρι τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

§ 32

Ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα Ἑλλάδος καὶ ἡ ἀγροτικὴ πίστις. Ἡ ἵδρυσις συνεταιρισμῶν ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς

1. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὁ τρόπος ἀσκήσεως τῆς ἀγροτικῆς πίστεως ἐκ μέρους τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, ἀφ' ἑνός, καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς συστάσεως ἐνὸς εἰδικοῦ πιστωτικοῦ ἰδρύματος τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, διὰ τὴν ἐκ τοῦ σύνεγγυς παρακολούθησιν τῶν ἀνακυπτόντων προβλημάτων της, ἀφ' ἑτέρου, ὠδήγησαν εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς, διὰ τοῦ κυρωτικοῦ τῆς συμβάσεως νόμου 4332/1929, μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου καὶ τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς τῆς 27.6.1929, πραγματοποιηθέντος οὕτω «...ἐνὸς παλαιοῦ καὶ ζωντανοῦ πόθου τοῦ ἀγροτικοῦ λαοῦ»¹.

Εἰς τὴν εἰσηγητικὴν ἐκθεσιν τοῦ ὡς ἄνω νόμου μεταξὺ ἄλλων ἐτονίζετο : «Διὰ τῆς ἰδρυομένης Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς ὁ γεωργικὸς τῆς Ἑλλάδος πληθυσμὸς οὐ μόνον θὰ ἀποκτήσῃ ἰσχυρὸν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς γῆς βοηθόν, ἔτοιμον νὰ συντονίσῃ καὶ κατευθύνῃ τὰς παραγωγικὰς αὐτοῦ προσπάθειάς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκ νέου οἰκονομικὴν αὐτοῦ ἀνασυγκρότησιν...

» ...Ἰσχυρὸς κατὰ συνέπειαν οἰκονομικὸς ὀργανισμὸς δὲν θέλει ἀφήσῃ τὴν γεωργίαν εἰς τὴν ἀπόλυτον τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων κυριαρχίαν, διότι ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς κατὰστασιν ἀπολύτου ἐλευθερίας ἐξασφαλίζεται ἀφρηρημένως τὸ μέγιστον τῆς παραγωγῆς, ἐν τούτοις δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἀληθὲς ὅτι δὲν ἀνταποκρίνεται τοῦτο εἰς τὴν δικαιοτέραν τοῦ Ἑθνικοῦ πλούτου κατανομήν, εἰς τὴν μεγαλυτέραν τοῦ Ἑθνικοῦ συνόλου εὐδαιμονίαν...».

Ἡ Α.Τ.Ε. εἰς τὴν ἔκδοσίν της «Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1930 - 1939» γράφει : «Ἡ δημιουργία τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς ὡς εἰδικοῦ ὀργάνου διὰ τὴν

1. Ἴδε Πρώτην Ἑγκύκλιον Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς πρὸς τοὺς ἀγρότας τῆς χώρας εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1929, τευχ. 9 -10, σελ. 183.

ἄσκησιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως, ἐπεβλήθη ἀπὸ τὴν μεγάλην ἀνάγκην τῆς θετικωτέρας ἐνισχύσεως τόσον τῶν παλαιῶν ὅσον καὶ ἐκείνων ἐκ τῶν μικρῶν γεωργικῶν ἐπιχειρήσεων, αἵτινες προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴν μεταρρύθμισιν καὶ τὸν ἐποικισμὸν τῶν γεωργῶν προσφύγων...

» ... Αἱ παλαιαὶ καὶ αἱ νεοπαγεῖς γεωργικαὶ ἐκμεταλλεύσεις ἀντιμετώπιζον πλῆθος ἐπειγόντων καὶ δυσχερῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια προέκυπτον ἐκ τοῦ μικροῦ κλήρου, τοῦ ἀτελοῦς ἐφοδιασμοῦ, τῆς χαμηλῆς τεχνικῆς καταρτίσεως καὶ τέλος τῆς ἐλλείψεως πραγματικῆς ὁργανώσεως εἰς τὴν ὑπαίθρον καὶ τὸ χωριό...».

2. Φύσις καὶ σκοποὶ τῆς Α.Τ.Ε.

Ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ συστατικοῦ αὐτῆς νόμου ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα χαρακτηρίζεται ὡς αὐτόνομος ὁργανισμὸς κοινωφελοῦς χαρακτῆρος. Συνεπῶς αὕτη δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν μὲ μετόχους καὶ μετοχικὸν κεφάλαιον καὶ κατὰ βάσιν δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν πραγματοποίησιν κέρδους, γεγονὸς τὸ ὅποιον τὴν διαστέλλει σαφῶς ἀπὸ τὰς ἐτέρας Τραπεζὰς καὶ τὴν καθιστᾷ πλέον προσιτὴν εἰς τὴν ἀγροτικὴν τάξιν. Αὕτη, τιθεμένη εἰς θέσιν διαρκοῦς ἐπαφῆς καὶ συνεργασίας μετὰ τῶν γεωργικῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ κράτους καὶ ἀσκοῦσα τὴν ἀγροτικὴν πίστιν, καθιερώθη ὡς ὁ ἄμεσος βοηθὸς τούτου διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ γεωργικοῦ κρατικοῦ προγράμματος χαρασσομένου ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας.

Οἱ ἐκ τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ ἰδρυτικοῦ νόμου προκύπτοντες σκοποὶ τῆς Τραπεζῆς εἶναι οἱ ἑξῆς :

- α) Ἡ ἄσκησις τῆς ἀγροτικῆς πίστεως¹ ὑφ' ὅλας αὐτῆς τὰς μορφάς.
- β) Ἡ παροχὴ δανείων κυρίως εἰς τοὺς γεωργικοὺς συνεταιρισμοὺς καὶ εἰς μὴ συνεταιρισμένους ἀγρότας.
- γ) Ἡ διὰ μέσου τῶν προμηθευτικῶν συνεταιρισμῶν χορήγησις² χρησίων εἰς τὴν γεωργίαν εἰδῶν.

1. Ὁ Γ. Κυριακὸς εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν ὑποβληθεῖσαν ἐκθεσιν κατὰ τὸ ἔτος 1933 ἔγραψεν : «Τὰ κεφάλαια ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἀγροτῶν εἶναι ἐλάχιστα ἢ ὅλως μηδαμινά, ἡ μεγάλη δὲ πλειονότης αὐτῶν στένει ὑπὸ τὸ βάρος τῶν καταθλιπτικῶν χρεῶν. Διὰ τοῦτο, οὐ μόνον πᾶσα ἔγγειος βελτίωσις ἀποβαίνει ἀδύνατος, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἐνδεκνυομένη ἐντατικωτέρα τῆς γῆς ἐκμετάλλευσις καταδείκνυται... ἀνεπίτευκτος ἄνευ ἀνακουφίσεως καὶ σοβαρᾶς καὶ μεθοδικῆς ἐνισχύσεως αὐτῶν». Ἰδε ἐνθ' ἀν., σελ. 12.

2. Ἡ ἐκ μέρους τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς εἰσαγωγὴ καὶ προμήθεια γεωργικῶν εἰδῶν εἰς τοὺς ἀγρότας, προσεκάλεσε τὰς διαμαρτυρίας τοῦ ἐμπορικοῦ κόσμου τῆς χώρας, ὁ ὅποιος ἐζήτηε εἰς τὰ Συνεδριά του, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸ ἐν Πειραιεῖ κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ ἔτους 1936 συνελθόν Συνέδριον, τὴν ἄρσιν τῶν ὑπὲρ τῆς Α.Τ.Ε. ὑφισταμένων ἀτελειῶν ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων παρ' αὐτῆς γεωργικῶν εἰδῶν καὶ προϊόντων. Κατὰ τῆς θέσεως ταύτης τῶν ἐμπόρων ἐτάχθησαν καὶ ἡ Α.Τ.Ε. καὶ ἡ Πανελλήνιος Συνομοσπονδία τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἡ ὅποια εἰς σχετικὸν τηλεγράφημά της ἐδήλου, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι οἱ ἀγρόται «... εἶναι ἀκλονήτως διατεθειμένοι ἐφαρμόζοντες ἀνεγνωρισμένας ἀπανταχοῦ ἀρχὰς συνεργατισμοῦ ἐπιδιώξουν δι' ἄμεσου καὶ στενῆς συνεργασίας μετὰ τῆς Τραπεζῆς νὰ εὐρύνουν κύκλον

δ) Ἡ παροχὴ διευκολύνσεων πρὸς τὰς συνεταιρικὰς ὁργανώσεις, ὅπως προβαίνουν εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἀποθήκευσιν, ἐπεξεργασίαν καὶ πώλησιν τῶν γεωργικῶν προϊόντων εἰς τὰς ἀγορὰς τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ.

ε) Ἡ ἐνίσχυσις τῆς διαδόσεως τελειότερων μεθόδων καλλιέργειας διὰ τῆς παροχῆς ὁδηγιῶν καὶ τῶν ἀπαιτουμένων μέσων πρὸς ἐκτέλεσιν τούτων, ὡς καὶ ἡ τόνωσις τῆς ἀσφαλίσεως τῆς παραγωγῆς.

στ) Ἡ συστηματοποίησις τῆς ἐμπορικῆς προσφορᾶς καὶ διαπραγματεύσεως¹ τῶν γεωργικῶν προϊόντων ὡς καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν μέχρι τῶν ἀγορῶν² καταναλώσεως.

Οἱ σκοποὶ οὗτοι τῆς Τραπεζῆς ἀπέβλεψαν εἰς τὴν προστασίαν τῆς τιμῆς τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, διότι τόσον ἡ ἔλλειψις τυποποιήσεως³, ὅσον καὶ ἡ διαμεσολάβησις παρενθέτων προσώπων κατὰ τὴν διάθεσιν τῶν γεωργικῶν προϊόντων, ἐπέδρα εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος.

Ὅπως, κατὰ μίαν δειγματοληπτικὴν ἔρευναν διεξαχθεῖσαν μετὰ τινα ἔτη ὑπὸ τῆς ἰδίας τῆς Τραπεζῆς, ἀπεδείχθη ὅτι, ἐπὶ 100 μονάδων πληρωθείσης τιμῆς δι' ἕκαστον ἐκ τῶν κάτωθι προϊόντων, αἱ ἐπὶ μέρους εἰσπράξεις κατενέμθησαν ὡς ἑξῆς⁴, μεταξὺ τοῦ παραγωγοῦ, τῶν λοιπῶν διαμέσων προσώπων καὶ τῶν δαπανῶν μεταφορᾶς (ἐκατοστιαίως).

	Λεμόνια	Πορτο- κάλια	Πεπόνια	Ροδά- κινα	Σουλτα- νίνα	Τομάτες
Παραγωγὸς	61,9	57,8	37,9	34,2	50	34,1
Μεσίτης	4,7	2	1,4	0,7	1,7	2,3
Φορτωτικὰ καὶ Μετχ- φορικὰ	5,9	8,6	6,9	10,9	4	7,8
Λοιπαὶ δαπάναι	3,6	5,1	3,2	6,2	2,7	6,9
Χονδρέμπορος καὶ Λιανοπωλητὴς	23,9	26,5	50,6	48	41,6	48,9

συνεταιριστικῶν προμηθειῶν καὶ πωλήσεων, ἵνα ἔργον των ἀποβῇ ἐπωφελέστερον εἰς πτωχοὺς γεωργούς...». Ἰδε σχετικῶς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1936, τευχ. 3, σελ. 58.

1. Ὁ σκοπὸς οὗτος τῆς Τραπεζῆς εἶχε τεθῇ διότι εἶχεν ἔκτοτε ἀναγνωρισθῇ ὅτι ἡ τοιαύτη δυνατότης τῶν γεωργῶν διηκολύνετο διὰ τῶν συνεταιρισμῶν, οἱ ὅποιοι «... ἔδωσαν τὴν δυνατότητα εἰς τοὺς γεωργούς νὰ διαπραγματεύωνται ὑπὸ καλυτέρους ὅρους μὲ τοὺς ἀγοραστὰς τῶν προϊόντων των... καὶ ἡ παρουσία των εἰς τὴν ἀγορὰν ἔρχει διὰ τὴν προστασίαν τῶν γεωργῶν ἐκ τῶν ἐκμεταλλεύσεων παντὸς εἶδους...». Ἰδε ἔκδοσιν Εὐρωπαϊκῆς Οἰκονομικῆς Κοινότητος, ἐνθ' ἄν., σελ. 339.

2. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐμπειρογνομόνων τῆς Ε.Ο.Κ. (ἐνθ' ἄν. σελ. 370) καταλήγουσα γράφει εἰς τὰ συμπεράσματά της ὅτι «... ὁ θεσμὸς τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν ἀσχεῖ ὡς παράγων τάξεως θετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν διαφόρων ἀγορῶν...».

3. Ἰδε Χ. Εὐελπίδην, Γεωργικὴ Οἰκονομική, σελ. 128.

4. Ἰδε Χ. Εὐελπίδην, Γεωργικὴ Οἰκονομική, σελ. 128 - 129.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι ὁ παραγωγὸς εἰσέπραττε τὸ 35 - 61 % τῆς τιμῆς τοῦ ἐτοίμου προϊόντος, χωρὶς νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ λοιπαὶ δαπάναι παραγωγῆς, ἀποσβέσεως κλπ., ὅπερ σημαίνει ὅτι τὸ γεωργικὸν εἰσόδημα συνεπιέζετο αἰσθητῶς ἐκ τῆς παρεμβολῆς τῶν διαμέσων προσώπων.

Ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀμβλυσιν τῆς ἀσκουμένης ταύτης συμπίεσεως ἀπέβλεψε καὶ ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα διὰ τῆς ὥς ἄνω ἐπιδιώξεώς της.

ζ) Ἡ τόνωσις¹ τοῦ συνεργατικοῦ πνεύματος διὰ τῆς προπαγάνδας καὶ διαπαιδαγωγήσεως τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ὥς καὶ ἡ ἀσκήσις ἐλέγχου καὶ ἐποπτείας ἐπὶ τῶν συνεταιρισμῶν.

3. Εἶδος τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγουμένων δανείων

Τὰ ὑπὸ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς χορηγούμενα δάνεια συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 7 τοῦ ἰδρυτικοῦ αὐτῆς νόμου, εἶναι εἰδικώτερον τὰ ἑξῆς :

α) Δάνεια διὰ τὴν τρέχουσιν καλλιέργειαν, διαρκείας μέχρι ἐνὸς ἔτους (βραχυπρόθεσμα).

β) Δάνεια συμπληρώσεως τῶν ἐφοδίων τῆς γεωργικῆς ἐπιχειρήσεως, διαρκείας μέχρι πέντε ἐτῶν (μεσοπρόθεσμα).

γ) Δάνεια μονίμων ἐγκαταστάσεων καὶ βελτιώσεων, διαρκείας μέχρι ἑκοσι ἐτῶν (μακροπρόθεσμα).

4. Ἀρχικὰ κεφάλαια τῆς Α.Τ.Ε.

Τὰ ἀρχικὰ κεφάλαια τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς, ὡς ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὸ ἄρθρον 3 τοῦ ἰδρυτικοῦ αὐτῆς νόμου, προῆλθον ἐκ: α) προικοδοτήσεως τοῦ κράτους, β) δανείων καὶ πιστώσεων, γ) καταθέσεων ἐν γένει καὶ δ) τῶν ἐτησίων καθαρῶν κερδῶν ἀναγομένων εἰς τὸν σχηματισμὸν ἀποθεματικοῦ. Μεταξὺ τῶν κονδυλίων τῶν κρατικῶν προικοδοτήσεων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ ἄρθρον 4 τοῦ ὡς ἄνω νόμου, σημειώνομεν τὰ ποσὰ τὰ παρεχόμενα ὑπὸ τοῦ κράτους πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀγροτικῆς πίστεως, τὰ μὴ διατιθέμενα ἔσοδα τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων ὡς καὶ τὰ κεφάλαια τῶν λειτουργουσῶν τότε καὶ συγχωνευθεισῶν μετὰ τῆς Α.Τ.Ε. Δημοσίων Γεωργικῶν Τραπεζῶν² Μακεδονίας, Θράκης, Ἡπείρου, Νήσων Αἰγαίου καὶ τοῦ Κοινοφελοῦς Ταμείου Κρήτης. Τὸ σύνολον τῶν ἀρχικῶν τούτων κεφαλαίων τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς ἀνῆλθεν³ εἰς 1.470.000.000 δραχ., ὡς τοῦτο προκύπτει⁴ ἐκ τοῦ ἰσολογισμοῦ τῆς

1. Ἀναφερόμενος εἰς τὴν δρᾶσιν τῆς Τραπεζῆς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ Θ. Τζωρτζάκης ἔγραφεν : «Ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα ἀπέβη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της ὁ ἰσχυρότερος καὶ σταθερώτερος συντελεστὴς πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ διαμόρφωσιν τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως...». Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, Οἱ Συνεταιρισμοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, σελ. 321.

2. Νομοθετικὴ ἀναδιάρθρωσις τῆς λειτουργίας τῶν Τραπεζῶν τούτων ἐγένετο διὰ τοῦ ἀπὸ 28-9-1925 Ν.Δ. Τὸ σύνολον τῶν κεφαλαίων τῶν Τραπεζῶν τούτων ἀνῆρχετο εἰς 90.713.000 δραχ. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἀγροτικὴ πίστις κλπ., σελ. 10.

3. Ὁ Ε. Ζολώτας, ἐνθ' ἄν. σελ. 176, ἀναβιβάζει τὸ ἀρχικὸν κεφάλαιον εἰς 1.950.000.000. Ὁ Μ. Ἀλιβιζᾶτος εἰς 811 ἐκ. (Ἡ Γεωργικὴ Ἑλλάς κλπ. σελ. 78), ὁ Θ. Τζωρτζάκης

Τραπεζίης τοῦ ἔτους 1930. Πρὸς τὸ ποσὸν τοῦ 1.470.000.000 συμφωνεῖ καὶ ὁ Δ. Στεφανίδης¹.

5. Ὡς πρὸς τὸ ὕψος τῶν πάσης φύσεως καταθέσεων παρὰ τῇ Ἀγροτικῇ Τραπεζῇ κατὰ τὴν δεκαετίαν 1930 - 1939, τοῦτο ἐμφανίζεται οὕτω, εἰς ἑκατομμύρια δρχ. :

Ἔτη	Ποσὸν	Ἔτη	Ποσὸν
1930	221,4	1935	962,3
1931	333,5	1936	1.390,6
1932	316,9	1937	2.014,4
1933	551,6	1938	2.661,0
1934	784,6	1939	2.942,6

Ἐκ τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων προκύπτει ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν καταθετῶν, τόσον τῶν μεμονωμένων ἀγροτῶν ὅσον καὶ τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν καὶ ἐνώσεων αὐτῶν, ἠϋξήθη αἰσθητῶς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1930 - 1939.

Οὕτω τὸ σύνολον τῶν ἀγροτῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν καταθέται παρὰ τῇ Τραπεζῇ, ἐνῶ τὸ 1934 ἀνῆρχετο εἰς 6.123, κατὰ τὸ 1939 ἀνῆλθεν εἰς 19.222 καὶ τὸ σύνολον τῶν συνεταιρισμῶν καὶ ἐνώσεων τούτων ἀπὸ 3.375 τὸ ἔτος 1934 ἠϋξήθη, ἀνελθὼν εἰς 5.436.

6. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι : α) τὸ σύνολον τῶν πάσης φύσεως καταθέσεων παρὰ τῇ Α.Τ.Ε. κατὰ τὴν δεκαετίαν 1930 - 1939 ἑδεκατριπλασιάσθη, β) ὁ ἀριθμὸς τῶν καταθετῶν μεμονωμένων ἀγροτῶν ὑπερετριπλασιάσθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1934 - 1939 καὶ γ) ὁ ἀριθμὸς τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν καὶ ἐνώσεων τούτων κατὰ τὴν αὐτὴν ἐξαετίαν ἠϋξήθη κατὰ 50 %.

Ἡ προϋῶσα αὕτη αὔξησις τῶν καταθέσεων καὶ τῶν καταθετῶν ὑπεδήλου ὅτι ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς, κατανοήσας τὴν σημασίαν τῆς υπάρξεως καὶ τῆς ἀνδρώσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζίης διὰ τὴν ἐν γένει ἀνάπτυξιν τῆς καθ' ὅλου ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἐπεδίωξε τὴν ἐνίσχυσίν της, ἵνα αὕτη ἀνταποκριθῇ πληρέστερον εἰς τὸ ἔργον της.

Πέραν τούτου, ἐκ τῆς προϋούσης αὐξήσεως τοῦ ποσοῦ τῶν καταθέσεων παρὰ τῇ Τραπεζῇ, συνάγεται ὅτι ἰσχυροποιουμένων τῶν Συνεταιρισμῶν καὶ τῶν Ἑνώσεων τῶν ἡ ἀγροτικὴ τάξις μετεῖχεν εἰς τὸ σύνολον τῶν καταθέσεων διὰ διαρκῶς αὐξανομένων χρηματικῶν ποσῶν.

εἰς 1 δίσ. 413 ἑκ. (Οἱ Συνεταιρισμοὶ στὴν Ἑλλάδα, σελ. 239) καὶ ὁ Ε. Παπαγεωργίου εἰς 1 1/2 δίσ. (Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 203).

4. Ἴδε «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1934, τευχ. 3, σελ. 41.

1. Ἴδε Δ. Στεφανίδου, Ἡ ἀγροτικὴ πίστις κλπ., σελ. 22.

7. Χορηγηθέντα δάνεια υπό τῆς Α.Τ.Ε. ἐπὶ πλασματικῷ, κοινῷ καὶ γεωργικῷ ἐνεχύρῳ πρὸς συνεταιρισμένους καὶ μεμονωμένους παραγωγούς¹.

Ἔτη	Πρὸς μεμονωμένους		Πρὸς συν/σμένους		Σύνολον	
	Λαβόντες	Ποσὸν εἰς χιλ.	Λαβόντες	Ποσὸν εἰς χιλ.	Λαβόντες	Ποσὸν εἰς χιλ.
1930	16.994	107.086	41.017	284.521	58.011	391.607
1931	20.803	90.974	70.157	294.624	90.960	385.598
1932	13.880	61.432	35.904	208.197	49.784	269.629
1933	19.582	131.619	38.990	322.222	58.572	453.841
1934	19.945	125.686	28.473	870.444	48.418	996.130
1935	31.894	255.905	35.696	470.158	67.590	726.063
1936	56.901	527.993	50.270	697.597	107.171	1.225.590
1937	57.867	597.414	48.120	1.188.973	105.987	1.786.351
1938	52.330	471.653	42.064	1.064.668	94.394	1.536.321
1939	52.903	425.795	42.987	1.248.848	95.890	1.674.643
1940 ²	—	1.417.500	—	1.724.600	—	3.142.100

Ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ προηγουμένου πίνακος προκύπτει ὅτι, κατὰ τὴν δεκαετίαν ταύτην : α) Οἱ μεμονωμένοι ἀγρόται, οἱ ὅποιοι ἐδανειοδοτήθησαν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., ὑπερετριπλασιάσθησαν. β) Τὸ εἰς αὐτοὺς χορηγηθὲν ποσὸν σχεδὸν ἐδεκατετραπλασιάσθη. γ) Ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, οἱ ὅποιοι ἐδανειοδοτήθησαν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., εἶναι μικρότερος τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μεμονωμένων, ἐν τούτοις αἱ πρὸς αὐτοὺς χορηγήσεις εἶναι αἰσθητῶς ὑψηλότεραι ὑπερβαίνουσαι τὸ διπλάσιον κατὰ τὴν τριετίαν 1937 - 1939, γεγονός τὸ ὅποιον ὑποδηλοῖ τὴν μεγαλύτεραν σημασίαν, ἣν ἀπέδιδεν ἡ Α.Τ.Ε. διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ συνεταιρικοῦ ἔργου. δ) Τὸ πρὸς τοὺς συνεταιρισμένους ἀγρότας χορηγηθὲν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ποσὸν ὑπερεξαπλασιάσθη καὶ ε) Τὸ συνολικὸν ποσὸν τὸ ὑπὸ τῆς Τραπεζῆς διατεθὲν εἰς τοὺς μεμονωμένους καὶ εἰς τοὺς συνεταιρισμένους ἀγρότας ὀκταπλασιάσθη.

Ἡ προσπάθεια τῆς Τραπεζῆς κατέτεινεν εἰς τὴν διὰ μέσου τῶν συνεταιρισμῶν δανειοδότησιν τῶν ἀγροτῶν, διότι τὸ κόστος δανειοδοτήσεως τοῦ μεμονωμένου ἀγρότου ἦτο κατὰ μέσον ὅρον διπλάσιον τοῦ κόστους τῶν δανείων τὰ ὅποια ἐπραγματοποιοῦντο διὰ μέσου τῶν συνεταιρισμῶν³.

1. Ἴδε Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1930 - 1939, σελ. 109, ἔκδ. Α.Τ.Ε.

2. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 70.

3. Ἴδε εἰσήγησιν Μ. Γερακάρη εἰς Γ' Πανελλήνιον Συνέδριον τῆς Συνομοσπονδίας Ἑνώσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν (17-4-1937), εἰς «Συνεταιριστὴν», ἔτους 1937, τευχ. 6 - 7, σελ. 93.

8. Τὰ πρὸς τοὺς συνεταιρισμοὺς καλλιεργητικὰ καὶ ἐπ' ἐνεχύρῳ δάνεια τῆς Α.Τ.Ε. παρουσιάζουν τὴν ἐξῆς πορείαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1933 - 1939 (εἰς ἀριθμὸν δανείων).

Ἔτος	Καλλιεργητικαὶ χορηγήσεις		Δάνεια ἐπ' ἐνεχύρῳ	
	Συνεταιρισμοὶ	Ἀριθμὸς συνεταιρῶν	Συνεταιρισμοὶ	Ἀριθμὸς συνεταιρῶν
1933	2.916	129.139	784	38.990
1934	2.912	133.147	607	38.473
1935	3.012	145.903	958	35.696
1936	3.348	168.793	1.140	50.270
1937	3.702	193.748	1.337	48.120
1938	3.980	193.579	1.340	42.064
1939	4.178	210.944	1.307	42.987

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγεται ὅτι : α) τόσον ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμῶν ὅσον καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, οἱ ὅποιοι ἱκανοποιοῦν τὰς εἰς κεφάλαια ἀνάγκας τῶν μέσῳ τῆς Α.Τ.Ε., ἐβαίνον διαρκῶς αὐξανόμενοι καὶ β) ἠϋξήθησαν αἱ πιστωτικαὶ ἐργασίαι τῶν συνεταιρισμῶν, γεγονός τὸ ὅποῖον δὲν ὠφέλησε μόνον τὸν ἀγροτικὸν πλησμόν, ἀλλὰ συνετέλεσε καὶ εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν χορηγηθέντων κεφαλαίων πρὸς παραγωγικοὺς σκοποὺς.

Λήγοντος τοῦ ἔτους 1939 αἱ εἰς δρχ. καλλιεργητικαὶ χορηγήσεις καὶ τὰ δάνεια ἐπ' ἐνεχύρῳ πρὸς τοὺς συνεταιρισμοὺς ἀνῆλθον εἰς 1.299.813.000 δρχ. καὶ 1.248.847.000 ἀντιστοίχως.

9. Συνολικὸν ποσὸν χορηγηθέντων ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. δανείων μέσης καὶ μακρᾶς διάρκειας κατὰ τὸ δεκαετὲς διάστημα λειτουργίας τῆς 1930 - 1939.

Ἔτη	Χορηγηθὲν ποσὸν εἰς δρχ.
1930	17.176.000
1931	35.837.000
1932	20.850.000
1933	26.656.000
1934	47.684.000
1935	80.126.000
1936	147.754.000
1937	315.269.000
1938	416.381.000

1939	417.893.000
Σύνολον	1.525.694.000

Ἐκ τοῦ ὥς ἄνω πίνακος συνάγεται ὅτι ἐντὸς τῆς ὥς ἄνω δεκαετίας τὸ χορηγηθὲν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ποσὸν διὰ δάνεια μέσης καὶ μακρᾶς διαρκείας πρὸς τὴν γεωργίαν ἠυξήθη κατὰ 24,5 φορές.

Ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου διετετέθησαν : α) διὰ γεωργικὰς μηχανὰς καὶ ἐργαλεῖα δρχ. 118.365.000, β) διὰ ἔργα ἀρδεύσεων δρχ. 134.885.000 καὶ γ) διὰ ἀποστραγγίσεις καὶ διὰ ἀντιπλημμυρικὰ καὶ ἀποξηραντικὰ ἔργα δρχ. 140.035.000.

10. Κατὰ τὸ δεκαετές¹ διάστημα 1930-1939 ἐχορηγήθησαν τὰ κάτωθι μακροπρόθεσμα δάνεια εἰς τοὺς κατ' ἐξοχὴν παραγωγικοὺς συνεταιρισμοὺς, ἥτοι εἰς τοὺς ἐλαιουργικοὺς, οἰνοποιητικοὺς καὶ γαλακτοκομικοὺς.

Ἔτη	Ἐλαιουργικοὶ Συνεταιρισμοὶ		Οἰνοποιητικοὶ Συνεταιρισμοὶ		Γαλακτοκομικοὶ Συνεταιρισμοὶ	
	Ἀριθμὸς δανείων	Ποσὸν εἰς δρχ.	Ἀριθμὸς δανείων	Ποσὸν εἰς δρχ.	Ἀριθμὸς δανείων	Ποσὸν εἰς δρχ.
1930 - 36	68	39.989.000	15	32.930.000	42	2.991.900
1937	35	26.880.000	5	15.860.000	1	180.000
1938	26	16.367.000	3	7.200.000	1	100.000
1939 - 40	29	17.708.000	9	8.345.000	6	1.500.000
Σύνολον	158	93.944.000	32	64.335.000	50	4.771.900

11. Κατὰ τὴν αὐτὴν δεκαετίαν αἱ ἐγκριθεῖσαι αἰτήσεις δανειοδοτήσεως ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ἀνῆλθον εἰς 896 μὲ προέχουσιν θέσιν τῶν συνεταιρικῶν ὁργανώσεων πρώτου καὶ δευτέρου βαθμοῦ, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ κατωτέρω παρατιθεμένου πίνακος.

Ἐγκριθεῖσαι αἰτήσεις	Ἀριθμὸς	Ἐγκριθέν ποσὸν εἰς δρχ.
Ὑπὲρ συνεταιρικῶν ὁργανώσεων	737	271.101.000
» Δήμων	2	55.310.000
» Συνδέσμων κοινοτήτων	4	38.900.000
» Κοινοτήτων	120	93.504.000

1. Ἰδε Τὸ ἔργον μᾶς δεκαετίας, σελ. 86.

Ὑπὲρ Ὑδραυλικῶν Ταμείων	6	111.400.000
» Ἑτέρων νομικῶν προσώπων	27	76.092.000
Σύνολον	896	646.307.000

12. Τὸ ποσὸν τῶν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. χορηγηθέντων δανείων τρεχούσης καλλιεργείας πρὸς τοὺς μεμονωμένους καὶ συνεταιρισμένους ἀγρότας κατὰ τὴν δεκαετίαν 1930 - 1939 ἔχει ὡς κάτωθι :

Ἔτη	Πρὸς μεμονωμένους		Πρὸς συν/σμένους		Σύνολον	
	Ἀριθμὸς λαβόντων	Ποσὸν εἰς χιλ. δρχ.	Ἀριθμὸς λαβόντων	Ποσὸν εἰς χιλ. δρχ.	Ἀριθμὸς λαβόντων	Ποσὸν εἰς χιλ. δρχ.
1930	85.955	259.443	200.538	638.055	286.493	897.498
1931	138.089	322.431	207.835	609.896	345.924	932.327
1932	102.671	316.247	145.452	519.160	248.123	835.407
1933	108.951	314.202	129.139	568.908	238.090	883.110
1934	108.814	347.939	133.147	540.183	241.961	888.122
1935	139.448	464.905	135.903	645.292	275.351	1110.834
1936	180.772	628.555	168.893	882.905	349.665	1511.460
1937	197.472	767.371	193.748	1003.922	391.220	1771.293
1938	203.930	889.675	193.579	1166.368	397.509	2056.043
1939	213.720	924.143	210.944	1299.813	424.664	2223.956

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγεται ὅτι ἐντὸς τῆς ὡς ἄνω δεκαετίας :

α) Ὁ ἀριθμὸς μὲν τῶν ἀγροτῶν, οἱ ὅποιοι ἔλαβον δάνεια τρεχούσης καλλιεργείας ἠϋξήθη κατὰ 2 1/2 φορές, κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα, ἐνῶ τὸ εἰς τούτους χορηγηθὲν ποσὸν ὑπὸ τῆς Τραπεζῆς ὑπερετριπλασιάσθη, γεγονὸς τὸ ὅποιον συνετέλεσε εἰς τὴν μείωσιν¹ τῶν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν, δεδομένου ὅτι οἱ ἀγρόται ἠδύναντο ἀπ' εὐθείας νὰ δανειοδοτηθοῦν ὑπ' αὐτῆς.

β) Μολονότι ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, εἰς οὓς ἐχορηγήθησαν δάνεια, ἠϋξήθη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1930 κατὰ τὸ 1/20, κατὰ τὸ ἔτος 1939 τὸ ὕψος τοῦ εἰς τούτους χορηγηθέντος ποσοῦ ὑπερεδιπλασιάσθη, γεγονὸς τὸ ὅποιον ὑποδηλοῖ τὴν αὔξησιν τοῦ ποσοῦ τοῦ χορηγηθέντος εἰς ἑκάστον συνεταιρισμένον ἀγρότην.

13. Κατὰ τὴν δεκαετίαν 1930 - 1940 αἱ πάσης φύσεως χορηγήσεις τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τοὺς ἀγρότας ἔχουν οὕτως² εἰς ἑκατομμύρια δρχ.

1. Ἰδε σχετικὴν μελέτην Τ. Φαρμάκη εἰς «Συνεταιριστὴν» ἔτους 1935, τεύχ. 1, σελ. 32.

2. Ἰδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 78.

Έτη	Ποσόν	Έκατοστιαία ἀναλογία λήψεως δανείων	
		Υπό μεμονωμένων	Υπό συνεταιρισμένων
1930	1.306	28,40	70,90
1931	1.354	32,05	67,04
1932	1.126	34,25	64,73
1933	1.364	33,70	65,61
1934	1.932	25,80	73,49
1935	1.917	40,36	58,60
1936	2.885	42,57	49,55
1937	3.873	37,66	40,58
1938	4.009	37,23	41,70
1939	4.316	34,58	42,02
1940	4.197	33,77	41,09

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι αἱ πάσης φύσεως χορηγήσεις τῆς Α.Τ.Ε. πρὸς τοὺς ἀγρότας ἠυξήθησαν ἐντὸς τῆς ὥς ἄνω δεκαετίας κατὰ 321 %, αἱ δὲ χορηγήσεις πρὸς τοὺς μεμονωμένους ἐσημείωσαν αὔξησιν κατὰ 5 %, ἐνῶ αἱ πρὸς τοὺς συνεταιρισμένους χορηγήσεις ἐμειώθησαν κατὰ 29 %. Παρὰ τὴν φαινομενικὴν, ὅμως, ταύτην μείωσιν τῶν πρὸς τοὺς συνεταιρισμένους χορηγήσεων τῆς Α.Τ.Ε., οὗτοι ἔλαβον τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν ἐξ αὐτῶν. Τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τῆς κατ' ἔτος συγκρίσεως τῆς ἑκατοστιαίας ἀναλογίας λήψεως καὶ ἐκ τοῦ γενικοῦ μέσου ὅρου τῶν ἐτῶν, ὁ ὁποῖος ἐνῶ διὰ τοὺς μεμονωμένους ἀνέρχεται εἰς ποσοστὸν 34,5 % τοῦ συνόλου, διὰ τοὺς συνεταιρισμένους τοῦτο φθάνει τὸ 56,8 %, ἥτοι ὑπερβαίνει κατὰ 22,3 % τὸ ποσοστὸν λήψεως τῶν μεμονωμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

§ 33

Ἡ πορεία τῆς συστάσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους λειτουργίας τῆς Α.Τ.Ε. (1930), ὑπῆρξεν ἡ ἐξῆς, καθ' ἅπασαν τὴν χῶραν, μέχρι τοῦ ἔτους 1939.

α) Ἡ ἀριθμητικὴ ἐτησίᾳ αὔξεις τῶν συσταθέντων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν παρ' ἡμῖν, κατὰ τὸ ὡς ἄνω διάστημα, ἐμφανίζεται οὕτω :

Έτη	Ἀριθμὸς Συνεταιρισμῶν	Ἀριθμητικὴ αὔξεις κατ' ἔτος
1929	5186	
1930	5754	568

1931	5800	46
1932	5805	5
1933	6026	221
1934	6278	252
1935	6482	204
1936	6270	-212
1939	6704	434

Ἦτοι, κατὰ τὴν ὥς ἄνω δεκαετίαν, οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ηὐξήθησαν κατὰ 1518¹ ἢ ἄλλως, κατὰ 28,5 % περίπου. Ἡ παρατηρουμένη μικρὰ ἀριθμητικὴ αὐξησης, ἰδίᾳ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη λειτουργίας τῆς ΑΤΕ (1931, 1932), ὠφείλετο εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς καταβαλλομένης προσπάθειας διὰ τὴν σύστασιν βιωσίμων συνεταιρισμῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἵδρυσις θὰ ἐπεβάλλετο ἐκ τῆς συνδρομῆς τῶν ἀπαραιτήτων προϋποθέσεων καὶ δὲν θὰ ἐστηρίζετο ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὰς προθέσεις τῶν συνεταιριζομένων ἀγροτῶν.

β) Ἡ κατὰ περιφέρειαν καὶ κατ' εἶδος κίνησις τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, κατὰ τὴν αὐτὴν ὥς ἄνω περίοδον ἐμφανίζεται οὕτω :

1. Ὑφιστάμενοι Γεωργ. Συνεταιρισμοὶ κατὰ περιφερείας λήγοντος τοῦ ἔτους 1930.

Περιφέρειαι	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ πε- ριφέρειαν
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφοροι	
Πελοπόννησος	949	102	217	50	59	1377
Στερεὰ Ἑλλάς	485	40	51	49	291	916
Εὐβοία	31	3	5	20	39	98
Θεσσαλία	379	1	29	25	38	472
Ἑπτάνησα	81	5	29	26	—	141
Κυκλάδες	54	—	3	11	—	68
Ἡπείρου	253	3	3	5	38	302
Κεντρ.-Δυτ. Μακεδονία	1038	4	20	7	11	1080
Ἀνατολ. Μακεδονία	407	2	8	1	7	425
Δυτ. Θράκη	288	1	3	—	3	295
Κρήτη	280	24	58	46	1	409
Νῆσοι Αἰγαίου	106	3	4	40	18	171
Σύνολον Ἑλλάδος	4351	188	430	280	505	5754

1. Ἡ Ἀγροτικὴ Τράπεζα ἀναβιβάζει τοὺς κατὰ τὴν αὐτὴν δεκαετίαν ἱδρυθέντας συνεταιρισμοὺς εἰς 3.360. Ἴδε ἐκδοσὶν τῆς «Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1930 - 1939», σελ. 165.

2. Υφιστάμενοι Γεωργικοί Συνεταιρισμοί κατά περιφέρειας, λήγοντος τοῦ ἔτους 1931.

Περιφέρειαι	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατά πε- ριφέρειαν
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφοροι	
Πελοπόννησος	899	95	215	50	52	1311
Στερεὰ Ἑλλάς	486	35	50	52	268	891
Εὐβοία	36	3	5	20	43	107
Θεσσαλία	401	2	21	25	38	487
Ἑπτάνησα	112	5	30	33	—	180
Κυκλάδες	54	—	4	11	—	69
Ἡπειρος	239	3	2	7	18	269
Κεντρ.-Δυτ. Μακεδονία	1065	4	23	9	14	1115
Ἀνατ. Μακεδονία	427	2	8	2	7	446
Δυτ. Θράκη	290	1	3	—	4	298
Κρήτη	286	23	58	51	51	469
Νῆσοι Αἰγαίου	98	3	3	40	14	158
Σύνολον Ἑλλάδος	4393	176	422	300	509	5800

3. Υφιστάμενοι Γεωργικοί Συνεταιρισμοί κατά περιφέρειας λήγοντος τοῦ ἔτους 1932.

Περιφέρειαι	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατά πε- ριφέρειαν
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφοροι	
Πελοπόννησος	859	91	226	30	63	1269
Στερεὰ Ἑλλάς	522	33	49	53	276	933
Εὐβοία	38	3	7	20	43	111
Θεσσαλία	413	2	19	23	34	491
Ἑπτάνησα	109	5	31	33	—	178
Κυκλάδες	53	—	4	11	—	68
Ἡπειρος	242	3	2	8	19	274
Κεντρ.-Δυτ. Μακεδονία	1054	5	25	8	18	1110
Ἀνατ. Μακεδονία	429	2	8	2	11	452
Δυτ. Θράκη	293	1	2	—	8	304
Κρήτη	278	21	58	58	51	466
Νῆσοι Αἰγαίου	88	3	3	40	15	149
Σύνολον Ἑλλάδος	4378	169	434	286	538	5805

4. Ὑφιστάμενοι Γεωργικοί Συνεταιρισμοὶ κατὰ περιφέρειας λήγοντος τοῦ ἔτους 1933.

Περιφέρειαι	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ πε- ριφέρειαν
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφοροι	
Πελοπόννησος	882	90	234	38	74	1318
Στερεὰ Ἑλλάς	545	33	55	54	298	985
Εὐβοία	40	3	8	20	45	116
Θεσσαλία	425	2	21	24	39	511
Ἑπτάνησα	114	5	32	34	1	186
Κυκλάδες	55	—	4	11	—	70
Ἥπειρος	239	3	2	10	20	274
Κεντρ.-Δυτ. Μακεδονία	1060	5	25	10	31	1131
Ἀνατολική Μακεδονία	428	2	8	2	15	455
Δυτική Θράκη	294	1	2	1	14	312
Κρήτη	288	21	54	142	1	506
Νῆσοι Αἰγαίου	96	3	3	42	18	162
Σύνολον Ἑλλάδος	4466	168	448	388	556	6026

Ἐνταῦθα ὁμῶς δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι τόσον οἱ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὑφιστάμενοι συνεταιρισμοὶ ὅσον καὶ οἱ κατὰ τὰ προηγηθέντα ἔτη τοιοῦτοι, δὲν ἐλειτούργουν ἅπαντες, ἀλλὰ σημαντικὸν ποσοστὸν τούτων κυμαινόμενον ἀπὸ 13 % - 51 % ἠδράνουν παντελῶς. Οὕτω, κατὰ τὸ ἔτος 1933 τὸ ποσοστὸν ἀδρανείας τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, καθ' ἅπασαν τὴν χώραν, ἦτο τὸ ἐξῆς¹. (Παραλείπεται τὸ δεκαδικὸν μέρος).

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Ποσοστὸν ἀδρανούντων ἐπὶ τοῖς %
Πελοπόννησος	36 %
Στερεὰ Ἑλλάς	51 %
Θεσσαλία	28 %
Κυκλάδες	46 %
Ἥπειρος	30 %
Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία	24 %
Ἀνατολικὴ Μακεδονία	22 %
Κρήτη	29 %

1. Ἴδε Εἰσηγητικὴν Ἐκθεσιν ἐπὶ τοῦ Α.Ν. «Περὶ κεντρικῆς ὁργανώσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν τῆς Ἑλλάδος» τῆς 22-2-1938 εἰς «Συνεταιριστὴν» ἔτους 1938, τεύχ. 4 - 5, σελ. 50 - 52.

Δυτική Θράκη	13 %
Νῆσοι Αἰγαίου	16 %
Νῆσοι Ἰονίου	15 %

β) Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ ποσοστὸν ἀδρανείας τῶν συνεταιρισμῶν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν Στερεάν, τὴν Πελοπόννησον, τὰς Κυκλάδας, τὴν Ἑπειρον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Κρήτην ἦτο ὑψηλότετον κυμαινόμενον μεταξὺ τοῦ 28 % - 51 % ἢ ἄλλως, κατὰ μέσον ὅρον, τοῦτο ἀνήρχετο εἰς 29 % περίπου καθ' ἅπασαν τὴν χώραν. Πέραν τῆς λειτουργικῆς ταύτης ἀδυναμίας τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν, ἐτέρα ἀδυναμία ταύτης ἦτο ἡ μικρὰ ἀριθμητικὴ δύναμις τῶν συνεταιρισμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ποσοστὸν 41 % εἶχεν ἀπὸ 21 - 50 μέλη, 7,5 % εἶχε δύναμιν μέχρι 20 μελῶν, ποσοστὸν 21,90 % εἶχε δύναμιν 51 - 100 μελῶν, 10,82 % ἠριθμεῖ 101 - 300 μέλη καὶ τέλος 0,55 % τῶν συνεταιρισμῶν εἶχον ἰσχυρὰν ἀριθμητικὴν δύναμιν ἄνω τῶν 300 μελῶν.

γ) Τὴν μικρὰν ταύτην ἀριθμητικὴν δύναμιν τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἐπεδίωξε νὰ ἐνδυναμώσῃ τὸ Κράτος, διότι, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὰ ὑπὸ τοῦ Β. Σιμωνίδου παρασχεθέντα στοιχεῖα¹, ἐπὶ ὑφισταμένων 6.000 περίπου συνεταιρισμῶν κατὰ τὸ ἔτος 1933 ἦσαν ἐγγεγραμμένα 300.000 μέλη, ἥτοι ἀνελόγουν 60 μέλη εἰς ἕκαστον συνεταιρισμὸν. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι οἱ ἀγρόται σπασμωδικῶς πως ἐνεργοῦντες προέβαινον εἰς τὴν ἀθρόαν σύστασιν συνεταιρισμῶν, πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἰδίων ἀναγκῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ περιεχομένου, κατακερματίζοντες τὰς ἐλαχίστας δυνάμεις τὰς ὁποίας διέθετον, τόσον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν διατιθεμένων μέσων, ὅσον καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ ἀνθρωπίνου δυναμικοῦ τοῦ δυναμένου νὰ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν καὶ διεκπεραίωσιν τῶν συνεταιρικῶν ἐργασιῶν. Ἡ διαπίστωσις αὕτη δὲν ἀλλοιοῦται αἰσθητῶς, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὰ παρεχόμενα στοιχεῖα², βάσει τῶν ὁποίων ἡ μέση ἀναλογία μελῶν δι' ἕκαστον συνεταιρισμὸν ἀνήρχετο διὰ τὸ ἔτος 1934 εἰς 65,4 καὶ διὰ τὰ ἔτη 1935 καὶ 1936 εἰς 64,7.

δ) Ἐνταῦθα δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα δὲν συμφωνοῦν ἀπολύτως μὲ τοὺς ἀριθμοὺς τοὺς παρεχομένους ὑπὸ ἐτέρων πηγῶν³, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ καθ' ἅπασαν τὴν χώραν λειτουργοῦντες συνεταιρισμοὶ ἀνήρχοντο ὡς κάτωθι κατὰ κατηγορίαν, τὸ ἔτος 1933.

Κατηγορία συνεταιρισμῶν	Ἀριθμὸς συν/μῶν	Ἀριθμὸς μελῶν
Πιστωτικοὶ	3150	208.516
Προμηθευτικοὶ	19	1.621

1. Ἰδε «Ὁ Συνεταιριστὴς» ἔτους 1935, τευχ. 1, σελ. 16.

2. Ἰδε «Ὁ Συνεταιριστὴς» ἔτους 1938, τευχ. 4-5, σελ. 73.

3. Ἰδε «Ὁ Συνεταιριστὴς» ἔτους 1936, τευχ. 9, σελ. 158.

Πωλήσεως	272	16.517
Παραγωγικοί	169	13.251
Διάφοροι	128	20.730
Σύνολον Ἑλλάδος	3738	260.635

Ἐκ τῶν στοιχείων τούτων προκύπτει ὅτι οἱ λειτουργοῦντες συνεταιρισμοὶ κατὰ τὸ ἔτος 1933 ἦσαν ἰσχυρότεροι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἀναλογούντων μελῶν δι' ἕκαστον συνεταιρισμόν, τῆς μέσης ἀναλογίας ἀνερχομένης εἰς 70 περὶπου μέλη. Συνεπῶς καὶ τὰ στοιχεῖα ταῦτα βελτιώνουν ἐλαφρῶς τὴν κατάστασιν τῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως τῶν Συνεταιρισμῶν, πλὴν ὅμως δὲν ἀλλοιώνουν τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα.

ε) Τῶν πραγμάτων οὕτως ἐχόντων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως τῶν συνεταιρισμῶν, δὲν πρέπει νὰ παραλειφθῇ ἡ ὑπογράμμισις, ὅτι ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔτος 1928 οὗτοι παρουσίασαν ἀριθμητικὴν αὐξήσιν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο (1933), κυμαινομένην μεταξὺ 20 % - 30 %, δεδομένου ὅτι, ὡς εἶδομεν, κατὰ τὸ ἔτος 1928, ἡ μέση ἀριθμητικὴ δύναμις ἑκάστου συνεταιρισμοῦ ἀνῆρχετο εἰς 40 - 50 μέλη. Ἡ ἐπελθοῦσα αὕτη βελτίωσις προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ κατωτέρω παρατιθεμένου πίνακος, βάσει στοιχείων τῆς γεωργικῆς ἀπογραφῆς¹ τοῦ ἔτους 1929 καὶ ἐτέρων πηγῶν², ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ὁ συγκριτικὸς ἀριθμὸς τῶν λειτουργησάντων συνεταιρισμῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων καὶ τῶν ἀγροτικῶν ἐπιχειρηματιῶν κατὰ τὸ ἔτος 1933, εἰς τὰ διάφορα γεωγραφικὰ διαμερίσματα τῆς χώρας, ὡς καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τούτων.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Λειτουργοῦντες Συνεταιρισμοὶ	Δηλώσαντες ὡς καλλιεργηταί	Ἀναλογία δηλωσάντων ὡς καλλιεργητῶν κατὰ λειτουργούντα Συν/σμόν	Σύνολον μελῶν λειτουργούντων Συν/ σμῶν	Ἀναλογία μελῶν κατὰ λειτουργούντα Συν/σμόν
Δυτικὴ Θράκη	249	48.338	194	18.845	76
Μακεδονία	1.228	210.299	171	87.946	147
Ἡπειρος	191	61.445	321	13.650	71
Θεσσαλία	363	76.443	210	24.405	67
Στερεὰ Ἑλλάς	513	143.590	280	44.178	86
Ἰόνιοι Νῆσοι	114	38.191	335	8.398	74
Πελοπόννησος	758	197.543	261	32.791	43

1. Ἴδε «Γεωργ. Ἀπογραφή τῆς Ἑλλάδος ἔτους 1929», σελ. ἰδ' πίναξ Β', τοῦ τόμου ἀπογραφῆς Κρήτης κλπ.

2. Ἴδε Α. Κλήμη, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 91.

Κρήτη, Κυκλάδες,					
Νῆσοι Αἰγαίου	335	87.954	262	22.192	66
Δωδεκάνησος	174	89.564	514	13.662	147
Σύνολον Ἑλλάδος	3.925	953.367	243	266.067	68

5. Ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατὰ περιφέρειας λήγοντος τοῦ ἔτους 1934. (Ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων μελῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρεχόμενα στοιχεῖα, ἀνῆρχετο εἰς 250.000).

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ πε- ριφέρειαν
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφοροι	
Πελοπόννησος	880	87	249	50	82	1348
Στερεὰ Ἑλλάς	554	35	59	56	316	1026
Εὐβοία	40	3	8	20	47	118
Θεσσαλία	441	3	23	24	50	541
Ἑπτάνησος	136	5	32	34	1	208
Κυκλάδες	55	—	4	11	—	70
Ἡπειρος	241	3	2	11	21	278
Κεντρ.-Δυτ. Μακεδονία	1073	5	26	11	41	1156
Ἀνατολική Μακεδονία	435	2	8	2	24	471
Δυτική Θράκη	304	1	2	2	23	332
Κρήτη	277	21	54	174	1	527
Νῆσοι Αἰγαίου	93	3	3	84	26	209
Σύνολον Ἑλλάδος	4529	168	470	479	632	6278

Ἡ εἰδικωτέρα κατανομή τῶν παραγωγικῶν καὶ τῶν διαφόρων συνεταιρισμῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἦτο ἡ ἑξῆς :

Παραγωγικοὶ		Διάφοροι	
Ἐλαιουργικοὶ	96	Ἐνοικιάσ. γαιῶν καὶ λειβαδ.	410
Οἰνοποιητικοὶ	179	Διαχειρίσεως συνιδιοκτησ.	155
Γαλακτοκομικοὶ	99	Ἀρδεύσεις	15
Σηροτροφικοὶ	1	Κτηνασφαλιστικοὶ	8
Παραγωγῆς κονσερβῶν	2	Ἐργασίας (ὕλοτόμων)	26
Ἐπεξεργασίας προϊόντων	32	Ἀλληλασφαλιστικοὶ	1
Ὀρυζοκαλλιεργείας	2	Ἐξημερώσ. καὶ ἐξευγεν. δένδρων	3
Μελισσοκομικοὶ	2	Χρήσεως μηχανῶν	1
Πτηνοτροφικοὶ	4	Δενδροκομικοὶ	1

Ἐκμεταλλεύσεως δασῶν	1	Ἀποξηράνσεως ἐλῶν	4
Ἐργασίας	3	Κτηματικῆς πίστεως	3
Παραγωγῆς ξυλανθράκων	1	Υγειονομικοὶ	3
Ρητινοπαραγωγικοὶ	7	Ἀντιπλημμυρικῶν ἔργων	1
Κιτροπαραγωγικοὶ	50	Συντηρήσεως ποσίου ὕδατος	1
Σύνολον	479	Σύνολον	632

Ἐκ τῆς ὥς ἄνω εἰδικωτέρας κατανομῆς τῶν δύο εἰδῶν συνεταιρισμῶν καταφαίνεται τὸ ἐκτεταμένον πεδίον δράσεως τὸ ὁποῖον κέκτληται οἱ συνεταιρισμοί, πέραν τῆς συστάσεως τῶν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν. Εἰδικώτερον δὲ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς παραγωγικοὺς συνεταιρισμοὺς καὶ ἰδίᾳ τῆς ἐπεξεργασίας προϊόντων δέον νὰ λεχθῇ ὅτι ἐπῆλθον ἔκτοτε σημαντικώτατοι πρόοδοι, τῶν ὁποίων ἡ παρουσίασις ἐκφεύγει τῶν πλαισίων τῆς παρούσης μελέτης. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν ἐνταῦθα εἶναι ὅτι οἱ ἐλαιουργικοί, οἱ οἰνοποιητικοὶ καὶ οἱ γαλακτοκομικοὶ παραγωγικοὶ συνεταιρισμοὶ παρουσίασαν σημαντικὴν αὔξησιν συνεπείᾳ τῆς πρὸς τούτους μακροπροθέσμου πιστοδοτήσεως τῆς Α.Τ.Ε., ἡ ὁποία μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1930 - 1936 ἀνῆλθεν εἰς τὸ ποσὸν τῶν 76 ἑκατομμυρίων δρχ. περίπου¹.

6. Ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατὰ περιφέρειας λήγοντος τοῦ ἔτους 1935. (Ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων μελῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, συμφώνως πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρεχόμενα στοιχεῖα, ἀνῆλθετο εἰς 256.000).

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ πε- ριφέρειαν
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφοροι	
Πελοπόννησος	894	87	270	53	90	1394
Στερεὰ Ἑλλάς	560	36	67	59	336	1058
Εὐβοία	39	3	8	22	53	125
Θεσσαλία	461	3	24	25	65	578
Ἑπτάνησα	150	5	33	34	1	223
Κυκλάδες	56	—	4	11	—	71
Ἡπειρος	246	3	3	13	24	289
Κεντρ.-Δυτ. Μακεδονία	1083	5	26	11	54	1179
Ἀνατολικὴ Μακεδονία	431	2	8	2	25	468
Δυτικὴ Θράκη	307	1	2	2	24	346
Κρήτη	290	21	54	179	1	545

1. Ἰδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας, σελ. 86.

Νῆσοι Αἰγαίου	92	3	3	92	26	216
Σύνολον Ἑλλάδος	4609	169	502	503	699	6482

7. Ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατὰ περιφέρειας λήγοντος τοῦ ἔτους 1936. (Ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων μελῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνῆρχετο εἰς 270.000).

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ πε- ριφέρειαν
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφοροι	
Πελοπόννησος	855	76	267	53	90	1341
Στερεὰ Ἑλλάς	541	36	63	59	327	1026
Εὐβοία	46	3	9	24	53	135
Θεσσαλία	462	3	22	25	74	586
Ἑπτάνησος	149	5	32	27	1	214
Κυκλάδες	52	—	3	12	—	67
Ἡπειρος	256	3	2	15	24	300
Κεντρ.-Δυτ. Μακεδονία	955	3	21	14	66	1059
Ἀνατολ. Μακεδονία	401	2	8	2	25	438
Δυτικὴ Θράκη	292	1	2	5	24	324
Κρήτη	301	21	57	185	1	565
Νῆσοι Αἰγαίου	91	3	4	93	24	215
Σύνολον Ἑλλάδος	4401	156	490	514	709	6270

Ἐνταῦθα, ὥς πρὸς τὴν λειτουργίαν τῶν ὑφισταμένων συνεταιρισμῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, δεόν νὰ λεχθῇ ὅτι οἱ κατὰ περιφέρειαν λειτουργήσαντες συνεταιρισμοὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἔτος 1933 ἐνεφάνισαν μικρὰς αὐξομειώσεις¹.

Οὕτως, ἐκ τοῦ κατωτέρω πίνακος² προκύπτει συγκριτικῶς ἢ κατὰ νόμον ὑπαρξίς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συνεταιρισμῶν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν πράγματι λειτουργούντων ἐξ αὐτῶν κατὰ τὰ ἔτη 1933, 1936, εἰς τὰ διάφορα γεωγραφικὰ διαμερίσματα τῆς χώρας.

1. Κατὰ τὸ ἔτος 1936 διελύθησαν 505 συνεταιρισμοί, οἱ ὅποιοι δὲν παρουσίαζον ἰσχυρὰν βιωσιμότητα.

2. Ἴδε Α. Κλήμη, ἔνθ' ἀν., σελ. 90.

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	1 9 3 3			1 9 3 6		
	Υφιστά- μενοι	Λειτουργ- γούντες	Ποσοστὸν λειτουργ- γούντων ἐπὶ τοῖς %	Υφιστά- μενοι	Λειτουργ. καὶ ὑπὸ ὀργάνω- σιν	Ποσοστὸν λειτουργ- γούντων ἐπὶ τοῖς %
Δυτική Θράκη	287	249	87	305	256	83
Ἀνατολική Μακεδονία	476	368	77	457	358	78
Κεντρική Μακεδονία	—	—	—	759	571	75
Δυτική Μακεδονία	1142	860	75	321	243	76
Ἡπειρος	273	191	70	312	181	58
Θεσσαλία	506	363	71	553	351	63
Στερεὰ Ἑλλάς	1059	513	48	1116	488	44
Νῆσοι Ἰόνιοι	135	114	84	158	134	85
Πελοπόννησος	1196	758	63	1234	837	68
Κρήτη	472	335	71	508	377	74
Νῆσοι Αἰγαίου	164	137	83	192	138	72
Κυκλάδες	69	37	54	45	33	73
Σύνολον Ἑλλάδος	5779	3925	68 %	5960	3967	66 %

8. Ὑφιστάμενοι Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ κατὰ περιφερείας λήγοντος τοῦ ἔτους 1939¹. (Ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων μελῶν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀνῆρχετο εἰς 405.000).

Γεωγραφικά Διαμερίσματα	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον κατὰ πε- ριφέρειαν
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφοροι	
Πελοπόννησος	863	68	317	123	101	1742
Στερεὰ Ἑλλάς	498	29	56	132	256	971
Εὐβοία	55	3	10	35	51	154
Θεσσαλία	492	3	25	51	70	641
Ἐπτάνησα	171	3	29	31	4	238
Κυκλάδες	47	—	2	13	—	62
Ἡπειρος	325	3	6	29	32	395
Κεντρ. - Δυτ. Μακεδονία	988	3	23	74	62	1150
Ἀνατολική Μακεδονία	395	2	10	12	28	447
Δυτική Θράκη	300	—	3	25	28	356

1. Δακτυλογραφημένη Ἐκθεσις τῆς Α.Τ.Ε. τοῦ ἔτους 1940 «Περὶ τῶν πεπραγμένων τῆς δεκαετίας» ἀναβιβάζει τὸν ἀριθμὸν τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν κατὰ τὸ ἔτος 1939 εἰς 6.731.

Κρήτη	327	16	43	204	2	592
Νῆσοι Αιγαίου	113	3	7	118	12	253
Σύνολον Ἑλλάδος	4547	133	531	847	649	6704

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα εἶναι ἡ διαρκῶς αὐξουσα συμμετοχὴ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν συνεταιρικὴν κίνησιν. Οὕτω βάσει τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1929 ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἀνῆρχετο εἰς 6.204 χιλ., ἐκ τῶν ὁποίων 3.568.000 ἀνῆκον εἰς τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμόν. Κατὰ τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρεχόμενα στοιχεῖα ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν κατὰ τὸ ἔτος 1939 ἀνῆρχετο εἰς 405.000. Ἐὰν εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον προστεθῇ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν οἰκογενειακῶν μελῶν τῶν συνεταιρισμένων ἀγροτῶν, ἀνερχόμενος κατὰ μέσον ὅρον εἰς 4 μέλη κατὰ οἰκογένειαν, ἔπεται ὅτι, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ὁ ἀριθμὸς τῶν προσώπων τῶν συνδεομένων μετὰ τὴν γεωργικὴν συνεταιρικὴν κίνησιν ἀνῆρχετο εἰς 1.800.000 ἄτομα, ἥτοι εἰς τὸ 1/2 περίπου τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας.

§ 34

Εἰδικώτερα συμπεράσματα ἐκ τῆς πορείας ἰδρύσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος μέχρι τοῦ ἔτους 1939

1. Συνοψίζοντες τὴν προηγηθεῖσαν συνεταιρικὴν κίνησιν παρ' ἡμῖν μετὰ τῶν ἐτῶν 1930 - 1939, διαπιστοῦμεν τὴν κάτωθι σύνθεσιν τῶν ὑφισταμένων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, κατ' ἔτος.

Ἔτη	Εἶδος Συνεταιρισμῶν					Σύνολον Ἑλλάδος κατ' ἔτος
	Πιστωτ.	Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγ.	Διάφοροι	
1930	4351	188	430	280	505	5754
1931	4393	176	422	300	509	5800
1932	4378	169	434	286	538	5805
1933	4466	168	448	388	556	6026
1934	4529	168	470	479	632	6278
1935	4609	169	502	503	699	6482
1936	4401	156	490	514	709	6270
1939	4547	133	531	847	649	6704

2. Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος συνάγεται ὅτι ἡ κατ' ἔτος ἑκατοστιαία σύνθεσις τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ὑπῆρξεν ἡ ἐξῆς :

Έτη	Πιστωτ.	Είδος		Συνεταιρισμῶν	Διάφοροι
		Προμηθ.	Πωλήσ.	Παραγωγ.	
1930	75,62	3,27	7,47	4,87	8,78
1931	75,74	3,03	7,28	5,17	8,78
1932	75,42	2,91	7,48	4,93	9,27
1933	74,11	2,79	7,43	6,44	9,23
1934	42,14	2,68	7,49	7,63	10,07
1935	71,10	2,61	7,74	7,76	10,78
1936	70,19	2,49	7,81	8,20	11,31
1939	67,83	1,98	7,92	12,63	9,68

3. Συνεπῶς, συμφώνως πρὸς τοὺς ἡμετέρους ὑπολογισμοὺς, βάσει τῶν ἀνωτέρω στοιχείων, συνάγεται ὅτι : α) ἡ μείωσις τῶν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν, κατὰ τὴν ὡς ἄνω δεκαετίαν, ἀνέρχεται¹ εἰς 7,60 %. β) Οἱ συνεταιρισμοὶ πωλήσεως ἐκυμάνθησαν εἰς τὰ αὐτὰ ἐπίπεδα, ἐνῶ οἱ «διάφοροι» ἐσημείωσαν ἀσήμενον αὐξήσιν 1% περίπου. γ) Οἱ παραγωγικοὶ ἐσημείωσαν αὐξήσιν κατὰ 7,76%, ἐνῶ οἱ προμηθευτικοὶ ἐμειώθησαν κατὰ 1,30%, ἐξ οὗ δύνανται νὰ συναχθῇ ὅτι οἱ ἀγρόται ἤρκοῦντο εἰς τὰ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. παρεχόμενα εἰς τούτους γεωργικὰ ἐφόδια καὶ συνεπῶς δὲν ἐδείκνυν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μέσῃ τῶν προμηθευτικῶν συνεταιρισμῶν προμήθειαν τούτων. δ) Ὁ ἐτήσιος μέσος ὅρος μειώσεως τῶν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν ἀνῆλθε, κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα, εἰς 1 % περίπου, γεγονός τὸ ὁποῖον δηλοῖ ὅτι, παρὰ τὰς προσπάθειάς τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς καὶ τοῦ Κράτους, οἱ ἀγρόται παρέμειναν προσκεκολλημένοι εἰς τοὺς πιστωτικοὺς συνεταιρισμοὺς, μὴ δυνάμενοι ἴσως νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν σπουδαιότητα καὶ τῶν λοιπῶν εἰδῶν τῶν συνεταιρισμῶν διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν προϊόντων των καὶ τὴν σύνολον βελτίωσιν τῆς θέσεώς των. Τοῦτο συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ποσοστοῦ τῶν ἀδρανούντων συνεταιρισμῶν, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ ἔτος 1933, ἦτο τὸ ἐξῆς² διὰ τὰ ἐπὶ μέρους εἶδη τῶν συνεταιρισμῶν καθ' ἅπασαν τὴν χώραν:

Προμηθευτικοὶ 82,7 %, Διάφοροι 67,1 %, Πωλήσεως 34,2 %, Παραγωγικοὶ 29,4 % καὶ Πιστωτικοὶ 26,4 %. Ἄρα καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου συνάγεται ὅτι ὁ γεωργικὸς πληθυσμὸς ἐδείκνυε μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν πιστωτικῶν συνεταιρισμῶν, ἐναντι παντὸς ἐτέρου εἴδους συνεταιρισμοῦ.

1. Ἡ Α.Τ.Ε., ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἀναβιβάζει τὴν μείωσιν τούτων εἰς 18,71%. Ἴδε Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας, σελ. 165.

2. Ἴδε Εἰσηγητικὴν Ἔκθεσιν ἐπὶ τοῦ Α.Ν. «Περὶ Κεντρικῆς ὀργανώσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν τῆς Ἑλλάδος» τῆς 22-2-1938 εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1938, τεύχ. 4 - 5, σελ. 50 - 52.

§ 35

Ἡ πορεία τῆς συστάσεως Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ἀπὸ τοῦ
πρώτου ἔτους λειτουργίας τῆς Α.Τ.Ε. (1930)

Ἑπωνυμία Ἑνώσεως	Ἔτος ἰδρύσεως
Ἑνώσεις Γεωργικῶν Πιστωτικῶν Συν. Ἀλμυροῦ	1930
Ἑνώσεις Γεωργικῶν Πιστωτικῶν Συν. Φαρσάλων	1930
Ἑνώσεις Γ.Σ. Χανίων	1930
Ἑνώσεις Οἰνοποιητικῶν Συν/σμῶν Κολυμπαρίου Κρήτης	1930
Ἑνώσεις Οἰνοποιητικῶν Συν/σμῶν Καστελλίου Κρήτης	1930
Τράπεζα Καπνοπαραγωγῶν Αἰτωλοακαρνανίας	1930
Πιστωτική Ἑνώσεις Γ.Σ. Κεφαλληνίας	1930
Ἑνώσεις ἀποκαταστάσεως ἀκτημόνων Φαναρίου	1930
Πιστωτική Ἑνώσεις Γ.Σ. Τρικάλων - Καλαμπάκας	1930
Πιστωτική Ἑνώσεις Γ.Σ. Ἀρτης	1930
Πιστωτική Ἑνώσεις Γ.Σ. Πρεβέζης	1930
Ἑνώσεις Γ.Σ. Ἐπαρχίας Σελίνου	1930
Ἑνώσεις Κιτροπαραγωγῶν Κρήτης	1931
Ἑνώσεις Γ.Σ. Λέσβου	1931
Προμηθευτική καὶ Πωλήσεως Ἑνώσεις Γ.Σ. Σιντικῆς	1931
Ἑνώσεις Οἰνοποιητικῶν Συν/σμῶν Κυδωνίας	1932
Ἑνώσεις Γ.Σ. Νομοῦ Καβάλας	1932
Ἑνώσεις Παραγωγικῶν Συν/σμῶν Πεζῶν	1932
Ἑνώσεις Γ.Σ. ἀποκαταστάσεως ἀκτημόνων Εὐβοίας	1932
Ἑνώσεις Γ.Σ. Ἀττικῆς	1933
Ἑνώσεις Γ.Σ. Ἀργους - Ναυπλίας - Κυνουρίας	1933
Ἑνώσεις Γ.Σ. Γρεβενῶν	1933
Ἑνώσεις Γ.Σ. Λασηθίου	1933
Ἑνώσεις Οἰνοποιητικῶν Συν/σμῶν Ἐπαρχίας Σητείας	1933
Ἑνώσεις Καπνοπαραγωγικῶν Συν/σμῶν Καρδίτσης	1933
Πιστωτική, Προμηθευτική καὶ Πωλήσεως Προϊόντων Ἑνώ- σεις Γ.Σ. Ἐπαρχίας Μυλοποτάμου	1933
Ἑνώσεις Γ.Σ. Μαστιχοχωρίων Χίου	1933
Ἑνώσεις Γ.Σ. Μεγαλοπόλεως	1934
Ἑνώσεις Γ.Σ. Καλαμπάκας	1934

1. Ἴδε «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1933 τεύχ. 6 σελ. 83, τεύχ. 9 σελ. 124, ἔτους 1934 τεύχ. 12 σελ. 180, ἔτους 1935 σελ. 120, ἔτους 1930 τεύχ. 9 - 10 σελ. 129, ἔτους 1937 τεύχ. 1 - 2 σελ. 24 - 27.

Ένωσις Γ. Πιστωτ. Συν/σμών Διδυμοτείχου - Όρεστιάδος	1934
Ένωσις Παραγωγικῶν Συν/σμών Έρακλείου	1934
Ένωσις Γ.Σ. Φιλιατρῶν	1935
Ένωσις Γ.Σ. Αμφίσσης	1935
Ένωσις Γ.Σ. Λαγκαδῶν	1935
Ένωσις Γ.Σ. Παγγαίου	1935
Ένωσις Σταφιδικῶν Συν/σμών Αίγιαλείας	1935
Σύνολον Ένώσεων	36

Ήτοι ἐντὸς τῆς ἐξαετίας λειτουργίας τῆς Α.Τ.Ε. (1930 - 1935) ιδρύθησαν 36 Ένώσεις. Τελικῶς τὸ σύνολον τῶν Ένώσεων, κατὰ τὸ ἔτος 1937, ἀνῆλθεν (ὕπολογιζομένων καὶ τῶν μέχρι τοῦ ἔτους 1929 ιδρυθέντων) εἰς 96, ἐκ τῶν ὁποίων ἠδράνουν παντελῶς 12.

Ή κατὰ διαμερίσματα τῆς χώρας κατανομή τούτων, λήγοντος τοῦ ἔτους 1934, ἦτο ἡ ἐξῆς¹ :

α) Δυτικὴ Θράκη 4, β) Μακεδονία 19, γ) Θεσσαλία 9, δ) Στερεὰ Ἑλλάς 10, ε) Ἡπειρος 5, στ) Πελοπόννησος 22, ζ) Κυκλάδες 4, η) Νῆσοι Αἰγαίου 3, θ) Νῆσοι Ἰόνιοι 3, ι) Κρήτη 14.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ

§ 36

Ή προοιῶσα ἰσχυροποίησις τῶν Ένώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, μετὰ τῶν ἐτῶν 1929 - 1939

1. Μεταξὺ τῶν στοιχείων τὰ ὁποῖα ὑποδηλοῦν τὴν ὀσημέραι ἐνδυνάμωσιν καὶ ἐδραίωσιν τῶν Ένώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἀναφέρομεν :

α) Τὴν αὐξησιν τῆς συμμετοχῆς τῶν συνεταιρισμῶν εἰς τὰς Ένώσεις. Οὕτως, εἶδομεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τοῦ συνόλου τῶν Ένώσεων κατὰ τὸ ἔτος 1929 ἀνῆρχετο εἰς 71 ἐκ τῶν ὁποίων ἐλειτούργουν 64, εἰς τὰς ὁποίας συμμετεῖχον συνεταιρισμοὶ ἀντιπροσωπεύοντες ποσοστὸν 46% τῶν ὑφισταμένων τότε συνεταιρισμῶν².

Κατὰ τὸ τέλος τῆς πρώτης δεκαετίας λειτουργίας τῆς Ἀγροτικῆς Τραπέζης, ἦτοι κατὰ τὸ ἔτος 1939, τὸ ποσοστὸν συμμετοχῆς τῶν συνεταιρισμῶν εἰς τὰς Ένώσεις ἀνῆλθεν εἰς 70 %, δηλαδὴ παρουσίασεν αὐξησιν κατὰ 24 %.

1. Ἴδε «Ὁ Συνεταιριστής», ἔτους 1935, τευχ. 1, σελ. 120, ἐνθα καὶ ὀνομαστικὸς κατάλογος τῶν Ένώσεων.

2. Ἴδε παρεχόμενα στοιχεῖα ὑπὸ Σ. Ἰασεμίδου, εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1927 τευχ. 19 - 20, σελ. 294.

β) Τὴν αὐξήσιν τῶν ἀπὸ κοινοῦ προμηθειῶν καὶ πωλήσεων τῶν Ἑνώσεων.
Ἡ αὐξήσις τῆς δραστηριότητος τῶν Ἑνώσεων εἰς τοὺς τομεῖς τούτους ἐμφανίζεται¹ οὕτω (εἰς ἑκατομμύρια δρχ.).

Τομεὺς δράσεως	1933	1934	1935	1936	1939
Ἀξία πωληθέντων προϊόντων	50	76	116	141	235
Ἀξία ἀπὸ κοινοῦ προμηθειῶν	61	70	91	107	143

Ἦτοι, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1933 - 1939 αἱ Ἑνώσεις ηὔξησαν τὰς μὲν πωλήσεις των κατὰ 470 %, τὰς δὲ ἀπὸ κοινοῦ προμηθείας κατὰ 234 %.

γ) Τὴν λαβοῦσαν χώραν αὐξήσιν τοῦ μεγέθους τοῦ ἰσολογισμοῦ τῶν Ἑνώσεων μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1929 - 1939. Οὕτως, ἐνῶ ὁ ἰσολογισμὸς τῶν Ἑνώσεων ἐν ἔτει 1929 ἀνῆρχετο εἰς 129 ἑκατομμύρια δρχ., κατὰ τὸ ἔτος 1939 ἀνῆλθεν εἰς 1726 ἐκ. παρουσιάσας αὐξήσιν κατὰ 810 %.

δ) Τὴν αὐξήσιν τῶν συνεταιρικῶν κεφαλαίων τῶν Ἑνώσεων, ἐμφανιζομένην οὕτω (εἰς δρχ.) :

Κίνησις Κεφαλαίων	1929	1939
Δηλωθεῖσαι μερίδες	14.178.000	44.642.000
Καταβληθεῖσαι μερίδες	8.529.000	33.039.000
Ὁφειλόμεναι μερίδες	5.649.000	11.603.000
Ἀποθεματικὰ κεφάλαια	6.947.000	51.737.000
Κέρδη μὴ διανεμηθέντα	2.935.000	13.185.000

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι αἱ μερίδες διὰ τὰς ὁποίας ἐνεγράφησαν οἱ συνεταρισμοὶ εἰς τὰς Ἑνώσεις των ηὔξήθησαν, κατὰ τὸ ὥς ἄνω διάστημα, κατὰ 215 %, αἱ καταβολαὶ ἔναντι τῶν δηλωθεισῶν μερίδων ηὔξήθησαν κατὰ 287 %, τὰ ἀποθεματικὰ κεφάλαια τῶν Ἑνώσεων κατὰ 645 % καὶ τὰ κέρδη των, ἐκ τῶν πάσης φύσεως δραστηριοτήτων των, ηὔξήθησαν κατὰ 450 %.

ε) Τὴν αὐξήσιν τῆς ἀξίας τῶν ἀκινήτων καὶ τοῦ μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν Ἑνώσεων, ἡ ὁποία ἐνῶ τὸ ἔτος 1928 ἀνῆρχετο εἰς 13 ἐκ. δρχ., τὸ ἔτος 1933² εἰς 14 καὶ τὸ 1936 εἰς 23, κατὰ τὸ 1939 ἔφθασε τὰ 70 ἑκατομμύρια δρχ., δηλαδὴ ηὔξθη κατὰ 405 %.

1. Ἰδε «Ὁ Συνεταιριστὴς» ἔτους 1940, τευχ. 11 - 12, σελ. 123.

2. Ἰδε «Ὁ Συνεταιριστὴς» ἔτους 1940, τευχ. 11 - 12, σελ. 121.

στ) Τὴν σημειωθεῖσαν αὐξήσιν τῶν καταθέσεων τῶν Ἑνώσεων παρὰ τῇ Ἀγροτικῇ Τραπεζῇ, ἥτις ἐμφανίζεται οὕτω¹ μεταξύ τῶν ἐτῶν 1933 - 1936 (εἰς δρχ.):

Καταθέσεις		Ποσοστὸν καταθέσεων τῶν Ἑνώσεων παρὰ τῇ Α.Τ.Ε.
1933	8.794.000	
1934	16.019.000	86,21 %
1935	35.170.000	92,7 %
1936	59.528.000	99,7 %

Ἡ ὥς ἄνω σημειομένη αὐξήσις τῶν καταθέσεων τῶν Ἑνώσεων, σημαίνει ὅτι αὗται, διαρκῶς διευρύνουσαι τὰς ἐργασίας των καὶ ἐδραιούμεναι ἐντὸς τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως, ἀπέκτων περισσότερα κεφάλαια, γεγονός τὸ ὁποῖον προκύπτει ἐκ τοῦ ἐπταπλασιασμοῦ τῶν καταθέσεων των, ἐντὸς τῆς ὥς ἄνω τριετίας.

ζ) Τὴν λαβοῦσαν χώραν αὐξήσιν² τῆς ἀξίας τῶν μηχανῶν, ἐγκαταστάσεων καὶ ἀκινήτων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς Ἑνώσεις, ἡ ὁποία ἐνῶ τὸ ἔτος 1933 ἀνήρχετο εἰς 14.028.000 δρχ., κατὰ τὸ 1936 ἀνῆλθεν εἰς 23.813.000, σημειώσασα αὐξήσιν κατὰ 170 %.

η) Τέλος, μεταξύ τῶν στοιχείων ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ἡ αὐξουσα δραστηριότης τῶν ἐργασιῶν τῶν Ἑνώσεων, ἀναφέρομεν καὶ τὸ ὅτι κατὰ τὴν τριετίαν 1934 - 1936, ἠϋξήθησαν αἱ καταθέσεις τῶν 49 Ἑνώσεων (μελῶν) πρὸς τὴν Πανελλήνιον Συνομοσπονδίαν Ἑνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, γεγονός τὸ ὁποῖον ὠδήγησεν εἰς τὴν αὐξήσιν τόσον τῶν καταθέσεων τῆς ΠΑΣΕΓΕΣ πρὸς τρίτους, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀντίστροφον τοιαύτην.

Οὕτως, ἡ κίνησις τῶν καταθέσεων τούτων ἔχει ὥς κάτωθι³:

Καταθέσεις τῆς ΠΑΣΕΓΕΣ εἰς τρίτους (εἰς δρχ.)			
Ἔτος 1934	10.735.000	Ἔτος 1936	22.403.000
Καταθέσεις τρίτων παρὰ τῇ ΠΑΣΕΓΕΣ			
Ἔτος 1934	8.518.000	Ἔτος 1936	14.882.000

Ἦτοι, ἡ προκύψασα αὐξήσις τῶν καταθέσεων τῆς Πανελληνίου Ἑνώσεως πρὸς τρίτους, κατὰ τὴν ὥς ἄνω τριετίαν, ἠϋξήθη κατὰ 209 %, ἐνῶ ἡ αὐξήσις τῶν καταθέσεων τρίτων πρὸς τὴν αὐτὴν Ἑνωσιν ἠϋξήθη κατὰ 175 %.

Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ προοῦσα αὕτη αὐξήσις τῶν πάσης φύσεως κεφαλαίων τῶν Ἑνώσεων, συνεπεία τῆς αὐξούσης ἐπιχειρηματικῆς

1. Ἴδε «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1940, τευχ. 11 - 12, σελ. 121.

2. Ἴδε «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1940, τευχ. 11 - 12, σελ. 121.

3. Ἴδε «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1938, τευχ. 1, σελ. 26 - 27.

δραστηριότητάς των, δὲν ἦτο ἄσχετος πρὸς τὴν ἐν τῷ μεταξὺ λαμβάνουσαν χώραν ἰσχυροποίησιν τῆς ὅλης συνεταιρικήs κινήσεως παρ' ἡμῖν καὶ πρὸς τὴν αὖ-
ξουσαν ἐπιχειρηματικὴν δραστηριότητά των.

Οὕτω! κατὰ τὸ ἔτος 1933 τὰ πάσης φύσεως ἴδια συνεταιρικὰ κεφάλαια ἀνήρ-
χοντο εἰς 375.888.000 δρχ., διὰ τῶν ὁποίων οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἐκι-
νητοποιοῦν ξένα κεφάλαια ἀνερχόμενα εἰς 2 δισεκατομμύρια καὶ 50 ἐκ. δρχ.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐκ μέρους τῶν συνεταιρισμῶν διαθέσεως ἰδίων
κεφαλαίων δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ταῦτα, ἐν σχέσει πρὸς τὰ ξένα, ἐκάλυπτον πο-
σοστὸν 25,6 %, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δὲν συνέβαινεν οὐδὲ εἰς αὐτὰς τὰς Τραπεζάς,
τῶν ὁποίων τὰ ἴδια κεφάλαια ἐκάλυπτον, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ποσοστὸν 18,95 %
τῶν ὑπ' αὐτῶν χρησιμοποιουμένων κεφαλαίων.

2. Τὸ γεγονός τοῦτο ὑποδηλοῖ ὅτι οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἡδυνήθησαν
ἐντὸς ἐλαχίστων σχετικῶς ἐτῶν νὰ καταστοῦν ἀξιόλογοι οἰκονομικοὶ ὀργανισμοί,
μὲ διαρκῶς αὖξουσαν δραστηριότητα, ὡς τοῦτο προκύπτει ἐκ τοῦ παρατιθεμέ-
νου πίνακος ἀφορῶντος εἰς τὰς προμηθευτικὰς ἐργασίας τούτων, ὡς καὶ τὴν
ὑπ' αὐτῶν ἐπεξεργασίαν προϊόντων, κατὰ τὴν τριετίαν 1934 - 1936.

Ἔτη	Ἀξία ἀπὸ κοινοῦ προμηθειῶν		Σύνολον εἰς δρχ.
	γεωργικῆς χρήσεως	οἰκιακῆς χρήσεως	
1934	91.378.000	20.349.000	111.727.000
1935	107.989.000	30.029.000	138.018.000
1936	160.943.000	40.008.000	200.951.000

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐργασιῶν προκύπτει ὅτι: α) ἡ ἀξία τῆς ἀπὸ κοινοῦ
προμηθείας προϊόντων γεωργικῆς χρήσεως, πραγματοποιηθείσης ὑπὸ τῶν
συνεταιρισμῶν ἐντὸς τῆς ὡς ἄνω τριετίας, ἐσημείωσεν αὖξησιν κατὰ 70%
περίπου καὶ β) ἡ ἀξία τῆς ἀπὸ κοινοῦ προμηθείας προϊόντων οἰκιακῆς χρή-
σεως ἐσημείωσεν αὖξησιν σχεδὸν 100%. Ἡ ἀλματώδης αὕτη αὖξησις τῶν
προμηθευτικῶν ἐργασιῶν τῶν συνεταιρισμῶν ὠφέιλετο σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ
εἰς τὴν ὑπὸ τῆς ΑΤΕ ἀκολουθηθεῖσαν πολιτικὴν, ἥτις ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀνά-
πτυξιν τῶν ἐργασιῶν τούτων πρὸς ἀποφυγὴν ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἀγροτῶν
ὑπὸ τοῦ ἐμπορίου.

Ἀνάλογον ἐξέλιξιν ἐμφανίζει καὶ ἡ ἀπὸ κοινοῦ ἐπεξεργασία προϊόντων
κατὰ τὴν αὐτὴν τριετίαν, ἥτις ἔχει οὕτω :

1. Ἴδε «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1938, τευχ. 11, σελ. 163.

Έτη	Ἀξία πρώτης ύλης εἰς δρχ.	Ποσότης παρα- χθέντος εἶδους εἰς οκάδας	Ἀπὸ κοινοῦ πο- ληθεῖσα ποσότης εἰς οκάδας	Ἀξία πωληθέν- τος προϊόντος εἰς δρχ.
1934	14.703.000	4.739.000	3.320.000	8.513.000
1935	19.700.000	5.568.000	3.008.000	11.753.000
1936	38.276.000	13.712.000	4.903.000	33.929.000

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι : α) ἡ ἀξία τὴν ὁποίαν ἐπεξεργάσθησαν συνεταιρισμοὶ ἐντὸς τῆς τριετίας ἠυξήθη κατὰ 275 % περίπου, β) ἡ ἀπὸ κοινοῦ παραχθεῖσα ὑπὸ τῶν συνεταιρισμῶν ποσότης ἐσημείωσεν αὐξήσιν σχεδὸν κατὰ 300 %, γ) ἡ ἀπὸ κοινοῦ πωληθεῖσα ποσότης ἠυξήθη κατὰ 50 % περίπου καὶ δ) ἡ ἀξία τοῦ ὑπ' αὐτῶν πωληθέντος προϊόντος ἠυξήθη κατὰ 400 % περίπου.

3. Πάντα ταῦτα καταδεικνύουν τὴν διαρκῶς αὐξοῦσαν ἐπιχειρηματικὴν δραστηριότητα τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, γεγονὸς ὅπερ ἐπέδρα ἀνοδικῶς ἐπὶ πάντων τῶν συναφῶν μεγεθῶν τὰ ὁποῖα ἀπέρρεον ἐκ ταύτης.

Πράγματι, μετὰ τινα ἔτη, ἐσημειώθη ἔτι περαιτέρω ἔντασις τῶν συνεταιρικῶν δραστηριοτήτων ὥστε «κατὰ τὴν ἑναρξί τοῦ πολέμου, εἶχαμε περὶ τοὺς 4300 πιστωτικούς, 90 προμηθευτικούς, 550 πωλήσεως, 1000 παραγωγικούς καὶ 600 διαφόρους συνεταιρισμούς... Ἀπ' αὐτοὺς ἐλειτουργοῦσαν σχεδὸν 5000 μὲ πᾶνω ἀπὸ 300.000 μέλη καὶ σύνολο ἀξίας μερίδων 260 ἑκατομμυρίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχαν καταβληθῇ τὰ 192 καὶ ἀξίαν εὐθύνης περίπου 8 δισεκατομμύρια δρχ. Τὰ ἀποθεματικά τοὺς ἔφθαναν τὰ 170 ἑκατομμύρια. Εἶχαν καταθέσεις, κυρίως στὴν Ἀγροτικὴ Τράπεζα, πᾶνω ἀπὸ 100 ἑκατομμύρια, ἐνῶ οἱ ἴδιοι οἱ συνεταιρισμοὶ εἶχανε συγκεντρώσει καταθέσεις τῶν μελῶν τοὺς περὶ τὰ 40 ἑκατομμύρια. Ἡ λογιστικὴ ἀξία τῶν μηχανῶν, ἀκινήτων καὶ ἐγκαταστάσεων, ποὺ στὴν πραγματικότητα ἦτανε μεγαλύτερη, ἀνεγράφετο μὲ 120 ἑκατομμύρια. Ἐπρομηθεύοντο ἀπὸ κοινοῦ εἶδη ἀξίας περὶ τὰ 200 ἑκατομμύρια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 4/5 ἦσαν γεωργικά καὶ τὰ 1/5 οἰκιακά. Ἐπωλοῦσαν ἀπὸ κοινοῦ τὰ προϊόντα τοὺς ἀξίας ἄνω τοῦ ἡμίσεος δισεκατομμυρίου καὶ κατεργάζοντο προϊόντα ἀξίας 200 περίπου ἑκατομμυρίων; ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ μεγαλύτερον μέρος ἀνήκε στοὺς συνεταιρίζοντες...»¹.

4. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναπτύξεως, ἀνδρώσεως καὶ ἐξαπλώσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ Ἑνώσεων τούτων παρ' ἡμῖν, τόσον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀριθμοῦ τούτων ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς συνόλου δραστηριότητός των, συνάγεται ὅτι δὲν ἦτο ἐκτὸς τῶν πραγμάτων ἡ ἐν ἔτει 1935 διατυπωθεῖσα ἄποψις ὅτι «... ἡ εὐημερία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἰδίως τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐξαρ-

1. Ἰδὲ Δ. Πάνου, Συνεταιριστικὰ Θέματα (1925 - 1961), σελ. 41.

τᾶται κυρίως ἐκ τῆς προκοπῆς τοῦ Συνεργατισμοῦ...»^{1,2}, ὁ ὁποῖος σὺν τοῖς ἄλλοις ἀσκειῖ εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἠθικῆς, πνευματικῆς καὶ τεχνικῆς ἀνυψώσεως τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, ἐθίζων τοῦτον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ιδέας τοῦ κοινοῦ καλοῦ καὶ τὸν χειραφετεῖ³ εἰς τὸ πεδίον τῆς αὐτοβοηθείας⁴ καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, ἀποτελῶν ἅμα οὗτος ἓνα «ὀγκόλιθον κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὑγείας»⁵.

5. Ἡ ἀδιαμφισβήτητος αὕτη πραγματικότης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαφύγῃ τῆς προσοχῆς τῶν συνεταρισμένων ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι προσέβλεπον εἰς τοὺς Συνεταιρισμοὺς καὶ τὰς ἑνώσεις των μετ' αὐξούσης ἐμπιστοσύνης, ἐξέφραζον δὲ ταύτην καὶ εἰς τὰ Συνεδριά⁶ των ζητοῦντες τὴν ἐνίσχυσιν τῶν συνεταρικών φορέων, διότι εἶχεν ἀναγνωρισθῇ πλέον ὅτι διὰ τῶν συνεταρικών ὁργανώσεων ὑψέθησαν καὶ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἀγροτῶν κεφάλαια, ἐπετεύχθη συστηματικώτερα καλὰ ἔργα τῆς γῆς, εἰσῆχθησαν ἐπιστημονικώτεροι τρόποι παραγωγῆς, κατέστη δυνατὴ ἡ μεθοδικώτερα διάθεσις τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐπετεύχθη ἀνύψωσις τῆς πνευματικῆς καὶ ὑλικῆς⁷ ζωῆς τοῦ ἀγροτικοῦ

1. Ἴδε Θ. Τζωρτζάκη, "Ἀρθρον εἰς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1935, τεύχ. 1, σελ. 6.

2. Ὁ ἀποφασιστικὸς ρόλος τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῆς χώρας, ἀνεγνωρίσθη πλέον ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Κράτους, τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως Γ. Παπαδοπούλου ὑπογραμμίσαντος ἐν ἔτει 1968 ἐνώπιον τοῦ Πανελληνίου Ἀγροτοσυνεταιριστικοῦ Συνεδρίου : «Ἄν ἀντιμετωπίσετε καὶ λύσετε ὁρθῶς τὸ συνεταριστικὸν πρόβλημα εἰς τὸν χρόνον τῆς Ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς, ἐλύσατε τὸ πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος...».

3. Ἴδε συμπεράσματα Ἐπιτροπῆς Ἐμπειρογνομόνων τῆς Ε.Ο.Κ., ἐνθ' ἀν., σελ. 370.

4. Εἰς τὴν ἐν ἔτει 1931 ὑποβληθεῖσαν Ἐκθεσὶν τοῦ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὁ Ε. Κυπριάδης ἔγραψεν, ἐξ ἀφορμῆς τῶν ληπτέων μέτρων πρὸς ὁργάνωσιν τῆς αὐτοπαραγωγῆς : «Κοινωνικῶς οἱ συνεταρισμένοι ἀγρόται παρουσιάζονται πλέον μορφωμένοι μὲ πρωτοβουλίαν καὶ τάσιν πρὸς πρόδοτον...». Ἴδε «Γεωργικὸν Δελτίον», ἔτους 1931, τεύχ. Ε, σελ. 45.

5. Ἴδε Ἀρθρον Δ. Ζωγράφου εἰς «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1931, τεύχ. Ζ, σελ. 20.

6. Τὸ Γ' Καπνοπαραγωγικὸν Συνέδριον Μακεδονίας - Θράκης, συνελθὼν ἐν Ἐάνθῃ τὴν 27-11-1927, μετὰ τῶν ψηφισμάτων του περιέλαβε καὶ τοιοῦτον ἀφορῶν τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἑνώσεων Συνεταιρισμῶν. Ἴδε σχετικῶς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1927, τεύχ. 19 - 20, σελ. 365 - 366.

7. Ὁ Π. Πέρδικας ἀσκῶν κριτικὴν ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων τῶν συνεταρισμῶν γράφει : «...Οὕτως οἱ συνεταρισμοὶ ἀντὶ νὰ καταργήσουν τὸ κέρδος τὸ ἐπεδίωξαν, μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν δημιουργίαν ἐκείνου τοῦ ὁποῖον ἔλειπεν ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν οἰκονομικῶς ἀσθενῶν, τῆς οἰκονομικῆς δυνάμεως διὰ τῆς συσσωρεύσεως κεφαλαίων καὶ ὁργανώσεων ἰσχυρῶν ἐπιχειρήσεων. Λόγῳ τῆς τάσεως ταύτης οἱ σκοποὶ τῶν συνεταρισμῶν κινοῦνται εἰς δύο διαφορετικὰ πεδία, πρῶτον μὲν... εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς οἰκονομικῆς θέσεως τῶν συνεταίρων καὶ τὴν βελτίωσιν τοῦ κοινωνικοῦ των ἐπιπέδου καὶ δεύτερον εἰς τὴν διὰ τῆς κερδοσκοπικῆς δραστηριότητος συγκέντρωσιν τῶν οἰκονομικῶν ἐφοδίων πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀνωτέρω σκοποῦ...». Ἴδε Ἐγχειρίδιον Ἐμπορικοῦ Δικαίου, σελ. 652.

πληθυσμού. Πέραν τούτων, κατὰ μίαν ἄποψιν¹, οἱ γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν λύσιν δύο ζωτικωτάτων προβλημάτων τῆς Ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ἥτοι, εἰς τὴν λύσιν τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς τὴν διαρρύθμισιν τοῦ σταφιδικοῦ ζητήματος ἀφ' ἑτέρου, διὰ τῆς ἀποδόσεως τῆς διαχειρίσεως τῆς σταφίδος εἰς αὐτοὺς τούτους τοὺς παραγωγοὺς διὰ μέσου τοῦ Αὐτονόμου Σταφιδικοῦ Ὁργανισμοῦ.

Ἐνταῦθα ὅπως παρεμπιπτόντως σημειώνομεν ὅτι τοσοῦτον αἰσθητὴ ὑπῆρξεν ἡ παρουσία^{2,3} τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἐντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου ὥστε τὸ Νομικὸν Συμβούλιον τοῦ Κράτους διὰ σχετικῆς γνωμοδοτήσεώς⁴ του ἐν ἔτει 1935 ἐχαρακτήρισε τούτους ὡς νομικὰ πρόσωπα δημοσίου δικαίου.

6. Ἡ σύστασις τῆς Πανελληνίου Συνομοσπονδίας Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν.

Ἡ ἀθρόα σύστασις Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ Ἐνώσεων τούτων, καθ' ἅπασαν τὴν χώραν, ὠδήγησεν εἰς τὴν περαιτέρω ὀργάνωσιν τῆς γεωργικῆς συνεταιρικῆς κινήσεως εἰς ἀνώτερον βαθμὸν, διὰ τὴν πληρεστέραν καὶ καθολικωτέραν ἐξυπηρέτησιν τῶν γεωργικῶν συμφερόντων, δεδομένου ὅτι τὰ προκύπτοντα ἐκ τῆς ἀνδρουμένης ταύτης κινήσεως οἰκονομικὰ προβλήματα καθίσταντο συνθετώτερα, γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἀπῆλθε ἀρτιωτέραν καὶ μεθοδικωτέραν ὀργάνωσιν τοῦ συνεταιρισμένου ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

Οὕτω λοιπόν, τῇ συμμετοχῇ κυρίως τῶν Ἐνώσεων Γεωργικῶν Συνεται-

1. Ἴδε Α. Σίδερι, ἔνθ' ἀν. σελ. 263.

2. Ἐξ ἀφορμῆς τῆς Γ' Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς Πανελληνίου Συνομοσπονδίας τῶν Ἐνώσεων Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν συνελθούσης ἐν Ἀθήναις τὴν 14ην Ἀπριλίου 1937, ἡ ἐφημερὶς «Ἀθηναϊκὰ Νέα», εἰς τὸ φύλλον τῆς 17-4-1937, ἔγραφε μεταξύ ἄλλων: «... οἱ γεωργικοὶ καὶ οἱ ἄλλοι συνεταιρισμοὶ κατέστησαν ἤδη ζωτικοὶ παράγοντες εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς Ἑλλάδος...».

3. Ἡ Ἐφημερὶς «Πρωτὰ» ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς αὐτῆς Συνελεύσεως ἔγραψεν εἰς κύριον ἄρθρον τῆς 17-4-1937: «... Ἀπὸ τὰς γενομένης κατὰ τὸ Συνέδριον τοῦτο ἀνακοινώσεις προέκυψε τὸ γενικώτερον συμπέρασμα ὅτι ὁ γεωργικὸς συνεταιρισμὸς ἐρριζοβόλησε πλέον καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴν εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς δυνατὸν νὰ νοηθῇ καὶ ἡ ἀγροτικὴ τῆς οἰκονομίας χωρὶς τὰ ἀσάλευτα ταῦτα βάρη ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται. Αἱ τέσσαρες περίπου χιλιάδες τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν τῆς χώρας... ἀποτελοῦν ἐν ἀπεραντῶν δίκτυον οἰκονομικῶν ὀργανώσεων, τὸ ὁποῖον καλύπτει ὁλόκληρον τὴν χώραν... Εἰς τὸν γεωργικὸν συνεταιρισμὸν ἀποβλέπει πλέον τὸ κράτος ὡς πρὸς τὸν πυρῆνα ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζει ὅλην τὴν γεωργικὴν πολιτικὴν του...».

4. Ἡ γνωμοδότησις αὕτη τοῦ Νομικοῦ Συμβουλίου τοῦ Κράτους ἐκοινοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 79/10-11-1935 Ἐγκυκλίου του. Κατὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἐτάχθησαν οἱ συνεταιρισμένοι ἀγρόται διὰ τῆς Πανελληνίου Συνομοσπονδίας Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, ζητοῦντες τὴν ἀνάκλησίν της, ὡς καὶ ἐπιστημονικοὶ συνεταιριστοὶ παράγοντες, ἐν οἷς οἱ Α. Σίδερις καὶ Α. Σβῶλος. Ἴδε δημιουργηθὲν ζήτημα εἰς «Συνεταιριστήν», ἔτους 1936, τευχ. 4 - 5, σελ. 89 - 91, τευχ. 1 - 2 σελ. 4 καὶ «Θέμις» τόμ. ΜΑ', ἔτ. 1929, σελ. 73.

ρισμῶν Πελοποννήσου, ιδρύθη ἡ πρώτη «Πανελλήνιος Συνομοσπονδία Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν», δυνάμει τῆς ὑπ' ἀριθ. 3536/10 - 9 - 1922 ἀποφάσεως τοῦ Πρωτοδικείου Ἀθηνῶν.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Συνομοσπονδία αὕτη, συνεπεία τοῦ ἀρτισυστάτου τῶν Ἑνώσεων καὶ τῆς συγκροτήσεώς της, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐκ τοιούτων τῆς Πελοποννήσου, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνταποκριθῇ ἐπιτυχῶς εἰς τὸ ἔργον της, τὸ Γ' Πανελλήνιον Ἀγροτικὸν Συνέδριον, τὸ ὁποῖον συνῆλθεν εἰς Ἀθήνας κατὰ μῆνα Μάιον τοῦ ἔτους 1924, προέτεινε τὴν σύστασιν νέας Πανελληνίου Ὁμοσπονδίας, ἣτις καὶ συνεστήθη, δυνάμει τῆς ὑπ' ἀριθ. 740/1925 ἀποφάσεως τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω δικαστηρίου.

Εἰς τὴν Ὁμοσπονδίαν ταύτην προσεχώρησαν ἐν ἔτει 1935 καὶ ἕτεραι Ἑνώσεις, αἱ ὁποῖαι τελικῶς ἀπετέλεσαν τὴν καθολικωτέραν τριτοβάθμιον συνεταιρικὴν ὀργάνωσιν τῆς χώρας, συνταγέντος νέου Καταστατικοῦ ταύτης, ὅπερ καὶ ἐνεκρίθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 136629/12 - 2 - 1935 ἀποφάσεως τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας. Αἱ τὴν νέαν¹ ταύτην Πανελλήνιον Συνομοσπονδίαν ἀπαρτίσασαι Ἑνώσεις ἀνῆλθον εἰς τριάκοντα τέσσαρας, ἀντιπροσωπεύουσαι 1300 Γεωργικοὺς Συνεταιρισμούς, ἡ δὲ πρώτη Γενικὴ Συνέλευσις αὐτῆς ἐπραγματοποιήθη ἐν Ἀθήναις τὴν 4 Ἀπριλίου 1935.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

§ 37

Συμπεράσματα ἐκ τῆς πορείας τῆς συνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Β' περιόδου (1915 - 1940)

1. Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν ἐν τάχει διατύπωσιν τῶν συμπερασμάτων μας ἐπὶ τῆς πορείας τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν κατὰ τὴν Β' περίοδον, δέον ἐκ προοιμίου νὰ τονίσωμεν ὅτι : οἱ βαλκανικοὶ πόλεμοι, ὁ ἐπακολουθήσας Α' παγκόσμιος πόλεμος, ὁ Ἑθνικὸς διχασμὸς καὶ ἡ μικρασιατικὴ καταστροφή, μὲ τὰς ὀδυνηράς της ἐπιπτώσεις ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς κοινωνικοοικονομικῆς ζωῆς τοῦ Ἑθνους, ἐπηρέασαν δυσμενῶς τὴν ὅλην παραγωγικὴν προσπάθειαν τοῦπου καὶ ἐπεβράδυναν τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν του.

Παρ' ὅλα ταῦτα, ἡ πορεία τοῦ Ἑθνους, ἐν τῷ συνόλῳ της, ὑπῆρξε προοδευτικὴ καὶ δὴ ἐν σχέσει πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν Α' περίοδον (1830 - 1914). Ἡ σημειωθείσα βελτίωσις καὶ ἀνάπτυξις ἐφ' ὅλων τῶν κλάδων τῆς Ἑθνικῆς Οἰκονομίας, ὡς καὶ ἡ ἔτι περαιτέρω ἐδραιωθείσα κρατικὴ ὑπόστασις κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Β' περιόδου, συνετέλεσαν εἰς τὴν δημιουργίαν προσφορωτέρου

1. Πλείονα περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ιδρύσεως τῆς Πανελληνίου Συνομοσπονδίας Γ.Σ. ἴδε εἰς περιόδ. «Ὁ Συνεταιριστῆς» ἔτους 1935, τεύχ. 2-3, σελ. 123 - 125.

κλίματος διὰ τὴν λειτουργίαν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως παρ' ἡμῖν, ἥτις ὑπεβοηθήθη ποικιλοτρόπως καὶ ὑπὸ τοῦ κράτους, ἐγκαταλείψαντος τὴν μακαρίαν καὶ ἐπιβλαβῆ θέσιν τῆς κρατικῆς ἀποχῆς καὶ χωρήσαντος εἰς τὸν ἐνεργότερον κρατικὸν παρεμβατισμὸν.

2. Μεταξὺ τῶν στοιχείων, τὰ ὅποια συνετέλεσαν εἰς τὴν ὡς ἄνω ἐξέλιξιν καὶ τὰ ὅποια ἐπηρέασαν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συνεταιριστικῆς κινήσεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Β' περιόδου, σημειώνομεν :

Πρῶτον : Τὴν ἐκ μέρους τοῦ κράτους ἐπίδειξιν μεγαλυτέρου ἐνδιαφέροντος διὰ τὰ κοινωνικοοικονομικὰ προβλήματα τῆς χώρας, συνεπεία τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐγκαταλείψεως τοῦ ἀρνητικοῦ διὰ τὴν ἐποχὴν μας δόγματος τοῦ laissez faire, καὶ ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς γεωργικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς¹.

Ἐνταῦθα δέον νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι ἡ ὅλη Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ τοῦ Κράτους ἐπηρεάσθη κατὰ τὴν διαμορφουμένην πορείαν τῆς ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ σημαντικώτερα ὑπῆρξαν : ἡ στενότης τῆς γῆς, ὁ κατατεμαχισμὸς τῆς ἀγροτικῆς ἰδιοκτησίας, ἡ ἔλλειψις κεφαλαίων καὶ γεωργικῆς τεχνικῆς, πράγματα τὰ ὅποια ἀπετέλεσαν τοὺς πόλους πέριξ τῶν ὁποίων περιστράφη ἡ κρατικὴ δραστηριότης, ἐν τῇ προσπαθείᾳ τῆς νὰ ἐξεύρη τὰς καταλληλοτέρας ἐπ' αὐτῶν λύσεις.

Δεύτερον : Τὴν ψήφισιν τοῦ νόμου 602/1914 «περὶ Συνεταιρισμῶν», διὰ τοῦ ὁποίου οὗτοι κατωχυρώθησαν νομοθετικῶς, ἀποκτήσαντες τὸ ἀπαραίτητον νομικὸν πλαίσιον λειτουργίας καὶ δράσεώς των.

Τρίτον : Τὴν πραγματοποιηθεῖσαν πρόοδον εἰς τὸ χρονίζον πρόβλημα τῆς διανομῆς τῆς γῆς εἰς τοὺς ἀκτῆμονας καλλιεργητάς, καὶ εἰς τὸν περιορισμὸν τῶν τσιφλικίων. Εἶδομεν δὲ ἀνωτέρω (σελ. 122), ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Β' περιόδου ἀπηλλοτριώθησαν 1724 μεγάλα ἀγροκτήματα, συνολικῆς ἐκτάσεως 8.291.170 στρεμμάτων, τὰ ὅποια παρεχωρήθησαν εἰς 130.000 οἰκογενείας ἀκτημόνων.

Διὰ τῆς ἀπαλλοτριώσεως καὶ τῶν συνεπεία ταύτης διαμορφωθείσων νέων γαιοκτητικῶν συνθηκῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἔγγειον κτῆσιν, ἤτοι τῆς δημιουργίας πλείστων μικρῶν ἀγροτικῶν ἰδιοκτησιῶν, ἠννοήθη ἔτι περαιτέρω ἡ δημιουργία γεωργικῶν συνεταιρικῶν ὁργανώσεων, προκειμένου αὗται νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὰ ὠφελήματα τῆς μεγάλης καλλιεργείας.

Τέταρτον : Τὴν περαιτέρω ἀλλοίωσιν τῆς κοινωνικῆς συνθέσεως τοῦ πλη-

1. Χαρακτηριστικῶς ὁ Μ. Ἀλιβιζᾶτος γράφει : «Εἰς ἐλάχιστα πεδία τῆς Ἑθνικῆς μας οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς δραστηριότητος, ἡ ρυθμιστικὴ παρέμβασις τοῦ Κράτους ἐξεδηλώθη μεταπολεμικῶς — ἐννοεῖ μετὰ τὸν Α' Παγκόσμιον πόλεμον — ὅσον εἰς τὸ πεδῖον τῆς Γεωργικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς ...». Ἴδε Ἡ μεταπολεμικὴ ἐξέλιξις κλπ., σελ. γ' τοῦ προλόγου.

θυσμοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ηὐξήθη ὁ ἀστικός εἰς βάρος τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ὡς καὶ τὴν δημιουργίαν τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὰ Κέντρα Καταναλώσεως τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων καὶ τῆς Ἐμπορευματικῆς Οἰκονομίας (σελ. 128, 129).

Οὕτως, ἐνῶ ὡς εἶδομεν (σελ. 42), ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἦτο εἰς τὴν συντριπτικὴν τοῦ πλειοψηφίαν γεωργικός, κατελθὼν τὸ 1879 εἰς 72 % καὶ τὸ 1907 εἰς τὸ 67 %, εἰς τὸ τέλος τῆς Β' περιόδου τὸ ποσοστὸν τοῦτο κατῆλθεν εἰς 52,6 %.

Ἐπίσης, ἐνῶ ἀστικά κέντρα δὲν ὑπῆρχον οὐσιαστικῶς τὰς πρώτας δεκαετίαι μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν (ἴδε σελ. 42), κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Β' περιόδου ταῦτα ηὐξήθησαν καὶ ἀριθμητικῶς καὶ πληθυσμιακῶς (ἴδε σελ. 129). Συνεπῶς, ἡ ἀλλοίωσις αὕτη διηύρυνε τὰ πλαίσια τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς καὶ διηκόλυνε τὴν διάθεσιν τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων.

Πέμπτον : Τὴν λαβοῦσαν χώραν βελτίωσιν εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἐκπαίδευσως, ἥτις εἶχεν ὡς συνέπειαν καὶ τὴν παροχὴν περισσοτέρας ποσοστικῶς καὶ καλυτέρας ποιοτικῶς γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως (κατωτέρας, μέσης καὶ ἀνωτάτης), καὶ τὴν μείωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγραμμάτων τῆς χώρας, ὅστις ἀπὸ 80%, κατὰ τὰ πρῶτα μεταπελευθερωτικά ἔτη, εἰς τὸ τέλος τῆς Β' περιόδου κατῆλθε κάτω τοῦ ἡμίσεος (ἴδε σελ. 143), ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν τοῦ Παν/μίου καὶ μόνον, ἀπὸ 39 κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους λειτουργίας του, ἀνῆλθεν εἰς 1.922 κατὰ τὸ ἔτος 1930 (ἴδε σελ. 47 - 48, 144).

Ἑκτον : Ἡ αὐξήσις τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ὅστις ἀπὸ 753.000 κατὰ τὸ 1828, ἀνῆλθεν εἰς 2.631.000 κατὰ τὸ 1907 (ἴδε σελ. 42) καὶ ἔφθασε τὰ 7.344.000 (ἴδε σελ. 128) κατὰ τὸ ἔτος 1940.

Ἑβδομον : Ἡ αὐξήσις τῆς ἐπιφανείας τῆς χώρας, ἥτις ἐνῶ ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως μέχρι τοῦ ἔτους 1861 ἦτο 47.516 τετρ. χιλίόμε. (ἴδε σελ. 43), τὸ ἔτος 1907 ἀνῆλθεν εἰς 63.211 καὶ τὸ 1940 εἰς 130.000 τετρ. χλμ. (ἴδε σελ. 136).

Συνεπῶς, διὰ τῆς αὐξήσεως ταύτης τῆς ἐπιφανείας τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, ἔστω καὶ ἐλλιποῦς εἰσέτι, ἡ Ἑλληνικὴ γεωργία ἀπέκτησε περισσοτέραν ἔκτασιν ἐδάφους, ὅπερ εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν μεγαλυτέραν ἀποδοτικότητά της.

Ὁγδοον : Τὴν αὐξήσιν τοῦ μετὰ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐμπορίου, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλληνικῆς βιομηχανίας καὶ τῶν συγκοινωνιακῶν, τηλεπικοινωνιακῶν καὶ ταχυδρομικῶν μέσων, περὶ ὧν ἤδη ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω.

Ἐνατον : Τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγικότητος¹ τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας διὰ τῆς χρησιμοποίησεως ὑπ' αὐτῆς πλέον ἐκσυγχρονισμένων μεθόδων καλλιερ-

1. Ἐνταῦθα δεόν νὰ σημειώσωμεν ὅτι ἡ ἔννοια τῆς «παραγωγικότητος» ἦτο σχετικῶς νέα εὐρισκομένη εἰσέτι διεθνῶς εἰς τὸ προκαταρκτικὸν στάδιον μελέτης. Ἴδε Δ. Πολίτη, Παραγωγή, Παραγωγικότης καὶ Ἐθνικὸν Εἰσόδημα, σελ. 126, ἔκδ. 1952.

γείας, περισσότερων ζώων, γεωργικῶν ἐργαλείων¹ καὶ πάσης φύσεως μηχανῶν, στοιχεῖα εἰς τὰ ὁποῖα ἤδη ἀνωτέρω ἀνεφέρθημεν.

Δέκατον : Τὴν αὐξήσιν τῶν ἐσόδων τοῦ Κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ, ὅστις ἐνῶ κατὰ τὸ ἔτος 1833 ἀνῆρχετο εἰς 37 ἑκατομμύρια καὶ τὸ 1925 εἰς 438, κατὰ τὸ ἔτος 1938 ἀνῆλθεν εἰς 14 δισεκατομμύρια 519 ἑκατομμύρια (ἴδε σελ. 61, 142). Τὸ γεγονός τοῦτο ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Κράτους σημαντικούς χρηματικούς πόρους ἐν σχέσει πρὸς τὸ παρελθόν, διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ πραγματοποίησιν παγίων ἐπενδύσεων εἰς τοὺς διαφόρους παραγωγικούς κλάδους, ὡς καὶ διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τούτων.

Ἐνδέκατον : Τὴν ἔτι περαιτέρω, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐπελθοῦσαν τεχνολογικὴν πρόοδον, ἥτις τιθεμένη εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἐπὶ μέρους παραγωγικῶν κλάδων, καθίστα τούτους ἀποδοτικωτέρους.

Δωδέκατον : Τὴν ἱδρυσιν τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας, ἐν ἔτει 1917, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπληρώθη τὸ ὑφιστάμενον κενόν, ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξίν τοῦ κεντρικοῦ ἐπιτελικοῦ ὀργάνου διὰ τὴν παρακολούθησιν, τὸν προγραμματισμόν, τὸν συντονισμόν τῶν θεμάτων τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς χαράξεως σαφεστέρως Γεωργικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία, ὡς εἶδομεν, ἦτο ἀνύπαρκτος².

Δέκατον τρίτον : Τὴν ἱδρυσιν τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, ἥτις ἀπετέλεσε τὸν ἄμεσον βοηθόν, συμπαραστάτην καὶ ὁδηγὸν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῆς ὁποίας ἡ δρᾶσις ὑπεβοήθησε σημαντικῶς τὴν ἐξυγίανσιν, τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, πρὸς οὓς παρέσχε πολύμορφον βοήθειαν.

Δέκατον τέταρτον : Τὴν σημαντικὴν αὐξήσιν τῶν πρὸς τὴν γεωργίαν καὶ τοὺς Γεωργικούς Συνεταιρισμούς πιστώσεων, τόσον ἐκ μέρους τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ὅσον καί, κυρίως, ἐκ μέρους τῆς Ἀγροτικῆς.

Οὕτως, ἐνῶ τὸ ἔτος 1866 ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα ἐχορήγησε πρὸς τὴν γεωργίαν πιστώσεις 2,5 ἑκατομ., τὸ ἔτος 1900 αὗται ἀνῆλθον εἰς 19 ἑκατομ. καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς ὑπ' αὐτῆς ἀσκήσεως τῆς ἀγροτικῆς πίστεως, δηλ. τὸ 1929, αὗται ἀνῆλθον εἰς 1 δισεκατομμύριον 613 ἑκατομμύρια (ἴδε σελ. 60, 166).

Ὡς πρὸς τὰς ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. πιστώσεις πρὸς τὴν γεωργίαν γενικῶς, αὗται ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας, ἀνῆλθον ἀπὸ 391 ἑκατομ. (1930) εἰς 4.197 ἑκατομ. (1940) (ἴδε σελ. 188).

1. Εἰς τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1931 Ἐκθεσίν του ὁ ἐπιθεωρητὴς Γεωργίας Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἔγραψεν : «Ἡ ἐκ μέρους τοῦ κράτους καὶ Ε.Α.Π. διανομὴ σιδηρῶν ἀρότρων ἐπέτυχε τὴν παραγκώνισιν τοῦ Ἑσιοδείου ἀρότρου, ὅπερ μέχρι τοῦ 1918 ἐπεκράτει εἰς τὴν περιφέρειαν...». Ἰδε «Γεωργικὸν Δελτίον» ἔτους 1931, τευχ. Β', σελ. 44.

2. Εἰς ὁμίλιαν του γενομένην ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἐν ἔτει 1927 συνελθόντος Β' Πανελληνίου Ἀμπελουργικοῦ Συνεδρίου, ὁ ἐπὶ τῆς Γεωργίας Ὑπουργὸς Α. Παπαναστασίου ἀνεγνώριζεν ὅτι : «ἐὰν πρέπει νὰ παραξενεύηται κανεὶς, εἶναι μόνον τὸ γεγονός ὅτι δὲν ὑπῆρξε μέχρι τινὸς σαφὴς καὶ καθωρισμένη Γεωργικὴ Πολιτικὴ...». Ἰδε σχετικῶς περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστὴς» ἔτους 1927, τευχ. 9, σελ. 133.

3. Δυνάμεθα λοιπόν τελευτώντες νά εἴπωμεν, ὅτι πάντα τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα συνετέλεσαν εἰς τὴν σύνολον ἀνάπτυξιν τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν βελτίωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτιστικοῦ καὶ βιοτικοῦ^{1,2,3} ἐπιπέδου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐν τῷ συνόλῳ του ἀφ' ἑτέρου. Εἰδικώτερον, δυνάμεθα νά εἴπωμεν, ὅτι οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοί, συνιστώντες τὴν σπονδυλικὴν στήλην τῆς ἀγροτικῆς μας οἰκονομίας καὶ τῆς ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητος τῶν Ἑλληνικῶν γεωργικῶν μικροεκμεταλλεύσεων, ἐλειτούργησαν, ἐξηπλώθησαν καὶ ἡνδρώθησαν, τόσον χάρις εἰς τὴν σύνολον ἀνάπτυξιν καὶ βελτίωσιν τῶν ἀναφερθεισῶν προϋποθέσεων, ὅσον καὶ τὴν ἐνθερμον ὑποστήριξιν τῆς ὁποίας οὗτοι ἔτυχον ἐκ μέρους ἐνίων ἐπιστημόνων καὶ ἰδίᾳ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς, τῆς ὁποίας ἡ παρασχεθεῖσα βοήθεια ὑπῆρξε πολλαπλῶς χρήσιμος καὶ πολύμορφος, ἃν καὶ μετὰ παρέλευσιν τεσσαράκοντα ἐτῶν ἀπὸ τῆς συστάσεώς της, τῆς ἀπεδόθη ἡ μομφή⁴ ὅτι κατέστη μία κοινὴ ἐμπορικὴ Τράπεζα.

Ἐν προκειμένῳ ὅμως, δέον νά ἐξαρθῇ τὸ οὐσιῶδες καὶ κυριαρχοῦν χαρακτηριστικόν, συνιστάμενον εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπαρξιν τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς, ἡ ὁποία ἔθεσεν ἀναμφισβητήτως τὴν σφραγίδα της ἐφ' ὅλοκλήρου τῆς γεωργικῆς συνεταιρικῆς κινήσεως παρ' ἡμῶν καὶ ἄνευ τῆς πολυμόρφου συνδρομῆς τῆς ὁποίας εἶναι λίαν ἀμφίβολον ἂν οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ θὰ εἶχον τὴν οἶαν ἔχουν ἀνάπτυξιν καὶ ἐδραίωσιν, τόσον ἐντὸς τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου, ὅσον καὶ ἐντὸς τῆς Ἑλληνικῆς οἰκονομίας γενικώτερον.

Παρατοῦντες τὴν παροῦσαν ἐργασίαν παραμένομεν μὲ τὴν σκέψιν, ὅτι αὕτη ἐσκιαγράφει τὴν ἐπίπονον πορείαν, τὴν ὁποίαν ἡκολούθησαν οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ διὰ μέσου τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐξελίξεων τῆς χώρας, καὶ ἰδίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, ἡ ὁποία διὰ τῆς ὅλης ἀναπτύξεώς της ἐπεβεβαίωσε τὴν ἀλλαγὴν ἐκτεθεῖσαν ἄποψιν ὅτι «... ναὶ μὲν τὰ ἑλληνικὰ χωρικὰ ὄρια εἶναι μικρά, ἀλλὰ ἡ φυλετικὴ δύναμις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι μεγάλη». Ἡ ἐξελισσομένη Ἑλληνικὴ Γεωργία μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς γεωργικοὺς Συνεταιρισμοὺς, ἐγκαταλείψασα τὴν θέσιν τοῦ ἀναρκομένου γίγαντος, εἰς τὴν ὁποίαν

1. Παρὰ τὴν σημειωθείσαν ἀνοδὸν τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, τοῦτο ἐξηκολούθει συγκριτικῶς νά παραμένῃ εἰς λίαν χαμηλὰ ἐπίπεδα, δεδομένου ὅτι τὸ κατὰ κεφαλὴν ἐθνικὸν εἰσόδημα, κατὰ τὸ ἔτος 1940 ἀνῆρχετο διὰ μὲν τὴν Ἑλλάδα εἰς 50 δολλάρια, ἐνῶ διὰ τὴν Ἀγγλίαν τοῦτο ἦτο 480 καὶ διὰ τὰς Η.Π.Α. 690 δολλάρια, διὰ τὸ αὐτὸ ἔτος. Ὁ Κ. Βαρβαρέσος ἐχαρακτήρισε τοῦτο ὡς ἐκτάκτως χαμηλόν, ἀντιπροσωπεῖον τὸ μόνον ἀπαιτούμενον πρὸς συντήρησιν ἐπίπεδον διὰ τὴν πλειονότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἰδε Α. Συμπαρόνη, ἐνθ' ἀν. σελ. 129.

2. Κατὰ τὸν Χ. Εὐελπίδην τὸ μέσον εἰσόδημα, μιᾶς ἀγροτικῆς οἰκογενείας ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὸ ἔτος 1936 ἀνῆλθεν εἰς 21.685 δρχ., ἐνῶ αἱ δαπάναι στοιχειώδους διαβιώσεώς της ἀνῆρχοντο κατὰ μέσον ὅρον εἰς 27.988 δρχ. Ἰδε Χ. Εὐελπίδης, Ἡ Γεωργία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 27.

3. Ἰδε Α. Ἀγγελοπούλου, Τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, σελ. 8 ἐπ.

4. Ἰδε Ε. Παπαγεωργίου, Ἀγροτικὴ Οἰκονομία, σελ. 203.

τὴν εἶχε καταδικάσει ἢ ἀπραξία τοῦ κράτους εἰς τὸ παρελθόν, συντάσσει πλέον, μὲ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ τούτου τοῦ Κράτους, τὰ βήματά της πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου Γεωργικῆς Οἰκονομίας, διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς θέσεως ἣ ὅποια τῆς ἀνήκει, τόσον ἐντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, ὅσον καὶ ἐκτὸς τούτου, ἐπ' ὠφελείᾳ καὶ τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἐν τῷ συνόλῳ του.

Καταλήγοντες, δεόν νὰ ὑπογραμμίσωμεν ὅτι ἡ μεγάλη χρονικὴ ἔκτασις, τὴν ὅποιαν προσεπαθήσαμεν νὰ περικλείσωμεν ἐντὸς τῆς παρούσης μελέτης καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀπαραιτήτων στοιχείων, διὰ τὴν θεμελίωσιν της — τῶν ὁποίων ἐνίοτε ἡ ἐξέυρεσις, συνεπείᾳ τοῦ παρωχημένου τοῦ χρόνου, ὅτε μὲν ὑπῆρξεν ἀδύνατος, ὅτε δὲ ἐλλιπὴς — εἶναι εὐλογον νὰ ἐμφανίσῃ ταύτην ἐστερημένην καθολικῆς πληρότητος.

Εὐελπιστοῦμεν ὅμως, ὅτι ἡ ἀτέλεια αὕτη θὰ μᾶς συγχωρηθῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

§ 38

Συνοπτικὰ στοιχεῖα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν διὰ τὸ ἔτος 1969

1. Ἐπειδὴ ἡ μελέτη μας ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ ἔτους 1940 καὶ εἶναι εὐλογον νὰ μὴ καθίστανται ἀμέσως ἀντιληπτὰ αἱ ἐπελθοῦσαι ἐξελίξεις ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου μέχρι σήμερον, θεωροῦμεν σκόπιμον, διὰ λόγους συγκριτικοὺς καὶ μόνον, νὰ παραθέσωμεν ἀπλῶς ὠρισμένα στοιχεῖα¹, τὰ ὅποια θὰ φωτίσουν περισσότερον τὰς σημειωθείσας ἐξελίξεις καὶ τὴν ἐνεργοτέραν παρέμβασιν τοῦ κράτους καὶ τῆς Α.Τ.Ε. εἰς τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν.

Οὕτω, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο :

α) Διετέθησαν ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ δημοσίων ἐπενδύσεων διὰ ἐγγειο-βελτιωτικὰ καὶ λοιπὰ ἔργα εἰς τὴν γεωργίαν 3.400 ἑκατ. δρχ. καὶ ἐκ τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ δι' ἐπιδότησεις, εἰσοδηματικὰς ἐνισχύσεις, γεωργικὰς ἐφαρμογὰς κλπ. 3.327 ἑκατ. δρχ.

β) Ἐχορηγήθησαν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. δάνεια ὕψους 14.703 ἑκατ. δρχ.

γ) Διετέθησαν ὑπὸ τοῦ Ο.Γ.Α. διὰ συντάξεις καὶ περίθαλψιν τῶν ἀγροτῶν 4.000 ἑκατομ. δρχ.

δ) Τὸ σύνολον τῆς τραπεζικῆς χρηματοδοτήσεως πρὸς τὴν Γεωργίαν ἀνῆλθεν εἰς 25.906 ἑκατομ. δρχ. Ἐκ τούτων ἡ μέσῳ τῆς Α.Τ.Ε. χρηματοδότησις ἀνῆλθεν εἰς 24.017 ἑκατομ. δρχ., καλύψασα αὕτη τὰ 92,7 % τοῦ συνόλου τῆς πρὸς τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν τραπεζικῆς χρηματοδοτήσεως.

1. Ἴδε Ἐκθεσιν ἐπὶ τῶν ἐργασιῶν τῆς Α.Τ.Ε. ἔτους 1969.

ε) Τὸ σύνολον τῶν καλλιεργηθεισῶν ἐκτάσεων τῆς χώρας ἀνῆλθεν εἰς 35.276.000 στρέμματα.

στ) Τὸ σύνολον τῆς ἐκτάσεως τῆς γεωργικῆς γῆς ἀνῆλθεν εἰς 39 ἑκατ. στρέμματα.

ζ) Αἱ ἀρδευόμεναι ἐκτάσεις ἀνῆλθον εἰς τὸ 20 % τοῦ συνόλου τῶν καλλιεργουμένων.

η) Ἡ συνολικὴ παραγωγή σίτου ἀνῆλθεν εἰς 1.701.000 τόννους.

θ) Ἡ στρεμματικὴ ἀπόδοσις σίτου ἀνῆλθεν εἰς 158 χγρ.

ι) Ἡ ἀξία τοῦ συνόλου τῶν εἰσαγωγῶν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀνῆλθεν εἰς 47.824 ἑκατ. δρχ. καὶ τῶν ἐξαγωγῶν εἰς 16.608 ἑκατ. δρχ., δηλ. αὐταὶ ἐκάλυψαν τὸ 34,7 % τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγωγῶν.

Ὡς πρὸς τὰ ἀγροτικὰ προϊόντα, ἡ ἀξία τῶν εἰσαγωγῶν ἀνῆλθεν εἰς 8.198 ἑκατ. δρχ. καὶ τῶν ἐξαγωγῶν εἰς 9.239 ἑκατ. δρχ. ἀντιπροσωπεύουσαι αὐταὶ τὰ 55,6 % τοῦ συνόλου τῶν ἐξαγωγῶν καὶ τὰ 112,8 % τῆς ἀξίας τῶν εἰσαχθέντων ἀγροτικῶν προϊόντων.

§ 39

Ἡ κατάσταση τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν κατὰ τὸ ἔτος 1969

1. Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι πάντα τὰ μεγέθη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας κατὰ τὸ ἔτος 1969 ἐσημείωσαν ἀλματώδη ἄνοδον καὶ ἐξέλιξιν ἐν σχέσει πρὸς τὰς διερευνηθείσας περιόδους (1830 - 1914 καὶ 1915 - 1940), αἱ ὁποῖαι ἀπετέλεσαν τὸ ἀντικείμενον τῆς παρούσης μελέτης.

Ἦτο λοιπὸν φυσικόν, αἱ ἐξελίξεις αὐταὶ νὰ ἐπιδράσουν εὐμενῶς καὶ ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς ἀγροτικῆς συνεταιρικῆς κινήσεως.

Τοῦτο δὲ κατέστη δυνατόν, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ συνεπείᾳ τῆς ἐπωφελοῦς διὰ τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμοὺς παρεμβάσεως τῆς Α.Τ.Ε. καὶ τοῦ Κράτους, τῶν ὁποίων ἡ ὕλική καὶ ἡθικὴ βοήθεια πρὸς τούτους ὑπερέβη πᾶν προηγούμενον.

2. Ἐκ τοῦ παρατιθεμένου πίνακος προκύπτει ὁ κατὰ τὸ ἔτος 1969 ὑφιστάμενος ἀριθμὸς συνεταιρισμῶν κατὰ κατηγορίαν, ὁ ἀριθμὸς τῶν πράγματι ἐκ τούτων λειτουργούντων, ἡ ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ἀναλογία τούτων καὶ τὸ ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ποσοστὸν ἐκάστης κατηγορίας ἐκ τῶν λειτουργούντων.

Κατηγορίαι	Νόμῳ ὑφιστάμενοι	Λειτουργοῦντες	Ποσοστὸν λειτουργούντων ἐπὶ τοῖς %	Συμμετοχὴ τῶν λειτουργούντων ἐπὶ τοῖς %
Πιστωτικοὶ	4.986	4.680	94	62
Προμηθευτικοὶ	8	2	25	0,02
Πωλήσεως	632	524	83	7

Παραγωγικοί	2.604	2.142	82	28
Διάφοροι	318	207	64	3
Σύνολον	8.548	7.555	88 %	100 %

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω στοιχείων προκύπτει ὅτι, συγκριτικῶς πρὸς τὸ ἔτος 1939, ἐσημειώθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1969 αἱ κάτωθι ἐξελίξεις :

α) Οἱ νόμοι ὑφιστάμενοι συνεταιρισμοὶ ἡυξήθησαν κατὰ 31 %.

β) Οἱ λειτουργοῦντες συνεταιρισμοὶ ἡυξήθησαν, ἐν σχέσει πρὸς τὸ 1936, κατὰ 22 %.

γ) Οἱ παραγωγικοὶ συνεταιρισμοί, ἐν σχέσει πρὸς τὸ 1939 ἡυξήθησαν κατὰ 13 %, γεγονός τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι οἱ συνεταιρισμοὶ πορεύονται διαρκῶς πρὸς τὴν κορωνίδα τῆς συνεταιρικῆς ὁργανώσεως, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1929 οὗτοι ἀντεπροσώπευον ποσοστὸν 4,76 % τοῦ συνόλου τῶν λειτουργούντων καὶ τὸ 1939 ποσοστὸν 15 %.

3. Τέλος, διὰ νὰ καταστήσωμεν πλέον ἐμφανεῖς τὰς ἐπελθούσας ἐξελίξεις εἰς τὴν συνεταιρικὴν ὁργάνωσιν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1936 μέχρι τοῦ ἔτους 1969, παραθέτομεν πῖνακα, ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν λειτουργούντων συνεταιρισμῶν κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα.

Γεωγραφικὰ Διαμερίσματα	Λειτουργοῦντες Συνεταιρισμοὶ		
	1936	1969	Ἀριθμ. αὔξεσις
Δυτικὴ Θράκη	256	367	111
Ἀνατολικὴ Μακεδονία	358	446	88
Κεντρικὴ Μακεδονία	571	991	420
Δυτικὴ Μακεδονία	243	480	237
Ἡπειρος	181	413	232
Θεσσαλία	351	795	444
Στερεὰ Ἑλλάς	488	1.157	669
Νῆσοι Ἰόνιοι	134	265	131
Πελοπόννησος	837	1.534	697
Κρήτη	377	714	337
Νῆσοι Αἰγαίου	138	220	82
Κυκλάδες	33	98	65
Σύνολον Ἑλλάδος	3.967	7.555	3.588

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος προκύπτει ὅτι, μεταξύ τῶν ἐτῶν 1936 - 1969, εἰς ὅλα τὰ διαμερίσματα τῆς χώρας ἐπῆλθε σημαντικωτάτη αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συνεταιρισμῶν, ἀνελθούσης ταύτης εἰς 3.588, ἢ ἄλλως εἰς 88,5 %.

4. Ένταῦθα δέον νά σημειώσωμεν ὅτι οἱ νόμοι ὑφιστάμενοι Συνεταιρισμοὶ κατὰ τὸ ἔτος 1969 ἀνῆλθον εἰς 8.548.

Συνεπῶς οἱ λειτουργοῦντες Συνεταιρισμοὶ (7.555) ἀντιπροσωπεύουν ποσοστὸν 88 % τῶν νόμων ὑφισταμένων, ἥτοι ἐν σχέσει πρὸς τὸ 1930 τὸ ποσοστὸν τοῦτο ηὔξήθη κατὰ 34 % καὶ πρὸς τὸ 1936 κατὰ 22 %.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι μὲ τὴν διαρκῆ παρακολούθησιν καὶ μέριμναν τῆς Α.Τ.Ε. καὶ τοῦ διαρκῶς ἀναπτυσσομένου συνεταιρικοῦ πνεύματος μεταξὺ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, οἱ ἰδρυόμενοι Συνεταιρισμοὶ δὲν περιέπιπτον εἰς ἀδράνειαν, ἀλλὰ ἔδρων ἕκαστος ἐντὸς τοῦ κύκλου δράσεώς του.

5. Ὡς πρὸς τὰ ἐγγεγραμμένα μέλη τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, εἶδομεν ὅτι ταῦτα κατὰ τὸ ἔτος 1928 ἀνῆρχοντο εἰς 226.000 ἀντιστοιχούντων 40 - 50 συνεταίρων εἰς ἕκαστον Συνεταιρισμὸν.

Εἶδομεν, ἐπίσης, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν κατὰ τὸ ἔτος 1933 ἀνῆλθεν εἰς 266.000, αὐξηθείσης συγχρόνως καὶ τῆς ἀντιστοιχούσης ἀναλογίας τῶν μελῶν ἑκάστου Συνεταιρισμοῦ, ἀνελθούσης ἀπὸ 40 - 50 (1928) εἰς 68.

Περαιτέρω, ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῶν Συνεταιρισμῶν εἶδομεν ὅτι ηὔξήθη μέχρι τοῦ ἔτους 1939, ἀνελθὼν εἰς 405.000.

Ἦδη, κατὰ τὸ ἔτος 1969, ὁ ἀριθμὸς τῶν συνεταρισμένων μελῶν τῶν λειτουργούντων Συνεταιρισμῶν ἔφθασε τὰς 754.000, ἡ δὲ ἀναλογία ἀντιστοιχούντων συνεταίρων πρὸς ἕκαστον Συνεταιρισμὸν εἰς 100.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, καὶ ἂν λάβωμεν ὡς βάσιν ὅτι ἑκάστη ἀγροτικὴ οἰκογένεια ἀριθμεῖ τέσσαρα μέλη, προκύπτει ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1969 τὸ σύνολον τῶν συνεταρισμένων μελῶν ἐν Ἑλλάδι ἀνῆλθεν εἰς 3.000.000.

Ἐξ αὐτοῦ προκύπτει ὅτι, ἐὰν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ ἔτους 1961, καθ' ἣν ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἠρίθμει¹ 3.674.000 κατοίκων, ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων ἀγροτῶν, ἥτοι ποσοστὸν 82 %, περίπου, εὑρίσκετο ἐντὸς τῆς δράσεως συνεταιρικῆς κινήσεως.

6. Ἡ ἀλματώδης αὕτη ἐξέλιξις τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, πέραν τῶν ἄλλων, ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε. ἀκολουθηθεῖσαν πολιτικὴν ἐνισχύσεως τούτων κατὰ τὸ ἔτος 1969, ἐκδηλουμένην διὰ τῶν κάτωθι μέτρων :

α) Διὰ τῶν δανειοδοτήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν οὕτω (εἰς ἑκατ. δρχ.) :

Κατηγορίαι δανείων	Ποσά εἰς ἑκατ. δρχ.	Ἀναλογία ἐπὶ τοῖς %
Α. Βραχυπρόθεσμα		
1) Καλλιεργητικά	5.799	39
2) Ἐπὶ ἐνεχύρῳ	722	5

1. Ἴδε «Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος» ἔτους 1939, σελ. 23.

3) Χρηματοδοτήσεως γεωργικών οργανώσεων	3.695	25
Σύνολον Βραχυπροθέσμων δανείων	10.271	69
B. Μέσης και μακράς προθεσμίας	4.486	31
Σύνολον A + B	14.703	100

Ἐκ τῶν χορηγηθέντων καλλιεργητικῶν καὶ συναφῶν δανείων οἱ μὲν συνεταιρισμένοι ἀγρόται ἔλαβον ποσὸν 4.006 ἑκατ. (ῥῆτοι 68,1 %), οἱ δὲ μεμονωμένοι ἔλαβον 1.793 ἑκατ. (ῥῆτοι 30,9 %).

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐπ' ἐνεχύρῳ τῶν γεωργικῶν προϊόντων δάνεια, εἰς μὲν τοὺς συνεταιρισμένους ἐχορηγήθη ποσὸν 434 ἑκατ. (ῥῆτοι 60,2 %), εἰς δὲ τοὺς μεμονωμένους ποσὸν 287 ἑκατ. (ῥῆτοι 39,8 %).

Ὁ ἀριθμὸς τῶν χορηγηθέντων μέσων καὶ μακροπροθέσμων δανείων ἀνῆλθεν εἰς 202.000.

Τέλος, εἰς τὸν τομέα τῆς ὡς ἄνω δανειοδοτήσεως δέον νὰ ἀναφερθῇ ὅτι ἐχορηγήθησαν μεσομακροπρόθεσμα δάνεια εἰς τὰς γεωργικὰς βιομηχανίας ὕψους 504 ἑκατ. δρχ., ἐνῶ αἱ πρὸς αὐτὰς γενόμεναι βραχυπρόθεσμοι χρηματοδοτήσεις ἀνῆλθον εἰς 1.529 ἑκατ. δρχ.

β) Διὰ τῆς μειώσεως τῶν ἐπιτοκίων τῶν πρὸς τοὺς ἀγρότας χορηγουμένων δανείων, τὰ ὁποῖα ἔχουν οὕτω :

Εἶδος δανείων	Πρὸς μεμονωμένους	Πρὸς ἢ μέσῳ Συν/σμῶν	Πρὸς ἢ μέσῳ Ἑνώσεων Συν/σμῶν
Καλλιεργητικὰ	5 %	4 $\frac{1}{4}$ %	4 %
Ἐπ' ἐνεχύρῳ	6 %	5 $\frac{1}{4}$ %	5 %
Μέσης καὶ μακράς προθεσμίας	4 %	3 $\frac{1}{2}$ %	3 $\frac{1}{2}$ %

Ἐνταῦθα δέον νὰ τονίσωμεν ὅτι τὰ ὡς ἄνω ἐπιτόκια εἶναι τὰ χαμηλότερα¹ ἀπὸ τῆς ιδρύσεως τῆς Α.Τ.Ε. καὶ συνεπῶς τὰ πλέον χαμηλὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς δανειοδοτήσεως τῆς Ἑλληνικῆς ἀγροτικῆς τάξεως, δεδομένου ὅτι, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος λειτουργίας τῆς Α.Τ.Ε. (1930), ταῦτα ἐκυμαίνοντο² ἀπὸ 8 % (διὰ μακροπρόθεσμα δάνεια πρὸς Ἑνώσεις καὶ Συνεται-

1. Ἐξαιρέσιν ἀποτελοῦν τὰ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1960 χορηγούμενα μεσομακροπρόθεσμα δάνεια, δι' ὠρισμένους εἰδικούς σκοπούς, ὧν τὸ ἐπιτόκιον ἀνέρχεται εἰς 2%. Περὶ τούτων ἴδε Α.Τ.Ε., Τὸ ἔργον μιᾶς δεκαετίας 1952-1961, σελ. 108, 110-111.

2. Ἴδε περιοδ. «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1930, τευχ. 2, σελ. 31.

ρισμούς), μέχρι $10\frac{1}{2}\%$ (διά δάνεια ἐπ' ἐνεχύρω προϊόντων πρὸς μεμονωμένους)¹.

γ) Διὰ τῆς αὐξήσεως τῶν ἀσφαλιστικῶν ἐργασιῶν τῆς Α.Τ.Ε., τῆς ὁποίας αἱ ἀνεκκαθάριστοι εἰσπράξεις ἐξ ἀσφαλίσεων ἀνῆλθον εἰς 348 ἐκατ. δρχ., αἱ δὲ ἀσφαλιστικαὶ ἐργασίαι ταύτης ἐκάλυψαν τοὺς ἐξῆς κλάδους :

1) Πυρός, 2) Ἑργατικῶν Ἀτυχημάτων, 3) Ἀστικῆς Εὐθύνης, 4) Προσωπικῶν Ἀτυχημάτων, 5) Μεταφορῶν, 6) Ἀλιευτικῶν Σκαφῶν, 7) Χαλάζης, 8) Κτηνασφαλειῶν καὶ 9) Ζωῆς.

δ) Διὰ τῆς διαθέσεως ὑπ' αὐτῆς εἰς τὴν γεωργίαν χημικῶν λιπασμάτων καὶ γεωργικῶν φαρμάκων 1.022.000 τόννων, ὡς καὶ σημαντικοῦ ἀριθμοῦ πετρελαιομηχανῶν (2.908), ἀντλιῶν (1.854), βενζινοκινήτων ἀντλητικῶν συγκροτημάτων (1.236) κλπ.

Πάντα τὰ ὡς ἄνω μέτρα ἐλήφθησαν ἐκ μέρους τῆς Α.Τ.Ε. μὲ κατευθυντήριον ἀρχὴν ὅτι «ὁ ἔλεγχος, ἡ ὑποβοήθησις καὶ ἡ καθοδήγησις τῶν γεωργικῶν συνεταιρικῶν ὁργανώσεων παντὸς βαθμοῦ, διὰ τὴν καλυτέραν ὁργάνωσιν καὶ εὐρυθμον λειτουργίαν των, ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν μελῶν των, ὡς καὶ ἡ φροντίς διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ συνεταιριστικοῦ πνεύματος ἀποτελοῦν βασικὴν ἀποστολὴν τῆς Τραπεζῆς»².

7. Τοιαύτην ἐξάπλωσιν ἐμφανίζοντες οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἐντὸς τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, εἶναι βέβαιον ὅτι ἐντὸς ἐλαχίστων ἐτῶν οὗτοι θὰ περικλείουν εἰς τοὺς κόλπους των τὸ σύνολον τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας.

Ἡ σημασία τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως καθίσταται περισσότερον σημαντικὴ, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι τοῦτο ἐπετεύχθη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915, ὁπότε ἐψηφίσθη ὁ νόμος 602.

Πιστεύομεν ὅτι οὐδεὶς ἕτερος προαιρετικὸς θεσμὸς παρ' ἡμῖν συνήντησε τοιαύτην ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν διαφόρων στρωμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ὅσον ὁ συνεταιρικὸς, ἐντὸς τοσοῦτου χρονικοῦ διαστήματος, γεγονὸς τὸ ὁποῖον καταδεικνύει τὸ ἐνυπάρχον συνεργατικὸν πνεῦμα παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς καθολικῆς του συμμετοχῆς εἰς τὴν συνεταιρικὴν ἀγροτικὴν κίνησιν ἀπέδειξεν ὅτι ἐνεκοιπώθη τὴν διεθνῇ συνεταιρικὴν ἀρχὴν «ὁ καθένας γιὰ ὅλους καὶ ὅλοι γιὰ τὸν καθένα».

1. Κατὰ τὸ ἔτος 1936 τὰ ἐπιτόκια τῆς Α.Τ.Ε. ἐκυμαίνοντο μεταξὺ 9,5% (πρὸς μεμονωμένους) καὶ 8% (πρὸς συνεταιρισμούς καὶ ἐνώσεις). Ἴδε «Ὁ Συνεταιριστής» ἔτους 1936, τεύχ. 4-5, σελ. 95.

2. Ἴδε Ἐκθεσιν πεπραγμένων Α.Τ.Ε. ἔτους 1969, σελ. 60.

Προοπτικαὶ τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν

Εἶδομεν εἰς τὴν προηγηθεῖσαν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματός μας, ὅτι ἡ παρὰ τῶ Ἑλληνικῷ πληθυσμῷ ἐνυπάρχουσα συνεταιρική ἰδέα, προϊόντος τοῦ χρόνου, διαρκῶς ἐξηπλοῦτο ἐντὸς εὐρυτέρων στρωμάτων τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

Διεπιστώσαμεν ἐπίσης, ὅτι ἡ πορεία τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν διαρκῶς ἔβαινε βελτιουμένη, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως ποσοτικῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ τρόπου λειτουργίας των καὶ τῶν ἐργασιῶν των.

Ἡ δὲ ἐξέλιξις καὶ ἐξάπλωσις τούτων καθίσταται περισσότερον ἐμφανής, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἅφ' ἑνὸς μὲν τὸ γεγονὸς ὅτι οὗτοι ἀπὸ τοῦ ἔτους 1915 ἀπέκτησαν τὸ νομικόν των πλαίσιον, διὰ τοῦ νόμου 602, καὶ ἅφ' ἑτέρου ὅτι ἔκτοτε τὸ κράτος ἤρχισε νὰ ἐπιδεικνύῃ στοιχειῶδες ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς Συνεταιρισμούς, ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἔδρυσιν τῆς Α.Τ.Ε.

Συνεπῶς, αἱ προοπτικαὶ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καθίστανται ἀναμφιβόλως περισσότερον σαφεῖς καὶ εὐόωνοι σήμερον, δεδομένου ὅτι τόσον τὸ Κράτος, ὅσον καὶ ἡ ΑΤΕ διακηρύσσουν τὴν πρὸς τούτους ἀμέριστον ὕλικὴν καὶ ἡθικὴν συμπράξασιν.

Μεταξὺ τῶν ἐνδείξεων, αἱ ὁποῖαι μᾶς ὑπαγορεύουν τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα — πέραν τῶν μνημονευθέντων στοιχείων ἐπὶ τοῦ τομέως τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας κατὰ τὸ ἔτος 1969—, θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν :

α) τὴν διαγραφὴν τῶν ἀγροτικῶν χρεῶν διὰ τοῦ Α.Ν. 454/1968, τὰ ὁποῖα μέχρι τέλους τοῦ ἔτους 1969 ἀνῆλθον εἰς 7 δισεκατομμύρια δραχμᾶς¹.

β) Τὴν ἐπαναληφθεῖσαν συνταγματικὴν κατοχύρωσιν τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν διὰ τοῦ ἄρθρου 29 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1968.

γ) Τὴν ἐπίσημον δῆλωσιν τῆς Κυβερνήσεως ὅτι : «διὰ τοὺς ἰδίους σκοποὺς τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἐπιβάλλεται καὶ τῆς γεωργίας τόσον ἡ μηχανοποιήσις, ὅσον καὶ ἡ ὀρθολογιστικὴ συνεταιριστικὴ ὁργάνωσις εἰς μεγάλας παραγωγικὰς μονάδας ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ. Τὸ κράτος διὰ τῶν ἔργων ὑποδομῆς (ἀρδεύσεων, ἡλεκτροδοτήσεων, μεταφορῶν κλπ.) καὶ διὰ τῶν ἀναγκαίων ὑπηρεσιῶν καὶ πιστώσεων θὰ ὑποβοηθήσῃ ἀποφασιστικῶς τὴν προσπάθειαν καὶ εἰς τὸν τομέα τοῦτον».

δ) Τοὺς ὑπὸ τοῦ πενταετοῦς προγράμματος² οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως (1968 - 1972) τεθέντας στόχους, διὰ τῶν ὁποίων ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν σειρά βασικῶν μεταρρυθμίσεων ἐφ' ὅλοκλήρου τοῦ θεσμικοῦ καὶ ὁργανωτικοῦ πλαισίου τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, ἀφορώσων κυρίως τὸ σύστημα τῶν ἐπιδότησεων,

1. Ἴδε Ἐκθεσιν πεπραγμένων Α.Τ.Ε. ἔτους 1969, σελ. 12.

2. Τὸ πρόγραμμα τοῦτο συνετάχθη ὑπὸ δεκαμελοῦς κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Κ. Θάνου.

τάς τιμάς ἀσφαλείας, τὴν γεωργικὴν πίστιν, τὴν γεωργικὴν ἐκπαίδευσιν, τὴν γεωργικὴν ἔρευναν, τὰς γεωργικὰς ὑπηρεσίας τοῦ κράτους καὶ τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμούς.

Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς Γεωργικοὺς Συνεταιρισμούς ἰδιαιτέρως, τὸ εὐόκωνον τῆς περαιτέρω ἰσχυροποιήσεως καὶ ἐδραιώσεως τούτων εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Οἰκονομικοῦ Προγράμματος τεθεῖσα ἐπιδίωξις πρὸς πληρεστέραν ἐκμηχάνησιν τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας, ὑποβοηθησομένης διὰ τῆς προωθήσεως τοῦ θεσμοῦ τῶν Συνεταιρισμῶν τῶν γεωργικῶν μηχανῶν¹, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιτεύξεως μεγαλυτέρας παραγωγικότητος.

Πέραν τούτου, διὰ τοῦ Προγράμματος, ἐτέθη ὁ στόχος τῆς ὁργανώσεως τῶν γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν ἐπὶ ἀνταγωνιστικῆς βάσεως ἔναντι τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέως, ἐπὶ τῶν καθαρῶς ἐπιχειρηματικῶν δραστηριοτήτων, δεδομένου ὅτι, ὡς ὑπογραμμίζεται ἐν αὐτῷ, «διὰ τὰς γεωργικὰς ἐκμεταλλεύσεις ἡ δημιουργία ἀποτελεσματικῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἐπίτευξιν οἰκονομιῶν κλίμακος καὶ διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν πολλαπλῶν ἐπιβαρύνσεων τὰς ὁποίας συνεπάγεται τὸ μικρὸν μέγεθος τῆς γεωργικῆς ἐκμεταλλεύσεως».

Περαιτέρω, ὑπὸ τοῦ Προγράμματος ἐπεδιώχθη ἡ ἔτι ἰσχυροποιήσις τῶν Συνεταιρισμῶν διὰ τῆς συγχωνεύσεώς των², αἰρομένης οὕτω τῆς ἀδυναμίας των νὰ στρέψωσι τὴν δραστηριότητά των πρὸς τὰς πλέον προηγμένας μορφὰς συνεταιρικῆς δράσεως, ἥτοι εἰς τὴν παραγωγήν, τὴν ἐπεξεργασίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν τῶν γεωργικῶν προϊόντων, δεδομένου ὅτι καὶ ὑπὸ τοῦ Προγράμματος ἐπισημαίνεται ὡς ὁργανικὴ ἀδυναμία τῶν συνεταιρισμῶν καὶ τῆς γεωργικῆς συνεταιρικῆς κινήσεως γενικώτερον, ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ὑφισταμένη ὑπερβολικὴ διόγκωσις τῆς πιστωτικῆς συνεταιρικῆς δράσεώς των. Τέλος, ἀναφερόμενοι εἰς τὸ ὡς ἄνω Πρόγραμμα, δὲν δυνάμεθα παρὰ νὰ ἐξάρωμεν τὴν ὑπὸ τούτου προβλεφθεῖσαν ἵδρυσιν καὶ λειτουργίαν συνεταιρικῶν σχολῶν, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς καταρτίσεως εἰδικευμένων συνεταιρικῶν στελεχῶν, ἀπαραιτήτων εἰς μίαν διαρκῶς ἐπεκτεινόμενην δραστηριότητα τῶν συνεταιρισμῶν, τῶν ὁποίων ἡ προβλεπομένη κάθετος ὁργάνωσις τῶν δραστηριοτήτων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κινηθῇ ἐπιτυχῶς με ἀνθρώπινον δυναμικὸν τὸ ὁποῖον δὲν τελεῖ ἐν ἀμέσῳ γνώσει πρὸς τὰ πολύμορφα καὶ πολύπλοκα οἰκονομικοκοινωνικά προβλήματα τῆς με ταχὺν ρυθμὸν κινουμένης ἐποχῆς μας.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ Κράτους ὄντος ἀποφασισμένου νὰ συμπαρασταθῇ με ἐντεινόμενον ἐνδιαφέρον εἰς τὸ ἔργον τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ προκύψουν θετικοὶ καρποὶ ἐφ' ὅλοκλήρου τῆς δραστηριότητός των, ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς Ἑθνικῆς οἰκονομίας ἐν τῷ συνόλῳ

1. Ἴδε σελ. 59 τοῦ Προγράμματος.

2. Ἴδε σελ. 67 τοῦ Προγράμματος.

της. Ἡ θέσις αὕτη τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους συμπορεύεται μὲ τὰ ἐπὶ Εὐρωπαϊκοῦ ἐπιπέδου προσφάτως ἐξαχθέντα συμπεράσματα καθ' ἃ : «Οἱ γεωργικοὶ συνεταιρισμοὶ ἀντικατοπτρίζουν ἐν οἰκονομικὸν καὶ κοινωνικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται ν' ἀγνοηθῇ ἐκ μέρους τοῦ Κράτους, δοθέντος ὅτι δὲν ἐξυπηρετεῖ τὸ γενικὸν συμφέρον ἐὰν ἕκαστος γεωργὸς ἐξυπηρετῇ μόνον ἑαυτόν...»¹.

1. Ἰδε Συμπεράσματα Ἐπιτροπῆς Ἐμπειρογνομόνων τῆς Ε.ΟΚ, εἰς τὸ ἐν ἔτει 1967 ἐκδοθὲν ἔργον τῆς ὑπὸ τὸν τίτλον : Ὁ θεσμὸς τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Κοινότητα. (Ἐκδόσις Ἑλληνικὴ ὑπὸ τῆς Α.Τ.Ε., ἔτος 1971) σελ. 339.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην προσεπαθήσαμεν νὰ σκιαγραφήσωμεν τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν εἰς τὴν χώραν μας, ἐν συναρτήσῃ πρὸς τὴν παράλληλον κίνησιν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ ἐκάστοτε ἐπικρατοῦντος κοινωνικοῦ, οἰκονομικοῦ καὶ ἐνίοτε πολιτικοῦ πλαισίου, δεδομένου ὅτι κατὰ μίαν ἀποψιν¹ «ἡ πολιτικὴ εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς οἰκονομίας» καὶ διότι τὰ οἰκονομικά φαινόμενα καθίστανται κατανοητὰ «σὰν ἐξελισσόμενη ἐκδήλωση τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, ἐντεταγμένης ἄρρηκτα στὸ συνολικὸ πλᾶσιον τῶν ἐκάστοτε ἰδεῶν καὶ στοιχείων πολιτικῆς ἐμπνευσης»²⁻³.

Ἡ ἀλληλεξάρτησις⁴ καὶ ὁ ἀλληλοκαθορισμὸς τῶν κοινωνικοπολιτικοοικονομικῶν φαινομένων χωροχρονικῶς μᾶς ὑπηγόρευσαν νὰ ἐρευνήσωμεν τὸ θέμα μας, ἀτενίζοντες τοῦτο ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἐπιδράσεων, τὰς ὁποίας εἶχον ἐπὶ τῆς καθόλου πορείας τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν τὰ φαινόμενα ταῦτα.

Διεπιστώσαμεν εἰς τὴν προηγηθεῖσαν ἐρευνάν μας ὅτι :

Ὅσάκις τὸ Κράτος ἐλάμβανε ἔναντι τῶν ζεόντων προβλημάτων τῆς χώρας τὴν ἀπαθὴ στάσιν τοῦ ἀπλοῦ παρατηρητοῦ, τὰ προβλήματα ταῦτα οὐχὶ μόνον δὲν ἐπελύοντο καὶ δὲν ἀντιμετωπίζοντο, ἀλλὰ καθιστάμενα ὀξύτερα παρέτεινον τὴν συνέχισιν τοῦ τέλματος καὶ τὴν ἐντεῦθεν προκύπτουσαν ὀλεθρίαν ἐθνικὴν ἀδράνειαν καὶ στασιμότητα.

Εἰδικώτερον : Εἰς ὅ,τι ἀφώρᾳ τὴν προώθησιν καὶ ἐπίλυσιν γενικῶν θεμάτων, ἀπτομένων τοῦ ἀγροτικοῦ προβλήματος τῆς χώρας μας, διεπιστώσαμεν ὅτι ταῦτα ἀντιμετωπίσθησαν ριζικώτερον καὶ μὲ γνώμονα τὸ γενικώτερον συμφέρον τοῦ τόπου, ὁσάκις Ἑθνικαὶ δυνάμεις πέραν τοῦ ἀποστεωμένου πολιτικοκοινωνικοῦ κατεστημένου ἀνελάμβανον τὴν διακυβέρνησιν ταύτης.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, ὁσάκις οἱ φορεῖς τῶν Ἑθνικῶν τούτων δυνάμεων ἐνήργουν μὲ γνώμονα τὰ συμφέροντα ὁλοκλήρου τοῦ Ἑθνους, αἱ ἐνυπάρχουσαι δημιουργικαὶ Ἑθνικαὶ δυνάμεις ἀπηλευθεροῦντο, ἐδραστικοποιοῦντο καὶ ἐπετάχυνον τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν τούτου. Τοῦτο καθ' ἡμᾶς εἶναι τὸ συναγό-

1. Ἰδε Δ. Βεζανῆ, Πολιτικὴ καὶ Οἰκονομία, σελ. 99.

2. Ἰδε G. Myrdal, Τὸ πολιτικὸν στοιχεῖον στὴν οἰκονομικὴ θεωρίαν, σελ. ΧΥΠ καὶ τὰ αὐτόθι συμπεράσματα τοῦ μεταφραστοῦ Κ. Σοφοῦλη, ἰδίᾳ σελ. 264 - 266.

3. Πρβλ. Α. Weber (ἐνθ' ἄν. σελ. 37), ὅστις γράφει : «Δὲν εἶναι ὀρθὸν ὅτι ἡ κοινωνικὴ οἰκονομικὴ εἶναι ἐπιστήμη ἀπηλλαγμένη ἀξιολογικῶν κρίσεων».

4. Ἰδε Α. Weber, ἐνθ' ἄν. σελ. 4.

μενον συμπέρασμα ἐκ τῆς μελέτης τῶν μέτρων τὰ ὅποια ἐλήφθησαν μετὰ τὰς ἐπαναστάσεις τῶν ἐτῶν 1909, 1917 καὶ 1922.

Ἐν κατακλείδι, δεδομένης τῆς μεγίστης κοινωνικοοικονομικῆς σημασίας τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν παρ' ἡμῖν οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ καὶ ἐν ὧσιν τῆς εὐρυτέρας ἀναπτύξεως τούτων ἐντὸς ὁλοκλήρου τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας, φρονοῦμεν ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ εἰσαγωγή τῆς διδασκαλίας τῆς συνεταιρικῆς οἰκονομίας εἰς τὸν χώρον τῆς Ἀνωτάτης παιδείας.

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ ἀναγκαιότης αὕτη καθίσταται ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν πλέον ἢ ἔντονος, λαμβανομένου ὑπ' ὧσιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἑκατοντάδες χιλιάδες Ἑλλήνων ἀγροτῶν εἶναι δρῶντα μέλη τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ ἑκατομμύρια τοῦ ἐλληνικοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ζοῦν, δροῦν καὶ ἀναπτύσσονται ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἀγροτοσυνεταιρικῆς ιδέας.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- 'Α γ ά θ ο ς Α., Οί γεωργικοί συνεταιρισμοί τῆς Ἑλλάδος, 'Αθῆναι, 1926.
 'Α γ γ ε λ ό π ο υ λ ο ς Α., Τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα τῆς Ἑλλάδος, 'Αθῆναι, 1945.
 'Α λ ι β ι ζ ᾱ τ ο ς Μ., Ἡ μεταπολεμικὴ ἐξέλιξις τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας καὶ ἡ ἐπ' αὐτῆς ἐπίδρασις τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς, 'Αθῆναι, 1935.
 'Α λ ι β ι ζ ᾱ τ ο ς Μ., Ἡ νέα γεωργικὴ πολιτικὴ, 'Αθῆναι, 1937.
 'Α λ ι β ι ζ ᾱ τ ο ς Μ., Τὸ πρόβλημα τῆς ἀγροτικῆς πίστεως ἀπὸ διεθνοῦς καὶ βαλκανικῆς ἀπόψεως, 'Αθῆναι, 1934.
 'Α λ ι β ι ζ ᾱ τ ο ς Μ., Κοινωνικὴ ἐξέλιξις καὶ γεωργικὴ πολιτικὴ, 'Αθῆναι, 1938.
 'Α λ ι β ι ζ ᾱ τ ο ς Μ., Ἡ γεωργικὴ Ἑλλάς καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς, 'Αθῆναι, 1939.
 'Α λ ι β ι ζ ᾱ τ ο ς Μ., Γεωργικοὶ συνεταιρισμοὶ καὶ συντεχνιακὴ ὀργάνωσις, 'Αθῆναι, 1939.
 'Α λ ι β ι ζ ᾱ τ ο ς Μ., Οἱ Συνεταιρισμοὶ καὶ τὸ ἀγροτικὸν μέλλον τῆς Ἑλλάδος, 'Αθῆναι, 1938.
 'Α ν α σ τ α σ ό π ο υ λ ο ς Γ., Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Βιομηχανίας (Τόμοι 3), 'Αθῆναι, 1948.
 'Α ν δ ρ ε ά δ η ς Α., Ἱστορία τῶν Ἑθνικῶν δανείων, 'Αθῆναι, 1904.
 'Α π ο σ τ ο λ ό π ο υ λ ο ς Ι., Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι γεωργίας καὶ ιδίως περὶ τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς Τίρυνθος, 'Αθῆναι, 1868.
 Β α λ α ω ρ ί τ η ς Ι., Ἱστορία τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, 'Αθῆναι, 1902.
 Β α ρ β α ρ έ σ ο ς Α., Ὁ θεσμὸς τῶν κτηματικῶν βιβλίων καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐν Ἑλλάδι εἰσαγωγῆς των, 'Αθῆναι, 1940.
 Β α ρ β α ρ έ σ ο ς Α., Ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἀγροτικῆς μεταρρυθμίσεως, 'Αθῆναι, 1949.
 Β α ρ β α ρ έ σ ο ς Κ., Ἐκθεσίς ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ προβλήματος τῆς Ἑλλάδος, 'Αθῆναι, 1952.
 Β ε ζ α ν ῆ ς Δ., Πολιτικὴ καὶ Οἰκονομία, 'Αθῆναι, 1933.
 Γ ε ν ν ά δ ι ο ς Π., Γεωργικὰ Ἀνάλεκτα, 'Αθῆναι, 1915.
 Γ ε ω ρ γ ί ο υ Η., Νεώτερα στοιχεῖα περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς συντροφίας τῶν Ἀμπελακίων, 'Αθῆναι, 1950.
 Γ ε ω ρ γ ί ο υ Η., Ἱστορία τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν Ἀμπελακίων, 'Αθῆναι, 1951.
 Γ ι α λ ι ᾱ ς Ν., Τὸ ἔργον καὶ ἡ δρᾶσις τῆς Α.Τ.Ε. κατὰ τὴν πρώτην εἰκοσαπενταετίαν, 'Αθῆναι, 1954.
 Γ ρ α μ μ α τ ό π ο υ λ ο ς Γ., Ὁ σύγχρονος συνεργατισμὸς ἀλλαχοῦ καὶ παρ' ἡμῖν, 'Αθῆναι, 1960.
 Δ ε κ ά ζ ο ς Η., Ἡ Ἑλληνικὴ Γεωργικὴ Ἑταιρεία, 'Αθῆναι, 1937.
 Δ ε ρ τ ι λ ῆ ς Π., Τὸ Δημόσιον χρέος τῆς Ἑλλάδος, 'Αθῆναι, 1960.
 Δ ι ο μ ή δ η ς Α., Μετὰ τὴν κρίσιν, 'Αθῆναι, 1935.
 Ε ὕ ε λ π ί δ η ς Χ., Ἀγροτικὸ Πρόγραμμα, 'Αθῆναι, 1923.
 Ε ὕ ε λ π ί δ η ς Χ., Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ, 'Αθῆναι, 1956.
 Ε ὕ ε λ π ί δ η ς Χ., Ἡ γεωργία τῆς Ἑλλάδος. Οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀποψις, 'Αθῆναι, 1944.
 Ε ὕ ε λ π ί δ η ς Χ., Γεωργικὴ Οἰκονομική, 'Αθῆναι, 1944.

- Εὐελπίδης Χ., Οικονομική καὶ Κοινωνική Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι, 1950.
- Ζολώτας Ε., Ἡ Ἑλλάς εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκβιομηχανίσεως, Ἀθήναι, 1926.
- Ζολώτας Ε., Ἀγροτική Πολιτική, Ἀθήναι, 1934.
- Ζολώτας Ε., Ἡ Ἑλλάς πρέπει νὰ γίνῃ βιώσιμος, Ἀθήναι, 1935.
- Ζωγράφος Δ., Γεωργικαὶ Μελέται (Τεῦχ. Α), Ἀθήναι, 1932.
- Ζωγράφος Δ., Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς γεωργίας (Τόμοι 3), Ἀθήναι, 1921.
- Ζωγράφος Δ., Ἱστορία τῆς παρ' ἡμῖν γεωργικῆς ἐκπαιδεύσεως (Τόμοι 2), Ἀθήναι, 1936, 1938.
- Ζωγράφος Δ., Ἱστορία τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζίτης τῆς Ἑλλάδος (1833 - 1843), Ἀθήναι, (Τόμοι 2), 1925, 1927.
- Θεοδωρίδης Α., Ἡ ἐπανάστασις (1909) καὶ τὸ ἔργον της, Ἀθήναι, 1914.
- Ἰασεμίδης Σ., Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ (Μελέτη περιλαμβανομένη εἰς τὸ Γεωργικὸν Δελτίον, Τεῦχ. Α'), Ἀθήναι, 1913.
- Ἰασεμίδης Σ., Ἀνάγκη Ἑνώσεως τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν, Ἀθήναι, 1917.
- Καλιτσούνakis Δ., Περὶ συνεταιρισμῶν καὶ ιδίως ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήναι, 1924.
- Καλιτσούνakis Δ., Ἱστορία πολιτικῆς οἰκονομίας, Ἀθήναι, 1929.
- Καλιτσούνakis Δ., Ἱστορία οἰκονομικοῦ βίου, Ἀθήναι, 1943.
- Καλιτσούνakis Δ., Ἐφηρμοσμένη πολιτικὴ οἰκονομία, Ἀθήναι, 1954.
- Καποδίστριας Ι., «Ἐπιστολαὶ» (Διπλωματικά, Διοικητικά καὶ Ἰδιωτικά - μετάφρασις ἐκ τοῦ γαλλικοῦ παρὰ Μ. Σχινᾶ), Τόμοι 4, εἰς Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (1841 - 1843).
- Καλογιάννης Β., Τσαριτσάνη. Ἱστορικὴ πατρίδα τοῦ Κ. Οἰκονόμου ἐξ Οἰκονόμων, Ἀθήναι, 1965.
- Κλαδέας - Θεοδώρου, Νομοθεσία περὶ γεωργικῶν συνεταιρισμῶν, Ἀθήναι, 1947.
- Κλήμης Α., Οἱ γεωργικοὶ συνεταιρισμοί, Μυτιλήνη, 1938.
- Κλήμης Α., Οἱ συνεταιρισμοί, Ἀθήναι, 1946.
- Κλήμης Α., Ἀγροτικὴ πίστις. Ἱστορία ιδρύσεως Α.Τ.Ε., Ἀθήναι, 1954.
- Κλήμης Α., Ἀγροτικὴ οἰκονομία (Κατευθύνσεις, Ἐξελίξεις, Προβλήματα), Ἀθήναι, 1960.
- Κοντὸς Π., Δασικὴ πολιτικὴ (Τόμ. Β), Θεσσαλονίκη, 1933.
- Κορυζῆς Α., Ἡ ἀγροτικὴ πίστις καὶ ἡ Ἑθνικὴ Τράπεζα (Ἀρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν), Ἀθήναι, 1925.
- Κουκκίδης Κ., Τὸ πνεῦμα τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων καὶ τ' Ἀμπελάκια, ὁ πρῶτος συνεταιρισμὸς τοῦ κόσμου, Ἀθήναι, 1948.
- Κυπριάδης Ε., Ἡ διαμόρφωσις τῆς ἀγροτικῆς ιδιοκτησίας, Ἀθήναι, 1948.
- Κυριακὸς Γ., Ἡ γεωργικὴ πολιτικὴ τοῦ Κράτους, Ἀθήναι, 1934.
- Λευκάδης Κ., Γεωργικὴ νομοθεσία, Ἀθήναι, 1917.
- Μάμουκας Α., Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος κλπ., Τόμ. Α - Θ, Ἀθήναι - Πειραιεύς, 1839 - 1852.
- Μανσόλας Α., Πολιτειογραφικαὶ Πληροφορίαι περὶ Ἑλλάδος, Ἀθήναι, 1867.
- Μαργέτης Δ., Ἀναγκαστικοὶ Κτηματικοὶ Συνεταιρισμοί, Ἀθήναι, 1930.
- Μάτσης Π., Οἱ Συνεταιρισμοί, Ἀθήναι, 1944.
- Μελλᾶς Σ., Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1909, Ἀθήναι, 1957.
- Μυλωνᾶς Α., Ἡ ἀγροτικὴ νομοθεσία καὶ ἡ προταθεῖσα μεταρρυθμίσις της, Ἀθήναι, 1922.
- Μυλωνᾶς Α., Γεωργικὴ καὶ κτηματικὴ πίστις, Ἀθήναι, 1919.
- Νικολάου Α., Ὁ Συνεταιρισμὸς ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει, Ἀθήναι, 1937.
- Παλαιολόγος Γ., Γεωργικὴ καὶ Οἰκιακὴ Οἰκονομία (Τόμοι 2), Νάυπλιον, 1833, 1835.

- Π ἄ ν ο ς Δ., Συνεταιριστικά θέματα (1925 - 1961), 'Αθήναι, 1962.
- Π ἄ ν ο ς Δ., Εἰδικὴ συνεταιριστικὴ οἰκονομία (Τόμοι 3), 'Αθήναι, 1965.
- Π α π α γ ε ω ρ γ ῖ ο υ Ε., 'Αγροτικὴ Οἰκονομία. Οἰκονομικὴ ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων, Θεσσαλονίκη, 1967.
- Π ἔ ρ δ ι κ α ς Π., 'Εγχειρίδιον 'Εμπορικοῦ δικαίου, 'Αθήναι, 1952.
- Π ο λ ῦ ζ ο ς Ν., Θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῶν συνεταιρισμῶν, 'Αθήναι, 1950.
- Π ο υ λ ὅ π ο υ λ ο ς Σ., 'Ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη εἰς τὴν 'Ελλάδα, 'Αθήναι, 1943.
- Π ρ ῶ τ ο ς Ι., 'Ἐκθέσεις περὶ τοῦ ἐν Τίρυνθι γεωργικοῦ σχολείου, 'Αθήναι, 1850.
- Ρ α ζ ῆ ς Ν., 'Αγροτικαὶ κοινωνικαὶ ἀσφαλίσεις, 'Αθήναι, 1965.
- Σ β ῶ λ ο ς Α., Τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι, 'Αθήναι, 1915.
- Σ ῖ δ ε ρ ι ς Α., 'Ἡ γεωργικὴ πολιτικὴ τῆς 'Ελλάδος κατὰ τὴν λήξαν ἐκατονταετίαν (1833 - 1933), 'Αθήναι, 1934.
- Σ ῖ δ ε ρ ι ς Α., 'Ιστορία τοῦ οἰκονομικοῦ βίου (Τόμοι 2), 'Αθήναι, 1950 - 1957.
- Σ ι μ ω ν ῖ δ η ς Β., 'Ο Αὐτόνομος Σταφιδικὸς 'Οργανισμὸς καὶ αἱ ἐργασίαι του κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος ('Ἐκθεσις), 'Αθήναι, 1927.
- Σ κ α λ τ σ ο ῦ ν η ς Ι., Σκέψεις περὶ τῆς ἐν 'Ελλάδι βιομηχανίας, 'Αθήναι, 1868.
- Σ μ π α ρ ο ῦ ν η ς Α., Σκέψεις τινὲς διὰ μεταπολεμικὴν βιώσιμον 'Ελλάδα, 'Αθήναι, 1945.
- Σ ο ὕ τ σ ο ς Ι., Πλουτολογία (Τόμ. Β), 'Αθήναι, 1869.
- Σ ο ὕ τ σ ο ς Ι., Πλουτολογικαὶ Μελέται, 'Αθήναι, 1870.
- Σ τ ε φ α ν ῖ δ η ς Δ., 'Ἡ κοινωνικὴ οἰκονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ της ἐξελίξει (Τόμοι 3), 'Αθήναι, 1948, 1949.
- Σ τ ε φ α ν ῖ δ η ς Δ., Μαθήματα 'Αγροτικῆς Πολιτικῆς, 'Αθήναι, 1952.
- Σ τ ε φ α ν ῖ δ η ς Δ., Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ἐφηρμοσμένην κοινωνικὴν οἰκονομικὴν, 'Αθήναι, 1952.
- Σ τ ε φ α ν ῖ δ η ς Δ., 'Ἡ ἀγροτικὴ πίστις εἰς τὸ πλαίσιον τῆς οἰκονομικῆς μας ἀνασυγκροτήσεως, 'Αθήναι, 1947.
- Σ τ ε φ α ν ῖ δ η ς Δ., Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν 'Αγροτικὴν Πολιτικὴν, 'Αθήναι, 1947.
- Σ ῶ κ ο ς Α., Κτηματολογικὰ Θέματα (8 - 9), 'Αθήναι, 1969.
- Τ ζ ω ρ τ ζ ἄ κ η ς Θ., Οἱ συνεταιρισμοὶ εἰς τὴν 'Ελλάδα (Μελέτη περιλαμβανομένη εἰς μετάφρασιν Γ. Χασαποπούλου τοῦ ἔργου τοῦ Ε. Grünfeld, Οἱ Συνεταιρισμοί), Πάτρα, 1932.
- Τ ζ ω ρ τ ζ ἄ κ η ς Θ., Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία, 'Αθήναι, 1971.
- Τ ζ ω ρ τ ζ ἄ κ η ς Θ., Συνεταιριστικὴ Οἰκονομία (Παραδόσεις), 'Αθήναι, 1960.
- Τ ζ ω ρ τ ζ ἄ κ η ς Θ., 'Ο Συνεταιρισμὸς τῶν Ἀμπελακίων καὶ ἡ σύγχρονος συνεταιριστικὴ κίνησις εἰς τὴν χώραν μας, Θεσσαλονίκη, 1932.
- Τ ρ α κ ἄ κ η ς Γ., 'Ἡ συνεταιριστικὴ ὀργάνωσις ἐν 'Ελλάδι καὶ ἡ 'Εθνικὴ Τράπεζα ('Αρχεῖον Οἰκονομικῶν καὶ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν), 'Αθήναι, 1925.
- Τ σ ἄ κ α ς Κ., Οἱ Συνεταιρισμοί, 'Αθήναι, 1933.
- Τ σ ο π ο τ ὸ ς Δ., Γῆ καὶ γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Βόλος, 1912.
- Τ σ ο υ δ ε ρ ὸ ς Ι., Οἱ Γεωργικοὶ Συνεταιρισμοὶ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνικῆς διαρθρώσεως, 'Αθήναι, 1960.
- Φ α ρ μ ἄ κ η ς Τ., Κώδιξ Νομοθεσίας Συνεταιρισμῶν, 'Αθήναι, 1926.
- Φ ω κ ᾶ ς Α., Συνεταιρισμοὶ καὶ συνεταιριστικὴ οἰκονομία, 'Αθήναι, 1935.
- Χ α ρ ι τ ἄ κ η ς Γ., Φυσικὸν περιβάλλον καὶ Οἰκονομία, 'Αθήναι, 1943.
- Χ α σ ι ῶ τ η ς Σ., Αἱ κυριώτεραι βάσεις μᾶς ἀληθοῦς γεωργικῆς πολιτικῆς, 'Αθήναι, 1926.
- Χ α σ ι ῶ τ η ς Σ., 'Ἡ γεωργία ἐν 'Ελλάδι, 'Αθήναι, 1921.
- Η e r k n e r - Κ α λ ι τ σ ο υ ν ἄ κ ι ς, Τὸ ἐργατικὸν ζήτημα (Τόμοι 2), 1919, 1920.
- Χ ρ ι σ τ ῖ ν η ς Δ., Μελέται περὶ τῆς ἐν 'Ελλάδι γεωργίας, 'Αθήναι, 1899.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

- Galbraith J. K., Τὸ νέον βιομηχανικὸν Κράτος (Μετάφρασις Κ. Χατζηαργύρη), Ἀθῆναι, 1969.
- Gide C., Πολιτικὴ Οἰκονομία (Μετάφρασις Σ. Κροικιδᾶ, ἐκ τῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως τοῦ 1911). Τόμοι 2, Ἀθῆναι, 1911.
- Gide C., Ἀρχαὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας (Μετάφρασις Θ. Παπακωνσταντίνου), 1943.
- Laber P., Ἡ διδασκαλία τοῦ συνεργατισμοῦ (Μετάφρασις Σ. Σωμερίτη), Ἀθῆναι, 1963.
- Lockhart J., καὶ Ἐπιτροπῆς Ἐμπεριόγων ὁνών τῆς Ε. Ο. Κ., Ὁ θεσμὸς τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Οἰκονομικὴν Κοινότητα, 1967. (Ἐπιμέλεια ἐκδόσεως Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος), Ἀθῆναι, 1971.
- Myrdal G., Τὸ πολιτικὸν στόιχεῖο στὴν οἰκονομικὴ θεωρίαν (Μετάφρασις Κ. Σοφούλη), Ἀθῆναι, 1971.
- Weber A., Εἰσαγωγή εἰς τὴν Σπουδὴν τῆς Κοινωνικῆς Οἰκονομικῆς (Μετάφρασις - Σχόλια Ε. Βουζικά), Ἀθῆναι, 1940.

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑΙ

- Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, τῶν ἐτῶν 1929 - 1937.
- Στατιστικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, ἔτους 1969.
- Οἰκονομικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Ἑλλάδος, τῶν ἐτῶν 1929 - 1935.
- Γενικὸς Προϋπολογισμὸς τοῦ Κράτους, τῶν ἐτῶν 1930 - 1939.
- Γεωργικὴ Ἀπογραφή τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ἔτους 1929.

ΕΙΔΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- Πρόγραμμα Οἰκονομικῆς Ἀναπτύξεως τῆς Ἑλλάδος (1968 - 1972), Ἀθῆναι, 1968.
- Α.Τ.Ε. Τὸ Ἔργον μιᾶς δεκαετίας (1930 - 1939), Ἀθῆναι, 1939.
- Α.Τ.Ε., Ἐκθεσις Ἑργασιῶν, ἔτους 1969, Ἀθῆναι, 1970.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

- Ἀνθολογία Κοινωφελῶν Γνώσεων, Ἀθῆναι, 1836 - 1838.
- Ὁ Βοηθὸς τῶν Συνεταιρισμῶν, Ἀθῆναι, 1918 ἐπ.
- Γεωργικὸν Δελτίον, Ἀθῆναι, 1913 ἐπ.
- Δελτίον τῆς ἐπὶ τῆς Ἐμψυχώσεως τῆς Ἑθνικῆς Βιομηχανίας Ἐπιτροπῆς, Ἀθῆναι, 1878 ἐπ.
- Ἑλληνικὴ Γεωργία, Ἀθῆναι, 1885 ἐπ.
- Ἐφημερὶς τῆς Ἑλληνικῆς Γεωργίας, Ἀθῆναι, 1855 ἐπ.
- Ὁ Συνεταιριστής, Ἀθῆναι, 1925 - 1940.
- Ὁ Σύντροφος τοῦ Γεωργοῦ, Σπάρτη, 1919.

ΤΥΠΟΙΣ : Β. ΠΑΠΑΖΗΣΗ ● ΚΑΒΒΑΘΑ 62 ● ΤΗΛ. 787.757 ● ΑΘΗΝΑΙ